

**1
2**

TEORIJA IN PRAKSA

LETNIK XXVII

1990

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXVII, ŠT. 1-2, STR. 1-256,
JANUAR-FEBRUAR 1990, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja
v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne
skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Božidar Debenjak, Mladen Dolar, Sonja Lokar, Boris Majer, Franc
Pernek, Ciril Ribičič, Marija Švajncer, Maks Tajnikar, Mara Žlebnik (delegati univerz in
širše družbene skupnosti); Anton Bebler, Adolf Bibič, Stane Južnič, Bogdan Kavčič,
Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Boštjan Markič, Ernest Petrič, Niko Toš,
Mirjana Ule, France Vreg, Marko Vrhunec

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Miroslav Glas, Ivan Hvala, Albin Igličar, Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej
Kirn, Peter Klinar, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko
Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI:

Alenka Božič, Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

SEKRETAR REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA

za leto 1990: za študente in dijake 70,00 din, za druge individualne naročnike 100,00
din, za podjetja in ustanove 150,00 din, za tujino 200,00 din

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 25,00 din.

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana,
za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka – Gospodarska banka
Ljubljana (ključ) 3189/5

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

ČLANKI, RAZPRAVE

PETER KLINAR: Medetnični in mednacionalni konflikti v Jugoslaviji	3
FRANCE VREG: Komunikacijski pluralizem in sodobna družba	17
ANTON BEBLER: Profesionalni vojaki, politični sistemi in družbe v evropskih socialističnih državah	30
NICHOLAS J. BELTSOS: Tehnologija na delovnem mestu: znanost spreminja način dela in življenja	44

NA POTI V INFORMACIJSKO DRUŽBO

Uvodna zabeležka	54
SLAVKO SPLICHAL: »Informacijska družba« in družboslovne znanosti	54
ZDRAVKO MLINAR: Od obrobnihih zaznav do prepoznavanja identitete informacijske družbe	57
TOMAŽ KALIN: Mistifikacija informacijske tehnologije in teleinformatike	63
PETER KLINAR: Spreminjanje značaja in razsežnosti razredne družbe	65
DRAGO KOS: Združevanje dela in bivanja	68
ANDREJ GULIČ: Tehnološki preboj in problemi preživetja	69
ALEŠ ŠAREC: Sodobna tehnologija in organizacija prostora	74
MARJAN KRISPER: Uvajanje informacijske tehnologije kot kazalec razvoja	75
CVETO TRAMPUŽ: Pomanjkanje »kritične mase« znanja	77
MIRKO POPOVIČ: Informacija kot splošno družbena potreba in tržno blago	78
BOJAN PRETNAR: Informacijska družba in pot k njej	80

JAVNOST IN SISTEM

DANKO PLEVNİK: Informacijski sistemi: od obdelave ideologema do obdelave znanja	85
CRAIG CALHOUN: Javni diskurz, komunikacijski mediji in globalna družbena integracija	95

EVROPA ZDAJ

Programski dokument Zveze komunistov Slovenije	112
VLADO BENKO: Prevrednotenje zunanje politike – zakaj in kako	112
MARJAN BREZOVŠEK: ZK na razpotju	115
BOJKO BUČAR: Mednarodni odnosi v programskem dokumentu ZKS	118
MATIJA GJERKEŠ: Evropa zdaj!	120
BOGOMIL FERFILA: Program je funkcija časa in razmer	122
DANICA FINK-HAFNER: Novi program in modernizacija zveze komunistov	124
LJUBICA JELUŠIČ: Za mirovno politično kulturo in varnost družbe	127
PRIMOŽ JUŽNIČ: Kje so vrata?	130
BOGDAN KAVČIČ: Partija in samoupravljanje	133
ANDREJ KIRN: Zaton ali prenova socializma?	136
TOMAŽ KŠELA: Za demokracijo lokalnih avtonomij	139
DUŠAN KUMER: Tokrat mislimo resno, resneje kot v preteklosti	143
BOŠTJAN MARKIČ: Obnavljanja legitimacijskega potenciala ZK	147
TONE PERŠAK: Skrivnost Pandorine skrinjice	149
VILI REZMAN: Poskus izstopa iz nesodobnosti	152
LEO ŠEŠERKO: Ni evropske kvalitete življenja brez Evrope	155
FRANCE VREG: Za humani socializem	158
DRAGO ZAJC: Paradoks v zvezi s samoupravljanjem	161

POLITIČNI PLURALIZEM:

LEV KREFT: Jugoslovanska sinteza: procesi integracije – dezintegracije	163
MIRJANA KASAPOVIČ: Jugoslovanski politični prostor	167
CZESLAW MOJSIEWICZ: Civilna družba in država	175

POLITIČNI DIALOG

DRAGAN SIMEUNOVIČ: Prispevek k opredelitvi kontrarevolucije	180
MILAN BALAZIČ: Vloga Hollywooda pri kontrarevoluciji opredelitev	185

POGLEDI, KOMENTARJI

NIKO TOŠ: Demokracija in spoštovanje človeka	189
ZINKA KOLARIČ: Stanovanjska politika – gibalno razvoja ali zastoja na stanovanjskem področju	191

SOCIOLOŠKE ŠTUDIJE

JAN MAKAROVIC: Podobnost in različnost ter logika družbenega razvoja	199
HENRY TEUNE: Novi lokalizem: implikacije politike okolja	209

USTAVNE SPREMEMBE

MIHA RIBARIČ: Amandmaji k slovenski ustavi	216
--	-----

DOKUMENTI ČASA

BOŽO REPE: Utrinki iz bližnjega leta 1962 (2)	224
---	-----

REFORMA ŠTUDIJA NA FSPN

MANCA KOŠIR: Za uveljavitev specifičnosti študija novinarstva	232
BOJKO BUČAR: Prenova študija na FSPN – politologija mednarodna smer	235

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

BOŠTJAN MARKIČ: Konferenca levih evropskih revij	238
SLAVKO SPLICHAL: Demokratizacija in mediji – dialog med Vzhodom in Zahodom	239

PRIKAZI, RECENZIJE

Kako kupiti podjetje? (Alenka Žnidaršič-Kranjc)	241
TODOR KULJIČ: Birokracija in kadrovska uprava (Ratko Nešković)	243
PHILIPPE ZARIFIAN, CHRISTIAN PALLOIX: Postekonomska družba (Nadežda Četković)	246
STEPHEN CHILTON: Defining Political Development (Marjan Brezovšek)	247

IZ DOMAČIH REVIJ

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	252
--------------------------------	-----

AVTORSKI SINOPSIS

	255
--	-----

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
letnik XXVII, št. 1–2, str. 1–256,
Ljubljana, januar–februar 1990

PETER KLINAR*

UDK 323.12/14(497.1)

Mednacionalni in medetnični konflikti v Jugoslaviji

Izhodišča za razpravo o mednacionalnih konfliktih v Jugoslaviji

Razglabljanja o sodobnih mednacionalnih konfliktih v Jugoslaviji, kot se kažejo v Sloveniji, je potrebno usmeriti v nekaj temeljnih izhodišč:

1. Jugoslavijo sestavljajo majhni narodi – vendar eni številčnejši od drugih – in različno številčne narodnosti, z različno zgodovino, različnimi kulturami, vrednotami, civilizacijo, državotvorno tradicijo uveljavljanja nacionalnih držav ipd., kar govori o zapletenih procesih medsebojnega približevanja in sodelovanja, pa tudi o težavah vključevanja tega pestrega etničnega mozaika v integracijske svetovne procese. Precejšnji deli jugoslovanskih narodov in narodnosti živijo kot avtohtone etnične skupine zunaj okvirov Jugoslavije (npr. v raznoterih državah, ki mejijo na Jugoslavijo), številne in pogoste pa so tudi klasične in sodobne emigracije iz Jugoslavije, k siromašijo narodno bit njenih narodov in narodnosti.

2. Jugoslavija doživlja zapoznele procese modernizacije, to je prehod iz predindustrijske v industrijsko družbo in minimalne zasnove uveljavljanja nekaterih značilnosti postindustrijskih družb. Oba procesa sta spričo različne stopnje razvitosti narodov in narodnosti Jugoslavije neenakomerno prisotna v posameznih nacionalnih področjih Jugoslavije, glede na evropski prostor pa izrazito kasnita.

3. Jugoslavijo pretresa izrazita kriza celotnega družbenega sistema, ki jo je mogoče razumeti kot dolgotrajnejšo celovito ekonomsko, politično in socialno krizo njenega obstoječega, tako imenovanega samoupravnega – socialističnega sistema, katere del so tudi mednacionalni odnosi. Politični administrativni monistični sistem, ki je že dalj časa preživel, je zavrhl ekonomski in demokratični razvoj, pa tudi uveljavljanje humanejših medčloveških odnosov.

Različni jugoslovanski narodi

Zgodovinska pogojenost različnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti govori o obstoju najmanj treh kultur in načinov življenja. Severozahodni narodi so blizu zahodnoevropski, pa tudi katoliški kulturi. Jugovzhodni deli pa so ob zahodnoevropskih vplivih podvrženi še vplivom vzhodne Evrope. Balkana, bližnje Azije, pravoslavne in islamske kulture. Ti načini življenja so izrazito različni, pa tudi nasprotujoči ter prepleteni s tradicionalnimi zgodovinskimi konflikti in spopadi, ki so bili še očitni v obdobju II. svetovne vojne. V okviru teh treh temeljnih kultur in

* dr., prof. FSPN

načinov življenja srečujemo še številne druge, posebne etnične kulture. Za Jugoslavijo gotovo velja splošno načelo nacionalizma, da je kultur preveč, avtonomnih političnih tvorb pa premalo, ko so se izkazali procesi unifikacije preko vsiljene asimilacije, ali unitarizma, kot neuspešni.

Na ozemlju sedanje Jugoslavije se srečujemo z različnimi podedovanimi izvori nacionalizmov. Tu so ostanki habsburškega nacionalizma. Ta nacionalizem južno-slovanskim narodom ni dopuščal dostopa do moči, višje izobrazbe in kulture, ki so se osredotočale okrog dominantnega naroda. Intelektualci podrejenih narodov so svoje narode prebujali, zavračali asimilacijo (na Slovenskem pisatelji) in spodbujali prehode ljudske kulture v višje kulturne dosežke. Zaradi tega ni presenetljiva izrazita občutljivost Slovencev za svojo kulturo in jezik in razumljivo je njihovo visoko vrednotenje kulture, s pomočjo katere so se ohranili kot izjemno maloštevilčen narod pred vsemi napadi asimilacije. Zaradi dolgotrajnih in zapletenih procesov prehoda naroda v nacijo (pridobitev državnosti) so vsidrane težnje po politični avtonomiji. Hkrati pa seveda obstaja tradicionalna navezanost na zahodnoevropsko kulturo in način življenja. Zaradi tega so danes močne težnje po modernizaciji, tržni ekonomiji, prestrukturiranju gospodarstva, krepitvi manjšega podjetništva, uveljavitvi političnega pluralizma, pravic in svoboščin, pravne države, civilne družbe, nacionalne avtonomije, asimetrične federacije, pa tudi pojavi konfederativnih tendenc ipd.

Vzhodni balkanski nacionalizem je nastajal v kaotičnem področju, z mnogimi spopadi z zavojevalci in okupatorji, kjer so obstojali številni plemenski ostanki, zapleten razvoj višje kulture, na katero so vplivali različni navzkrižni kulturni elementi. Kar zadeva vplive tega tipa nacionalizma, prav tako ne gre prezreti pomena kulture in politične suverenosti v sedanjosti. Vidne pa so tudi unitaristično centralistične tendence, ki se vlečejo vse od stare Jugoslavije naprej, zasnovane na državotvorni tradiciji, sedaj formulirane v zahtevi po močni federaciji, z znaki administrativne prisile kot sredstva reševanja iz krize in kaotičnosti. Tako tudi težnje po planskem tržnem gospodarstvu, uveljavljanju velikih integracijskih jugoslovanskih podjetij, centralni državni intervenciji in uravnilovki na jugoslovanski ravni, omejenem političnem pluralizmu ipd. V teh političnih težnjah so protislovja, katerih izvore moremo iskati v navzkrižju različnih tradicionalnih kultur in elementov.¹

Jugoslovanski narodi so vsi številčno majhni, vendarle so različno veliki, to pa je še posebej pomembno tudi za narodnosti (nacionalne manjšine). Zaradi različne velikosti narodov prihaja do kršitev enakopravnosti jezikov, do različnih informacijskih in komunikacijskih možnosti, do problemov celovitosti razvoja, do različnih učinkov političnih pritiskov in do razlik v uveljavljanju odločitev na zvezni ravni.

Različna velikost jugoslovanskih narodov in narodnosti narekuje uveljavljanje sodobnega načela medetničnih odnosov, ki temelji na avtonomiji manjšin. Zato načelo se izrazito zavzema Slovenija, ki se čuti ogrožena ob morebitnem prodoru nasprotnega načela: en človek en glas, kar pomeni prevlado številčno večjih narodov in omejitev nacionalnih suverenosti.

Različne težnje enega ali drugega nacionalizma, ki more biti različno vrednoten v okviru lastnega naroda in v mednarodnih odnosih, so odvisne od tradicije, razvojne stopnje, velikosti naroda, njegovih državotvornih tradicij, etnične heterogenosti ali homogenosti federalnih enot ipd.

¹ A. Gellner: Nations and Nationalism, Basil Blackwell, Oxford 1984, str. 88–109.

D. Buvač: Ni vse zlato kar se svetli. Vzhodna in zahodna reformna fronta, sobotna priloga Dela, 7. I. 1989, str. 20.

V posameznih predelih manj razvitih področij Jugoslavije – južnih in vzhodnih – pa tudi v nekaterih delih razvitejših severnih in zahodnih območij Jugoslavije se kažejo mnogi znaki tradicionalnega ruralnega načina življenja in začetne industrializacije z nizko delitvijo dela ter klasično razredno strukturo, kjer prevladujejo materialni problemi preživetja, hierarhija, koncentrirana politična moč, različne oblike izkoriščanja, omejena mobilnost, poudarjeni pomen prirojenega statusa, antagonistični konflikti, pomen institucionaliziranosti, ideologij in politične organiziranosti, revolucionarne oblike družbenih sprememb ter učinkovanje deviantnih strukturalnih in mobilnostnih dejavnikov. Ob nizki delitvi dela in klasični razredni strukturi so počasni in nerazviti procesi specializacije, sinhronizacije, koncentracije, mobilnosti, odprtosti, pluralizma. V manj razvitih okoljih se srečujemo z delno pismenostjo in tudi z nepismenostjo, z nizko kulturno ravnojo in s tradicionalno konservativnostjo.²

Procesi, značilni za industrializacijo, modernizacijo: delitev dela, standardizacija, sinhronizacija, specializacija, koncentracija, pa tudi mobilnost, so se neenakomerno razvijali glede na stopnjo razvitosti Jugoslavije. To pomeni, da je modernizacija naletela na manjše ovire v okoljih, ki so se s tem načinom življenja srečala že pred II. svetovno vojno, težavnejši pa je bil prodor modernizacije v nerazvitih okoljih Jugoslavije, v katerih je dominiral predindustrijski način življenja.

Dodatne težave prehoda Jugoslavije v modernizacijo so se kazale v tem, ker so bile stopnje njene različne razvitosti določene z etničnimi in republiškimi mejami. Počasen prehod v modernejšo industrijsko družbo je viden v ekonomski zaostalosti, ohranjanju nepismenosti, v nezadostni kvaliteti izobraževalnega šolskega sistema, v nerazvitih komunikacijah in kulturah ter v številnih nerešenih političnih problemih: dominacija političnega monizma, nedemokratični in administrativni sistem, nespoštovanje človekovih pravic, fiktivna samouprava, nekohezivna federacija.³ Nerazvita okolja so se počasi in necelovito modernizirala, modernizacija je bila učinkovitejša v razvitejših okoljih.

Med zavore hitrejšje modernizacije štejemo ob neučinkovitem administrativnem sistemu tudi egalitaristično ideologijo. Uravnilovski egalitarizem se je posebej uveljavil v nerazvitih okoljih, kjer se je povezoval s politično ideologijo centralističnega unitarizma. Tudi sicer moremo reči, da je ideologija egalitarizma, majhnih, nestimulativnih razponov osebnih dohodkov močno zasidrana v Jugoslaviji in kaže na počasnost uveljavljanja procesov modernizacije.⁴

Med političnimi problemi, zaradi katerih so procesi modernizacije počasi tekli, je treba omeniti razlike v prehodih posameznih jugoslovanskih narodov v nacije in pa različno odprtost narodov Jugoslavije in njihovo povezanost z Zahodno Evropo, ali vzhodnimi socialističnimi družbami, arabskimi družbami in drugimi družbami.

Zaviranje procesov modernizacije, ki zadevajo mednacionalne odnose je bilo

² P. Jambrek, N. Toš idr.: Projekt istraživanja: Klasno biće savremenog jugoslovenskog društva, RI FSPN Ljubljana, str. 56.

A. Toffler: Tretji val, po F. Žlec, Časopis za kritiko znanosti, 85/86 – 1986, str. 22–23.

³ J. Goričar: Žarišče globalnih konfliktov v Jugoslovanski družbi, v: Razprave in zapisi, Založba Obzorja, Maribor 1979, str. 191–202.

⁴ P. Jambrek, Slovenija 2000, Nova revija 37–38/85, str. 601–609, Nova revija 39–40/85, str. 902–908.

J. Županov: Industrijalizem i egalitarizam, Sociologija 1/71.

J. Županov: Problemi društvene nejednakosti u socijalizmu, Gledišta 1–2/1976.

pogojeno tudi s politično ideologijo, po kateri so bili nacionalni problemi s socialistično revolucijo v Jugoslaviji rešeni. Nacionalnim konfliktom se ni posvečalo pozornosti, ti se niso sproščali, marveč so obstajali kot latentni konflikti, ali kot tenzije. Nacionalni konflikti kot manifestacije posebnega, se ob dominaciji splošnih interesov izgradnje socializma, uveljavljanju razrednih interesov proletariata ipd., niso mogli izražati. Različni nacionalni pogledi so bili moteči za monistično politično usmerjenost in za enotnost Jugoslavije. Čeprav je Jugoslavija zgradila federacijo in zagotovila omejeno avtonomijo narodom in narodnostim ter jim omogočila kulturni obstoj in razvoj, je v svojem političnem sistemu dajala večji pomen razrednemu (socialistična revolucija) kot nacionalnemu. Treba je reči, da je ta ideologija začela zgubljati na pomenu in, da so se sčasoma začeli oblikovati ideološki pogledi o dialektičnem razmerju med razrednim in nacionalnim, kar govori o relativni samostojnosti nacionalnega. Socialistična revolucija s spremembo razredne strukture ne reši avtomatično tudi nacionalne probleme in narodu kaže pripisovati trajnejši značaj. S tem se opušča tudi ideologija o odmiranju narodov. Etničnost doživlja transformiranje, je pa trajnejši pojav. O izrazitejši transformaciji ali morebitnem odmiranju je mogoče govoriti v zvezi z nacijami (narodi s svojimi državnimi okviri), ki predstavljajo obliko odtujevanja od ljudi, glede na hierarhične odnose, koncentrirano politično moč ipd.⁵

Težaven prehod od kvazitradicionalne in centralne karizmatične oblasti k moderni oblasti

V mednacionalnih odnosih Jugoslavije, zasnovanih na centralizirani in decentralizirani moči politokracije in politične birokracije ter monistični ideologiji, so bili konflikti v latentnem stanju tudi zaradi obstoja elementov nekakšne tradicionalne in karizmatične oblasti. Vidni znaki kvazitradicionalne oblasti so bili: podaništvo, pokorščina do nosilcev moči, njihova samovolja zaradi neučinkovanja kontrole, obstoj privilegijev, nezadostno upoštevanje formalnih pravnih norm ipd. Kvazitradicionalne oblike oblasti, ki so nastajale v decentraliziranih federalnih in drugih enotah, so bile vzpodbujevane po centralni karizmatični oblasti, iz katere so izhajala revolucionarna vzburljenja in sprotno urejanje mednacionalnih odnosov ter potiskanje nekaterih manifestacij nacionalnih konfliktov v latentna stanja. Kvazitradicionalna decentralizirana oblast je navduševala narode in narodnosti z idejo o enkratni, še nikjer doseženi urejenosti mednacionalnih odnosov. Razlog, da govorimo o kvazitradicionalni decentralizirani oblasti je v tem, da je ta oblast v kombinaciji s centralno karizmatično oblastjo bila tej podrejena in zato ter zaradi revolucionarne usmerjenosti, ni upoštevala tradicij, je pa bila po svojem načinu delovanja nemoderna, tradicionalna. Če so se pojavljali posamezni vplivnejši nacionalni voditelji, ki so poudarjali pomen nacionalnih interesov, so padli pod udar političnih čistk.

Po koncu karizmatične oblasti je izbruhnila kriza, katere začetki segajo že v prejšnja obdobja 70-let. S krizo se ne konča le obdobje karizmatične centralne oblasti, marveč se začenjajo podirati tudi značilnosti kvazitradicionalne decentralizirane oblasti. Latentni nacionalni konflikti se transformirajo v manifestne, zao-

⁵ R. Rizman: Marksizem in nacionalno vprašanje, CZ, Ljubljana 1980, str. 110–154, 192–209, 249–253, 278–285, 291–301.

T. Hribar: Gentilizem in antigentilizem, v: Slovenija v jugoslovanski federaciji, FSNP, Ljubljana 1987, str. 143–155.

strene, z njimi vred pa se kažejo kot izhodi iz vsesplošne krize s težnjami po modernizaciji gospodarstva (trg) tudi težnje po modernizaciji oblasti. Procesi modernizacije oblasti pa so težavni in zapleteni. V mislih imamo uveljavljanje načel pravne države, zakonitosti, sprejemanje odločitev po pretehtanih procedurah, učinkovito javno kontrolo oblasti, tekmovanje različnih programov, zagotavljanje političnih pravic in osebnih svoboščin ipd. Prehod tradicionalne in karizmatične oblasti v moderno oblast je v večnacionalni Jugoslaviji težaven tudi zaradi obstoja kolizije med tradicionalnimi religioznimi, moralnimi, običajnimi, različnimi etničnimi normami in številnimi, dokaj unificiranimi pravnimi normami, ki se ne spoštujejo zaradi njihove preštevilčnosti in nespecificiranosti. Moderna oblast je skorajda anonimna, neosebno institucionalizirana, nič ne obljublja in ne navdušuje, kar je bilo značilno za prejšnjo karizmatično centralno oblast in kvazitradicionalno oblast. Sedanja oblast, ki bi se rada premaknila k modernejši oblasti, je nepriljubljena, ker skuša uveljaviti restriktivne ukrepe, nujne za izhod iz krize, ki vzbujajo revolt, hkrati pa tudi nezaupanje zaradi neuspešnosti pri reševanju dolgotrajne krize. Išče se prostor za razmah svobodnejšega, neformalnega, individualnega in posebnega narodnega delovanja. Med nacionalnimi (republiškimi) oblastmi prihaja do konfliktov in pojavov nacionalizma, s katerimi regionalne oblasti utrjujejo svojo popularnost. V manj razvitih okoljih so pozicije kvazitradicionalne, klasične, nedemokratske oblasti močne in vidne so težnje, da zavrejo procese modernizacije oblasti in, da razširijo gornji tip oblasti po vsej Jugoslaviji. Uveljavljanje modernizacije oblasti v krizi je zares težaven proces.⁶

Redki zametki postindustrijskega družbenega razvoja

Znaki postindustrijskega razvoja v Jugoslaviji so redki. To je vidno v zastareli tehnologiji, ekološki neodgovornosti, neučinkoviti organizaciji dela, birokratski počasnosti, organizacijski zastarelosti, v institucionalni togosti, v nerazvitosti celovitega pluralizma, v pomanjkljivi informiranosti, v omejeni iniciativnosti in inovativnosti, v vsesplošni neučinkovitosti, neobstoju avtonomnejšega samoregulativnega odločanja, institucionalni nefleksibilnosti in v priprtosti prostora za razmah neformalnih dejavnosti. Ob tem velja še opozoriti, da se v jugoslovanski družbi vse premalo posveča pozornost znanju in procesom kooperacije, na katerih sloni teamsko delo, nujno za uveljavljanje integracije pluralizma. Problematična je odprtost jugoslovanskega sistema v širši družbeni prostor. Medtem, ko se Jugoslavija še ubada s problemi, kako zagotoviti demokratično načelo vladavine večine, s kritiko in nadzorom ter ustreznimi političnimi pravicami ter kako uveljaviti legitimnost oblasti, kar je značilnost industrijskih družb, pa ostaja še precej oddaljena od političnih načel, ki bi se morali uveljaviti v postindustrijskih pluralističnih družbah. Ta temeljijo na priznavanju avtonomije političnih manjšin. Federativna ureditev sicer priznava za nekatera pomembna vprašanja načelo konsenza, ki služi za zaščito majhnih narodov, vendar avtonomija narodov in etničnih manjšin v politični praksi ni zadovoljivo urejena, kar odseva v majhni kohezivnosti in notranji integraciji Jugoslavije. S tem se odpira problem enakopravnosti narodov in narod-

⁶ P. Klinar: Družbena moč – strukturni in mobilnostni pojav, RI FSPN, Ljubljana 1988, str. 12–20.

I. Kuvačić: Moč, v: Sociologija, Školska knjiga, Zagreb 1979, str. 120–128.

M. Weber: Legitimni red i tipi avtoritete, v: T. Parsons idr., Teorije o društvu I., V. Karadžić: Beograd 1969, str. 220–230.

G. Simmel: O nadređenosti i podređenosti, v: Teorije o društvu, V. Karadžić, Beograd 1969, str. 518–528.

nosti (etničnih skupin), razvitosti medsebojnih komunikacij, tolerance, medsebojnega tekmovanja, kooperacije, integrativne delitve dela, prostovoljnega prilagajanja skupnemu in ohranjanju ter razvijanju posebnega – etničnega.⁷

Odsev nerazvitosti elementov postindustrijske družbe v Jugoslaviji je njena nizka stopnja strukturiranja: nerazvita intra in interrazredna stratifikacija, kvazirazredni pojavi (nerazvita moderna razredna struktura, neorganizirani socialni agregati) in neprehodnost razredne v slojevsko strukturo, kot višjo razvojno stopnjo. Omenjena socialna struktura ni vzpodbudna za uveljavljanje etničnega pluralizma, avtonomije manjšin, vzpodbuja pa manipuliranje ter širjenje regresivnih nacionalizmov in konfliktov v mednacionalnih odnosih.⁸

Ker je Jugoslavija konglomerat predindustrijske in industrijske (moderne) družbe z minimalnimi znaki njenega postindustrijskega (postmodernega) razvoja, je to tudi vidno v njenih mednacionalnih odnosih. V manj razvitih okoljih Jugoslavije so omejene možnosti za uveljavljanje etnične enakopravnosti, za nadomeščanje etnične stratifikacije s socialno stratifikacijo, za omejevanje agresivnega, regresivnega nacionalizma ter za njegovo nadomeščanje z oblikami liberalnejšega nacionalizma. Pojavlja se široka socialna baza za pojave regresivnega nacionalizma. V teh okoljih se kaže inkongruenca med sistemsko in socialno integracijo, ki temelji na narodni integraciji. Procesi adaptacije – kulturnega pluralizma ostajajo nerazviti, širijo in poglobljajo pa se dezintegracijski konflikti, nasprotovanja, diskriminacije, prisilna asimilacija, unitarizem, socialna dezorganizacija in patologija. Vse etnične skupine se v teh okoljih težko uveljavljajo in preraščajo v skupnosti. V razvitejših okoljih Jugoslavije je več možnosti za uveljavljanje etnične enakopravnosti, procesa liberalnejšega nacionalizma, zmanjševanje inkongruence med sistemsko in socialno integracijo, za razvijanje konjunktivnih in za omejevanje disjunktivnih procesov ter za razvijanje etničnih skupnosti.

Družbena kriza in kriza mednacionalnih odnosov

Znano je, da je sodobna kriza univerzalen pojav, ki zadeva ekonomske, politične, socialne, ideološke dimenzije. To pomeni, da je jugoslovanska kriza hkrati tudi kriza mednacionalnih odnosov. Ekonomski, politični in drugi krizni pojavi odsevajo v krizi mednacionalnih odnosov in sama kriza mednacionalnih odnosov se kaže v raznih ekonomskih in političnih odnosih. Kriza jugoslovanskega administrativnega, politično monističnega sistema pospešuje mednacionalne konflikte, hkrati pa utrjuje narodno in nacionalno homogenizacijo. Mogoče je reči, da prihaja do sistemske jugoslovanske dezintegracije, do razpadanja ekonomskega in političnega subsistema, do izrazite polarizacije med informacijskimi sredstvi na nacionalnih temeljih in hkrati do socialne integracije na narodnih temeljih. Tej socialni narodni integraciji sledijo tudi nacionalne politokracije, ki skušajo hkrati doseči sistemsko nacionalno integracijo, nekatere tudi s pritiski na druge narode, kar vse skupaj zaradi različnih razvojnih konceptov izrazito deluje na federativni jugoslovanski sistem dezintegracijsko. Se pa med sistemsko nacionalno in narodno socialno integracijo pojavljajo procesi inkongruence, ker nacionalni sistem ven-

⁷ J. Makarovič: Družbena neenakost in logika zgodovine, v: Stratifikacijske analize sodobnih družb, Slovensko sociološko društvo, Ljubljana 1988, str. 323–349.

V. Rus: Stara in nova paradigma demokracije, Naši razgledi, Razgledi po domovini, 26. 8. 88, str. 500–501.

⁸ P. Klinar: Družbena kriza in raziskovanje razredov ter slojev v jugoslovanski družbi, v: Stratifikacijska analiza sodobnih družb, Slovensko sociološko društvo, Ljubljana 1988, str. 232–253.

darle dominira nad posameznikom in mu ne zagotavlja dovolj političnih pravic in osebnih svoboščin. Moremo govoriti o krizi jugoslovanske sistemske integracije zaradi nasprotujočih si razvojnih konceptov nacionalnih sistemov. Dokaj unificiran jugoslovanski politični sistem ni upošteval zgodovinskih razlik in stopenj razvoja v posameznih nacionalnih okoljih, kar je pripeljalo do krize političnih, ekonomskih in drugih institucij, do krize nacionalnih sistemov in do inkongruence med socialno in sistemsko nacionalno integracijo, ki se začenja manifestirati v različnih alternativnih, neformalnih, množičnih gibanjih in protestih. Na jugoslovanski ravni tako prihaja do inkongruence med jugoslovansko sistemsko integracijo in nacionalnimi sistemskimi integracijami in do inkongruence med jugoslovansko sistemsko integracijo in socialnimi, etničnimi integracijskimi procesi.⁹

Etnični konflikti

S krizo medetničnih odnosov zadevamo na etnične konflikte, ki morejo razvijati intraetnično (narodno) kohezivnost in interetnično (mednacionalno) razdeljenost. V Jugoslaviji se zdi, da sedanji notranje etnični (narodni) odnosi, ki jih vzpodbujajo nacionalizmi, utrjujejo konjunktivne odnose in preprečujejo izbruhe širših socialnih protestov zaradi kriznih razmer, dočim v medetničnih (mednacionalnih) odnosih ti procesi sprožajo konflikte. Povečani obseg medetničnih konfliktov in naraščanje njihove intenzivnosti utrjuje notranjo etnično (narodno) kohezivnost. Intra- in interetnični odnosi so neskladni. Mednacionalni konflikti nekoliko omejujejo socialne razredne konflikte, za razmah katerih so v težavnih kriznih časih v Jugoslaviji ugodni pogoji. Hkrati pa mednacionalni konflikti po etničnih linijah razdelijo družbene razrede in socialne kategorije, katerih homogenost je načeta.

Procesi začetnih uveljavljanj demokratičnega pluralizma v razvitejših okoljih Jugoslavije so sicer vzpodbudni za razvoj mednacionalnih odnosov. Ni pa mogoče izključiti neskladja med notranjim pluralizmom in medetničnimi odnosi zaradi različnih razvojnih konceptov. Ker se v vseh segmentih družbe ne kažejo pluralistične tendence, (npr. le v ekonomskem, ne pa tudi v političnem), ne celovitosti pluralističnih tendenc v nekaterih okoljih Jugoslavije obetajo mednacionalne konflikte s tistimi okolji, ki se zavzemajo za celovit razvoj pluralizma.

Pomembno področje mednacionalnih konfliktov v Jugoslaviji predstavljajo odnosi med avtohtonimi in imigrantskimi skupinami, ki so etnično različne od avtohtonega prebivalstva. Pri avtohtonem prebivalstvu nastajajo občutki ogroženosti in tudi diskriminacijska ravnanja proti imigrantom, s katerimi se skušajo zaščititi pred njihovimi tekmovalnimi podvigi.¹⁰ Imigranti pa doživljajo deprivilegiranost, asimilacijo in omejene možnosti za uveljavljanje etničnega pluralizma.

Na medetnične (mednacionalne) konflikte vpliva seveda notranja struktura in kultura etničnih skupin, ki so v medsebojnih interakcijah. Socialna struktura jugoslovanskih narodov in narodnosti se razlikuje glede na že omenjene razlike v pro-

⁹ H. Hoffman – Nowotny: *Social Integration and Cultural Pluralism*, XI. World Congress of Sociology, New Delhi, 14.–18. VIII. 1986.

P. Kliner: *Phenomena of Incongruence in Communication of Ethnic Minorities*, v: *Minority Languages and Mass Communication*, The Slovene Association of Applied Linguistics, Ljubljana 1987, str. 7–13.

¹⁰ J. Rex: *Race and Ethnicity*, Open Univ. Press, Milton Keynes 1986, str. 84–87, 91–97.

S. Wallman: *The Application of Anthropological Theory*, v: D. Masson, J. Rex: *Theories of Ethnic and Race Relations*, Cambridge Univ. Press, 1986.

cesih modernizacije, različne kulture, velikost narodov in njihovo državotvorno tradicijo. Zaradi tega je medsebojno informiranje in komuniciranje težavno ter zapleteno. Ni slučajno, da se širi veliko negativnih stereotipov o drugih narodih in narodnostih, da je veliko dezinformacij, kar vzpodbuja medsebojno etnično distanco, regresivne nacionalizme in druge pojave socialne dezorganizacije in tudi patologije. Pot do uveljavitve etničnega pluralizma bo dolgotrajna in zapletena.

Glede na različno razvitost jugoslovanskih narodov je treba pri raziskavi mednacionalnih konfliktov upoštevati še makrosociološki konfliktni model, ki temelji na ideji o periferiji: surovinskih bazah in rezervarijih delovne sile v nerazvitih okoljih in o centru: razvitih okoljih, ki izkoriščajo surovinsko bazo in delovno silo nerazvitih, ki jim predstavljajo tržišča za njihove proizvode. To so pogledi nerazvitih, ki rojevajo mednacionalne konflikte. Obratno pa razviti trdijo, da odteka prevelik delež solidarnostnih sredstev, administrativno določenih, za razvoj nerazvitih, kjer se neproduktivno potrošijo, zaradi česar je akumulacija razvitejših že tako načeta, da ogroža njihov razvoj.¹¹

V medetničnih konfliktih, kot tudi pri drugih konfliktih, se zastavlja temeljni problem, kako dezintegrativne, rušilne konflikte spremeniti v integrativne konflikte. Ti konflikti pomenijo sprožanje medsebojnih napetosti, prehajanje latentnih v manifestne konflikte, spopadanje idej, sprotno reševanje problemov, uveljavljanje razvojnih sprememb. V sedanji krizi jugoslovanskih mednacionalnih odnosov, mednacionalni konflikti v glavnem ostajajo na ravni dezintegracijskih konfliktov, kar bo vidno iz prikaza empiričnih ugotovitev. Napetosti se premalo sproščajo in ni na voljo dovolj sredstev za prehode pomembnih latentnih v manifestne konflikte. Naraščajoči manifestni konflikti ne doživljajo konfrontacij, ki bi vodile do učinkovitega reševanja, številni pomembni konflikti se odlagajo in daje se prevelik pomen marginalnim konfliktom. Postopki in sredstva za sprožanje konfliktov in njihovo sprotno reševanje so nerazviti. Hkrati niso razviti kriteriji, ki bi ločevali med integrativnimi in dezintegrativnimi konflikti. Problem je še v tem, da se ne upoštevajo dovolj povezave medetničnih konfliktov s temeljnimi antagonističnimi družbenimi konflikti. Zaradi vsestranskih pojavov anomalije ni vrednostnih kriterijev, ki bi služili pri transformaciji dezintegrativnih v integrativne medetnične konflikte.¹²

Konkretni mednacionalni konflikti v Jugoslaviji zadevajo: odnose med nerazvitimi in razvitimi narodi, koncepte centraliziranega, ali nacionalno avtonomnejšega razvoja, administrativno, politično monističnega ali pa pluralističnega, demokratičnega razvoja. Konflikti potekajo med številčno večinskimi in številčno manjšinskimi narodi in narodnostmi, med avtohtonimi in imigrantskimi etničnimi skupinami, med različnimi tipi nacionalizmov itd.

Pri raziskovanju konfliktov v jugoslovanskih mednacionalnih odnosih ne moremo mimo problemov družbene moči, zaradi katere prihaja do inkonsistentnosti med družbenimi strukturami. Sedanja politična moč je monistična in decentralizirana na nacionalne centre, zaradi tega je centralna zvezna moč oslABLJENA, vendar neredko sprejema ukrepe, ki prizadevajo nacionalne centre moči. Načela konsenza omejujejo zvezno moč. Do ukrepov, ki omejujejo nacionalne nosilce moči, prihaja s pomočjo pritiskov večine manj razvitih nacionalnih politokracij. Tako se

¹¹ H. Blalock: *Race and Ethnic Relations*, Prentice Hall, New Jersey, 1982, str. 46.

J. Rex: *Race and Ethnicity*, 1986, str. 35–36.

¹² P. Klinar: *Etnične avtohtone in imigrantske manjšine*, RI ESPN, Ljubljana 1986, str. 88–105.

I. Wallerstein: *Semiperipheral Countries and Contemporary World Crisis*, *Theory and Society* 3/1976, str. 461–483.

A. Richmond: *Structural Change and the Sociology of Migration*, Dubrovnik, June 15th 1985.

postavlja vprašanje, v katerih nacionalnih enotah je večja koncentracija moči? To niso zmeraj ekonomsko razvitejšie nacije, pogosto so to ekonomsko manj razvite, ki pa so številčneje kot razvite.¹³

Mednacionalni dezintegracijski konflikti prispevajo k temu, da se ne morejo uveljaviti sodobnejša načela razvitejših medetničnih odnosov: skladnost med sistemsko in socialno-etnično integracijo, nacionalna enakopravnost, integrativni procesi delitve dela, zasnovani na vsestranskem razvoju vsakega naroda, razviti procesi adaptacije – etničnega pluralizma ter integrativnih, funkcionalnih konfliktov.¹⁴

Dezintegracijski značaj mednacionalnih konfliktov

Po teh nekoliko shematičnih ugotovitvah o mednacionalnih konfliktih bomo poskušali na temelju empiričnih ugotovitev iz javnomnenjskih raziskav v Sloveniji, ki zadevajo mednacionalne odnose v Jugoslaviji, ilustrirati nekatere značilnosti mednacionalnih konfliktov. Glede na krizo mednacionalnih odnosov moremo sklepati, da v mednacionalnih konfliktih prevladujejo dezintegracijski, disfunkcionalni konflikti. Katere empirične ugotovitve govorijo za trditev, da prevladujejo dezintegracijski konflikti?

1) *Splošne ocene mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji* so glede na ugotovitve empiričnih raziskav kritične in opazen je trend slabšanja mednacionalnih odnosov. Za njihovo prihodnost prevladujejo pesimistične napovedi, ki se poudarjeno slabšajo. Iz splošnih ocen mednacionalnih odnosov in iz predvidevanj njihovega prihodnjega razvoja ter trendov ocen sledi, da so mednacionalni odnosi v Jugoslaviji v globoki, trajnejši krizi, ki ji še ni videti izhoda. Očitno torej gre za obstoj dezintegracijskih, disfunkcionalnih konfliktov.

V letošnji raziskavi slovenskega javnega mnenja so vidne izrazito negativne ocene mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, hkrati pa *ocene o mednacionalnih odnosih v Sloveniji* govorijo o dobrih mednacionalnih odnosih. Kako pojasniti obrnjeno podobo ocen o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji in v Sloveniji? Vzroke za negativne ocene mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji iščemo v zaostrenih odnosih med Slovenijo in Srbijo, v drugih mednacionalnih konfliktih in v kosovskih razmerah. V Sloveniji pa gre za mednacionalne odnose, ki zadevajo razmerja med Slovenci in obema avtohtonima narodnostima (madžarsko in italijansko) in med avtohtonimi prebivalci Slovenije ter imigranti iz drugih okolij Jugoslavije. V Sloveniji se očitno kaže izrazito neskladje med sistemsko (politično, ekonomsko) jugoslovansko integracijo in socialno narodno ter sistemsko, nacionalno slovensko integracijo. Znotraj Slovenije pa se kaže manj neskladja med sistemsko-nacionalno integracijo in socialno-narodno integracijo.

Slovenci si zamišljajo *izhode iz mednacionalnih konfliktov* kot pridobitev popolnejše nacionalne suverenosti, kar zahteva spremembo političnega sistema v Jugoslaviji. Zavračajo ekstremne izhode iz mednacionalnih konfliktov, kot je uvedba izrednega stanja (po vsej državi) in razpad Jugoslavije. Z minimalnimi deleži zavračajo tudi zamisel o odcepitvi Slovenije. Če pa so utemeljena večinska pesimistična stališča, da se bo nadaljevalo konfliktno stanje negotovosti jugoslo-

¹³ P. Klinar: Razmerja med razredi, sloji ter etničnimi skupinami z vidika družbene mobilnosti in migracij, RI FSPN, Ljubljana 1987, str. 83–97.

¹⁴ S. Eisenstadt: Macro-social Analysis – Background, Development and Indications, v: S. Eisenstadt ed: Macrosociological Theory, Sage, ISA, London 1985, str. 7–25.

P. Klinar: Razmerja med razredi, sloji ter etničnimi skupinami z vidika družbene mobilnosti in migracij, str. 83–97.

vanskih mednacionalnih konfliktov še v prihodnje, potem kriza lahko preraste v katastrofo.¹⁵

V jugovzhodnih predelih Jugoslavije se širijo številni *negativni stereotipi o Slovencih*, češ, da so Slovenci egoisti, da razbijajo Jugoslavijo, da dopuščajo sumljive ideje, da premalo sledijo skupnim socialističnim idejam ipd., ki dobivajo znake slovenskega sindroma. Te negativne stereotipe o sebi slovensko javno mnenje odločno zavrača. Očitno je, da se politokracija južnih in vzhodnih nacij poslužuje akcije grešnega kozla, s katero skuša dosegati večjo notranjo nacionalno homogenizacijo.¹⁶

Za prevlado dezintegracijskih konfliktov govorijo tudi *ocene o integracijskih in dezintegracijskih dejavnikih v mednacionalnih odnosih*. Beležimo upadanje pomena integracijskih in naraščanje pomena dezintegracijskih dejavnikov. Med integracijske dejavnike se uvrščajo tradicionalni dejavniki: skupni narodnoosvobodilni boj v obdobju II. svetovne vojne, moralno tradicionalno načelo bratstva in enotnosti, uveljavljeno v revolucionarnem obdobju, deloma pa tudi skupna država in vojska. Samoupravnemu socialističnemu sistemu in zvezi komunistov, ki bi morala glede na sistemske temelje predstavljati bistvene sistemske vezne člene sodobne Jugoslavije, pa javno mnenje ne pripisuje večjega pomena kot integracijskima dejavnikoma in njun pomen se stalno zmanjšuje. Medtem ko šteje javno mnenje med temeljne integracijske dejavnike tradicionalne dejavnike, v manjši meri pa mednje uvršča sodobne sistemske integracijske dejavnike, pa obratno med dezintegracijske dejavnike uvršča sodobne ekonomske probleme (delovne navade, standard, redoljubnost), ki so jim pridružene tudi tradicionalne kulturnojezikovne in religiozne razlike med jugoslovanskimi narodi.¹⁷ Mednacionalni konflikti so dezintegracijski in kažejo, da sodobni sistemski dejavniki ne delujejo dovolj integracijsko, da je integracija zgrajena na tradicionalnih dejavnikih in, da sodobne ekonomske razlike med razvitimi in manj razvitimi – pa tudi tradicionalne kulturne razlike – delujejo v smislu širjenja dezintegracijskih konfliktov.

2) Da so *kulturne razlike* označene kot dezintegracijske, to govori o *nerazvoju kulturnega pluralizma* v mednacionalnih odnosih. Naše raziskave v Sloveniji kažejo, da se znaki etnične distance in manj intenzivnih konjunktivnih odnosov kažejo v odnosih z etničnimi skupinami, ki so kulturno različne (Albanci, Muslimani ipd.) in, ki izhajajo iz okolij, kjer se rojevajo nasprotja do Slovenije (Srbi). Vidne so tudi težnje etnične endogamije glede sklepanja zakonskih zvez.¹⁸ Avtonomno prebivalstvo – etnično dokaj homogene Slovenije – izraža nerazpoloženje do priseljevanja pripadnikov drugih narodov in narodnosti iz manj razvitih predelov Jugoslavije, ki iščejo v Sloveniji delo, to pa zaradi kulturno-jezikovne pa tudi zaposlitvene ogroženosti.¹⁹ Vpliv nerazvitega etničnega pluralizma na dezintegracijski značaj mednacionalnih konfliktov je nedvomen. K nerazvitosti etničnega pluralizma izrazito prispevajo *nerazvite medetnične informacije*, ki so nezadostne, nepoglobljene in neenakomerne (odvisne od velikosti narodov).²⁰ Možnosti za dezinformacije o drugih narodih in narodnostih v množičnih komunikacijskih

¹⁵ Raziskave Slovensko javno mnenje (SJM) RI FSPN, Ljubljana 1980–1989.

¹⁶ SJM 1987–88.

¹⁷ SJM 1972, 1976, 1980, 1982, 1987.

¹⁸ SJM 1986, 1989.

¹⁹ SJM 1986, 1988.

²⁰ Raziskava: Informiranost o republikah in pokrajinah, narodih in narodnostih, Inštitut društvenih nauk, Beograd 1980.

sredstvih so velike, kar izkorišča politokracija in s tem uresničuje svojo politiko iskanja grešnega kozla. Negativni heterostereotipi se širijo.

3. Ob kulturnih razlikah, kot to izhaja iz prikaza sodobnih dezintegracijskih dejavnikov, so za razumevanje značaja dezintegracijskih konfliktov pomembni *družbeno-ekonomski odnosi med razvitimi in nerazvitimi nacijami*, oz. republikami in pokrajinama. Čeprav v Sloveniji raziskovalni podatki kažejo na to, da še zmeraj prevladujejo umerjeno solidarni pogledi na razvoj nerazvitih, pa je treba reči, da je opazen trend njihovega zmanjševanja in hkrati trend izrazitega upada skrajno solidarističnih stališč ter trend povečevanja partikularističnih pogledov, po katerih naj bi postala skrb za razvoj nerazvitih stvar njih samih. Razviti se zavedajo pomena svoje pomoči za razvoj nerazvitih narodov in narodnosti, ob hkratni intenzivni skrbi teh območij za lasten razvoj; ob tem pa se zavzemajo za spremenjene načine dajanja pomoči, namreč ne preko administrativnih skladov, marveč v obliki posojil, skupnih vlaganj, torej na načine, ki odsevajo skupne ekonomske interese dajalcev pomoči in nerazvitih kot prejemnikov te pomoči. Dosedanje obremenitve razvitih za razvoj nerazvitih so velike in načenjajo njihovo akumulacijo, zaradi tega tudi povečevanje deležev partikularističnih pogledov na razvoj nerazvitih. Partikularistična stališča so povezana s krizo, ko obremenitve za razvoj nerazvitih prizadevajo že tako omejen razvoj razvitih. Težnje nerazvitih za pomoč iz razvitih republik Jugoslavije pa so v teh razmerah vse večje – in tako se glede na makrosociološki konfliktni model o medsebojnem izkoriščanju razvitih in nerazvitih mednarodni konflikti zaostrejujejo.²¹

4. Ob kulturnih in ekonomskih dezintegracijskih mednarodnih konfliktih se je treba zaustaviti še pri *političnih konfliktih*. Jugovzhodne nacije predvsem poudarjajo pomen unificirane močne Jugoslavije, kar je razumeti kot njeno centralistično ureditev, dočim pa severozahodne nacije poudarjajo takšno federativno urejenost Jugoslavije, ki bo temeljila na večji avtonomiji republik (nacij), na spoštovanju razlik med njimi, na specifičnostih svojih gospodarskih in političnih razmer, ne da bi s tem ovirale druge federalne enote. Federacija naj bi torej pomenila združevanje različnega v skupne, dokaj široke okvire. V Sloveniji, na primer, javnomnenjske raziskave kažejo na nezadovoljstvo o dosedanji *samostojnosti* slovenske nacionalne politike in na težnje po povečanju avtonomije. Kritično so zavrnjene pojavnne oblike zveznega centralizma in nasprotovanja slovenski nacionalni politiki.²² Slovenska javnost se odločno zavzema za razvoj slovenske državnosti, katere bistvena sestavina je *pravica do samoodločbe vključno z odcepitvijo*. To pravico slovensko javno mnenje razume kot neodtujljivo in veljavno pravico, čeprav hkrati izraža dvome glede njene uresničljivosti, češ, da gre le za formalno pravico, ki da nikoli ni bila resno mišljena. Slovenci v tem času pravico do samoodločbe jemljejo zares, saj jih blizu polovice meni, da je glede na sedanje razmere smiselno razpravljati o odcepitvi Slovenije od Jugoslavije. Deleži teh ocen so se močno povečali, kar govori o zaostrovanju jugoslovanskih mednarodnih konfliktov. Večinska stališča o smiselnosti razprav o odcepitvi še ne pomenijo strinjanja z odcepitvijo (delež anketirancev, ki vidijo izhod iz sedanjih nacionalnih konfliktov v odcepitvi Slovenije, je nižji od deleža tistih, ki to možnost zavračajo). Zahteve po razpravi o odcepitvi Slovenije izražajo nezadovoljstvo s političnimi razmerami v Jugoslaviji, in jih je mogoče razumeti kot odgovor na politične napade in pritiske na Slovenijo, ki jih javno mnenje razume kot ogrožanje slovenske nacionalne suverenosti, ki se v popolnejših pojavnih oblikah sploh še ni razvila.

²¹ SJM 68, 69, 71, 72, 76, 78, 80, 82, 83, 84, 86, 88, 89.

²² SJM 87, 88, 89.

Zbornik: Slovenija v Jugoslovanski federaciji, FSPN Ljubljana 1987.

Raziskovalni podatki kažejo, da ogrožajo slovensko suverenost: avtoritativno zavračanje pomembnih slovenskih predlogov s strani zveznih organov in napadanje razvijajočega se slovenskega pluralizma in demokracije, ki prihaja iz drugih jugoslovanskih okolij, kakor tudi prevelike materialne obveznosti Slovenije do federacije in nerazvitih, ki so politično določene. Smer razvoja Slovenije je v javnem mnenju načrtana. To je večja samostojnost Slovenije, ki jo je mogoče doseči s polnejšim razvojem slovenske državnosti. Večina Slovencev meni, da je večjo slovensko nacionalno suverenost mogoče pridobiti z ustavnimi spremembami, blizu polovice pa jih meni, da je to mogoče doseči s konfederativno ureditvijo.²³

V prevladujočih empirično ugotovljenih stališčih, da se Sloveniji odpirajo *nove razvojne možnosti zunaj Jugoslavije*, je mogoče razkriti dve tendenci. Prva predstavlja težnjo po večji avtonomiji Slovenije in njenih institucij za neposredno povezovanje z mednarodnimi subjekti, druga tendenca pa govori za odpiranje slovenskega prostora v širši družbeni prostor zahodne Evrope, ker so ji okviri Jugoslavije preozki in neredko razvojno tudi premalo stimulativni. Odprtost Slovenije naj bi se torej usmerila proti ekonomsko, tehnološko, civilizacijsko razvitejšim družbam, ki uveljavljajo pluralistični sistem.

Slovenci vidijo pot iz obstoječe krize v *novem konceptu socializma*, ki bi temeljil na tržnem gospodarstvu z različnimi oblikami lastnine, na samoupravnim pluralističnim demokracijam s pravico do spontanega političnega gibanja, avtonomnem spoštovanju razlik med republikami (nacijami). Slovenci niso zazrti v obnovo klasične meščanske družbe po zahodnem vzorcu, še manj pa v vrnitev sistema državnega avtoritarnega socializma.²⁴

V jugovzhodnih okoljih jugoslovanskih narodov so koncepti novega socializma, integriranosti v zahodno Evropo, neposrednih mednarodnih povezav nacionalnih institucij, bistvene prenovne federacije, zasnovane na avtonomiji nacij, političnega pluralizma, obstoja spontanega političnega gibanja ipd. – sporni, problematični ali celo nesprejemljivi, kar vodi do disfunkcionalnih mednacionalnih konfliktov.

5. *Kosovo* je izrazito območje dezintegracijskih mednacionalnih konfliktov, ki odsevajo v jugoslovanskih mednacionalnih odnosih. Konflikti med Srbi, Črnogorci in Albanci so sicer tradicionalni. Zaostrili pa so se, ko so Albanci postali številčna etnična večina in, ko so postopno začeli pridobivati politično moč, s čimer se je pokrajina začela osamosvajati od Srbije. Pri delu Albancev so se začela gibanja za spremembo pokrajine v republiko, ob hkratnih pritiskih na Srbe in Črnogorce, ki so se začeli množično izseljevati. Med delom Albancev je dejavna tudi protijugoslovanska usmerjenost za združitev z LR Albanijo, SR Srbija je razširila svoje pristojnosti na Kosovo, ki je zgubilo del svoje avtonomije, zaradi česar so izbruhnili med Albanci nemiri, ki so se z nasiljem še zaostrili, in uvedeno je bilo izredno stanje z omejitvijo pravic. Grobi represivni in diskriminacijski ukrepi so prizadeli Albance, kar vse skupaj ne rešuje ostrih mednacionalnih konfliktov in malo verjetno je, da bodo administrativni ukrepi uredili razmere, zatrli regresivne nacionalizme, omejili izseljevanje Srbov in Črnogorcev, izkoreninili težnje Albancev po večji avtonomiji ipd. Slovensko javno mnenje vidi izhode iz kosovske krize v dolgoročnih ekonomskih in demografskih razvojnih ukrepih, nasprotuje pa omejevanju avtonomije Kosova,

²³ SJM 88, 89.

Raziskava Mnenjski voditelji, SJM 88, RI FSPN, Ljubljana 1988.

Suverenost slovenskega naroda, Zbor slovenskih kulturnih delavcev, Ljubljana 15–16. nov. 1988.

P. Klinar: O Sloveniji in Kosovu, TiP, 8, 9/89, str. 1031–1033.

²⁴ SJM 87, 88, 89.

Mnenjski voditelji SJM 88.

kakor tudi povečevaju avtonomije v smeri razvoja republike. Slovenska javnost izrazito odločno nasprotuje oblastni represiji nad Albanci na Kosovu. Večina Slovencev zavrača čistke, zapiranja, osamitve in druge oblike prisile nad albanskimi intelektualci in politiki, češ, da je na ta način mogoče doseči le začasno pomiritev in, da bodo nemiri izbruhnili še v ostrejši obliki ter, da bodo ti ukrepi kosovske probleme le zaostрили.

Slovensko javno mnenje ne sprejema uradnih jugoslovanskih ocen kosovskih dogodkov, ki so rabile za uvedbo posebnih ukrepov in izrednega stanja. Kosovski dogodki so nastali po pogledih slovenskega javnega mnenja zaradi gospodarske zaostalosti in neustreznega razvoja mnogoterih socialnih problemov. Izražajo upor Albancev proti omejitvi njihove avtonomije, ki ga je šteti kot rezultat politike srbskega vodstva za uveljavljanje »velike« Srbije. Nestrinjanje pa prevladuje nad strinjanjem z uradnimi stališči kosovskih dogodkov: da je šlo za kontrarevolucijo Albancev, da hočejo Albanci doseči razbitje Jugoslavije in se od nje odcepiti, da je dogodka šteti kot posledico albanskega preganjanja Srbov in Črnogorcev.

Slovenska javnost ne sprejema uradnih jugoslovanskih ocen o dramatični gladovni stavki albanskih rudarjev v Starem trgu in obrazložitve za uvedbo izrednega stanja na Kosovu.²⁵

Ocene kosovskih razmer so izrazito različne, to pa govori o zaostrenih mednarodnih konfliktih, ki zaradi tega nastajajo.

6. Nacionalne politokracije *dosegajo nacionalne homogenizacije* na različne načine. V jugovzhodnih delih srečujemo forsiranje populizma, militantnost do drugače mislečih, agresivnost do drugih nacionalnih političnih elit, ki vodijo drugačno politiko, – forsiranje tradicionalne monistične oblasti v svojem okolju in – poskuse o njenem prodoru v federaciji. V Sloveniji odsevajo narodno homogenizacijo pojavi narodne osveščenosti in sodelovanja s Slovenci po svetu.²⁶ Načelna homogenizacija pa se skuša doseči z uveljavitvijo teženj po demokratičnem in humanem sistemu, modernizaciji in pluralizaciji oblasti, njeni večji odločnosti pri zagotavljanju nacionalne suverenosti. Podatki slovenskega javnega mnenja kažejo, da javnost v Sloveniji zaupa svojemu sedanjemu političnemu vodstvu in sporoča, da bi reagirala z nasprotovanjem in upori, če bi bilo vodstvo nasilno zamenjano zaradi obtožbe nacionalizma.²⁷

Sklep

Sami procesi uveljavljanja nacionalnih homogenizacij, predvsem pa močno različni načini njihovega doseganja, govorijo o globokih mednarodnih konfliktih.

Dezintegracijski značaj mednarodnih konfliktov v Jugoslaviji govori o neuresničevanju temeljnih načel za urejanje sodobnih nacionalnih odnosov. Porajajo se problemi neuresničevanja enakopravnosti narodov in integrativne delitve dela, zavrtosti procesov razvite adaptacije in kulturnega pluralizma ter možnosti prehajanja dezintegrativnih v integrativne konflikte ipd. Siroj se prostor za nega-

²⁵ SJM 82, 83, 88, 89.

Pogledi, Split 2/88.

P. Klinar: So izhodi iz kosovskih razmer?, Teorija in praksa XXV, 11–12/88, str. 1479–1489.

P. Klinar, O Sloveniji in Kosovu, TiP, 8, 9/89, str. 1033–1035.

²⁶ SJM 88.

²⁷ SJM 89.

tivne predsodke, stereotipe in druge pojave nasprotovanj, za regresivne nacionalizme in še druge pojave socialne dezorganizacije in patologije, kar vse skupaj daje malo možnosti za uveljavljanje razvojnih sprememb. Dezintegrativni mednarodni konflikti angažirajo dejavnosti mnogih institucij, ki tako ne opravljajo svojih temeljnih dejavnosti, ali pa so zaradi teh konfliktov izrazito paralizirane.

Ob zapozneli modernizaciji in razlikah v njenem doseganju, različni razvitosti, različnih civilizacijah in kulturah številnih narodov, različnih razvojnih konceptih, različni velikosti narodov in narodnosti, njihovi različni državitvornosti, vplivajo na dezintegrativne mednarodne konflikte nedvomno sodobna celovita družbena kriza, neuveljavljenost sodobnih integracijskih dejavnikov – modernejšega federativnega, diferenciranega in fleksibilnega političnega pluralističnega sistema, številni pojavi inkongruence in še raznoteri drugi družbeni pojavi.

Družbene spremembe ostajajo nepovezane in necelovite, neredko pa tudi niso istosmerne, zaradi česar ne prihaja do razvojnih, kvalitativnih sprememb. Vsiljujejo se spremembe brez zagotovljenih predpostavk, in fazi uveljavljanja sprememb ne sledi faza dozorevanja, ker se eksperimentalno že uvajajo nove spremembe. Zaporedje sprememb ni domišljeno. Spremembe so v enem nacionalnem ali ožjem okolju označene kot progresivne, v drugem pa kot regresivne; percepcija družbenih sprememb temelji na povsem različnih vrednotah in interesih. Ni soglasja o tem, ali naj doživi spremembe celotni sistem ali le njegovi segmenti, še manj pa o načinih sprememb in o vzrokih, ki jih vzpodbujajo. Prenosi objektivno razvojnih, inovativnih sprememb iz enega nacionalnega v drugi nacionalni prostor so težavni in počasni. Zaradi nizke institucionalne ločenosti med politiko in ekonomijo je bilo doslej le malo možnosti za uveljavljanje ekonomskih sprememb, ki jih narekujejo ekonomski procesi. Administrativno politično vizionarstvo, povezano z voluntarizmom je zemarjalo pragmatične rešitve, ker ni izhajalo iz zaznanih potreb in objektivne determiniranosti družbenega dogajanja. Zaradi tega ni presenetljivo, da so ostajali stranski učinki družbenih sprememb nepredvideni. Spremembe so se ocenjevale predvsem z vidika ogrožanja ali utrjevanja ene ali druge politične elite. Skica o procesih družbenih sprememb, ki so rezultat konfrontacije konfliktov, potrjuje našo tezo o disjunktivnem značaju obravnavanih mednarodnih konfliktov.

Posamezni medetnični konflikti v Jugoslaviji so bili empirično prikazani z zornega kota slovenske javnosti, drugi pol pa z vidika političnih reagiranja, zabeleženih v množičnih komunikacijskih sredstvih iz drugih okolij. Vse konflikte je mogoče razdeliti na kulturne, ekonomske in politične. Zdi se, da so politični najpomembnejši, ker politika izrazito zadeva tako ekonomske kot kulturne konflikte in ker politična dogajanja izrazito krojijo vse medetnične konflikte.

Ta ugotovitev kaže na problematično demokratizacijo v medetničnih in mednarodnih odnosih; stvarna demokratizacija začenja z uveljavljanjem individualnih pravic, brez katerih ni učinkovitega uveljavljanja kolektivnih etničnih in nacionalnih pravic. Posameznik z zagotovljenimi demokratičnimi pravicami v družbi, ki se razvija, more biti vse manj sredstvo regresivno nacionalistične manipulacije politokracije in razširjevalec diskriminacijskih ravnanj do pripadnikov drugih, tradicionalno različnih etničnih skupin. Tu so začetki usklajevanja med socialno narodno in sistemsko, nacionalno integracijo ter med širšimi sistemskimi in nacionalnimi, sistemskimi ter narodno-socialnimi integracijskimi procesi. V tej smeri je mogoče razmišljati o omejevanju dezintegracijskih mednarodnih in medetničnih konfliktov v Jugoslaviji.²⁸

²⁸ P. Klinar: Slovenski pogledi na mednarodne odnose, TiP, 2-3/87, str. 335-346.

Komunikacijski pluralizem in sodobna družba

Med avtoritarno in demokratično paradigmo

Dileme komunikacijskega pluralizma v meščanski družbi in v socializmu se kažejo v »sobivanju« dveh komunikacijskih modelov oziroma – teoretično izraženo – v soočanju in prepletanju dveh komunikacijskih paradigem: avtoritarnega in demokratičnega komuniciranja. Obe sta sestavini dveh, normativno in praksološko utemeljenih družbenih sistemov: monističnega in pluralističnega. Obe se v zgodovinski praksi družbenih sistemov pojavljata tako v avtorskih kot v demokratičnih (meščanskih ali socialističnih) družbah.

Avtoritarno komuniciranje korenini v avtoritarni ideologiji elitističnih sistemov z absolutizirano državno oblastjo in monističnim sistemom, z avtorskim voditeljem na čelu (vodja, »mesija naroda«, dinastična osebnost, fundamentalistični voditelj, diktator, vojaška hunta, pa tudi »karizmatična dominacija«). V monističnem sistemu dominirata kult moči in oblastniško komuniciranje nad človekovimi svobodami; glorificirajo učinkovitost državne administracije nad »neučinkovitostjo« pluralizacije odločanja, suverenost državne oblasti nad institucijami civilne družbe. Karizmatični voditelj pooseblja absolutno vednost in moč, razum in vojaško spretnost; množice in socialna gibanja so vir nevarnosti, socialnih nemirov in »zarot«. Avtoritarno komuniciranje je vzpostavljano organiziranosti, reda in stabilnosti, skratka, močne države. Mediji imajo funkcijo krepitve oblasti in stabilnosti države.

Paradigma demokratičnega komuniciranja temelji na pluralističnem modelu, kjer je namesto enega centra suverene moči več centrov moči; interesi naj bi bili »uravnoteženi«, parlament pa prizorišče političnih odločitev (in arena boja za moč). V pluralističnih sistemih naj bi bila vzpostavljena ekonomska in politična demokracija, kompetitivnost političnih in ekonomskih subjektov ter selektivnost nosilcev političnih in drugih javnih funkcij. »Hegemonija« državnega aparata je omejena s svobodno kritiko oblasti, z institucijo »vlade v senci«, s soočanjem političnih in gospodarskih interesov v parlamentu, s »prenosom« odločanja v parlament, z javnostjo političnega življenja, z uveljavljanjem »samoupravnega« odločanja v institucijah civilne družbe. Množični mediji so samostojni in svobodni, so v službi javnosti in izvajajo komunikacijsko interakcijo med javnostjo in vlado. Demokratično komuniciranje je rezultat pluralizacije političnega prostora, soočanja in kompetitivnosti mnenj in stališč ter svobodnega komuniciranja idej. Demokratično komuniciranje naj bi bilo instrument temeljnih človekovih pravic in svobod, meč demokracije, grožnja oblastnikom, tribuna javnega nadzora.

Ker komuniciranje v globalni družbi poteka na različnih ravneh, moramo tudi razsežnosti avtoritarnega in demokratičnega komuniciranja analizirati in opredeliti glede na različnost komunikacijskih procesov. Ker so značilnosti komunikacijskih procesov na različnih ravneh kompleksne in zadevajo tako politološke, sociološke, psihološke, ekonomske, normativno-pravne kot informacijske in druge

* Dr. France Vreg, redni profesor FSPN v Ljubljani

pristope h komunikacijskemu fenomenu, se bomo tu morali omejiti predvsem na tiste prvine, ki označujejo razsežnosti politične moči, represivne ali demokratične rabe komuniciranja. Tudi glede ravni komuniciranja se bomo omejili na štiri značilne oblike: a) medosebno komuniciranje, b) skupinsko in medskupinsko komuniciranje, c) množično komuniciranje ter č) interkulturno oziroma mednarodno komuniciranje.¹

06

Medosebno komuniciranje: sporazumevanje ali »oblastniška« interakcija?

Človekovo sporočanje je komunikativno delovanje, je ustvarjalni odnos človeka do okolja, je razvojno spreminjanje narave in družbe, je način komunikativnega bivanja in delovanja v svetu, v civilizacijah in zgodovini. V simbolični interakciji »soustvarjamo« družbene odnose in jih reproduciramo. Simboli moči in oblastništva »zapletajo« človeka v odnose gospodstva in podrejenosti, ga »vklepajo« v spone struktur moči. Politične, ekonomske, kulturne in druge »determinante določajo«, kako komuniciramo med seboj. Družbena ureditev »razvršča« ljudi v razrede, kaste, sloje, v različne oblike nadrejenosti, podrejenosti in enakosti.

Zato je medosebno komuniciranje v družbeni stvarnosti prej instrument strateškega delovanja nosilcev strukture moči v družbi kot pa prvina človekovega sporazumevanja. Model medosebnega komuniciranja, ki bi temeljil na enakopravnem »partnerskem« odnosu komunikatorja in sprejemalca, je gola fikcija. Teorije o »enakih komunikacijskih možnostih« so vizija humanega komuniciranja, dejansko pa ostajajo socialna utopija. Zato tudi konstrukt o idealni govorni situaciji lahko razumemo le kot model oblastništva svobodne družbe. Habermas (1971: 139) priznava, da so pogoji idealne govorne situacije »kontrafaktični« in ne ustrezajo stvarnosti pogojev socialnega komuniciranja. To velja tudi za zamisel o komunikativnem delovanju, ki je usmerjeno h konsenzni moči komunikacijskega sporazumevanja za doseg kooperativnega delovanja. Empirično stvarnejša je njegova kategorija »strateške interakcije«, ki operira z zunanjim vplivanjem (gratifikacijo ali grožnjo, s sugestijo ali zavajanjem) (Habermas, 1988: 129).

Komunikologi tudi ugotavljajo, da je težko operacionalizirati razliko med medosebnim (diadičnim, triadičnim itd.) komuniciranjem, ki omogoča večje empatične možnosti in menjavo vlog, ter skupinskim komuniciranjem, kjer je medosebno komuniciranje sestavni del formaliziranega komuniciranja v hierarhičnih piramidalnih strukturah (političnih strank, gospodarskih, vojaških in drugih organizacij). Medosebno komuniciranje ima takrat izrazito usmerjevalno-organizatorično funkcijo.

Komuniciranje kot sestavina demokratičnega odnosa se v stvarnosti tudi ne pojavlja kot »čista« oblika. Že v medosebnem komuniciranju so »zakoreninjene« prvine paternalističnega, oblastniškega, avtoritarnega komuniciranja v diadičnih odnosih, v primarnih skupinah, pa tudi v funkcionalnih skupinah z mnenjskimi voditelji. Od osebnotne strukture, politične kulture in civilizacijske ravni posameznika je odvisno, ali bo komunikator v sebi premagal »nagon vodje krdela«, plemenskega poglavarja, dinasta, fevdalca ali avtokrata in razvil demokratične komunikacijske odnose s sočlovekom, se pravi, ali bo opustil avtoritarni odnos in vzpostavil demokratično komuniciranje.

¹ Širša utemeljitev ravni komuniciranja je podana v knjigi: F. Vreg, Demokratično komuniciranje – Prispevek k pluralistični paradigmi v komunikacijski znanosti. Knjiga bo izšla v Sociološki in politološki knjižnici založbe Obzorja.

Še bolj je to vprašanje relevantno v sodobnih organizacijah: tu se sooča aksiom upravne in gospodarske učinkovitosti z načelom participativne soudeležbe, uspešnost »avtokratskega« vodje in »neučinkoviti« liberalizem demokratičnega voditelja.

Alternativna javna sfera in skupine

Skupine streme h kohezivnosti in organiziranosti, zato pospešujejo skupinsko identiteto (prek informacij, ideološke vzgoje, gojenja skupinskih tradicij, vrednot in kulture). Zato javnosti »sporočajo« svojo identiteto, projekte in programe, svoje dosežke; vodijo kampanje glede potreb, aspiracij in interesov svojih skupin ter ustvarjajo komunikacijske povezave z drugimi skupinami.

Stranke, zveze, interesne skupine, socialna in ekološka gibanja, manjšine zaradi omejenega števila svojih pripadnikov iščejo širšo socialno osnovo za svoje politično delovanje. Ne grupirajo se (izključno) na razredni osnovi, temveč so ponavadi združenje socialnih podstruktur ali koalicij (geografskih, verskih, etničnih in drugih), so grupacije različnih socialnoekonomskih interesov (da bi eksploatirale množstvo interesov in dobile nadzor nad vladanjem v družbi). Pluralistične strukture se soočajo z razreševanjem notranjih konfliktov in stabilizacijo koalicijske grupacije (Vreg, 1980: 125). V volilnih programih zamegljujejo »razredne« cilje in postavljajo v ospredje politične, ekonomske, socialne, kulturne in druge interese vseh družbenih skupin in »vsega naroda«.

Politične asociacije so tiste institucije, ki so najbolj zainteresirane za oblikovanje javnega mnenja. Da bi uresničile svoje interese in cilje (osvojile oblast in se utrdile v njej), morajo imeti svoje lastne komunikacijske sisteme (za notranjo organiziranost in za vpliv na javnost). Zato je imperativ vsake politične, ekonomske ali druge asociacije, da si ustvari lastna javna občila in da izvaja vpliv na druga množična občila (da bi dosegla široko, neopredeljeno javnost). Tako se dnevno bije propagandni spopad različnih asociacij za oblikovanje stališč množične javnosti.

Pospešena socialna diferenciacija, konflikti in socialni nemiri v razvitih deželah so rojevali tudi pluralizacijo družbenih skupin. Ta proces so spremljali dezintegracija socialnih vzorcev in vrednostnega sistema, porast nestrinjanja in občutka diskriminacije nekaterih skupin in slojev ter eksplozije splošnega nezadovoljstva zaradi neresenih socialnih problemov. Hkrati je naraščala (samo)zavest družbenih skupin, socialnih in ekoloških gibanj, manjšin, lokalnih skupnosti, subkultur in drugih segmentov družbe. Ekonomska in politična kriza je sprožila radikalizacijo in politizacijo posameznikov in družbenih skupin. Vsaka od teh skupin je začela iskati in krepiti svojo identiteto, terjala je novo porazdelitev moči v družbi in skušala uveljaviti svoj vpliv v družbi.

Skupine, ki so dotlej ostajale izven toka javnih komunikacij, so terjale novo porazdelitev komunikacijske moči. Neenak dostop do medijev ter neustrezno prezentacijo interesov in svojega delovanja so presojale kot politično diskriminacijo, ki jo dominantna elita izvaja do »podrejenih« skupin in subkultur. Novo osveščene družbene skupine so terjale »enake komunikacijske možnosti« oziroma enakopraven dostop do medijev. Težnja po politični publiciteti skupin in gibanj se je rodila iz spoznanja, da je edino tako možno braniti in pospeševati interese skupine, izoblikovati in javno promovirati identiteto skupine, doseči možnost participacije pri političnih odločitvah in vstopiti v boj za osvojitve oblasti.

Nekateri komunikologi menijo, da je želja po družbeni identiteti osnovna motivacija za medijsko rabo. Skupina vzdržuje in krepi svojo identiteto takrat, kadar njeni člani vidijo, slišijo in berejo o skupini v javnih obćilih. Krepitev osebnostne identitete je pomembna dimenzija gratifikacije, ki jo ljudje iščejo v medijski vsebini. Nosilci družbenih identitet pa iščejo refleksijo in potrditev lastnih vlog v javnosti.²

Dimenzija družbene identitete skupine spodbuja zahteve po pluralizaciji medijev. Želja, da bi se prebili v javnost, tako dobi obliko boja za medijski status, ki ga imajo etablirani mediji. Prodreti žele v vrste aktivnih sporočevalcev in zahtevajo lastne medije, da bi tekmovali s politiko vladajoće elite.

Drugi komunikologi pa opozarjajo, da je eksplozija alternativnih medijev in alternativne komunikacije nastajala v koincidenzi s političnimi viharji v industrijsko razvitih deželah in z razvojem medijskih tehnologij (Downing, 1988). Zlasti nekatere tehnologije (za manjša občinstva) so lahko uporabili za politično komunikacijo in za kompetitivnost z vladajočo birokracijo. Nastala je alternativna javna sfera, ki kot dolgoročen fenomen obstaja na obrobju medijskega establišmenta ali pa se pojavi ob osebnih družbenih problemih. Kot rezultat koeksistence etabliranih (javnih in komercialnih) medijev ter alternativnih medijev se občinstvo polarizira: večina občinstva ostane pri prvih, manjšina pa spremlja alternativne medije; nekateri pa »nihajo« med obema. Veliki segmenti občinstva tudi ne žele aktivno politično »sodelovati« v množičnih medijih in svoje komunikacijske potrebe zadovolje s konsumacijo informacij in zabave.

Nekateri komunikologi poudarjajo, da so alternativni mediji ustvarili nove kategorije komunikacijskih udeležencev. Alternativne skupine so strukturirane in organizirane demokratično; več ali manj vsi člani lahko vplivajo na delovanje skupinsko nadzorovanih medijev in sodelujejo pri določanju njihovih ciljev; zato jih lahko imenujemo medijske »ko-menadžerje«. Precejšnje število jih dejansko žrtvuje čas, energijo in denar, da bi zagotovili delovanje in preživetje medija. Zato bi lahko tako komuniciranje imenovali »predstavniško participativno komunikativno demokracijo« (Jakubowicz, 1988: 9).

Množični mediji in redistribucija politične moči

Državna izvršna oblast, stranke, sindikati, zveze, gospodarske korporacije, velike kulturne, športne in druge organizacije imajo najboljši dostop do medijev (Schulz, 1987: 134). Relativno dober dostop imajo še agresivne alternativne skupine in ugledne javne osebnosti. Druge skupine in »informacijsko nepriviligirani« sloji prebivalstva pa nimajo »enakopravnih« komunikacijskih možnosti.

V sodobnih razvitih družbah imajo množični mediji izjemno moč. Kot politično prepričevalne in mobilizacijske institucije vladajoće stranke ali koalicije strank tvorijo dominantni komunikacijski sistem, ki vzdržuje, krepi in reproducira ideološki diskurz vladajoće strukture. Ideološki diskurz je (v meščanskih in socialističnih sistemih) manifestno ali latentno »opr« na nediskurzivne prvine državne prisile.

Sodobna komunikacijska tehnologija je v vseh družbenih sistemih v lasti vlada-

² Člani skupin občutijo nemogućnost javne publicitete kot alienacijo. Obćutek alienacije in kognitivne disonance prispeva k stanju anomije in deprivacije, ki so jo občutili poljski delavci. To je povzročilo nemir in disenz, kar je vodilo k rojstvu »Solidarnosti« leta 1980 (Adamski, W., »Aspiracije – interesi – konflikti«, v: Studia Sociologiczne, št. 2, 1985). »Solidarnost« je zato vodila obširno politično kampanjo, da bi dosegla dostop do medijev.

joče politične ali ekonomske elite oziroma države in zagotavlja materialno finančno, produkcijsko, distribucijsko in oglasniško prevlado vladajoče strukture. V sodobnih družbah postajajo komunikacijski sistemi sestavina mamutskega informacijsko-računalniškega sistema, ki multiplicira informacijsko moč vladajoče politične in ekonomske elite ter vojno-industrijskega kompleksa.

Dominantni ideološki diskurz s svojimi simboli in jezikovnimi sredstvi deluje in učinkuje kot instrument oblastništva, moči in nadzora. Pri tem ponavadi ne uporablja komunikativno sporazumevanje in kulturo dialoga, temveč funkcionalizira oblike strateškega delovanja, disimulacije in reifikacije ter politične indoktrinacije.

Množični mediji so glavni akterji v boju politične in ekonomske elite za oblast, pa tudi v konfrontaciji med vladajočimi političnimi strukturami in državnim aparatom (policijo, vojsko itd.). Množični mediji vodijo »spopad« med silami oblasti s prvinami strateškega komunikativnega delovanja (s soočanjem afirmativnih simbolov in projektov, z agresivno polemiko in apeli strahu). Oblike komunikativnega sporazumevanja prevzamejo pretežno šele takrat, kadar politična in državna elita (oziroma voditelji konfliktnih skupin) dosežejo »konsenz«. Vladajočim strukturam tako zagotavljajo »privolitev« (konsent) javnosti ali segmentov javnosti; tako »producirajo« legitimnost vodilnim strukturam politične elite, ekonomskim skupinam, državnemu aparatu, vojski in drugim.

Množični mediji so glavni akterji pri oblikovanju javnega mnenja: s svojo prepričevalno močjo (zlasti televizijska in satelitska omrežja) in gigantsko distribucijsko difuzno razsežnostjo obvladujejo vse strukturne in stratifikacijske segmente javnosti. Komunikacijska moč medijske politične akcije presega tradicionalno akcijsko in organizacijsko učinkovitost političnih strank. Množični mediji oblikujejo javno mnenje z manipulativnimi oblikami in metodami disimulacije in političnega marketinga. Tako izoblikujejo dominantno verzijo mnenjskega konsenza; zatem pa kontinuirano krepijo »spiralo dominantnega mnenja«, privržence nasprotnega političnega projekta pa potisnejo v »spiralo molka«.

Množični mediji imajo v sodobnih družbah ambivalentno vlogo: kot aparati ideološke dominacije zagotavljajo legitimnost vladajočim strukturam (v tej vlogi so »ideološki aparati države«). Hkrati pa odsevajo, artikulirajo in oblikujejo mnenja, potrebe, interese in aspiracije javnosti in (v vlogi »advokata javnosti«) zagotavljajo legitimacijo samim sebi.

V »ideološkem univerzumu« pluralističnih družb se v kompetitivnem spopadanju soočajo in kontaminirajo dominantne in alternativne ideologije in politični projekti. V tej politični konfrontaciji alternativni oziroma opozicijski ideološki diskurz »ruši« normativno simetričnost dominantnega diskurza. Tako se v takem pluralnem prostoru vzpostavlja dinamična simetričnost nove razporeditve politične in informacijske moči. Izoblikuje se »labilna« struktura političnega in komunikacijskega pluralizma. Razvojne silnice pa vsebujejo tudi dimenzije »rušenja« obstoječe porazdelitve politične in komunikacijske moči in vzpostavljanja novega razmerja med političnimi silami. Tako se pojavi »asimetrija« moči, ki »išče« novo dinamično simetričnost. Množični mediji so čelni akterji tega boja za razporeditev moči in oblasti.

Zato ideja neposredne komunikativne participativne demokracije na ravni globalnih množičnih medijev ostaja utopija. Uresničljiva je na ravni tistih alternativnih medijev, ki gojijo skupinsko demokratično komuniciranje in ne dopuščajo vzpone avtoritarnih vodij skupine. Daljna vizija ostaja postulat demokracije, da naj ima možnost postati množični komunikator vsak, ki si to želi. To idejo bo

možno uresničiti v »oblastništva svobodni družbi« in z razvojem interaktivne komunikacijske tehnologije.

V družbah poteka komuniciranje med »dominantnim« narodom in »podrejenimi« narodi, etničnimi manjšinami ali imigrantskimi skupinami. Dominantne etnične skupine so privilegirane, imajo višji status, večje možnosti zaposlitve in vertikalne mobilnosti, so v centru političnega odločanja. Veliki narodi (zaradi majorizacije kulture, politike in jezika) lahko diseminirajo največ informacij in političnih projektov, majhni narodi pa so »obsojeni« na informacijsko blokado, ker ne morejo enakovredno projicirati svojih političnih stališč in projektov v jugoslovanski informacijski prostor. Nerazvitni etnični pluralizem dokazuje komunikacijsko neenakopravnost.

Etnična stratifikacija – razporeditev na privilegirane in neprivilegirane skupine – ni značilna samo za etnične skupine v okviru državnih skupnosti. Obstoj družbene neenakosti je prav tako viden v mednarodnih okvirih. Ekonomsko, politično, kulturno in informacijsko razviti narodi razpolagajo z ogromno močjo, ki se ne nazadnje kaže tudi v prevladi njihovega vojaško-industrijskega, znanstveno-tehnološkega, informacijskega in kulturnega kompleksa.

Peter Waterman (1988: 149) je s primerjalnimi raziskavami ugotovil, da se krepí fenomen dominantnega mednarodnega komuniciranja in kulture. Tisk, radio, televizija, kulturna industrija, prekomejni prenos podatkov, turizem, kultura in mednarodne komunikacije so v rokah transnacionalnih in dominantnih nacij. Vse to je podvrženo njihovem neposrednemu ali posrednemu nadzoru. Nekatere dominantne države ne uporabljajo več v toliki meri nasilja in vojaške konfrontacije, temveč so »izumile« mnogo bolj pretanjeno sredstvo za uveljavljanje svoje hegemonije: komunikacijske akcije usmerjajo k projektom, s katerimi dosežejo delegitimacijo vodilnih struktur druge države (ali sistema), predvsem s finančno, ekonomsko in politično erozijo sistema.³

Zato ostajajo utopični modeli in projekti o enakopravnem komuniciranju med narodi in narodnostmi, manjšinami in subkulturami v federativnih skupnostih in v mednarodni skupnosti.

Izzivi participativne demokracije

Liberalna teorija demokratičnega komuniciranja je ob rastoči kritiki tradicionalnega pluralističnega modela utrpela kritične ugovore in »dopolnitve«. Zaradi liberalizacije trga in politike ter glorificiranja »popolne svobode tiska« in svobodnega trga, ni nastala nova demokracija ljudstva, marveč je dejansko narasla moč enega samega razreda: okrepil se je elitistični model. Zato so oblikovali normativno teorijo »družbene odgovornosti« množičnih medijev, ki je uveljavljala obveznosti medijev do družbe, do demokratične politike in kulture. Ugotovili so, da medijsko lastništvo ne more biti zasebna zadeva, marveč je služba javnosti.

Porazdelitev ekonomske in politične moči je bila izvedena predvsem med političnimi in ekonomskimi subjekti, med družbeno elito, ni pa segla v družbeno dno. Smisel pluralistične demokracije ni v porazdelitvi moči na več centrov moči, marveč v »demokraciji za večje število ljudi«, v širjenju možnosti vključevanja ljudi v mehanizme ekonomskega in političnega odločanja.

³ Waterman navaja Pentagonovo strategijo »vojne nizke intenzivnosti« (novo obliko klasične specialne vojne). Cilj te dejavnosti je eliminirati »nasprotno« stran ne s fizično silo, temveč z delegitimacijo. Žarišče vojne se prenaša na nasprotnikovo ekonomijo ter na informacijsko in komunikacijsko bazo nasprotnika (Waterman, 1988: 151).

Politologi so zato na temelju kritičnih šol in socialnih gibanj razvili paradigmo participativne demokracije, ki jo v raznih oblikah uresničujejo v meščanski družbi – predvsem s soudeležbo delavcev pri upravljanju podjetij. V socialističnih deželah pa so oblike participacije uresničili z različnimi sistemi neposrednega in posrednega (delegatskega) odločanja delavcev in občanov v sferah družbene produkcije in reprodukcije.

Množični mediji so sledili izzivom participativne demokracije in razvili posvetovalne ali odločevalne oblike soodločanja v telesih upravljanja. Komunikologi in normativno-pravni teoretiki so izoblikovali razne normativne modele in komunikološke paradigme medijske in sicer participativne demokracije. Te so odgovor na klasične oblike parlamentarne demokracije, na vladavino političnih elit, strankinih vrhov in na uzurpacijo ekonomske moči s strani informacijskih korporacij in transnacionalk. McQuail je zelo točno ugotovil, ko je zapisal, da demokratično-participativna teorija označuje tudi »razočaranje nad etabliranimi političnimi partijami in sistemom parlamentarne demokracije, ki se je, kot se zdi, odtrgal od svojih ljudskih korenin, da bi prej oviral kot pa olajševal udeležbo v političnem in družbenem življenju« (McQuail, 1987: 122).⁴

McQuail (1987: 121–122) meni, da je koncept »demokratično-participativne medijske teorije« (kakor ga on imenuje) uresničen v nekaterih meščanskih družbah. Ta normativna teorija medijskih struktur in delovanja je po McQuailu pretežno locirana v razvitih liberalnih družbah, vendar ima z medijsko razvojno teorijo dežel v razvoju in neuvršenih držav skupnih nekaj prvin: poudarjanje družbene »baze« ter pomen horizontalnega komuniciranja v nasprotju z vertikalnim (z vrha navzdol).⁵ Osrednja točka demokratično participativne teorije je v potrebah, interesih in aspiracijah aktivnega »recipienta« politične družbe. Teorija vključuje pravico do relevantne informacije, pravico odgovora, pravico rabe sredstev komuniciranja za interakcijo v majhnih skupinah komunalnih skupnosti, v interesnih skupinah, subkulturah. Zavrača koristnost uniformnih, centraliziranih, finančno zahtevnih, visoko profesionaliziranih, nevtraliziranih državno nadzorovanih medijev. Naklonjena je multipliciranosti, medijem z manjšim dometom, lokalnosti, deinstitucionalnosti, izmenjavi vlog, horizontalnosti komunikacijskih povezav z vsemi ravnmi družbe, interakciji, zaveznosti. Organizacija in medijska vsebina ne sme biti podvržena centraliziranemu političnemu ali državnemu birokratskemu nadzoru. Teorija preferira interaktivne in participativne komunikacijske oblike manjših medijev.

Kritiko tradicionalnih normativnih teorij množičnih medijev so podali tudi drugi komunikologi in sociologi. Tako je Raymond Williams (1968) opozoril, da gre za temeljno podobnost med avtoritarnimi, paternalističnimi in komercialnimi medijskimi sistemi, kajti vsi – kljub njihovim zunanjim razlikam – dopuščajo »tiranski nadzor nad mediji. Vladajoča elita lahko vpliva na medije ne glede na strukturo moči – bodi da so to monolitni totalitarni sistemi ali pa meščanske družbe z difuzno močjo elite in establišmentom.

⁴ »Temeljna pobuda za nastanek (ake teorije je bil odziv na komercializacijo in monopolizacijo zasebno-lastninskih medijev ter akcija proti centralizmu in birokratizaciji javnih medijskih institucij, oblikovana v skladu z normo o družbeni odgovornosti« (McQuail, 1987: 122).

⁵ McQuail omenja nekatere pozitivne razvojne postulate medijske razvojne teorije, ki jo je opredelil MacBride s sodelavci, namreč da mediji sprejemajo razvojne cilje v skladu z nacionalno politiko. V glavnem pa navaja instrumentalne oziroma negativne funkcije: poraba medijev je opredeljena z ekonomskimi prioritetami in z razvojnimi potrebami družbe; mediji dajo prioriteto nacionalni kulturi in jeziku, novicam in informacijam dežel v razvoju; država ima pravico intervenirati ali omejiti medijsko delovanje; opravičljivi so ukrepi cenzure, državnega financiranja in neposrednega nadzora (McQuail, 1987: 121).

Na teh premisah je Jukobowicz (1989: 9–10) izoblikoval kriterije za komparativno analizo medijskih sistemov. Medijske teorije in sisteme je »razvrstil« na dva kontinuum: na horizontalnem kontinuumu je upošteval kriterij avtonomnosti in subordinacije, na vertikalnem pa kriterij pluralizma in dominacije. Mediji, ki so v »službi« dominacije, so ponavadi bližje polu subordinacije (horizontalni kontinuum) in bodo bolj verjetno nasprotovali spremembam ter bodo pospeševali centripetalne učinke. Mediji, ki so v službi pluralizma, pa bodo bolj verjetno bližje avtonomnemu polu in bodo uveljavljali svobodo in enakost v množičnem komuniciranju ter bodo pospeševali (ali pa vsaj ne ovirali) spremembe in centrifugalne učinke.

Taka razporeditev medijskih teorij je vsekakor zanimiva; produktivna pa bi bila, če ne bi obravnavala le normativnih teorij, temveč tudi konkretne medijske sisteme, ki delujejo v empirični stvarnosti družbenih sistemov. Hkrati moramo opozoriti, da razporeditev vertikalnega kontinuum na dominantnost in pluralizem sledi McQuailovi razporeditvi, ki ni v skladu s politološkimi razločevanji med monističnimi in pluralističnimi sistemi.

Ugotovili smo, da avtokratske družbe temelje na političnem monizmu in subordinaciji medijev; zato vsilijo družbi avtoritarne oblike komuniciranja. Politični sistem demokratičnih družb pa konstituirata politični pluralizem in relativna avtonomnost množičnih medijev. Čeprav so uveljavljene različne oblike lastništva, participacije javnosti in državnega nadzora, lahko v vsakem razkrivamo razvojne stopnje demokratizacije na vseh ravneh komuniciranja.

Dominacija vladajoče elite pa je značilnost vseh konkretnih družb. Če je dominacija v avtokratskih sistemih več ali manj absolutna, je dominacija v demokratičnih sistemih »zastrta« z oblikami ideološke prevlade in potencialne državne represije. V razvitih meščanskih družbah pa so se izoblikovale nove, sodobne oblike »kulturne« dominacije, s katerimi obvladuje vse družbene sfere civilne družbe.

Pluralizacija komunikacijskih sistemov v socializmu

Kriza socialističnih sistemov pa se ni kazala le v »pomanjkanju« ekonomske in politične demokracije, marveč tudi v tem, da niso znali artikulirati političnih, ekonomskih in kulturnih interesov narodov in narodnosti, socialnih in etničnih manjšin, kultur in subkultur. Ideologija diktature proletariata je zapostavila »vprašanje narodov«, njihove samobitnosti, suverenosti ljudstev, nacionalnih kultur, zgodovinskih in kulturnih tradicij, stopenj razvitosti, različnih religij, jezikov in pisav, umetniških stvaritev, vrednostnih sistemov. Državno komuniciranje zato ni vsebovalo samo elementov oblastništva in razredne superiornosti, temveč tudi dominacijo kulture velikega naroda, procese asimilacije, komunikacijski geto in promocijo nacionalnih stereotipov in nacionalne diskriminacije. (Vreg, 1989:92–105).

Pluralizacija komunikacijskih sistemov je pogojena z vzpostavitvijo ekonomske in politične demokracije ter nacionalne enakopravnosti. Pluralizacija predpostavlja razporeditev komunikacijske moči na raznovrstne politične subjekte, kar krepi raznolikost in vsebinsko kompetitivnost javnih občil.

Pluralizacija komunikacijskih sistemov v socializmu je povezana (in odvisna) od vzpostavitve političnega pluralizma. V taki družbeni sferi bodo politični subjekti (politične in družbene organizacije: zveze, stranke, sindikati, mladina, cerkev, strokovna združenja, društva itd.) lahko prek svojih medijev artikulirali stališča in

programe ter sovplivali v procesu političnega odločanja. Tiskovni mediji bodo kot glasila političnih subjektov diferencirano artikulirali stališča v politični areni odločanja (in boja za oblast). Elektronski mediji pa bodo mnogo bolj ohranjali status državno-pravnih in javnih institucij (podobno kot v meščanskih sistemih).

Novejše sovjetske opredelitve demokratičnega komuniciranja poudarjajo, da »glasnost« ne označuje le svobode govora, marveč je tudi prvi pogoj za izražanje demokratičnega bistva socializma. »Glasnost« pomeni, da naj bi vsak državljan imel pravico dobiti popolno in zanesljivo informacijo o vsaki javni zadevi (če to ni državna ali vojaška tajna) ter pravico javno izraziti mnenje o njej. Množični mediji so instrument »glasnosti« ter služijo izvajanju mnenjskega pluralizma.⁶

V teh teorijah pa ni opredelitve političnega in komunikacijskega pluralizma, kot jih najdemo pri poljskih in madžarskih politologih in komunikologih, niti možnosti komercializacije in privatizacije medijev (ki se že uveljavlja v nekaterih socialističnih deželah).

Nekatere dileme komunikacijskih sistemov so skupne meščanski in socialistični demokraciji. To je predvsem problem »privatizacije medijev«. Ekonomska demokracija terja svobodo trga in kompetitivnost ekonomskih subjektov. Absolutiziranje tržnega modela množičnih medijev je pokazalo, da je to »svoboda« pridobitništva v komunikacijski sferi. Privatizacija medijev pomeni uveljavljanje načela dobička, kar je pogojeno s promocijo zabave, nasilja, senzacij, golote in pogrošne literature. Privatizacija medijev v kapitalističnem sistemu (pa tudi v socializmu) pomeni padec kvalitete medijev in medijske vsebine.

Demokratične in pluralistične (»civilne«) meščanske družbe so uveljavile aksiom deregulacije množičnih medijev. Poleg tradicionalnih mamutskih nacionalnih RTV podjetij se je razrastle mogoče kompleks komercialnih medijskih korporacij in transnacionalk, ki so v lasti nekaj medijskih imperatorjev (Berlusconi, Murdoch, Springer, Bertelsman in drugi). Monopol nacionalnih, na naročnini temelječih (pogosto okornih, neustvarjalnih, neracionalnih in zbirokratiziranih) radijskih in televizijskih ustanov (RAI, BBC, francoske, španske, nemške in druge paradržavne medijske hiše) je ogrozila »inventivnost« komercialnih in specializiranih TV programov.⁷

Medijski transnacionalni komercialni ponudniki izbirajo samo najatraktivnejše in najdonosnejše programske žanre v stilu Murdochove programske tiskovne maksime: kri, seks, nasilje, kriminal, politične afeze, vojne, strahote, terorizem itd. V konfrontaciji z nacionalnimi medijskimi institucijami so pripravljeni bojevati se z najbolj brezobzirnimi sredstvi (klevetanje tekmecev, podkupovanje, preplačevanje novinarjev, nezakonito poslovanje, korupcija).

Ker so javno-pravne medijske hiše kot nacionalne informacijske in kulturne institucije razpete med družbeno opredeljenimi programi ter materialnimi možnostmi, težko sledijo programskim izzivom komercialnih programov »za nizki okus«. Tako se tudi v teh institucijah razvija »tržna naravnost«, racionalnost in ekonomičnost, hkrati pa to pomeni ogrožanje kvalitete programov. Zato tudi pred medijske sisteme javnih služb postavljajo vprašanje, kje so meje tržnosti?

Multinacionalne družbe iščejo (v težnji za dobičkom) milijonska občinstva

⁶ Glej Petrofsky, V., F., Transform Europe into a Sphere of Glasnost and Equal Openness, prispevek za CSCE Information Forum, London 1989.

⁷ Kanadski RTV sistem na primer sestavlja devet javnih institucij (CBC, pokrajinske RTV, nacionalno filmsko telo, telefilmi, telesa) in kar 46 zasebnih RTV skupin (RTV, kabelske, satelitske, oglasniške in druge); dalje tri komunalne agencije, devet narodnostnih služb in 19 profesionalnih in sindikalnih združenj. Podobna je situacija tudi v Veliki Britaniji, Italiji, Avstriji in drugje.

z različnimi informacijskimi interesi in potrebami ter s satelitsko televizijo producirajo vedno bolj »univerzalno« (zabavno, rekreacijsko, športno, senzacionalno) vsebino. Tem izzivom se prilagajajo tudi komunikacijski servisi, ki so v rokah javnosti (nacionalne medijske institucije). Tako maksima o deregulaciji v imenu medijske svobode dejansko koristi zasebnemu kapitalu; izrodila se je v proces pospešene komercializacije in slabšanja kvalitete. Ugledni komunikologi zato terjajo uveljavljanje nove maksime: družbene »regulacije« medijev, da bi zagotovili artikulacijo interesov raznih socialnih skupin, komunikacijski pluralizem, kvaliteto vsebine in medijsko kulturo.

Demokratizacija množičnih medijev je zato v vseh deželah in sistemih »razpet« med značilnimi protislovnimi trendi: nacionalna identiteta versus odprtost v globalno (pa tudi komercialno in dominantno) komunikacijsko sfero; komunikacijski policentrizem versus centrizem (državni monopolizem); komunikacijski federalizem (v večnacionalnih skupnostih) versus unitarna medijska struktura dominantnega »državnega« naroda; avtonomnost množičnih medijev versus subordinacija državi in dominantni partiji; komunikacijski politični pluralizem versus komunikacijski monizem hegemonistične partije; javna sfera »svobodne« javnosti versus ideološka in komunikacijska hermetičnost; družbena odgovornost medijev versus medijski monopolizem; oblike družbene »regulacije« versus deregulacija (na vseh področjih); mediji kot javne institucije versus privatizacija medijev (in »brezobzirna« komercialna kompetitivnost v »gonu« za dobičkom in političnim vplivom).

Očitno je, da kompleksnosti komunikacijskega fenomena na področju množičnih medijev ni moč zajeti z redukcijo omenjenih protislovnih trendov le na nekaj razsežnosti (na primer na tri McQuailove »glavne dimenzije«: dominacija versus pluralizem, medijsko usmerjene teorije versus družbeno usmerjene teorije, centripetalne versus centripetalne tendence medijev). Medijski fenomen je multidimensionalen. Lahko pa je – glede na razvojne in zgodovinske trende – nekatere razsežnosti še posebej izpostaviti. Tako je v obdobju državno-partijskega socializma bilo nujno posebej naglašati avtonomnost množičnih medijev versus subordinaciji partijskega hegemonizma. Ta razsežnost je nedvomno pomembna še danes, zlasti pa ostaja maksima v deželah v razvoju. Medijska avtonomnost pomeni tudi »neodvisnost« od ekonomskih pritiskov in sodobne komercializacije množičnih medijev, zato je pomembna »dimenzija« v vseh družbenih sistemih.

Paradigma participativno-demokratskega množičnega komuniciranja

Mesto in funkcije množičnih medijev v družbenem sistemu so relevanten historičen fenomen, problem sedanjosti in prihodnosti; zato bi veljalo še posebej kritično osvetliti razsežnosti avtonomnosti versus subordinacija. Avtonomnost ne pomeni le relativno neodvisnost od političnega in ekonomskega sistema, marveč tudi svobodnost, ustvarjalnost in razvojno spreminjanje medijev in družbe. Komunikacijski sistem je del družbe in je »soodvisen« od drugih družbenih podsistemov. Ni »svoboden organizem«, ki bi obstajal sam po sebi in za sebe ter neodvisno od družbe. Njegova »relativna« avtonomnost pa mu omogoča, da lahko v polnosti opravlja svoje funkcije (imanentne in socialne). Ne more pa si prilastiti monopolne pozicije informacijske moči kot sodobne oblike moči, niti ne mora »zakrneti« v transmijski, subordinacijski odnos avtoritarnega sistema.

Avtonomen komunikacijski sistem lahko opravlja funkcijo dinamičnega, dvo-

smernega, pluralističnega pretoka informacij v družbi. Avtonomnost množičnih medijev zagotavlja odprtost, kar omogoča dotok informacij iz okolja, s tem pa »producira« komunikacijsko napetost kot sestavino razvojnosti. Notranja dvo-smernost, komunikacijski pluralizem ter odprtost v okolje so vir dinamike »napredujočega« komunikacijskega procesa družbe, interakcijskega soočanja in kompetitivnosti mnenj, stališč in vrednot pluralistične družbe. Konfliktnost komunikacijskih situacij »ruši« dinamično ravnotežje; komunikacijski subjekti so z ustvarjalnim naporom, strpnostjo in kulturo dialoga prisiljeni iskati družbeno »ravnotežje« na višji ravni (če streme k družbeni konsolidaciji in stabilnosti).

Komunikacijska integracija je torej »napredujoč«, protisloven proces, ki pa tako omogoča družbeno kohezivnost. V demokratični družbi ni moč s komunikacijsko prisilo vzpostaviti ideološko in politično integrativnost. Mnoštvo javnosti in političnih projektov je možno s komunikacijsko konsenzualno demokracijo »usklajevati« le na temelju kooperativnega komunikacijskega delovanja, ki ne dopušča manifestnih ali latentnih strateških akcij, marveč stremi h komunikativnemu sporazumevanju.

Pogoj za tako razumljene integracijske, napredujoče, razvojne procese je vzpostavljanje »relativno« avtonomne, »samoorganizirane« javnosti, ki je sposobna zoperstaviti se sferi državne ideološke dominacije in represije. Avtonomnost javnosti je relativna ne samo zaradi ideoloških »prisil« dominantnega sistema, marveč tudi zaradi podobnih manipulativnih komunikativnih akcij nevladajočih političnih strank in skupin. V procesu javnega sporazumevanja, socialne integracije in socializacije lahko družba vzpostavi vednost o sami sebi. Samozavedanje, samorefleksivnost družbe omogoča »učenje« sistema, pa tudi skupno zavest družbe. Zlasti novi tip socializma bi moral razviti politično javnost (v duhu Marxove »rezonirajoče, kritične javnosti«) kot bistvene sestavine legitimnosti nosilcev politične in državne moči. Javnost dela (»glasnost«), odgovornost nosilcev oblasti pred javnostjo ter odzivnost za stališča pluralistične javnosti šele omogočajo – prek procesa javnega, množično-medijskega soočanja in verificiranja – avtentično interakcijo med državo in javnostjo.

Zato se zdi še posebej relevantno izpostaviti dimenzijo svobodne javnosti nasproti ideološki in komunikacijski hermetičnosti. »Oblastništva svobodno« komuniciranje (Habermas) je tisti up, ki človeštvo osvobaja tabujev, mitov, karizme in subordinacije, ki omogoča svobodno, inovativno razmišljanje, vključevanje v tokove svetovne znanstvene, tehnološke in filozofske misli. Dimenzija svobodne javnosti je zato med bistvenimi sestavinami paradigme demokratičnega komuniciranja; vsaj nič manj ni pomembna kot so dimenzije avtonomnosti, komunikacijski pluralizem, komunikacijski federalizem in policentralizem ter oblike družbene odgovornosti in regulacije.

Paradigma participativno-demokratičnega modela množičnega komuniciranja bi zato morala temeljiti na naslednjih temeljnih predpostavkah:

1.

a) avtonomnost množičnih medijev (relativna neodvisnost, zlasti od političnega, ekonomskega, vojaškega in tehnološkega podsistema);

b) komunikacijski pluralizem: porazdelitev komunikacijske moči na družbene skupine (politične, ekonomske, etnične, kulturne, verske in druge) – v skladu z njihovo družbeno relevantnostjo in uveljavljenostjo (legitimacijo) v javnosti;

c) komunikacijski federalizem (v večnacionalnih skupnostih), ki bi vzpostav-

ljal enakopravnost komunikacijskih možnosti nacionalnih javnosti, suverenih republik in avtonomnih pokrajin (uresničevanje nacionalne identitete);

č) decentralizacija komunikacijskih sistemov, uveljavljanje političnega, nacionalnega in kulturnega policentrizma; lokalizacija medijev;

d) krepitev interakcijskega komuniciranja, horizontalnih povezav z vsemi ravnmi družbe; deinstitucionalizacija komuniciranja ter emancipatorična raba medijev;

e) odprtost v globalno komuniciranje (vključevanje v svetovne znanstvene, tehnološke, kulturne, razvojne in druge tokove);

f) komunikacijski profesionalizem: visoki profesionalni standardi informiranja (resničnost, točnost, objektivnost, uravnoteženost), odgovornost in etičnost.

2.

a) avtonomnost javnosti, ki bi zagotavljala proces javnega sporazumevanja, socialne integracije in socializacije, samozavedanja in enakopravno, oblastništva svobodno, komunikativno interakcijo na vseh ravneh;

b) nadzor javnosti, institucij politične in civilne družbe nad komunikacijsko politiko in njeno realizacijo;

c) dostop občanov in družbenih skupin k javnim občilom, objavljanje njihovih stališč, potreb, interesov in aspiracij;

č) participacija političnih, ekonomskih in kulturnih subjektov, medijskega občinstva in širše javnosti v svetovalnih in samoupravnih telesih javnih občil.

3.

a) družbena odgovornost za medijsko razvojno politiko (regulacija versus deregulacije kot sredstva negativne kompetitivnosti in dobičkarske komercializacije na škodo kvalitete);

b) krepitev množičnih medijev kot javnih institucij (ob nadzorovani privatizaciji medijskih sistemov);

c) družbeni nadzor nad medijskimi transnacionalkami (in medijskim imperikalizmom).

Komunikacijska znanost stoji pred zahtevnimi izzivi. Očitno je nujna teoretična (re)formulacija komunikacijske paradigme demokratičnega komuniciranja. Vključevati bi morala zlasti: 1) teorijo o razporeditvi moči na teh ravneh: na politični ravni (politični monizem oziroma pluralizem), na ekonomski ravni (oligopolne korporacije, javnopravni in državni sistemi) in na kulturni ravni (integralni ideološki aparat države oziroma ideološki univerzum in multikulturizem); 2) teorijo avtonomnosti medijev in »enakih komunikacijskih možnostih« v avtonomni javnosti (decentralizacija, policentrizem, komunikacijski federalizem, komunikacijski pluralizem, vzpostavitev svobodne, avtonomne javnosti); 3) teorijo o etnični in kulturni enakopravnosti: narodov, narodnosti, kultur in subkultur (dominantne in podrejene kulture, majorizacija jezikov oziroma interkulturalna komunikacija in transkulturalna mediacija); 4) teorijo o pravici komuniciranja, o enakopravnem razvoju komunikacijskih sistemov ter o mednarodni komunikacijski ekologiji (nove pravice iz tretje generacije človekovih pravic in svoboščin).

- Habermas, J., *Nachmetaphysisches Denken*, Frankfurt a. M. 1988.
- Habermas, J. in Luhmann, N., *Theorie der Gesellschaft und Sozial-technologie*, Frankfurt a. M. 1971.
- Jakubowicz, K., *The New Information and Communication Technologies and Democratization of Communication*, IAMCR, Barcelona 1988.
- Jakubowicz, K., *Between Communism and Post-Communist: How Many Varieties of Glasnost? Colloquium on Communication and Culture, Democratization and the Media: An East-West Dialogue*, Piran 1989.
- MacBride, S. in drugi, *Many Voices, One World*, Report by the International Commission for the Study of Communication problems, Paris, Unesco, 1980.
- McQuail, D., *Mass Communication Theory*, London 1987.
- Schulz, W., *Politikvermittlung durch Massenmedien*, v: Sarcinelli, U. (ur.) (1987).
- Vreg, F., *Javno mnenje in samoupravna demokracija*, Maribor 1980.
- Vreg, F., *Kommunikationssysteme in föderalistischen Jugoslawien*, v: *Südosteuropa Mitteilungen*, München 1989.
- Waterman, P., *From 'Global Information' to 'Internationalist Communication': Reconceptualising the Democratisation of International Communication*, v: *Democratisation of the Media*, Barcelona 1988.

Profesionalni vojaki, politični sistemi in družbe v evropskih socialističnih državah

Globoke gospodarske krize in dramatična politična dogajanja v več evropskih socialističnih državah so opozorila na ključne strukture značilnosti realsocialističnih družbenih in političnih sistemov, ki so jih po letu 1945 zgradile in v veliki meri vsilile vzhodno in jugovzhodno evropskim družbam komunistične partije. Razkroj pod pritiskom večstotisočglavih množic v NDR in na Čehoslovaškem, mirno in zakonito odpravljanje na Poljskem in Madžarskem ter agonija avtoritarnih realsocialističnih sistemov v Bolgariji, Romuniji in tudi v Jugoslaviji so zastavili vprašanje o stališčih in odnosu do teh sprememb in dogajanj med profesionalnimi vojaki v oboroženih silah dotičnih držav. Po zavestni odločitvi sovjetskega vodstva, da se odreče svoje večdesetletne vloge žandarja v ključnih državah Varšavskega sporazuma, so oborožene sile teh držav postale in ostale najpomembnejša, če ne edina državna ustanova, ki bi z oboroženim nasiljem eventualno zadušila sedanja revolucionarna gibanja za odpravo ali strmoglavljenje realsocialističnih sistemov. Kitajski primer tovrstnega reakcionarnega krvavega obračuna z neoboroženimi množicami protestnikov je deloval v evropskih razmerah izrazito zaviralno, prispeval k notranji paralizaciji velikanskih aparatov nasilja, h krvavim zamenjavam režimov in k odprtju poti za kardinalno spremembo sistemov v vsaj dveh vzhodnoevropskih državah.

Ob vsem tem pa ostaja razmerje profesionalnih vojakov – dominantnega dela oboroženih sil – do reform in drugih sprememb na tem območju notranje protislovno.¹ Ta protislovnost je neposredno povezana z dvojno naravo oboroženih sil v doslej obstoječih vzhodnoevropskih sistemih. Na eni strani so oborožene sile vsedržavne ustanove, ki se vztrajno predstavljajo kot odraz in zastopnik celotnega ljudstva ter splošnodružbenih interesov. Na drugi strani so oborožene sile bile povsod na tem območju – in v večini primerov so še vedno – v prvi vrsti orodje v rokah komunističnih partij (katerih oblast skoraj povsod ne uživa podpore večine prebivalstva) ter dejanski zastopnik le manjšin v dotičnih družbah. V pričujočem prispevku bom empirično utemeljil to izhodišče za razpravo o družbenopolitičnih vlogah oboroženih sil v osmih socialističnih državah našega območja.

1. PROFESIONALNI VOJAKI V MONISTIČNIH POLITIČNIH UREDITVAH EVROPSKIH SOCIALISTIČNIH DRŽAV

V štiridesetih in na začetku petdesetih let se je na različne načine na tem območju oblikovalo osem oboroženih sil. Nekatere med njimi so nanovo oblikovali komunisti (v Jugoslaviji in Albaniji med vojno, v NDR po vojni), na Poljskem in Čehoslovaškem so se razvile iz vojnih enot, v katerih so komunisti imeli pomembno vlogo, druge pa so bile preoblikovane ter prišle pod nadzor komunističnih partij šele po vojni. Končni rezultat je bil pri vseh v osnovi enak. Sledil je sovjeto-

¹ To protislovnost sem obdelal v svojem prispevku za študijske dneve FSPN v letu 1989, ki je bil objavljen v zborniku »Socializem in demokracija«, FSPN, Ljubljana 1989, ter v podlistku »Dela«, 25. 11., 2. in 9. 12. 1989.

skemu obrazcu do popolnosti predpisanega nadzora in popolne integracije oboroženih sil ter njihovih profesionalnih sestavin v monistične politične sisteme, katerih hrbtenica so bile vladajoče komunistične partije. Organizacija oboroženih sil, njihov politični profil, notranje življenje in politične funkcije so morali natančno odražati predpisani ideološki monizem in politični monolitizem. Vojaške enote, obveščevalne službe, tožilstva, sodišča in vojaške zapore so pogosto uporabljali, da bi s silo, zastraševanjem, zakonskim in v preteklosti tudi pogosto nezakonskim nasiljem zatrli kritike takšnih ureditev, oboroženi odpor (v Jugoslaviji, Albaniji in na Poljskem), javne proteste, demonstracije, stavke (NDR, Poljska, Madžarska, Romunija, Jugoslavija), ter politično opozicijo zunaj in znotraj kasarn. V te namene so uporabljali tudi surovo preganjanje drugače mislečih po vojaških organih, mučenja v vojaških zaporih, likvidacije, montirane politične procese pred vojaškimi sodišči, mučenja in pobijanja v vojaških koncentracijskih taboriščih (samo najbolj razvpiti primeri iz tovrstne jugoslovanske prakse so »Dachauski procesi« ter taborišča za tako imenovane »kominformovce« na Golem otoku, v Bileći in Novi Gradiški. Množično pobijanje brez sojenja pripadnikov »kvislinških« oboroženih oddelkov poleti 1945, med drugim v Kočevskem rogu, je imelo v temelju isti namen – fizično uničiti del opozicije komunističnemu režimu in morebitno »peto kolono« v primeru pričakovanega oboroženega spopada z imperializmom. Oborožene sile so tako postale ne samo natančni odraz, temveč tudi eden najbolj pomembnih dejavnikov oblikovanja in ohranjanja monističnih političnih ureditev.

Politični sistemi vseh osmih držav so v temeljih sledili glavnim načelom, ki so jih prevzeli po sovjetskem vzorcu:

- uradno razglašeni monopol ideologije vladajoče komunistične partije v vojski;

- primat politike v vojaški sferi, ki so ga vzdrževali bolj temeljito kot na Zahodu, in to ne samo preko primata civilnih politikov nad profesionalnimi vojaški. Bolj pomembno je, da so ga vzdrževali preko primata političnih dejavnikov znotraj vojaške organizacije (slednje velja tudi za Poljsko po letu 1981, medtem ko je postopoma prihajalo do ukinjanja prvega dejstva);

- javna in uradno vsiljena politizacija profesionalnih vojakov;
- integracija profesionalnih vojakov v politični sistem preko večinoma obveznega članstva v vladajoči komunistični partiji, prevlada sistema dvojnega nadzora nad vojsko – preko državnih organov in preko partije. (Dvojni sistem nadzora obstaja v vseh osmih evropskih socialističnih državah. Največja odstopanja od tega so se pojavila na Poljskem in manj radikalna v Jugoslaviji.)

Navkljub očitnim podobnostim se civilno-vojaški odnosi v evropskih socialističnih državah razhajajo v številnih pomembnih spremenljivkah. Te razlike izhajajo iz:

- različne kulturne dediščine, povezane z versko-kulturnimi osnovami v grškem ortodoksizmu, rimokatoliškim in protestantskem krščanstvu, ter obrobno tudi v islamu;

- različnih nacionalnih značilnosti in različnih političnih kultur;
- različnega nastanka in načinov oblikovanja sodobnih oboroženih sil;
- različnih mednarodnih položajev, ki se kažejo v članstvu v organizaciji Varšavskega sporazuma brez ali s prisotnostjo sovjetskih vojaških enot na njihovem državnem ozemlju, ali v nečlanstvu v vojaško-političnih blokih;

- različnih stopenj izpostavljenosti in sprejetja sovjetskega modela civilno-vojaških odnosov.

Medsebojno delovanje navedenih spremenljivk ter njihovo součinkovanje in

razlike v moči so pripeljali do precejšnjega bogastva oblik v sistemih civilno-vojaških odnosov v sodobnih evropskih socialističnih državah.

Neposredna politizacija komunističnih profesionalnih vojakov se kaže (oziroma se je kazala) večinoma v: obveznem članstvu v komunističnih partijah ali v partijskih mladinskih podružnicah; močni indoktrinaciji s partijsko ideologijo v celotni karieri; za mnoge starešine v ustrezni politični vzgoji v partijskih šolah ali v političnih šolah znotraj oboroženih sil; precejšnjem času, porabljenem za delo ali samo za sedenje na sestankih v osnovnih partijskih celicah, partijskih komitejih, itd.; obveznem čitanju partijskega tiska in drugih gradiv; v obveznem udeleževanju političnih, ideoloških in podobnih srečanj ali predavanj; od nadrejenih predpisanih ali zahtevanih političnih in družbenih aktivnostih v civilni družbi; v članstvu vojakov v voljenih in izvršnih telesih partije, v nekaterih transmissijskih organizacijah in državnih predstavniških organih od lokalne ravni navzgor, praviloma brez opuščanja svojih rednih vojaških dolžnosti.

Odkar je postalo članstvo v partiji ali v komunistični mladini obvezen pogoj za poklic starešine, manj za podoficirje in še manj za drugo osebje v oboroženih silah, je odstotek članov partije in komunistične mladine med starešinami prenehal resnično izražati stopnjo privrženosti vojakov vladajoči ideologiji in intimne in stvarne podpore vojakov civilnih režimov komunističnih partij. Na splošno predstavlja seštevek vseh kategorij članstva v komunistični partiji in njeni mladinski podružnici v vseh evropskih socialističnih državah več kot 90% ter dosega ali skoraj dosega 100% v varnostno občutljivih sestavinah ter med visokimi vojaškimi čini. Razlike v odstotkih med posameznimi državami nastajajo večinoma samo zaradi organizacijskih podrobnosti, kot so starostna omejitev članstva v mladinskih podružnicah, prisotnost ali odsotnost vmesnega statusa »partijskega kandidata«, dolžina prehajanja iz enega statusa v drugi, itd., in ne zaradi vsebinskih razlik. Bolj stvarne razlike med državami so razvidne pri podoficirjih, vojaških uradnikih in civilistih, ki delajo v oboroženih silah, pri rekrutih, rezervnih oficirjih in podoficirjih. Vendar pa so te razlike obrobne značaja za našo razpravo, ker v vseh omenjenih oboroženih silah politično in družbeno dominirajo profesionalni oficirji.

Odstotki sedežev, ki so namenjeni profesionalnim vojakom, med delegati na partijskih kongresih, v državnih skupščinah, med člani centralnih komitejev in v nekaterih državah tudi v politbirojih, v izvršnih komitejih ter med uradniki centralnih komitejev vladajoče partije, se pa bistveno razlikujejo. Na primer, razmerja v odstotkih sedežev v centralnih komitejih vladajočih partij se gibljejo v razmerju ena proti štirim. »Normativ« v Nemški demokratični republiki je približno 3% med člani centralnega komiteja in 4–7% med člani-kandidati (ki ne glasujejo), ali približno polovica do četrtina ustreznih deležev v Jugoslaviji.²

Višji ali nižji odstotki sedežev na kongresih, v skupščinah in v centralnih komitejih običajno ne odražajo verno stopnje povezanosti med partijo in režimom na eni strani ter med profesionalnimi vojniki na drugi strani. Premike na tem področju (večje ali manjše število sedežev, namenjenih profesionalnim vojakom) pogosto uporabljajo partijski voditelji kot nadomestilo ali pa kot javno sredstvo nagrajevanja, pomiritve, določanja višjega ali nižjega družbenega in političnega položaja vojske, s čimer skušajo ustvarjati pogosto napačni vtis o teh odnosih doma in v tujini.

Vse evropske socialistične države so sledile sovjetskemu (boljševškemu)

² Robert W. Dean, *Civil-military relations in Yugoslavia, Armed Forces and Society*, vol. 3, št. 1/1976, str. 46; Dale Herspring, *The military factor in East German Soviet policy*, *Slavic Review*, vol. 47, Spring 1988, str. 91.

modelu ter se odločile za neposredno politizacijo profesionalnih vojakov ter za »subjektivni nadzor« nad vojsko z njeno vključitvijo v vodilne komunistične partije (v terminologiji S. Huntingtona). Iz vsiljene vključitve ne sledi nujno učinkovit nadzor. Poljski primer je pokazal, da v kolikor vladajoča partija politično bankrotira, se sistem lahko spreobrne in spremeni v sistem nadzora profesionalnih vojakov nad civilisti.

V okvirih civilne politične dominacije obstajajo omejitve političnega aktivizma, ki je dovoljen vojaškim profesionalcem. V evropskih komunističnih režimih so te omejitve večinoma v obliki nepisanih pravil, ki se precej razlikujejo od dežele do dežele. V vseh evropskih socialističnih državah je javno politično nastopanje vojakov omejeno tako s strani njihovih vojaških predpostavljanih, zaradi stroge centralizacije, kakor tudi zaradi prevladujoče politične kulture.

Skladno s sovjetskim modelom ali s svojimi navadami so evropski komunistični režimi vpeljali in za več kot štiri desetletja vzdrževali naslednja pravila:

a) prepoved obstoja in delovanja vseh političnih organizacij znotraj vojske – razen komunistične partije in njene mladinske podružnice. Ta prepoved je veljala tudi za legalno obstoječe »demokratske« partije v uradno »večpartijskih« sistemih Nemške demokratične republike, Poljske, Češkoslovaške in Bolgarije;

b) preprečitev profesionalnim vojakom, da bi zasedali ključne politične in varnostno občutljive položaje zunaj vojaške organizacije (bistvena odstopanja od tega pravila so bila in so še danes v Jugoslaviji, Albaniji ter od 1980–81 tudi na Poljskem);

c) dovoljen je zgolj simboličen in neučinkovit »nadzor« nad vojsko s strani predstavniških teles države (zakonodajne skupščine) ter partije (kongresi);

d) strogo omejevanje količine in kakovosti javnih informacij o obrambi in o vojski, kar preprečuje vsako resno javno razpravo o teh zadevah.

Ceprav se ravnovesje med zahtevami po javni politizaciji ter med naraščajočim pritiskom profesionalnega strokovnega znanja ohranja, je slog vojaškega profesionalizma na tem področju podvržen komaj opaznim spremembam. Smer teh sprememb pa se najbolj kaže v samem vrhu vojaške organizacije.

Evropski komunisti so v srednjih in poznih štiridesetih letih kopirali Sovjete v postavljanju pogosto civilnih partijskih funkcionarjev, v najboljšem primeru z malo vojaške usposobljenosti in znanja, na mesta obrambnih ministrov in njihovih namestnikov. Tako v Sovjetski zvezi kot tudi v osrednjevzhodni in jugovzhodni Evropi so načelo civilne dominacije dokaj ublažili ter ga naredili za bolj sprejemljivega za vojaške profesionalce tako, da so tem civilnim partijskim uradnikom dali visoke vojaške čine in ustrezne uniforme. Vendar pa je bil dotok civilistov na vojaške položaje kmalu prekinjen (Madžarska po letu 1956 in Češkoslovaška po letu 1968 sta delni izjemi). Ideološka homogenizacija in naraščajoči profesionalizem v vojski sta povzročila danes prevladujočo prakso, ko profesionalne generale (pogosto z vojaško-politično kariero) postavljajo za obrambne ministre, njihove namestnike in pomočnike.³

Poleg tega, in to je spet drugače kot na Zahodu, zasedajo vse pomembne položaje v obrambnih ministrstvih evropskih socialističnih držav vojaški profesionalci, medtem ko civilisti, če sploh, popolnjujejo le nižje uradniške in pomožne položaje. Pomanjkljiva civilna dominacija je prispevala k naraščajočemu

³ Edino odstopanje od tega vzorca predstavlja Albanija po letu 1982, kjer kot obrambni minister dela civilni ekonomist in član politbiroja. Vsi njegovi predhodniki, generali in politiki, so bili likvidirani v čistkah.

funkcionalnemu, institucionalnemu in do neke mere tudi vrednostnemu razlikovanju med profesionalnimi vojaki in civilnim državnim in partijskim uradništvom.

V primerjavi s poznimi štiridesetimi leti je ta postopna sprememba imela za posledico relativen padec v intenziteti in spreminjanje sloga civilne dominacije ter hkrati porast korporativne avtonomije profesionalnih vojakov. Monopol profesionalnih vojakov pri vodenju obrambnih ministrstev je povzročil, da je danes civilna dominacija v evropskih socialističnih državah v marsičem šibkejša kot na Zahodu. V nekaterih socialističnih državah (NDR, Albanija, in Romunija, podobno kot v ZSSR) so to pomanjkljivost dodobra nadomestili z močnim nadzorom civilnega partijskega uradništva nad vojsko, ob opori na civilno državno varnost.

Porast vojaške korporativne avtonomije in relativno distanciranje profesionalnih vojakov od civilnih elit sta povezani s procesom preraščanja oboroženih sil v legitimne institucije države in sistema in vse manj poslušna sredstva obstoječih režimov. Ta proces prihaja bolj do izraza v nenapisanih pravilih obnašanja profesionalnih vojakov kot pa v uradnih predpisih. Ta pravila vključujejo stroge omejitve z ustreznimi sankcijami za javno izražanje mnenj in stališč o protislovnih družbenih in političnih temah pred najvišjimi civilnimi predstavniki. Razpon dovoljenih političnih razprav je znotraj vojaške organizacije bolj omejen kot v civilni sferi. Od vojaških profesionalcev pričakujejo, da se ne bodo opredeljevali za posamezne strani, ko pride do očitnih razlik med skupinami civilnih politikov, vse dokler ena civilna skupina dokončno ne zmaga. Seveda je večkrat prišlo tudi do odstopanj in do odkritega zavračanja teh nepisanih pravil, predvsem v času globokih političnih kriz. To se je zgodilo na Poljskem dvakrat po letu 1956 ter po letu 1981 postalo redna praksa, na Madžarskem leta 1956, na Češkoslovaškem leta 1968 ter od začetka osemdesetih let tudi v Jugoslaviji. Ta odstopanja ne zanikajo dolgoročnega trenda, ki bo hkrati z naraščajočo formalizacijo članstva v partiji (le-to je namreč že postalo druga zaprisega sistemu) verjetno pripeljal k delni depolitizaciji (departizaciji) profesionalnih vojakov. Ta departizacija ima dosti skupnega s tistim, kar se je nekoč zgodilo na Zahodu. Različne skupine in frakcije v vladajočih komunističnih partijah so pogosto približni nadomestek za politične stranke v večstrankarskih sistemih. V tem so tudi pravila političnega angažiranja profesionalnih vojakov v notranjih partijskih konfliktih podobna pravilom relativne »depolitizacije« vojske na Zahodu.

Potem, ko so bile več desetletij primer političnega monizma, so nekatere evropske socialistične vojske postale posebna prвина v pluralističnih ali vsaj deloma pluraliziranih političnih ureditvah (Poljska, Madžarska, Jugoslavija). V drugih državah s tega območja, posebej v gospodarsko najbolj razvitih NDR in ČSSR, so podobni trendi postali ne samo možni, ampak zelo verjetni, posebej odkar so se pod pritiskom množic sesuli avtoritarni sistemi s oblastnim monopolom komunističnih strank. Proces profesionalizacije postopoma spreminja vojsko v delno ali popolnoma avtonomno sestavino političnega sistema v večini evropskih socialističnih držav.

2. KOMUNISTIČNI PROFESIONALNI VOJAKI KOT ODRAZ KOMPLEKSNOСТИ DRUŽBE

Vsaka vojska odraža kompleksnost družbe, čeprav skoraj vedno popačeno. Zaradi selekcije pri sprejemanju kadrov v vrste profesionalnih vojakov je le-ta očitno in razumljivo nereprezentativna za družbo v celoti z vidika starosti, izobraz-

letih v Jugoslaviji se kaže v padcu deleža članov partije med rezervnimi starešinami pod polovico, v Sloveniji pod tretjino. Odkriti kritiki režima in politični disidenti med visokimi oficirji in generali v pokoju ali v rezervi niso pogosti. V Jugoslaviji, na Madžarskem in Poljskem – v nasprotju z drugimi socialističnimi državami – je možno javno izražanje stališč s strani upokojenih in rezervnih oficirjev. Tako je v Jugoslaviji najmanj dva ducata upokojenih visokih oficirjev in generalov (vključno z enim narodnim herojem in generalpolkovnikom), ki odkrito in ostro kritizirajo režim.

Kot poslednji vidik ideološko-politične selekcije je treba omeniti *versko vprašanje*. Socialistične revolucije v Evropi niso odpravile diskriminacije na verski osnovi. Pogosto diskriminacijo zoper ateistične manjšine pred revolucijami je zamenjala veliko bolj kruta diskriminacija zoper verujoče večine ali pomembne dele prebivalstva v večini javnih služb, vključno s profesionalnim delom oboroženih sil. Vzhodnoevropske komunistične partije so po sovjetskem zgledu dolgo zavzele močno sektaško in dogmatično stališče do vernikov. Samo Poljska je bila pri tem delna izjema. Po letu 1956 so poljski komunisti spremenili svojo usmeritev, in to potem, ko v neposrednem napadu na katolicizem niso uspeli premagati neomajne zvestobe poljski rimokatoliški Cerkvi pri veliki večini prebivalstva. *Modus vivendi* med režimom in Cerkvijo je postal temeljni kamen poljskega »zgodovinskega kompromisa«. Kot posledica tega je bila Poljska dolgo edina socialistična država, v kateri je veroizpoved postala dejansko združljiva s članstvom v vladajoči partiji. Vendar pa ta združljivost ni bila legalizirana v partijskem programu ali statutu, kakor tudi ne pride v poštev pri profesionalnih partijskih delavcih ter pri številnih kategorijah državnih uradnikov. Isto velja tudi za profesionalne vojake. Vendar pa vojaške oblasti niso stroge pri nadzorovanju in nadlegovanju tistih vojaških profesionalcev, ki zadržano in nevsiljivo obiskujejo maše, verske pogrebe, pošiljajo otroke v verske šole itd. Torej, poljski podoficirji in oficirji nižjega in srednjega ranga lahko izpovedujejo svojo vero, če to počno neopazno.

V drugih socialističnih armadah se *diskriminacija na verski osnovi* ter temu ustrezne sankcije gibljejo od izrazitih do ostrih, posebej v Albaniji – uradno edini popolnoma ateistični državi na svetu. V Jugoslaviji so komunisti med drugo svetovno vojno izpričali precejšnjo versko strpnost v mnogih partizanskih enotah. Le-ta se je kazala v aktivnostih (nekaj) partizanskih duhovnikov, v voščilih višjih poveljnikov vojakom-vernikom, v javnem proslavljanju verskih praznikov, v prisotnosti vernikov med starešinami na nižjih ravneh. Ta politika je bila prekinjena po letu 1945. Namesto nje je prišlo do odkrite nestrpnosti, ateistične indoktrinacije rekrutov ter do prizadevanj uporabiti oborožene sile, da bi opravili z religijo kot »opijem množic«. Izražanje dogmatskega boljševiskega sektaštva so samo ublažili v petdesetih letih, najbolj grobe oblike protiverske politike so povsem ustavili. Vendar pa so mnogi vojaški profesionalci ostali izrazito protiverski in proticerkveni v svojih nazorih. Prepoved vsakršne verske aktivnosti v vojaških prostorih, prepoved obiskovanja cerkev v vojaških uniformah, prepoved sodelovanja v verskih obredih itd. so vključili v vojaške predpise. Izpovedovanje vere med profesionalnimi oficirji in podoficirji lahko povzroči odpustitev iz službe. Vojaški profesionalci, katerih žene obiskujejo obrede ali pošiljajo otroke v cerkev, postajajo sumljivi in so lahko bili postavljeni na stranski tir v svojem napredovanju. Vernost med profesionalnimi vojniki jemljejo kot najmanj nespodobno, če že ne kot varnostno tveganje. V funkcionalnem smislu aktivno izločitev religije iz oboroženih sil in protiustavno diskriminacijo opravičujejo s potrebo po ohr-

be, fizičnih sposobnosti in zdravstvenega stanja. Različne družbene, ekonomske, politične in druge razsežnosti uradne (pogosto nedeklarirane) selekcijske politike vplivajo na sestavo profesionalnih vojakov in njihovo večjo ali manjšo nereprezentativnost glede na spol, družbeno, rasno, etnično, nacionalno, kulturno, versko pripadnost, urbani ali ruralni izvor, itd. Mnoge od teh razsežnosti so politično pomembne zato, ker so povezane s političnimi vrednotami, stališči, nagnjenji in tradicijami glede sodelovanja v para-političnih in političnih skupinah, združenjih, itd. Vse to velja tudi za evropske socialistične vojske, čeprav jih uradna propaganda v vseh teh državah vseskozi opisuje kot »ljudske«, kot izredno ali celo popolnoma družbeno reprezentativne, kvečjemu s pozitivnimi odkloni. V teh in drugih ozirih to »zgodovinsko novo zvrst vojske« predstavljajo kot neprimerno boljšo in bolj demokratično, kot so armade zahodnih »buržoaznih« držav. Stvarnost je seveda veliko bolj zapletena, kot so te poenostavljene propagandistične parole.

Vse vojaške organizacije v evropskih socialističnih državah poudarjajo svojo popolno diskontinuiteto s predrevolucionarnimi armadami. Dejansko pa diskontinuiteta ni bila nikjer popolna, povsod so bile prisotne različne stopnje in oblike kontinuitete.

Vse te oborožene sile so začenjale proces svojega (pre)oblikovanja z dokaj heterogenim podoficirskim in oficirskim zborom glede na ideološki, politični profil, socialni izvor, izobrazbeno in profesionalno raven. V ideološko-političnem pogledu je bilo v njih v letih 1945–1950 mogoče najti zelo barvite mešanice, ki so jih sestavljali nekdanji desničarji (fašističnega ali polfašističnega tipa – v Bolgariji, Romuniji in na Madžarskem), privrženci klero konservativcev in klero socialistov, strank malih podjetnikov in kmetov, liberalci, socialistični reformatorji, socialdemokrati, nacionalisti in odkriti šoviniisti, pa vse do komunistov na levi.

Med profesionalnimi vojaki v centralni, vzhodni in jugovzhodni Evropi so pred letom 1939 bile starešine z zelo različnim socialnim izvorom. Leta 1945 so bili v novih armadah še vedno tudi oficirji in generali osebno povezani (pogosto s poroko) s predvojnimi višjimi družbenimi razredi in ostanki plemstva, veleposesnikov, nacionalne buržoazije, višjih srednjih razredov. Medtem je bilo družbeno dno (revni kmetje, kmečki in industrijski delavci kot tudi nezaposleni) močno premalo zastopano ali povsem odsotno, posebej v vrstah višjih oficirjev in generalov. Leta 1945 je bilo mogoče najti komaj pismene oficirje samo z osnovno šolsko izobrazbo ter s kratkimi oficirskimi tečaji za seboj na eni strani, ter visoko izobražene predvojne generalštabne oficirje na drugi.

Med oficirji in generali so bili leta 1945 nekdanji profesionalci iz časov pred letom 1939, bivši vojni veterani iz partizanskih armad, oboroženih sil osi, zavezniških armad, iz enot, ki so jih ustanovili s pomočjo zaveznikov, iz vseh bivših vojnih ujetnikov v zavezniških taboriščih, kakor tudi iz vrst rekrutov. Tako je bil eden od najbolj heterogenih – poljski oficirski zbor, v letih 1945–46 sestavljen iz naslednjih skupin oficirjev: predvojni profesionalci (že sama po sebi heterogena skupina); oficirji iz poljskih enot, ustanovljenih v ZSSR; nekdanji partizanski poveljniki na Poljskem; sovjetski oficirji poljskega izvora, oficirji »poljske armade na zahodu«, ki so se borili skupaj z zahodnimi zavezniškimi oboroženimi silami v Evropi in na Bližnjem Vzhodu. V jugoslovanski armadi so leta 1945 bili: bivši oficirji predvojne jugoslovanske kraljeve vojske (ki so se pridružili partizanom ali so se vrnili iz taborišč za vojne ujetnike v tretjem rajhu); veterani iz španske državljanske vojne; bivši partizani, ki so prišli do oficirskih činov med vojno (kot daleč največja skupina); oficirji iz jugoslovanskih enot, ustanovljenih v ZSSR, Severni Afriki, na Bližnjem Vzhodu in v Italiji z zavezniško pomočjo, z njihovim orožjem in podpo-

ro; nekaj oficirjev iz zavezniških oboroženih sil, ter oficirji iz na novo ustanovljenih oficirskih šol v letih 1945–46.

Na novo vzpostavljeni režimi so začeli z zavestno politiko *homogenizacije oficirskega zbora*. To politiko so izvajali vzporedno z drugimi družbenimi spremembami, ki so jih vodile komunistične partije v družbi kot celoti. Bivši lastniški razredi – vse od veleposestnikov, industrijalcev, podjetnikov vseh vrst do malih trgovčičev in dobro stoječih kmetov – so bili razlašeni. Temu ustrezni ukrepi diskriminacije proti ostankom nekdanjih »izkoričevalskih« razredov so bili vpeljani na vseh točkah vstopanja v vojaške poklice, medtem ko so tisti, ki so že bili v tem poklicu, bili prisiljeni zapustiti vojsko, se upokojiti, nekatere so enostavno vrgli iz vojske, drugi so bili odstavljani, zaprti in celo ustreljeni. Kombinacija vsiljenih sprememb v civilni družbi ter strogo selektivne kadrovske politike v vojski je povzročila pričakovano družbeno homogenizacijo oficirskega zbora v kratkem časovnem razdobju. V njegovih vrstah so postali najštevilnejši sinovi industrijskih delavcev, nižjih uslužbencev (v industrijsko bolj razvitih NDR, Češkoslovaški in v manjši meri na Poljskem ter Madžarskem) ter sinovi revnih in srednjih kmetov (v balkanskih državah). Ta proces imenujemo *plebeizacija oficirskega zbora*.

Mešanica delavcev in kmetov je odražala stopnjo industrializacije in urbanizacije. Tako je leta 1956 v Volksarmee Nemške demokratične republike znašal odstotek sinov delavcev in kmetov 86,3 med oficirji in 92,7 med podoficirji ter civilnimi uslužbenci v vojski.⁴ Na Češkoslovaškem je bilo med vojaškimi starešinami leta 1952 53,8% sinov delavcev, 13,9% sinov kmetov in 8,3% sinov nižjih nameščencev. Do leta 1962 je odstotek oficirjev delavskokmečkega izvora narastel na 76,4%.⁵ V poljski ljudski armadi je 81% vseh oficirjev leta 1972 prihajalo iz delavskih in kmečkih družin.⁶ Madžarski podatki za leto 1971 kažejo 71% oficirjev delavskega in kmečkega izvora (slednja kategorija šteje približno 20–25% od skupne sestave) in približno 11% oficirjev iz družin nižjih uslužbencev.

S splošnim upadom števila kmečkega prebivalstva v vseh evropskih socialističnih državah se je zmanjšal tudi odstotek kmečkih sinov, vendar neenakomerno in z zamikom ene generacije. V ekonomsko razvitejših deželah in področjih dežel je dotok kmetov skoraj popolnoma usahnil. Namesto njih so prišli sinovi prve generacije delavcev (kmečkega porekla) in sinovi mešanega delavsko-kmečkega porekla. Statistično je ta razvoj povečal zastopanost dokaj neizdiferencirane kategorije delavskih sinov. Ker režimi v vseh evropskih socialističnih državah jemljejo takšen razvoj kot ideološko zelo zaželen, uradne statistike pri tej zadevi verjetno pretiravajo. Popihnjene statistike so najbrž posledica notranje manipulacije, na primer z mešanimi kategorijami.

Celoten profesionalni oficirski zbor je ravno tako v nekaterih ozirih še vedno relativno nereprezentativen za celotno populacijo, vendar praviloma drugače kot v predvojnih armadah. Danes so bolj izobraženi in privilegirani sloji mestnega prebivalstva (in nekateri drugi segmenti) povsem nezastopani. Na začetku povojnega obdobja je do tega prišlo na željo novih voditeljev, danes pa je vzrok predvsem v odklonilnem odnosu samih omenjenih slojev. V nasprotju z nekdanjim plemstvom in tako kot je to počelo predvojno meščanstvo, nove elite v vzhodno-

⁴ »Armii stran Varšavskogo dogovora«, Moskva 1985, str. 85.

⁵ P. A. Žilin, ur. »Stroitel'stvo armij evropejskikh stran socialističeskogo sodružestva 1949–1980«, Moskva: Nauka, 1984, str. 282.

⁶ A. Ross Johnson, Robert W. Dean, Alexander Alexiev, *East European Military Establishments: The Warsaw Pact Northern Tier*, New York: Crane Russak, 1982, str. 48.

evropskih socialističnih državah nimajo interesa za pošiljanje svojih sinov na vojaške šole in akademije. To velja za visoke in višje partijske in civilne uradnike in za svobodne poklice. Slabo zastopani, čepravno še vedno prisotni med vojaškimi profesionalci, so otroci srednjih in nižjih civilnih uslužbencev ter nižjih nameščencev. Ta dokaj splošna slika se je začela postopoma spreminjati v sredi šestdesetih let. Soočene s težavami ob rekrutiranju so vojaške organizacije povečale materialne in nematerialne ugodnosti, ublažile so sprejemne pogoje in zmanjšale primanjkljaj tako, da so poskušale privabiti sinove nižje birokracije, intelektualcev, nižjih oficirjev in podoficirjev, sirote in tudi otroke ločenih staršev ter iz neurejenih družin. Poleg tega so v oficirske čine napredovali podoficirji.

Zaradi procesov homogenizacije so profesionalni vojaki na tem območju v nekaterih drugih ozirih postali manj družbeno reprezentativni, kot to velja za zahodne armade. To prav gotovo velja za prisotnost *žensk* med starešinami. Nekdanji partizanski vojski v Jugoslaviji in Albaniji sta se glede prisotnosti obeh spolov zelo hitro negativno poenotili, ko sta dokaj hitro iz starešinskih vrst izločili večino *žensk* ter jim zaprli vrata vseh vojaških šol. V obeh deželah so se patriarhalni tradicionalizem in predsodki med najvišjimi poveljniki ujemali z obilico zainteresiranih moških in s posnemanjem »sovjetskega starejšega brata«. Ta politika je bila v očitnem nasprotju z emancipacijsko dediščino osvobodilnega boja, ki je med vojno privabila v narodno osvobodilno gibanje precejšnje število mladih žena, nezadovoljnih s svojim položajem v patriarhalnem predrevolucionarnem družbenem okolju.

Izrazita diskriminacija *žensk* je bila uvedena ali pa se je dosledno nadaljevala po letu 1945 v vseh evropskih socialističnih državah, ko so vrata vojaških šol in akademij ostala zaprta za ženske – ne glede na njihove osebne intelektualne in fizične sposobnosti ter interese. Ob tem, da kršijo svoje ustavne norme in ideološke razglase, so vse sodobne socialistične vojske v Evropi v tem pogledu bolj konservativne od liberalnejših med zahodnimi »buržoaznimi« vojaškimi organizacijami, so pa npr. podobne nesocialističnim sredozemskim vojskam (recimo v Grčiji in Turčiji).

Ker večina profesionalnih vojaških položajev zahteva diplomu državne vojaške šole ali akademije, prepoved vstopanja vanje uspešno preprečuje večini *žensk*, da bi se vključile v vojaške poklice. Izjeme pri tem so položaji v sanitetni službi, v raziskovalni dejavnosti ter v nekaterih pomožnih dejavnostih, kjer zaposlujejo oficirje tudi z diplomami civilnih univerz. Posledica tega je več kot devetindevetdesetodstotna moška sestava profesionalnih starešinskih zborov. Udeležba *žensk* pa je bistveno višja med vojaškimi uradniki (ali v podobnih kategorijah, posebno v zdravniškem zboru) ter med »civilisti, zaposlenimi v oboroženih silah«. V zadnji kategoriji je *žensk* celo več kot tretjina. Poklicni in hierarhični položaji teh *žensk* so brez dvoma bistveno nižji od tistih, ki jih zasedajo moški (čistilke, kuharice, šivilje, itd.).

Treba je opozoriti, da so jugoslovanska, albanska in romunska vojska v skladu s svojimi doktrinami ljudske vojne, po letu 1968 naredile (ali poskušale narediti) nekaj manjših izboljšav v tem pogledu. Uvedle so ženske rezerviste v svojih teritorialnih sestavinah (kot prostovoljke v mešanih enotah v Jugoslaviji in Romuniji ter kot redne rezerviste v ženskih vojaških oddelkih v Albaniji). Pod pritiskom javnosti je jugoslovansko vojaško vodstvo več let »proučevalo in ocenjevalo« vprašanje *žensk*, pripravilo je nekaj manjših poskusnih programov za ženske prostovoljke v enotah za zveze in v zalednih enotah JLA, odprlo je nekaj šol rezervnih oficirjev za ženske prostovoljke. Ti programi so bili večinoma odpravljeni in njihova uspeš-

nost je bila očitno negativno ocenjena. Jugoslovansko vojaško vodstvo je v svojo obrambo navedlo obstoj obramboslovnih študijev, ki so bili vpeljani leta 1975 na petih jugoslovanskih univerzah, in odprtih tudi za ženske, ter trdilo, da so ti programi v temelju rešili problem žensk v oboroženih silah.⁷ Ta argument je seveda prešibak, da bi ga lahko sprejeli.

Evropski komunistični profesionalni vojaki so postali bolj *nacionalno homogeni* v enonacionalnih in v več ali manj enonacionalnih državah, ter *bolj reprezentativni* v dveh večnacionalnih federalnih državah (Jugoslavija in Češkoslovaška). Spremembe v družbi kot celoti so pripomogle k temu razvoju ali pa ga vsaj niso oteževale. Pomembni geopolitični in populacijski premiki med in takoj po drugi svetovni vojni so (ali skoraj so) uničili nemško manjšino na Poljskem, Češkoslovaškem in v Jugoslaviji, zmanjšali nemško manjšino drugod, italijansko manjšino v Jugoslaviji, madžarsko na Češkoslovaškem, ukrajinsko in belorusko manjšino na Poljskem, zelo so zmanjšali število ter v nekaterih državah v celoti odpravili Žide in v manjši meri tudi Rome. Kot posledica tega so Poljska, NDR, Madžarska in Bolgarija postale nacionalno skoraj povsem homogene, medtem ko so Romunija, Češkoslovaška in Jugoslavija postale manj heterogene. Izjema na tem področju, posebej v Poljski ljudski armadi od leta 1944–45, je bila vključitev sovjetskih oficirjev. Vendar je njihov delež v poljskem oficirskem zboru že leta 1948 upadel na 7,7%, po »slavnem oktobru« leta 1956 pa so se praktično vsi sovjetski oficirji (številni med njimi so bili poljskega porekla) vrnili v Sovjetsko zvezo.⁸

Navkljub vzvišenim proglasom o »proletarskem internacionalizmu« ter o enakosti vseh državljanov so nove socialistične vojske nadaljevale, in sicer v samo nekoliko spremenjeni obliki, s predvojno kadrovsko politiko izključevanja ali nezadostne zastopanosti nacionalnih in etničnih manjšin. Čeprav javno nikoli ni bila razglašena, pa so dejansko izvajali politike, ki so negativno prizadele manjšine, katerih pripadniki živijo v politično sovražnih ali potencialno sovražnih zahodnih ali prozahodnih državah (Nemci, Italijani, Turki, Grki in Židje), v drugih socialističnih državah (Madžari v Romuniji; Srbi, Hrvati in Slovenci ter Slovaki na Madžarskem; Romuni in Makedonci v Bolgariji; dolgo vrsto let Madžari in Albanci v Jugoslaviji, itd.), kakor tudi Romi (prvotno indijskega izvora).

Premajhno zastopanje narodnostnih manjšin v profesionalnem vojaškem zboru je povzročila kombinacija več dejavnikov in pri tem je bila odkrita diskriminacija le eden izmed njih. Nizka izobrazbena raven (posebej pri Romih na celotnem območju, pri Albancih v Jugoslaviji, Turkih v Bolgariji, itd.), jezikovne in kulturne ovire, »tradicionalna« nenaklonjenost samih manjšin, v nekaterih primerih nezadostna materialna vzpodbuda, pomanjkanje stvarnega interesa, da bi spremenili stare vzorce na strani tako etničnih manjšin kot tudi uradnikov iz vrst večinskih narodov, so imeli ravno tako pomembno težo.

Uradne predpise za uravnoteženo nacionalno novačenje je danes mogoče najti samo v dveh federacijah, v večnacionalni Jugoslaviji in v približno dvonacionalni Češkoslovaški. V Jugoslaviji je to načelo povzdignjeno na raven ustavne obveznosti oboroženih sil: »Kar zadeva sestavo oficirskega zbora in napredovanje na višje poveljevalne in vodilne položaje v Jugoslovanski ljudski armadi je treba upoštevati načelo enakomerne zastopanosti republik in avtonomnih pokrajin« (člen 242, Zvezna Ustava SFRJ, 1974). Ta člen tolmačijo tako, da se mora JLA čim bolj

⁷ Gen. polk. Rade Suša, *Žene u sistemu opštenarodne odbrane i društvena samozaščita*, Vojno delo, št. 2/1981, str. 45–58.

⁸ Jerzy Wiatr, *The Soldier and the Nation Role of the Military in Polish Politics 1918–1985*, Boulder, Westview Press: 1988, str. 107.

približati sorazmerni proporcionalnosti prvenstveno v svojih najvišjih (general-skih) vrstah. V Jugoslaviji se proporcionalnost glede na republike in pokrajine ne ujema s proporcionalno sestavo glede na nacionalni izvor. Zaradi vrste objektivnih okoliščin – zelo različne ravni ekonomskega razvoja, velike razlike v cenah in plačah, zelo različne stopnje nezaposlenosti, neenakega javnega ugleda vojaških poklicev, itd. – je JLA le delno uspelo slediti prej omenjeni ustavni določbi, navzlic precejšnjim prizadevanjem in tudi nekaj dodatnim stroškom. Več ali manj proporcionalnosti se ohranja pri generalskih činih, medtem ko so med višjimi oficirji in še bolj med nižjimi in mlajšimi oficirji ter podoficirji nadpovprečno številčni Srbi, Črnogorci in »Jugoslovani«. Premalo številčni v celotnem oficirskem zboru so Hrvati, Slovenci, »narodnosti« Albancev in Madžarov ter uradno še vedno nepriznani kot celo narodnosti – Romi in Vlahi. To stanje je razvidno iz naslednje tabele:

Nacionalna sestava jugoslovanskega starešinskega zbora leta 1981

narodi in narodnosti	% v prebi-valstvu (a)	% v prof. vojski (b)	(b) kot % od (a)
– Črnogorci	2,5	6,2	248
– Hrvati	22,1	12,6	57
– Makedonci	5,8	6,3	108
– Muslimani	8,4	2,4	28
– Slovenci	8,2	2,8	34
– Srbi	39,7	60,0	151
– Albanci	6,4	0,6	9
– Madžari	2,3	0,7	30
– nacionalno neopredeljeni »Jugoslovani«	1,3	6,7	515
– drugi	3,3	1,6	48

Vir: *Podružbljanje varnosti in obrambe*, 1983–84, RK ZSMS: Ljubljana, str. 18.

Navkljub nepopolnosti v tem oziru je jugoslovanska (in tudi Češkoslovaška) vojska daleč pred ostalimi na tem območju. Pravo nasprotje njima tvorijo v večinski skupini pretežno enonacionalnih vojaških organizacij albanska, bolgarska in romunska vojska, ki vodijo izrazito nacionalistično in asimilantsko politiko do narodnostnih in etničnih manjšin. Albanske in bolgarske oblasti sploh zanikajo, in to pogosto javno in odkrito, obstoj nacionalnih manjšin v teh državah. Madžarska vojska je bolj zmerna in je nekje vmes med agresivnimi balkanskimi šovinističnimi asimilatorji ter veliko bolj tolerantnimi vzhodnimi Nemci in Poljaki (kjer pa so nacionalne manjšine premajhne in prešibke, da bi lahko predstavljale resen politični problem).

S stališča vladajočih partij in režimov je očitno najbolj važen vidik homogenizacije profesionalne vojske njihova *ideološko-politična homogenizacija*. To je bilo doseženo s skoraj popolno vključitvijo profesionalnih oficirjev v komunistično partijo ter z izključitvijo vseh drugih političnih sil iz vojske. *Komunizacija* profesionalnih vojakov je bila dosežena in se je ohranjala z zmesjo različnih metod ter v nekaterih deželah tudi z zelo odkrito uporabo tako »palice« kot »korenčka«. Oficirji, ki so prostovoljno ter na osnovi prepričanja vstopili v komunistično parti-

jo, so leta 1945 sestavljali večino v jugoslovanskem in albanskem oficirskem zboru. Komunisti so bili komaj opazna manjšina v poljskem in češkoslovaškem oficirskem zboru, medtem ko so bili komunistični simpatizerji takrat dokaj redki v bolgarski, romunski in madžarski vojski. Da bi okrepili delež komunistov, so novi režimi v večini držav tega območja uporabili dotok in hitro napredovanje aktivistov iz vrst civilne partije in komunistične mladine, iz bivših vojnih ujetnikov (že preverjenih in obdelanih v ZSSR), predvojnih komunističnih emigrantov v ZSSR ter tudi sposojenih sovjetskih oficirjev. Poleg tega so hitro izločali iz vojaških vrst dejanske in domnevne politične nasprotnike ter aktivno navačili v partijo upogljive in ubogljive oficirje. V Jugoslaviji in Albaniji so aktivno navačili v partijo preživele predvojne oficirje (v Jugoslaviji) in vojne ujetnike.

Drugi pomembni instrumenti za hitro prisilno in tokrat politično poenotenje profesionalnih oficirjev so bile številne čistke, sodni procesi, popolne izključitve in druge oblike kaznovanja stvarnih ali morebitnih nosilcev drugačnih političnih pogledov. »Hladna vojna«, boj proti »zahodnemu imperializmu« in njegovim »Titovim lakajem« so služili kot izgovori. Med žrtvami nezakonitih pregonov je bilo tudi nekaj komunistov, toda najhujši udarci so bili namenjeni preostalim nekomunistom v profesionalnem vojaškem zboru. V nasprotju s tem vzorcem so čistke »kominformovcev« v letih 1948–52 v Jugoslaviji prizadele predvsem komuniste, pogosto s predvojnimi in medvojnimi zaslugami. Čistke in drugi podobni prijemi so bili kombinirani s hitrim šolanjem, usposabljanjem in napredovanjem oficirjev in podoficirjev – komunistov ter s strogo prepovedjo vstopa nekomunistov v profesionalni vojaški zbor.

Takšno dvodelno strategijo so na najbolj brezobzirne načine izvajali v vseh sedanjih državah, članicah Varšavskega pakta. Odstotek članov komunistične partije med oficirji je bil na Češkoslovaškem 37,9 v 1948 letu, 64,9 v 1952 letu, okoli 90 v letu 1967, nato je padel na 75 v letu 1976 (zaradi množičnih čistk po invaziji čet Varšavskega sporazuma leta 1968), ter se ponovno dvignil na preko 90 v sredini osemdesetih let. Na Poljskem je bil ta odstotek leta 1955 53, leta 1963 67 ter blizu 90 na začetku osemdesetih let, medtem ko je v NDR narastel z 79,9 (ob ustanovitvi *Nationale Volksarmee* leta 1956) na 99 trideset let kasneje.⁹

V Jugoslaviji in Albaniji ni bilo potrebe po tako izsiljenem pokomunistenju. Proces politične homogenizacije v teh dveh nekdanjih partizanskih vojskah je potekal z manj pritiska in vsiljevanja in je bil v manjšem razkoraku s stopnjo dejanske javne podpore, ki sta jo uživali obe komunistični partiji. Vendar pa so bili končni rezultati v vseh državah dokaj podobni – izredno visoka ali skoraj popolna vključitev profesionalnih vojakov v komunistično partijo. Tako je ostalo povsod do srede našega desetletja. Najvišji odstotek polnopravnih članov in kandidatov partije med profesionalnimi oficirji je danes verjetno v NDR in v Albaniji.

Potem, ko je skoraj popolna pripadnost bila dosežena, so to stanje vzdrževali s pomočjo prijemov, ki so jih prevzeli ali posneli pri Sovjetih. Ta ureditev in pogosto nepisana praksa, sta zasnovani na odkritem politično-ideološkem izboru v profesionalnem vojaškem in še posebej oficirskem zboru. Tovrstni izbor je v nasprotju z ustavnimi določili, ki razglašajo enakost vseh državljanov in svobodo vesti ter prepričanja. Sistem izbora pomeni dosledno in množično diskriminacijo proti veliki večini prebivalstva. Poleg žensk (ki sestavljajo številčno večino prebi-

⁹ Dale Herspring, *The Military Factor in East German Soviet Policy*, v: *Slavic Review*, vol. 47, spring 1988, str. 99; Condolezza Rice, »The Czechoslovak Army«, v: Daniel Nelson, ur. »Soviet Allies«, Boulder, Westview: 1984, str. 138. V Žilini: 1984 je mogoče najti nekoliko drugačne podatke za Češkoslovaško armado – 69,5% v letu 1962 in 75% polnopravnih članov ter kandidatov partije v letu 1966, kakor tudi značilno nobenega podatka za obdobje po letu 1968 (str. 282–287)

valstva v vseh evropskih socialističnih državah, morda z izjemo Albanije), uradni izbor izključuje iz profesionalnih vojaških vrst nekomuniste in vernike. Podoben izbor izvajajo tudi v nekaterih civilnih in polvojaških, varnostno občutljivih poklicnih skupinah, kot so npr. profesionalni partijski uradniki, pripadniki državne varnosti in policije, diplomati, uradniki v zunanji trgovini itd.

Obstoječi mehanizmi za zagotavljanje ideološko-politične homogenosti delujejo že pri sprejemu na vse vojaške šole in akademije, kakor tudi v vojaških kadrovske službah za tiste perspektivne oficirje, ki diplomirajo na civilnih fakultetah in univerzah. Proces varnostnega preverjanja pogosto poteka v sodelovanju z ali pa na osnovi podatkov civilnih služb državne varnosti in tudi (pa ne povsod) v stikih z organi partije in komunistične mladine. Formalna pismena priporočila partije ali komunističnih mladinskih organizacij zahtevajo od kandidatov za vojaške šole v večini držav – članic Varšavskega sporazuma. Od mladih kadetov pričakujejo, da so najmanj člani komunistične mladinske organizacije, če že ne komunistične partije.

Po sprejemu na vojaške šole ali akademije preostale nečlane sistematično in vztrajno pritegujejo v politične aktivnosti, ki jih organizirajo partijske celice in komiteji. Te aktivnosti ponujajo predpostavljenim priložnosti za ustrezno politično preverjanje in ocenjevanje. Če se kadeti – nečlani ne prijavijo sami, jih v nekem trenutku vabijo v partijo. Dolgo obotavljanje in zavlačenje ni ravno priporočljivo, in na svečanostih ob podeljevanju prvega oficirskega čina so vsi mladi poročniki vključeni v partijski sistem. Njihov status v sistemu je odvisen od starosti ter od ustreznih pravil prestopanja iz članstva v mladinski organizaciji v polnopravno partijsko članstvo. Od vojaških profesionalcev pričakujejo, da bodo ostali v partiji celo življenje ali vsaj najmanj do popolne upokojitve. Izstop iz partije pogosto in v nekaterih armadah že kar avtomatično pomeni tudi avtomatično izključitev iz aktivne službe. Prostovoljni izstopi so redki, in tisti, ki izstopijo, se dobro zavedajo sumničenj, ki jih povzročijo pri svojih partijskih sekretarjih, pri vojaških protiobveščevalnih oficirjih in pri svojih nadrejenih. Izstopi iz partije pogosto vodijo v predčasno upokojitve, najmanj pa do odstranitve s poveljniških in štabnih položajev ter premestitev v zaledne ali pomožne službe in na varnostno manj občutljive položaje.

Odkar je partijsko članstvo postalo pogoj za opravljanje poklica in obliko izražanja vdanosti režimu in sistemu, je izgubilo svojo lastnost stvarnega kazalca prepričanja in nazora. Zato vse vojaške organizacije evropskih socialističnih držav uporabljajo dodatne mehanizme za preverjanje resnične politične vdanosti, zanesljivosti, moralnih in drugih ustreznih lastnosti vojaških profesionalcev, vključno z vedenjskimi odkloni v osebni življenju. S tem se ukvarjajo politični oficirji, civilne varnostne službe v večini držav članic Varšavskega sporazuma ter vsepovsod tudi vojaške protiobveščevalne službe. V državah Varšavskega sporazuma se s tovrstnim preverjanjem v višjih oficirskih činih ukvarjajo tudi sovjetski organi in predstavniki, vojaški in civilni.

Formalnost članstva v partiji postaja razvidna, ko upokojeni profesionalni oficirji nehalo sodelovati v partijskih aktivnostih, in to kmalu po vrnitvi v civilno življenje. Uradni izstopi, običajno brez večjega hrupa, kot tudi namerno izsiljevanje brisanja iz partijskega članstva (zaradi neplačevanja članarine, nesodelovanja v partijskih aktivnostih, itd.) niso redkost. Vendar pa podatke o tem neprijetnem pojavu praviloma skrivajo pred javnostjo in pred vojaškim osebjem. V Jugoslaviji so podatki, ki kažejo na ta pojav, bili objavljeni. Posledica izstopov in zmanjšane dotoka v članstvo ZKJ med neprofesionalnimi oficirji in podoficirji v zadnjih

njanju vrednostne homogenosti profesionalnih vojakov v večnacionalni, večkulturni in večverski družbi.

Ta pregled kaže na to, da so evropski profesionalni komunistični vojaki od leta 1945 doživeli opazno homogenizacijo s socialnega, razredno-slojevskega, izobrazbenega, politično-ideološkega, profesionalnega in mnogih drugih vidikov. Ta homogenizacija je bila jasno povezana s politiko novih političnih vodstev z razglašena smotroma brezkonfliktne množične, brezrazredne in egalitarne socialistične (komunistične) družbe ter monistične politične ureditve. Strategija novih vodstev za doseganje teh ciljev je dodelila vojski vlogo aktivnega dejavnika v preoblikovanju družb ter svojega poslušnega orodja. V nasprotju z uradnimi trditvami so plebejski, večinoma komunistični profesionalni vojaki samo v nekaterih ozirih bolj verno predstavljali »ljudstvo« kot njihovi predrevolucionarni predhodniki. V nekaterih drugih ozirih so evropski komunistični profesionalni vojaki danes manj družbeno reprezentativni in manj verni izvirnim socialističnim idejam o bodoči komunistični armadi, kot so sodobne zahodne vojske. Široko razširjena, sistematična in uradna diskriminacija na politično-ideološki, verski ali spolni osnovi, kot tudi zelo resne omejitve političnih pravic vseh vojakov, niso samo v nasprotju z uradno razglašenimi demokratičnimi in socialističnimi načeli. Takšna praksa povzroča, da so profesionalni vojaki več ali manj resnični družbeni predstavniki samo manjšinskega dela v svoji družbi. Obstajajo sicer družbeni in politični pritiski za odstranitev vsaj treh oblik diskriminacije, da bi bile oborožene sile bolj pluralne in da bi bolje odražale družbeno in politično zapletenost omenjenih držav in njihovih družb. Do prvih pomembnih odstopanj od boljševiškega modela oboroženih sil je prišlo od leta 1987 na Poljskem in Madžarskem. Do podobnega razvoja bo zelo verjetno kmalu prišlo tudi v NDR, ČSSR, Bolgariji in Romuniji, v povezavi z delno depolitizacijo (departeizacijo) in okrepljeno profesionalizacijo armad.

Tehnologija na delovnem mestu: znanost spreminja način dela in življenja

1. UČINKI TEHNOLOGIJE

Wall Street Journal je 10. novembra 1986 objavil posebno prilogo, v kateri so obravnavani neposredni učinki tehnologije in načini njenega sedanjega in bodočega vpliva na delovno mesto. Vrsta avtorjev je problem obravnavala na dokaj nenavaden način. Govora je o upravljalški nadarjenosti, o vplivu tehnologije na japonsko »kulturo«, o novem upanju za invalide (komunikacijske naprave), o tem, kako IBM v poslovanju uporablja samo računalnike (sami preizkušajo kar obljublajo), itd. W. M. Buckeley, raziskovalec na univerzi, svetovalec za vlado in korporacije, je poročal, da v Združenih državah razvijajo tehnologijo, ki bo že jutri drastično spremenila delovno mesto ne le v Ameriki, ampak povsod po svetu. Na metode in celo na način dela bo vplival velik napredek v razvoju novih materialov in katalizatorjev, genetski inženiring, komunikacije, računalniki in umetna inteligenca. Ocenil je, da bodo učinki nove tehnologije podobni tistemu, kar je pomenila postopna vsestranska uporaba tranzistorja, ki je omogočil, da je prej nemogoče postalo mogoče. Nova tehnologija bo dala proizvode, o katerih danes lahko le sanjamo: letalo, ki bo lahko vzletalo v stratosfero in porabilo za pot od New Yorka do Tokia le 3 ure; genetski inženiring bo dal rastline, ki bodo same proizvajale gnojilo; prevleke iz umetnih diamantov bodo omogočile skoraj neuničljive vrtnalke konice, posebni katalizatorji bodo omogočili pretvarjanje plina v bencin, itd. Naštevaniu skoraj ni konca. Nobeno gospodarsko področje, niti zasebno niti javno, se ne bo moglo izogniti učinkom tehnološkega razvoja. Družba in njene vrednote se bodo spremenili, prav tako kot odnosi med narodi na vseh ravneh.

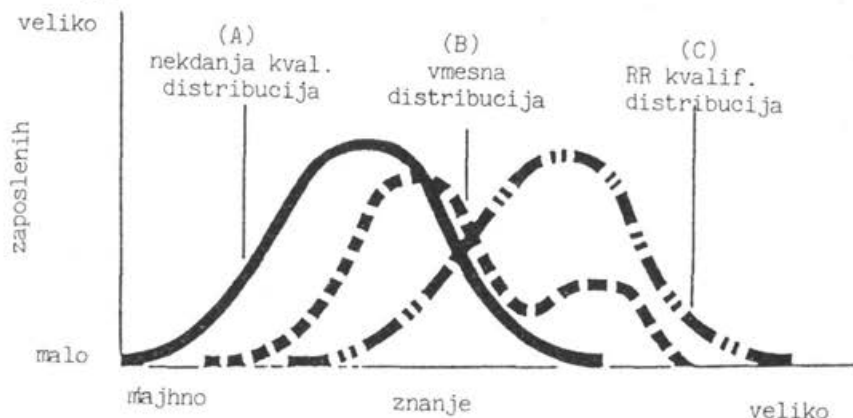
Eden najbolj pomembnih učinkov tehnologije je upravljanje sprememb. Nastajajoča podjetniška kultura v socialističnih in kapitalističnih organizacijah odseva različno učinkovitost vodilnih. V obeh vrstah organizacij je glavni izziv uvajanje timskega dela in oblikovanje zaupanja v večjo participacijo zaposlenih na vseh ravneh vodenja. Vodilni ne morejo ničesar storiti proti neizogibni zahtevi tehnologije po redistribuciji dohodka in znanja v korist kapitala in na škodo dela.

Tako se je na delovnem mestu neprestano – od prve do druge in od druge do tretje industrijske (informacijske) revolucije – zmanjševal delež dela v korist kapitala, vzporedno pa se je spreminjala tudi kvalifikacijska sestava. Kot kaže slika 1, so spremembe v kvalifikacijski porazdelitvi najbolj izrazite v organizacijah, ki se ukvarjajo z raziskavami in razvojem (RR) – krivulja C. Vendar je, po oceni profesorjev Davis, Fredericka in Posta (1988, str. 399), takšna kvalifikacijska porazdelitev značilna v povprečju za organizacije na vseh področjih, vključno tudi s krivuljo B in še »starejšo« krivuljo A. Dejansko je tehnologija naenkrat v delovnem življenju spremenila vse, kot ugotavljajo J. K. Liker in sodelavci (1987). Tudi anketa Urada za statistiko dela (aprila 1987), kot poroča J. A. Mark, potrjuje pričakovane tipe sprememb v kvalifikacijski distribuciji zaposlenih. V tem smislu se strateško vodenje človeških resursov pod vplivom tehnoloških inovacij spremi-

* Nicholas J. Beltsos, Department of Management, College of Business, Eastern Michigan University.

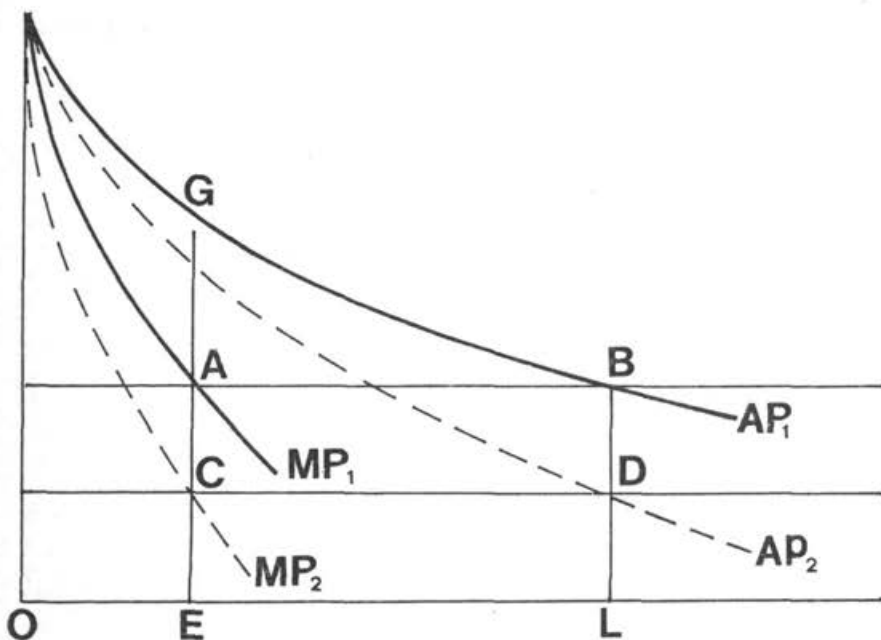
nja v največji izziv, s katerim se sooča management, ko se približujemo čisto tehnološki kulturi 21. stoletja.

Slika 1: Spremembe, ki jih v kvalifikacijski strukturi v gospodarstvu zahteva razvoj tehnologije

Vpliv tehnologije na trg dela ni mit, kot so verjeli še leta 1966 (Lewis Mumford). Je resnična in je bila resnična. Za učinkovitost managementa lahko rečemo, da je največja, če uporablja najprimernejše tehnike za razvoj človeških resursov v skladu z zahtevami tehnologije. Danes je ta naloga povečevanje kvalificiranosti zaposlenih. Delo, ki je včasih zahtevalo težaka, zahteva danes kvalificiranega žerjavista, in delo, ki je včasih zahtevalo umetniški oddelek za proizvodnjo vidnih pomagala, danes opravlja računalniška grafika. Za management to ni lahka naloga v družbi »organiziranega posredništva«, kot so ZDA in sedaj tudi večina industrializiranih držav (J. A. Raffaele, 1979).

Pred kakimi 40. leti, ob koncu tridesetih let, je Joan Robinson v Angliji (sledil ji je Oskar Lange v začetku štiridesetih – med drugo svetovno vojno) opozorila na pomemben učinek tehnologije – na »invencije«, povedano z njeno terminologijo. Danes razlikujemo med inovacijami in invencijami, pri čemer zadnje oblikujejo tržni potencial. Ugotovila je, da ima tehnologija – kot danes pravimo – tri pomembne učinke v industrializiranih deželah: nevtralnega, prihranek pri delu in prihranek pri kapitalu. Učinek tehnologije je nevtralen, če povečuje marginalno produktivnost dela in kapitala v enakih proporcijah. Pomeni prihranek pri delu ali prihranek pri kapitalu glede na to, ali povečuje marginalno produktivnost bolj ali manj v primerjavi s produktivnostjo dela – če je velikost vseh faktorjev stalna. Kar je Joan Robinson poskušala dokazati – in kar ostaja tudi danes temeljni izziv managerskemu nagonu po ustvarjanju dobička z novo tehnologijo (R. A. Hore, 1987) – je dejstvo, da ob konstantni obrestni meri (internacionalizacija finančnega trga gre roko v roki z nestabilnostjo obrestne mere), potem ko se je obseg kapitala uskladil z novo tehnologijo, ostane relativni delež dela in kapitala nespremenjen. Po metodologiji Robinsonove bi na spodnjem diagramu (Slika 2) to pomenilo: pred inovacijo je celotni produkt $OExEA$ razdeljen med delo in kapital v razmerju AC (delo) : CE (kapital), pri čemer je marginalni produkt kapitala enak obrestni meri (CE). Po invenciji naj bi bil novi celotni produkt $OLxLB$ tudi razdeljen v enakem razmerju. Torej je nova tehnologija v svojih učinkih na zaposlenost in dohodek nevtralna, DL (marginalni produkt kapitala v novi tehnologiji) pa enak

Slika 2: Učinki tehnologije na relativni delež kapitala v celotnem proizvodu

CE (marginalnemu produktu kapitala v stari tehnologiji). Nastajajoča kultura, korporacijska kultura temelji na prepričanju (kot v primeru Ford Motor Company, Annual Report, 1987, str. 6), da ni noben posameznik osebno odgovoren za načrtovanje, razvoj, proizvodnjo, sestavljanje in prodajo proizvoda. Proizvod je rezultat sodelovanja tisočev delavcev. Medtem ko so participativno vodenje, sodelovanje uslužbencev, plačevanje po učinku, udeležba v dobičku, izobraževanje zaposlenih, njihov razvoj in usposabljanje dobro premišljeni programi in procesi, ki izražajo tesno povezavo med blagostanjem zaposlenih in podjetja, pa ničesar ne povedo o posledicah neenakih relativnih deležev v celotnem proizvodu, ki izhajajo iz takšne managerske kulture. Profesor W. Scott z Washingtonske univerze imenuje to »managersko ortodoksno« in zahteva »organizacijsko revolucijo«, ki bi napravila tej »managerski ortodoksni« konec (Administration and Society, Vol. 17, August 1985). To je kultura, ki je enako krivična do podrejenih delavcev kot do študentov managementa, ki vsiljuje individualni psihi manipulativne manire in kulturnim sistemom kulturne arhetipe, in ki je, čeprav polna temeljnih notranjih nasprotij, vendarle samoohranitvena ideologija peščice privilegirancev. Učinkovitost managerstva pri upravljanju sprememb je vprašljiva. Prvič, nevarna *subkultura revščine* se v razvitih deželah in deželah v razvoju ohranja in povečuje. Drugič, povečan prepad med razredi je svetovni pojav – s posebej rušilno rastjo v Združenih državah. Kot se delež dela in kapitala v celotnem proizvodu spreminja v korist kapitala, tako se spreminja ekonomska struktura družbe. V Združenih državah je izginilo 11% srednjega razreda, 8% ga je padlo v nižji ekonomski razred in 3% prestopilo v višjega. V ZDA so leta 1970 55% prebivalstva všteviali v srednji razred, sedaj le 44%. Od 230 milijonov prebivalcev jih je 101 milijon nekako na ravni finančnega povprečja. Tretjič, učinek tehnologije je tudi kulturni

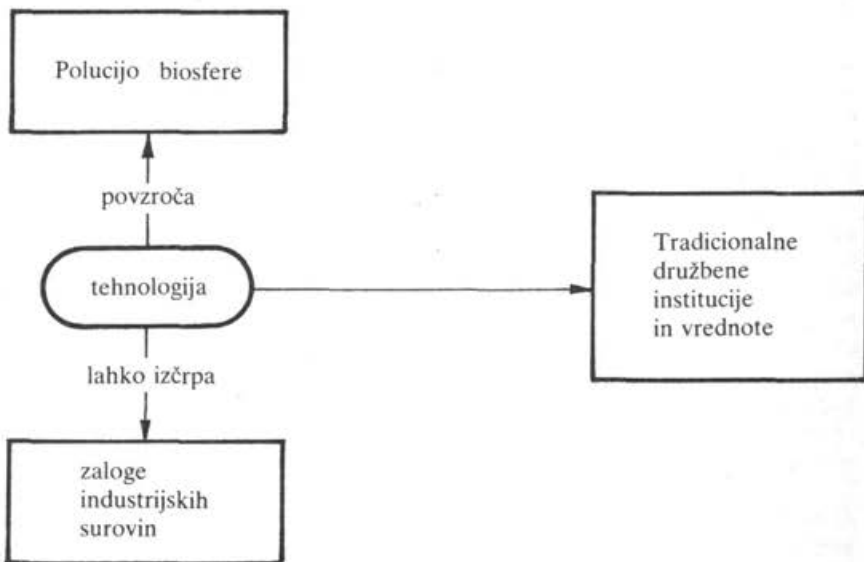
dolčas, zaradi katerega spodbujajo ljudi, da se ženejo za ponižujočimi žgečkljivostmi, ki jih ponujajo organizacije iz ekonomskih razlogov, da bi odtegnile njihovo pozornost od socialnih nepravilnosti, ki jih povzroča tehnologija z vplivom na relativni delež v celotnem proizvodu. Četrto nasprotje pa je *intelektualna nepoštenost*, »ko v javnosti znani ljudje učijo, raziskujejo, pišejo in govorijo v imenu sistematično skorumpiranih prepričanj...«

Situacija ni bistveno drugačna v razvijajočih se deželah Tretjega sveta, kjer je na razpolago tehnologija – vključno na podlagi tehnološkega transferja ali sposojanja –, ki je zelo različna glede potrebnega deleža kapitala in dela za proizvodnjo enote proizvoda. Tudi če zaposlujejo več delavcev na enoto kapitala, kot v razvitih deželah, ostane dejstvo, da je Gimijev koeficient, ki meri neenakosti v razdelitvi dohodka, bliže .55 (neenakost) kot .20 (enakost).

Takšni so glavni učinki tehnologije. So globalni in vplivajo na vsebino in usmeritev življenja na tem planetu. Njihov vpliv lahko razširimo tudi na vsebino in usmeritve managerskega dela v vseh podjetniških funkcijah. Ti učinki pa so seveda omejeni s silami, ki omejuje tehnologijo samo. Razen denarja, ki je na voljo za razvoj in raziskave, delujejo te sile kot determinirajoči dejavniki in vplivajo na tehnološki proces od zunaj. Prikazani so na sliki 3. To so: onesnaževanje biosfere, izčrpanost industrijskih surovin, neusklajenost med družbenimi vrednotami in institucijami ter polnim produktivnim potencialom tehnologije.

Onesnaževanje biosfere. Približujemo se zgornji meji uničenja našega ekosistema in tega se vse bolj zavedamo. Biosfera – zemlja, zrak, voda in naravni pogoji, od katerih je odvisno življenje na Zemlji – še zdaleč ne more brez omejitev absorbirati vse umazanije industrijskega razvoja.

Slika 3: Trije glavni dejavniki, ki omejujejo tehnološki razvoj (po Friderick, Davis, Post, 1988, str. 406)

Izčrpanost industrijskih surovin. Možna izčrpanost svetovnih zalog industrijskih surovin – različnih oblik energije, vode, kvalificirane delovne sile in človeškega znanja – je drugi omejujoči dejavnik tehnološke rasti.

Družbene institucije. Tretji dejavnik, ki omejuje tehnologijo, so družbene vrednote in institucije, ki so lahko neusklajene s skupnim potencialom produktivnosti v celotni tehnologiji. To ne velja samo za področja, kot je npr. zahodna Avstralija, kjer so domačini dvema mednarodnima družbama preprečili vrtine za nafto na kraju, ki je za domačine svet. To velja tudi za razviti svet, kjer takšne ovire dobivajo obliko socialnih gibanj, kot je npr. ludizem in njegova razvita oblika, antiindustrializem.

2. SPLOŠNI INTERES ZA TEHNOLOGIJO IN MANAGERSKO UČINKOVITOST

Podjetniška in managerska učinkovitost tesno sledi tehnološkemu razvoju. Tehnologijo, to je človekovo prizadevanje, da bi povečal fizične in intelektualne moči pri pridobivanju in razporejanju skromnih virov za proizvodnjo potrebnih dobrin in storitev, lahko spremljamo že od začetka človekovega razvoja. Ko smo začeli ocenjevati managersko učinkovitost pri razvoju in uporabi nove tehnologije z vidika različnih političnih in ekonomskih ideologij, je vredno spomniti na prepričanje K.P. Oakleya (antropologa), da izsledki antropologov potrjujejo B. Franklinovo (ameriški državnik, diplomat, pisec, znanstvenik in založnik) definicijo človeka kot živali, ki proizvaja orodje. Sodobnejše ugotovitve, o katerih poroča Ardrey v svoji *Afriški genezi*, postavljajo izdelovanje orodja celo pred uporabo orožja. Vse kar se je od takrat zgodilo, je razvoj materialne kulture, torej tehnologije. Njena zgodovina je nerazdružno povezana s sedanjo kulturo, s kulturo, kakršno poznamo danes. Pojav in razvoj podjetnika, njegovo nadomeščanje z (managersko) firmo ter njegovo sedanje postopno vračanje preko vertikalne dezintegracije nazaj v podjetništvo, se zdi da tesno spremlja razvoj tehnologije. Ni dvoma, da je zgodovina tehnologije sistematično raziskovanje preteklih kulturnih, gospodarskih in socialnih posledic tehnologije, ki prežemajo vse zgodovinske raziskave človekove preteklosti. Da bi ocenili zvezo med tehnologijo in managersko učinkovitostjo, je pomembno, da razumemo pojav zgodovinskih »dogodkov« v smislu, kot ga ponuja Ch. Susskind v svojem *Razumevanju tehnologije*. V tem smislu so »dogodki« vse, kar označuje razvoj, ki ga je človeštvo naredilo od primitivne do civilizirane stopnje, kolikor zgodovina ni bila determinirana z naravo, ampak predvsem s človeško voljo. V vsem tem dogajanju je managerska učinkovitost determinirajoča in determinirana sila v toliko, kolikor je management definiran kot proces delovanja ljudi in za ljudi, ki so v gospodarskih in političnih odločitvah svobodni.

Takšen dogodek je bila prva industrijska revolucija in začetek razvoja, ki se je sam spodbujal, skupaj z vsemi spremljajočimi problemi izkoriščanja delavcev, nepremišljene urbanizacije in drugih sorodnih problemov. Vse to seveda označujejo ustrezne kapacitete v proizvodnji kapitalnih dobrin. Med političnimi posledicami tega razvoja pa je najpomembnejša neenaka distribucija koristi.

Danes živimo v času verjetno največje revolucije – informacijske revolucije. Te ni mogoče ločiti od predhodne industrijske revolucije. Študij in praksa managementa imata lahko od ocene posledic industrijske revolucije velike koristi. Pomemben nauk je, da nobena modernizacija ni mogoča brez prihrankov in akumulacije kapitala kot proizvodnega dejavnika.

Ko razmišljamo o učinkovitosti managementa v kapitalističnih in socialističnih organizacijah, je pomembno, da ločimo med ekonomsko realnostjo in politično

primernostjo. Je meja, pod katero marginalna učinkovitost kapitala ne sme pasti, ne da bi prišlo do katastrofalnih posledic za prehranje, investicije, zaposlenost, dohodek in življenjski standard. Ali bi bila Velika Britanija lahko izvedla industrializacijo, ne da bi proizvedla tolikšno bedo, ni mogoče razpravljati v politično nabitem vzdušju. In managerji v 1800-tih letih na noben način ne bi mogli zaustaviti sproženega procesa nadomeščanja mišične z mehansko močjo. V tem kontekstu je bila doktrina Karla Marxa in njegovih predhodnikov rezultat industrijske revolucije, in ne njen pogoj, kot je jasno povedal Ch. Susskind.

Ta povezava je gotovo zanimiva za managerje na obeh straneh severnega Atlantika. Soočeni z ideologijo, ki ima svoj izvor v prosvetljenstvu, so se začeli nagibati k prepričanju, da je racionalni pristop k njegovim problemom lahko ključ za rešitev vseh družbenih problemov. Spektakularni uspeh znanosti je bilo lahko prenesti na probleme družbe. Če gledamo *ex post* na 1800-ta leta, je bilo vse, kar so managerji potrebovali, internalizacija neke vrste interesa zase (nekaj kot »iskanje sreče« v ameriški Deklaraciji o neodvisnosti) in nevmešavanje politike v gospodarstvo, pa so bili na čelu hitro se spreminjajočega sveta prve industrijske revolucije. To je mogoče imenovati buržuazni liberalizem. Tudi v svoji najekstremnejši obliki, v *utilitarizmu*, ni bil povezan z nobeno organizacijo in je imel dejansko večji vpliv na ekonomijo kot na politiko. Tudi novi pojem – moderni *socializem* – se je pojavil kot rezultat industrijske revolucije.

Zgodnji zagovorniki socializma so, kot je znano, podobno kot grof Saint Simone (1760–1825), hoteli, da bi bilo novo bogastvo enakomerno razdeljeno. Drugi, kot npr. v Veliki Britaniji rojeni Robert Owen (1771–1858), so predlagali sistem kooperativ, v katerih ne bi bilo konkurence in izkoriščanja. Owen dejansko ni dosegel mnogo, imel pa je dokajšen vpliv na kasnejše teoretike. Medtem so se politične posledice managerske učinkovitosti med industrijsko revolucijo na kontinentu pokazale kot počasen razvoj socializma. Najpomembnejša politična posledica je bil *Manifest komunistične partije* leta 1848. V njem je javno kritizirana nedotakljivost zasebne lastnine. Poziv na javen upor in spremembo vseh obstoječih pogojev z usmerjeno mednarodno akcijo, je dobil duhovne razsežnosti. Usoda *Manifesta* je, da je vplival na vso kasnejšo politično in ekonomsko misel in akcijo. Delo Karla Marxa (1818–1883) in njegovega mlajšega sodelavca, tekstilnega eksekutivca iz Manchestra, Friedricha Engelsa (1820–1895), so vplivala na vsebino in usmeritev managementa – tako med obema vojnoma kot tudi v obdobju po drugi svetovni vojni. V tem času se je tudi tehnologija kot vrenje, kakršnega svet dotlej ni poznal, razširila in za zmeraj uveljavila svoj vpliv na vsa področja človekovega življenja.

Učinkovitost managementa ni mogoče celovito oceniti, ne da bi upoštevali stopnjo tehnološke razvitosti. So številni in različni poskusi naštevanja področij, na katera je vplival tehnološki razvoj. Toda najbolj celovit in popoln seznam je izdelal James Bright pred kakimi štiriindvajsetimi leti, na kratko pa so ga povzeli Haynes, Massie in Wallace (638–639). Tukaj ga v celoti reproduciram. Področja so: povečane transportne sposobnosti, povečano obvladovanje energije, izboljšana kontrola življenja, povečana sposobnost spreminjanja materialov, razširitev človeških senzornih kapacitet, povečana mehanizacija fizičnih aktivnosti in povečana mehanizacija umskih aktivnosti.

1. Povečane transportne sposobnosti

Reaktivna letala, helikopterji in cevovodi so nadomestili stare oblike transporta in ustvarili širše trge. Novi tipi tekočih trakov so zmanjšali stroške manipulacije z materialom v tovarnah, v trgovini na drobno in drugod. Kontejnerji sedaj revolucionirajo pomorski transport.

2. Povečano obvladovanje energije

Jedrski reaktorji in raketna goriva so omogočili veliko večje količine in intenziteto pogonske moči. V teku je proces nadomeščanja konvencionalnih virov energije ali vsaj zmanjševanje stopnje njihove rasti. Polprevodniki, laserji in mikroelektronika so omogočili upravljanje majhnih količin energije z veliko natančnostjo. Gorivne celice in novi tipi baterij dajejo nove možnosti za skladiščenje energije. Visokonapetostni daljnovodi, cevovodi in velikanski tankerji spreminjajo oblike transporta energije na velike daljave.

3. Izboljšana kontrola življenja

Selektivna vzgoja, razvoj hibridov, umetna gnojila, antibiotiki ali kemična kontrola bolezni so podaljšali življenje in povečali produktivnost živali in rastlin. Nove metode pakiranja, globoko zamrzovanje, dehidracija in iradiacija so zmanjšali pokvarljivost hrane. Izboljšani materiali, boljši dizajn in izboljšane zaščitne naprave so podaljšali življenjsko dobo številnim proizvodom. Zdravila so zmanjšala obolevnost in smrtnost, podaljšala človeško življenje, omogočila kontrolirano rast populacije in začela izboljševati zdravljenje mentalnih motenj.

4. Povečana sposobnost spreminjanja materialov

Kemija in metalurgija sta omogočili povečanje trdnosti materialov, spremenili njihovo težo in zmanjšali korozivno rezistenco materialov. Zagotovili sta nam celo vrsto novih sintetičnih materialov, ki so deloma nadomestili tradicionalne materiale in omogočili povsem nove končne izdelke.

5. Povečanje človekovih senzornih kapacitet

Televizija je spremenila dnevni potek življenja milijonov družin in je imela v pogledu radia in filmov neposreden vpliv na trg, odprla je nove možnosti za zabavo in izobraževanje. Radar, radio astronomija in mikroskop so omogočili opazovanje novih pojavov. Magnetofoni in long-play plošče so omogočili novo zvrst poslušanja, ki je zelo poceni. Instrumenti so povečali kontrolno sposobnost ljudi in človekovo kontrolo v mnogih primerih nadomestili z avtomatično. Spomin se je povečal z novimi tehnikami razmnoževanja, z izboljšano fotografijo, z magnetnimi trakovi, z napravami za elektronsko skladiščenje in ponovno aktiviranje podatkov.

6. Povečana mehanizacija fizičnih aktivnosti

Mnogi ljudje obravnavajo mehanizacijo in tehnološke spremembe kot ekvivalente, toda iz podanega pregleda je razvidno, da je mehanizacija le del celotnega procesa. Vendar zelo pomemben del. Vključuje mehanske stroje kot nadomestilo za ročno delo in kasneje numerično krmiljene stroje za navadne mehanske. Ta kategorija sprememb se prekriva s spremembami v transportu in komunikacijah, kajti mnoge izboljšave mehanizacije so po svojem bistvu izboljšani transportni stroji, tekoči trakovi, naprave za narek, za pisanje na daljavo, zračni transport, itd. Izboljšani bagerji, traktorji in buldožerji so zmanjšali človeški napor pri kopanju zemlje in ekstrakciji mineralov.

7. Povečana mehanizacija umskih aktivnosti

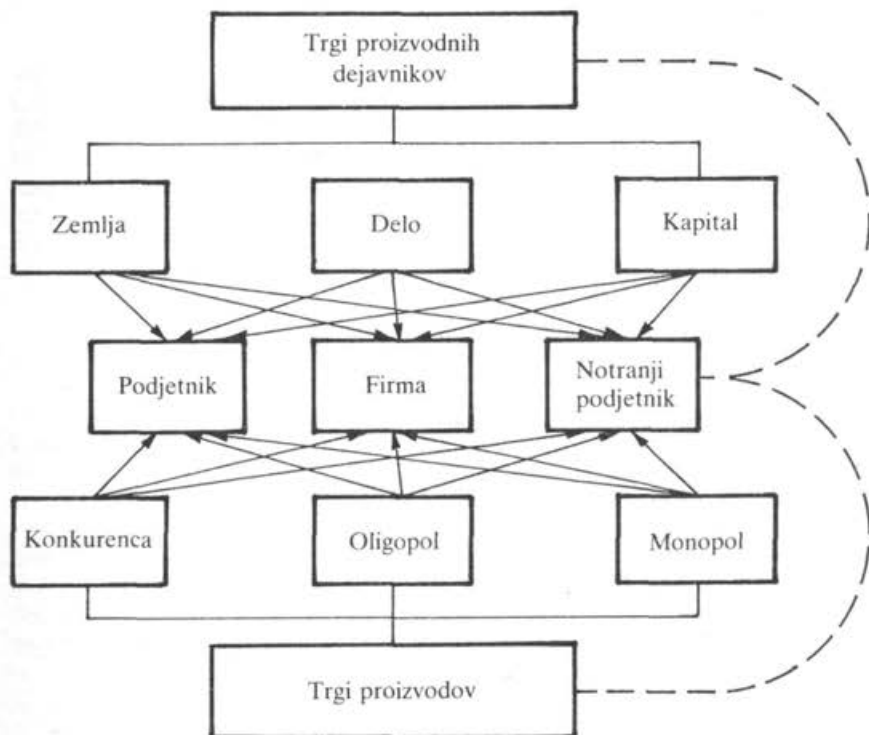
Elektronski računalniki, ki so povečali kapacitete predelave in skladiščenja velikih količin informacij in začeli reševati kompleksne probleme, so najbolj znane tovrstne naprave. Toda sistemi s luknjanimi karticami, sortirke, naprave za razmnoževanje in feedback kontrole so jim po naravi podobni.

Namen tega naštevanja ni v vzpodbujanju pomnjenja, ampak v ustvarjanju zavesti, kako široko je prisoten proces tehničnih sprememb. Preživetje številnih firm je odvisno od njihove občutljivosti za te spremembe: ali točneje, občutljivosti za spremembe, ki bodo nadomestile sedanje in odprle pota za nove revolucije zvrsti proizvodnje in potrošnje.

3. TEHNOLOGIJA, ORGANIZACIJSKA KULTURA IN MANAGERSKA UČINKOVITOST

Vpliv tehnologije tako na trge proizvodnih dejavnikov kot na trge proizvodov je mogoče grafično ponazoriti s sliko 4. Funkcijo, ki jo je Joseph Schumpeter imenoval »kreativna destrukcija«, je opravljal podjetnik. Ta je bil odgovoren za dinamično odločanje, sprejemal je riziko, odgovoren je bil za kreativno in inovativno naravnost. Manager in podjetnik sta bila sinonimna pojma in funkciji. Lastnina je pomenila tudi upravljanje bogastva. Spodbujen z motivom maksimizacije dobička je podjetnik oblikoval učinkovite in uspešne »produksijske funkcije«. Cenovni signali so ga usmerjali pri odzivanju na tržne potrebe, tako da je vsakemu trgu, na katerem je deloval, zagotavljal prave količine, pravo kakovost in storitve po pravi ceni.

Ko ne odloča več podjetnik sam, ampak »firma«, pride do spajanja tayloristično-fajolovske kulture dosledne vertikalne in horizontalne specializacije s kulturo medčloveških odnosov, dopolnjeno s kulturo, ki je nastala na podlagi izsledkov vedenjskih znanstvenikov. Ko začne odločitve sprejemati »firma«, je dosežena popolna ločitev upravljanja in bogastva. Rodila se je nova kultura. Pripravljenost sprejemati riziko, izkoričanje priložnosti, pripravljenost spopadati se s presenečenji, so poslej zamenjale vrednote managerske kulture občutek ogroženosti od sprememb, zaskrbljenost zaradi negotovosti in vztrajanje pri statusu quo, čakajoč, kaj se bo zgodilo. Kultura notranjega podjetništva se je razvila na podlagi pravila, da so vsi upravljalci odgovorni za vzpodbujanje ustvarjalnosti in inovativnosti v njihovih organizacijah. Clifford Pinchet (Intrapreneur, New York Harper and Row, 1985), ki je prvi skoval ta pojem, je notranjega podjetnika opisal kot »vsake-

Slika 4: Sistem trga proizvodnih dejavnikov in proizvodov ter upravljalska kultura

ga... od tistih, ki prevzamejo odgovornost za ustvarjanje kakršnihkoli inovacij v neki organizaciji. Notranji podjetnik je lahko ustvarjalec ali iznajditelj, toda poleg tega si on ali ona vedno tudi zamišlja, kako spremeniti idejo v dobičkonosno stvarnost« (str. 32–36). Zdi se, da se ta tip kulture sam vzdržuje. Učinki tehnološkega razvoja se ne kažejo le na trgih proizvodov in kapitala, potreba po spremembah, ki jo vsebujejo vse inovacije, povratno vpliva tako na trge proizvodov kot tudi proizvodnih dejavnikov.

Notranjepodjetniško kulturo lahko definiramo kot vse tisto, kar managerji počno in kakor to počno. To je k cilju naravnana kultura. Notranji podjetnik ima vsakemu cilju prilagojeno metodo. Obstaja nekaj tipičnih ciljev. Nameni in cilji so opredeljeni v odnosu na splošno izjavo o poslanstvu in so modificirani z metodo vodenja s pomočjo ciljev. Kultura je definirana z oblikovanjem temeljnih načel poslovanja, s pojasnitvijo in sporočanjem skupnih vrednot. Strategija je formulirana z modifikacijo taktičnih in operativnih načrtov, politik, programov in postopkov. Naloge z razširitvijo in obogatitvijo dela. Tehnologija z izboljšanjem opreme in naprav. Kadri s spremembami pri novačenju, izbiranju, razporejanju, usposabljanju in razvoju ter s kriteriji ocenjevanja njihove uspešnosti. Struktura z modifikacijo opisov dela, organizacijsko zgradbo, tokom dela in materiala ter oblasti. Pri vsem tem je notranji podjetnik umetnik pri odpravljanju odporov do sprememb. Navedena je Kotter in Schlesingerjeva (1979) metodologija, kako se spopadati z opori spremembam (slika 5).

Slika 5: Metode premagovanja odporov do sprememb

Načini	Situacije, ko so uporabni	Prednosti	Pomanjkljivosti
Izobraževanje in komunikacije	Kadar je informacij premalo ali so nenatančne	Če so predlagatelji prepričani, da bodo ljudje pomagali pri uresničevanju sprememb	Zahteva veliko časa in veliko ljudi
Participacija in sodelovanje	Kadar predlagatelji nimajo vseh potrebnih informacij in kadar se lahko drugi močno upirajo	Ljudje bodo aktivni pri uvajanju sprememb in bodo vključili v spremembo vse ustrezne informacije	Lahko zahteva mnogo časa, če sodelujoči načrtujejo napačno spremembo
Olajšanje in pomoč	Kadar se ljudje upirajo zaradi težav s prilagajanjem	Noben pristop ne rešuje bolje problemov prilagajanja	Zahteva mnogo časa, je drag in lahko spodleti
Pogajanje in sporazum	Kadar je jasno, da bi posameznik ali skupina s spremembo zgubila in ima moč da se upira	Včasih je to relativno lahka pot, da se izognemo odporu	Pogosto predrag, če vključuje druge v pogajanja za sporazum
Manipulacija in kooptacija	Kadar so druge taktike neuspešne ali predrage	Rešitev za odpore je lahko relativno hitra in poceni	Lahko povzroči probleme kasneje, če se ljudje čutijo manipulirane
Odkrit ali prikrit pritisk	Če je hitrost ključna in imajo iniciatorji dovolj moči	Je hiter in premaga vse odpore	Lahko je tvegan in so ljudje jezni na pobudnike

Vir: P. Kotter, L.A. Schlesinger: Choosing strategies for change, Harvard Business Review, vol. 57 (March/April 1979) str. 111. Povzel je J. R. Schermerhorn: Management for Productivity (New York, John Wiley 1986) str. 520.

Prevod: dr. B. Kavčič

Literatura:

1. Ardreu, R.: African Genesis. New York: Atheneum 1961
2. Elliott J.E.: Modeling Technological and Institutional Change in Karl Marx's Theory of Capitalism. Journal of Economic Issues, Vol. 2 (June 1986), str. 403–412
3. Frederic W., Davis K., James E.: Business and Society, 6th Ed.; New York: McGraw Hill 1986
4. Heyness W.W., Massie J.L., Wallace M.J. Jr.: Management: Analysis, Concepts and Cases. New York: Prentice Hall 1975
5. Lange O.: A Note on Innovations, Review of Economic Statistics, Vol. 25 (1943), str. 19–25
6. Liker J.K.: et al.: Changing Everything All at Once: Work Life and Technological Change; Sloan Management Review Vol 28 (Summer 1987) str. 29–47.
7. Mumford L.: Technological Change and Employment: Some Results from BLS Research; Monthly Labour Review, Vol. 110 (April 1987), str. 26–29
8. Mumford L.: The Myth of the machine: Techniques and Human Development. New York: Horcourt, Brace & World 1966
9. Mumford L.: Techniques and Civilization. New York: Harcourt, Brace & World 1934
10. Raffaele J.A.: The Management of Technology: Change in a Society of Organized Advocacies Rev. Ed., Washington D.C.: University Press of America 1979
11. Ranis G.: Technology Choice and the Distribution of Income; Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol 458 (November 1981), str. 40–43
12. Robinson J.: The Classification of Inventions; Review of Economic Studies Vol. 5 (1937/38), str. 139–142
13. Susskind Ch.: Understanding Technology. Baltimore: John Hopkins University Press 1973
14. Technology in the Work Place: A Special Report; Wall Street Journal (Monday, November 10, 1986, Section A

Uvodna zabeležka

Revija Teorija in praksa je v 10. številki preteklega letnika objavila dva daljša študijska prispevka na temo o informacijski tehnologiji – od nove tehnologije do nove družbe, ki sta ju napisala dr. Slavko Splichal in dr. Zdravko Mlinar. Na osnovi njunih ključnih tez in vprašanj je uredništvo Teorije in prakse organiziralo 16. novembra 1989 pogovor z različnimi strokovnjaki, da bi čim bolj osvetlili pot v tako imenovano informacijsko družbo. Razgovora so se udeležili: dr. Slavko Splichal, redni prof. FSPN, dr. Zdravko Mlinar, redni prof. FSPN, dr. Tomaž Kalin, izredni prof. na Fakulteti za elektrotehniko in direktor Inštituta Jožef Stefan, dr. Peter Klinar, redni prof. FSPN, mag. Drago Kos, strokovni sodelavec na FSPN, mag. Andrej Gulič, sodelavec Urbanističnega inštituta SR Slovenije, mag. Aleš Šarec, sodelavec Zavoda za družbeno planiranje Ljubljane, mag. Marjan Krisper, sodelavec Fakultete za elektrotehniko v Ljubljani, Cveto Trampuž, prof. matematike in fizike, predavatelj na FSPN in mag. Mirko Popovič, sodelavec Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Za okroglo mizo je pismeni prispevek pripravil dr. Bojan Pretnar, sodelavec Republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost in tehnologijo, ki ga prav tako vključujemo v ta tematski sklop. Obenem opozarjamo bralce na tematsko sorodnost dveh daljših prispevkov, ki ju objavljamo v rubriki z naslovom Javnost in sistem. To sta prispevka Danka Plevnika in Craiga Calhouna.

SLAVKO SPLICHAL

»Informacijska družba« in družboslovne znanosti

Uredništvo Teorije in prakse se je odločilo povabiti na današnji pogovor strokovnjake z različnih disciplinarnih področij, saj je vsakomur med nami znano, da je prav razvoj informacijske dejavnosti tisti, ki v največji meri prispeva in celo sili v interdisciplinarna in transdisciplinarna raziskovanja. Najbrž v sodobnosti ni nobene znanstvene discipline, ki ne bi bila v takem ali drugačnem pomenu »prizadeta« z razvojem informacijske tehnologije.

S tem ko je informacija postala ključni pojem v vseh znanostih, ki se lotevajo simbolične interakcije – od matematike do računalništva, od logike do lingvistike, od elektronike do družboslovnih znanosti – so postala prizadevanja za enopomen-sko definicijo informacije praktično utopična. Medtem ko v matematični teoriji informacij Shannon in Weaver poudarjata da »informacije predvsem ne smemo

zamenjevati s pomenom«, pa teorija semantične informacije opredeljuje informacijo prav kot pomen, pripisan podatkom s pomočjo znanih konvencij. Intenzivna so sicer prizadevanja za formuliranje splošne teorije informacij, s katero bi se informatika konstituirala kot temeljna znanstvena disciplina in bi vzpostavila most med družboslovnimi in naravoslovnimi znanostmi, vendar bi informatiko težko označili za enovito znanstveno disciplino. Zgodovina informatike je dejansko zgodovina sorodnih disciplin, kot so lingvistika, semiotika, teorija odločanja, teorija iger, kibernetika, mikroelektronika, računalništvo, teorija sistemov, komunikologija; do poskusov sintetiziranja temeljnih spoznanj teh disciplin pa je začelo prihajati predvsem z razvojem informacijske (zlasti računalniške) tehnologije, informacijsko-dokumentacijskih dejavnosti in sistemov ter komunikacijske znanosti. Temeljno spodbudo za razvoj nove discipline lahko iščemo v dejstvu, da ima informacijska tehnologija globalen pomen in revolucionaren značaj v primerjavi z vsemi doslej razvitimi tehnologijami, ker vključuje inteligenčno funkcijo (umetna inteligenca); je univerzalna in jo je mogoče uporabiti v vsaki dejavnosti, pojavila pa se je v času, ko ekonomska rast v industrijskih družbah ni več samoumevna in ima resne omejitve, ki jih človeštvo v preteklosti ni poznalo (npr. ekologija).

V splošnem bi nedvomno lahko rekli, da je informacija rezultat miselnega prisvajanja stvarnosti, npr. obdelave podatkov z določenim namenom: je lahko dogodek v komunikacijskem procesu, zmanjšana negotovost, znanstveno dejstvo. V matematični teoriji informacij je količina informacije določena s statistično verjetnostjo pojavljanja znakov in njihovih kombinacij, ki prihajajo iz nekega vira do prejemnika. Zlasti v družboslovnih disciplinah pa je bolj kot količina informacije pomembna (uporabna) vrednost informacije, ki je enaka subjektivni vrednosti rezultata na temelju pridobljenih informacij izbrane možnosti in je torej odvisna od prejemnikovih potreb in načina uporabe informacije. Družboslovna informatika proučuje družbene vidike informacijske dejavnosti in se je začela razvijati v šestdesetih letih 20. st. zlasti pod vplivom naglega razvoja računalniške tehnologije in njenega spajanja s telekomunikacijsko tehnologijo, kar sproža pomembne ekonomske, socialne, kulturne in politične spremembe zlasti v najbolj razvitih družbah.

Kot predmet, sredstvo, cilj in rezultat duhovnega dela postaja informacija temelj razvoja informacijskih dejavnosti, ki v 80. letih v razvitih državah zaposlujejo že več kot 50 odstotkov aktivnega prebivalstva. Za pogloblitve sektorje informacijske dejavnosti so običajno opredeljeni proizvodnja znanja (npr. raziskovanje), distribucija znanja (npr. šole) in komunikacijska industrija (npr. množični mediji), iskanje informacij in koordinacija (npr. uradi za zaposlovanje), upravljanje s tveganjem (npr. zavarovalništvo) kot temeljne vrste informacijskih storitev, ter informacijska infrastruktura, ki vključuje storitve za obdelavo in prenos informacij (npr. tiskanje knjig), proizvodnjo investicijskih in potrošnih informacijskih dobrin (npr. računalnikov) in njihovo distribucijo (npr. trgovina) ter neinformatično okolje informacijskih dejavnosti (npr. zgradbe, v katerih poteka informacijska dejavnost). Čeprav pri nas nimamo raziskav, na podlagi katerih bi lahko zanesljivo sklepali o razvitosti teh sektorjev, pa si upam trditi, da na vseh – brez izjeme – močno zaostajamo za razvitim svetom.

S kolegom dr. Mlinarjem sva kot spodbudo za pogovor pripravila daljša prispevka, ki sta bila objavljena v naši reviji. Ker ste članka verjetno prebrali, ne nameravam povzemati osnovnih tez in vprašanj, ki sem jih zapisal, izkoristil pa bi privilegij, ki mi gre kot vodji pogovora, za to, da bi zastavil nekaj ključnih, tudi provokativnih vprašanj.

Prvo vprašanje, ki nikakor ni trivialno, je sam pojem informacijske družbe, ki se v sodobni znanosti in zunaj nje zelo pogosto uporablja, ne da bi bil pomensko jasno določen. Osebnost sem privržen tistim pogledom, ki v inflaciji tega pojma vidijo predvsem ideologizacijo informacijske dejavnosti. Ta ideologizacija naj bi bila v tem, da pojem informacijske družbe zavestno prikriva distinkcijo med informatizirano in informirano družbo. Obče znano je (številne raziskave so bile opravljene na tem področju), da v sodobnih družbah, ki se označujejo za informacijske družbe ali vsaj tiste, ki so na pragu informacijske družbe, vse večja proizvodnja in distribucija informacij v družbi na konzumpcijski strani prav gotovo nima za posledico bistvenega povečanja stopnje informiranosti; celo nasprotno, v nekaterih okoljih ugotavljajo, da se, ne le relativno, ampak celo absolutno informiranost državljanov zmanjšuje.

Nadalje pojem informacijske družbe označujejo za pojem, ki ima izrazit ideološki naboj, zaradi tega, ker po tej argumentaciji neupravičeno postavlja v ospredje informacijski sektor kot sektor, ki ima specifične zakonitosti v razvoju in ki postaja dominanten sektor v tako imenovani informacijski družbi. Problem je v tem, in osebno se s tako zastavitvijo problema strinjam, da je razvoj informacijske dejavnosti in tako imenovanega informacijskega sektorja v zelo tesni zvezi z razvojem tako imenovanih tradicionalnih sektorjev in ni mogoče striktno ločevati zakonitosti razvoja informacijskega sektorja od drugih. Značilen primer so znani podatki o selitvi zaposlenih iz poprejšnjih v novi, informacijski sektor, kjer se že ob površni analizi pokaže, da ne gre za nikakršno sukcesivnost preseljevanja delavcev iz kmetijstva v industrijo, iz industrije v storitve in iz storitev v informacijski sektor, ampak da gre predvsem za selitev iz kmetijskega v storitveni oziroma informacijski sektor, če govorimo o številu zaposlenih.

Drugo vprašanje, ki je povezano s pojmom informacijske družbe in z ideologizacijo razprav na to temo, je prav za nas posebej pomembno vprašanje marksistične znanosti. Tu bi moral napraviti kratek ekskurs, če ta problem postavljam. Gre za to, da smo bili v razvoju tako imenovanega marksizma v Jugoslaviji priče ideologizaciji marksizma in da se je prav ideologizirani marksizem označeval za marksizem oziroma za edino pravi marksizem. Za tovrstno družboslovno znanost pri nas je značilno, da je bila izrazito ideologizirana; še pomembnejše je, da je bila izrazito neproduktivna, izrazito eklektična. Ne bi bilo težko pokazati na različnih področjih, da se je pod imenom marksizma v Jugoslaviji prav zaradi ideologizacije prodajalo marsikaj, kar z marksizmi v strogem smislu nima nikakršne zveze. Ta problem je povezan tudi z obravnavanjem razvoja informacijske dejavnosti s tako imenovanih marksističnih pozicij ali v okviru marksističnih paradigem. Meni osebno se zdi to vprašanje za nadaljnji razvoj družboslovja pri nas pomembno zlasti zaradi vloge, negativne in pozitivne, ki jo je imel marksizem pri nas v preteklosti. Zastavlja se namreč vprašanje, ali prihod informacijske družbe in razvoj informacijske dejavnosti kot dominantne dejavnosti v družbi pomeni dokončen »obračun« z marksizmom. V specifičnih – prelomnih obdobjih družbenega razvoja se pojavljajo »velike paradigme«, in tako je nastal tudi marksizem, in z nadaljnjim, vse bogatejšim razvojem se praviloma zmanjšuje njihova pojasnjevalna in napovedovalna moč. V načelu mora to veljati tudi za marksizem oz. marksizme (tu seveda nimam v mislih nikakršnega ortodoksnega marksizma v smislu apologije večnih resnic). Vprašanje torej je, ali sodobni razvoj informacijske dejavnosti označuje tako prelomno obdobje, v katerem »stare« teorije in paradigme izgubljajo svojo realno podlago. Prav gotovo nihče ne dvomi, da pomeni informacijska tehnologija revolucionarno spremembo v tehnološkem smislu, kot sem nakazal na začetku, se

pravi, da prinaša toliko novih značilnosti v tehnološkem smislu, da se bistveno razlikuje od poprejšnjih tehnologij in da je s tem prehod iz preteklih tehnoloških obdobj v obdobje informacijske tehnologije kot dominantne tehnologije bolj različen kot katerikoli tehnološki prehod v preteklosti. Vprašanje, ki bi ga rad zastavil, pa je, ali to pomeni tudi konec (ali vsaj radikalno krizo) doslej uveljavljenih paradigem, vključno marksizma.

Prvi logično možni odgovor je pozitiven. Druga možnost bi bila, da razvoj informacijske tehnologije v sodobnosti ne pomeni nikakršne bistvene spremembe v družbenem razvoju z vidika tradicionalno opredeljenih ključnih razvojnih problemov. In končno je tretjo možnost mogoče iskati v smeri iskanja novega značaja razrednosti, kar bi pomenilo, da z informacijsko tehnologijo nastaja nov tip družbe, ki ima še vedno razredni značaj, vendar se razrednost izraža na drugačen način in v drugačnih razsežnostih kot v preteklih družbah. V tem možnem odgovoru seveda ni implicirana sodba, ali gre za povečevanje ali zmanjševanje razrednih razlik in protislovij.

Zadnje vprašanje, ki bi ga želel zastaviti v svojem uvodu k današnji razpravi, zadeva povezanost sodobnih političnih sprememb s tehnološkimi spremembami, čeprav – žal – med nami danes ni strokovnjakov, ki bi se s to problematiko posebej ukvarjali. Zastavlja se mi vprašanje, ali je mogoče sedanje spremembe v odnosih med Vzhodom in Zahodom in posebej znotraj držav realnega socializma, vsaj v določeni meri pripisovati tudi razvoju informacijske dejavnosti. Če bi izhajali iz tez, ki so jih postavili informatični utopiki, potem bi lahko rekli, da gre za pričakovane in celo napovedovane posledice, zlasti ko gre za ideje, ki so se v tem krogu pojavljale in se še pojavljajo v zvezi z nujnostjo demokratizacije v političnem življenju kot posledico razvoja informacijske dejavnosti. Zgolj časovno sovpadanje teh procesov pa seveda še ni nikakršen dokaz validnosti takih napovedi.

To je samo nekaj vprašanj, ki sem jih želel zastaviti bolj kot spodbudo in manj kot izhodišče za našo razpravo.

ZDRAVKO MLINAR

Od obrobni zaznav do prepoznavanja identitete informacijske družbe

Vsaj nekaj se zdi danes nesporno, to je, da doživljamo velike in dinamične družbene spremembe po vsem svetu, v vseh sferah družbenega življenja in na vseh ravneh teritorialno družbene organizacije. Toda, ali to pomeni, da gre za preobrazbo družbe v njenih temeljnih, t.j. za diskontinuiteto v družbenem razvoju, ali le za spremembe v starih okvirih? Na to vprašanje, o temeljnem značaju teh sprememb, pa med družboslovci že ni enotnega odgovora in soglasja. Odprto je tudi vprašanje, kakšna in kolikšna je pri tem vloga (informacijske) tehnologije. Ali predvsem tehnologija predstavlja izhodišče in temeljno determinanto sedanjega družbenega spreminjanja, ali pa je tehnologija samo eden od členov v verigi širše pogojenosti tega spreminjanja, tako da je tudi njeno vlogo treba pojasnjevati

v širšem kontekstu družbenih razmer?¹ Spreminja se tako družba kot predmet našega preučevanja kot tudi možnosti in način njenega spoznavanja. Ravno dejstvo, da ostajamo v *starih spoznavnih okvirih*, ob tem ko so v teku velike družbene preobrazbe, se zdi, da nam lahko v veliki meri pojasni naše zadrege, omejitve in nesoglasja v razumevanju teh sprememb. Naša miselnost je še močno ujeta v kategorialne okvire, ki so preozki, da bi lahko celovito zajemali razširjanje medsebojnih odvisnosti v svetovnem merilu; obenem pa so pregrobi, da bi lahko senzitivno zajemali tudi vse večjo heterogenost, diferenciacijo ter individuacijo znotraj do sedaj prevladujočih okvirov (recimo znotraj naroda, kraja, družine ipd.).

Velike spremembe v predmetu torej že eo ipso terjajo tudi velike spremembe v spoznavnem procesu in v okvirih preučevanja ter pojasnjevanja takega predmeta. Ker pa ta zahteva ni izpolnjena, prihaja do paradoksa, da imamo po eni strani veliko fragmentarnega in »odvečnega znanja« (redundancy), ki se kopiči po posameznih področjih; po drugi strani pa gre za to, da še nismo zadosti določno identificirali splošnih razvojnih zakonitosti, ali pa le-teh ne uspevamo konfrontirati s fenomenologijo konkretnih razvojnih sprememb, do katerih prihaja ob uporabi informacijske in telekomunikacijske tehnologije.

Spremembe v okviru podjetja, družine, kraja ali naroda se še vedno obravnava tako, kot da vsaka od teh enot predstavlja svet zase, namesto da bi jih obravnavali v medsebojni odvisnosti in vse skupaj postavljali v svetovni družbeni kontekst. Uspeh ali propad podjetja, kot tudi temeljne značilnosti oz. spremembe v njegovem delovanju, je danes mogoče razumeti le še v globalnem kontekstu svetovnega tržišča. Zipiranje tovarn (deindustrializacija) v Novi Angliji, v Detroitu, Clevelandu in drugod je pogojeno s tem, kar se istočasno dogaja v Braziliji, Mehiki, Južni Koreji, na Taiwanu, Singapuru in drugod.

Glede na vse to sem si zastavil nalogo, da konkretne, drobne spremembe v vsakdanjem delovnem in življenjskem okolju poizkušam pojasnjevati v najširšem, makro-sociološkem teoretskem kontekstu; obenem pa – da splošno koncepcijo in spoznanja o družbenem razvoju konkretiziram in na tej podlagi poizkušam razkrivati širši smisel konkretnih sprememb, ki jih drugi večinoma obravnavajo le vsako zase.

Večina razprav, ki zadevajo spremembe pod vplivom informacijske tehnologije, ostaja na ravni nizanja fragmentarnih opažanj, zaznav. Celo nekatera zelo popularna dela (Toffler, Naisbitt, Forrester idr.) ostajajo na ravni povsem nekoherentnega nizanja ugotovitev o raznih spremembah. Če pa sledimo spremembe s prostorskega vidika, smo vezani na socialno geografske obravnave, ki so zasnovane še bolj a-teoretično. In končno, ko gre za opise konkretnih tehničnih sprememb, tu spet ne bomo našli sinteze (ali vsaj poizkusov nadgrajevanja) teorije in empirije.

Prav v zadnjih letih pri svojem preučevanju vpliva informacijske tehnologije na prostorsko-družbeno prestrukturiranje spoznavam, kako nezadovoljivo postaja do sedaj samoumevno omejevanje na določeno subdisciplinarno področje, kot je npr. *urbana sociologija*. Da bi dobil celovitejšo sliko o zadevnih spremembah, sem bil primoran proučevati vrsto področij, ki sicer niso moja specialnost. Na področju *sociologije izobraževanja* npr. najdemo obilo nakopičenih spoznanj, ki zadevajo procese individualizacije pri pouku, kot tudi prehajanje v vse bolj heterogeno

¹ Čeprav grobi tehnološki determinizem zgublja svojo verodostojnost, pa je vendarle značilno, da gre v družboslovnih obravnavah teh vprašanj za veliko nedoslednosti. Npr., isti avtor, ki kritično zavrača tehnološki determinizem, hkrati na ravni konkretnih tehnoloških inovacij podrobno prikazuje, kakšne spremembe je prav takšna inovacija povzročila; podobne nedoslednosti najdemo že pri Marxu.

družbo, kar se v razvitem svetu kaže v vse večjem upoštevanju multikulturalizma v izobraževalnem procesu. Upoštevati moram raziskovanja s področja *sociologije zdravstva oz. medicine*. Tu se srečamo s težnjami k »samoozdravljenju« ob enem z vključevanjem in vse širšo uporabo informacijske tehnologije (npr. t.i. »self-monitoring«) ter pojavljanjem t.i. »telemedicine«. Raziskovanja s področja lokalnih skupnosti moram dopolnjevati in konfrontirati s spoznanji s področja *mednarodnih odnosov ter mednarodnega prava*, ko gre npr. za protislovne učinke satelitskih komunikacij in sploh za dilemo: svobodni pretok informacij in/ali zaščita nacionalne suverenosti ter regionalnih kultur; ali ko gre za mednarodno zaščito človekovih pravic ipd. Ugotovitve s področja *sociologije dela* je treba dopolnjevati s sociološkimi preučevanji *prostega časa*. Le tako lahko dobimo celovitejšo sliko sprememb, ki vodijo k vse večji fleksibilnosti delovanja v času in prostoru, kar se kaže v zelo raznovrstnih oblikah fleksibilnega delovnega časa, v različnih oblikah neformalnega dela, dela na domu ipd. Vse to pa zadeva proces individuacije in je neposredno ali posredno pogojeno z uporabo informacijske tehnologije.

Prostorsko-družbene spremembe pod vplivom širjenja informacijske in telekomunikacijske tehnologije lahko spremljamo tudi na področju *sociolingvistike*, v okviru katere si raziskovalci prizadevajo sistematizirati znanje o procesih, ki zadevajo jezikovne spremembe ter etnične identitete v prostoru. Z vidika moje teoretične interpretacije razvojnih sprememb »na pragu informacijske družbe« najdem tu vrsto relevantnih ugotovitev o tem, kako vse širši pretok idej, ki ga omogočajo elektronska omrežja mednarodnega komuniciranja, ogroža nacionalne jezike in njihove dialekte. Po eni strani je treba pojasniti, v katerih pogojih prihaja (ob notranji diferenciaciji, obenem pa tudi standardizaciji) do izumiranja dialektov ali jezikov; po drugi strani pa »krčenje prostora«, do katerega prihaja na podlagi uporabe informacijske in komunikacijske tehnologije, izpostavlja vprašanje o svetovnem jeziku – lingua franca.

Informacijska doba nam namesto »prostora krajev« prinaša »prostor tokov«; v zvezi s tem dobivajo nov pomen tudi dosedanja *preučevanja* (mednarodnih) *migracij*. Individualna avtonomija (proces individuacije) predpostavlja možnost izbire alternativ – tudi z vidika lokacije v prostoru. To pa obenem prihaja v nasprotje s težnjo po uveljavljanju nacionalne suverenosti, ki predpostavlja kontrolo (državnih) meja ipd.

Potemtakem tudi literatura, ki nam je danes na voljo, niti v svetovnem merilu ne prehaja okvirov *fragmentarnih opažanj* in njihovega bolj ali manj *mehaničnega kopičenja*. Zato ne bi hotel neproblematizirano sprejeti takšnega stanja in morebiti dodati le še fragmentarzen. Namesto tega posvečam osrednjo pozornost prav *možnostim paradigmatike zasnove pojasnjevanja sprememb*, ki se zdi, da nas vodi jo od industrijske v informacijsko družbo. Na ta način naj bi zmanjšali omenjeno fragmentarnost ter odvečnost v zbiranju informacij, povečali kumulativnost znanja in vzpostavili trdnejši teoretski okvir, ki nam lahko pomeni dolgoročneje vodilo tako v družboslovnem kot v družbenoekonomskem in političnem delovanju.

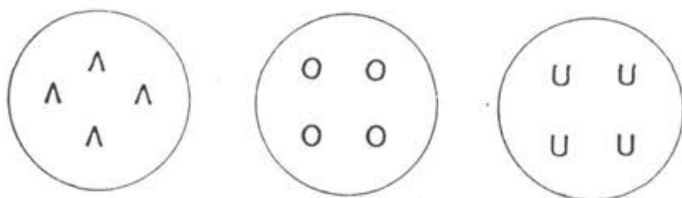
V nekaterih tekstih, ki sem jih že objavil (npr. v letošnji 10. številki Teorije in prakse, še prej pa v knjigi, 1986), sem zato toliko večjo pozornost posvečal prav temu, da bi predstavil ogrodje, nekakšen skelet, ki naj bi omogočil *bolj celovito in sistematično* pojasnjevanje razvojnih sprememb v post-industrijski dobi. Zastavil sem si vprašanje, *kako sociološko konceptualizirati* najbolj značilne in obenem dolgoročne razvojne procese tako, da si izgradimo temeljno usmeritev glede na nepregledno množico fragmentarnih opažanj?

Kot odgovor sem predstavil *konceptijo razvoja* kot enotnosti nasprotij procesov osamoosvajanja (individuacije) in povezovanja (podružbljanja, globalizacije), ki nakazuje tako polarizacijo v smeri krepitve individualne avtonomije ter krepitve

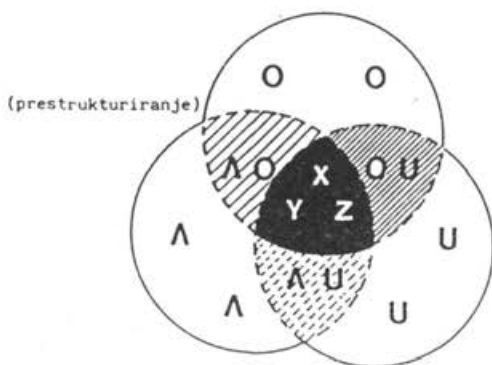
INDIVIDUACIJA IN GLOBALIZACIJA

(Deteritorializacija)

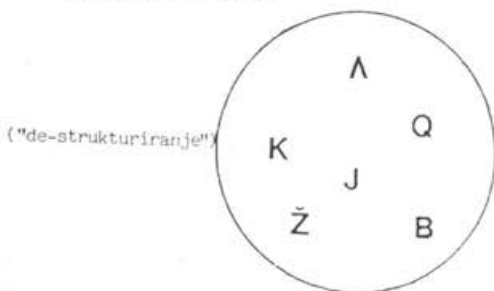
I. Parohialna homogenost (znotraj) in razlike navzven

II. Podobnosti in razlike: identiteta skupin, institucij

III. Edinstveni posamezniki znotraj globalnega (svetovnega) sistema; fleksibilno druženje

družbe kot svetovnega sistema, kot tudi težnjo k vse bolj neposrednem prežemanju med njima. Pri tem pa prihaja obenem do spremembe z vidika same protislovnosti tega dogajanja tako, da se zmanjšuje stopnja izključenosti (v smislu – zero sum game) in nazadnje prevlada med obema procesoma razmerje vzajemnosti. Tako polarizacija (bifurkacija) kot medsebojno prežemanje obeh procesov (trend k avtonomiji in trend k integraciji) pa obenem izpodkopavata do sedaj utrjeno strukturo družbenega življenja in vodita k prestrukturiranju z vidika – a) prostorske, b) časovne, c) hierarhične in d) sektorske razsežnosti družbene strukture. Pri tem se *zmanjšuje pomen vmesnih nivojev* (struktur) med posameznikom in globalno družbo.

Namesto prvotne homogenosti (teritorialnih skupnosti) se (v drugi fazi) najprej krepí vloga vse večje raznovrstnosti osamosvojenih skupin in institucij, ki tako izražajo (reprezentirajo) kot tudi omejujejo konkretnega človeka. Šele v tretji fazi, ki se približuje idealno tipskim predstavam o informacijski družbi, pa izstopa pomen edinstvene človekove osebnosti in obenem univerzalnih standardov v svetovnem merilu. Eno in drugo pa se spopada s partikularnimi okviri in merili, ki postanejo (tako kot npr. »nacionalna država«) preozki, da bi lahko zaobsegli temeljno dinamiko današnjega družbenega dogajanja – in obenem preveliki, preveč togi in odmaknjeni, da bi lahko bili odzivni na povsem konkretne in edinstvene življenjske probleme konkretnih posameznikov (glej grafični prikaz).

Takšen teoretski okvir nam nudi usmeritev in merila, na podlagi katerih lahko zaostriamo našo selektivnost v ocenjevanju relevantnosti in pomena množice fragmentarnih opažanj in spoznanj. Obenem pa nas spodbuja, da se lotevamo empiričnega raziskovanja vrste konkretnih tem, ki zadevajo individuacijo in/ali globalizacijo, tako da obenem na podlagi izkustvenega gradiva iz različnih situacij lahko ugotavljamo pogoje (ne)veljavnosti predložene teoretske koncepcije.

Na tem mestu se moram omejiti le na grobi, ilustrativni prikaz značilnih tendenc družbenega prestrukturiranja in destrukturiranja, ki jih lahko spremljamo v vsakdanjem življenju.

PRESTRUKTURIRANJE

pod vplivom nove informacijske tehnologije

TREND K INDIVIDUALIZACIJI	SLABITEV TOGIH VMESNIH STRUKTUR, NIVOJEV (NA PODROČJIH)	TREND H GLOBALIZACIJI
Samo zaposlovanje, decentralizacija, »splitting up«, »puting out« (F. Murry), neformalno delo, siva ekonomija »home informatics«	INDUSTRIJSKO PODJETJE Delovno mesto, koncentracija delovne sile; trend: vse manjši delež dela na delovnem mestu, težnja k večji sproščenosti v času in prostoru, manj zalog, več v obtoku	Svetovno tržišče, transnacionalne korporacije, globalizacija kapitala, modularizacija, sinhronizacija med tovarnami – koncept: »ravno – ob – pravem – času«, svetovni standardi, »svetovni avto«, etc.
Samopostrežba, prost dostop do blaga, večja samostojnost (zaupanje do kupca, širša izbira individualizacija blaga, blagovna znamka – identiteta, kontrola omejena in bolj prikrita)	TRGOVINA Toga organizacija, omejevanje na dano zalogo, trend: odpiranje do kupca in do blaga v mednarodnem merilu	Krepitev sistema informacij o blagu, standardizacija, kategorizacija, informacije o vsebini, kvaliteti, teži, poreklu, ceni blaga idr., »teleshopping«, vključevanje v mednarodna trgovinska omrežja
Potnik sam poišče potrebne informacije in s pomočjo avtomatov samopostrežno uredi potrebno	ŽELEZNišKA POSTAJA Železničarji, prodaja kart na okencih, sprevodnik, kontrolor, informacijska pisarna, vlakovni odpravnik, trend: zmanjševanje posredniške vloge, zaposleno osebje nastopi le ob zastoju	Izpostavljene pismene informacije, navodila, označene cone in tarifa, avtomati za prodajo kart, avtomati za drobiž (kovance), avtomatizirana kontrola

TREND K INDIVIDUALIZACIJI

Samoizobraževanje, individualizacija tempa, vsebine in načina dela, prostora, časa, občasne manjše skupine, posameznik izbira predmete, vzratni vpliv (od predavanja k razgovoru)

Prost dostop do knjig, selektivno informiranje uporabnikov (SDI), neposredno (osebno) računalniško poizvedovanje, desetkrat hitrejša povečevanje informacij o samih virih (»source base«) kot pa o poteh do virov (bibliografske baze), povečevanje »dostave« informacij na dom, brez posrednikov

Videorekorder in videokamere doma, individualno ali v manjših skupinah, v porastu

Samoozdravljenje, samopomoč: klubi zdravljenih alkoholikov, samo-diagnoza, zdravstveni samopostrežni monitoring (npr. klienti sami spremljajo svoj zdr. stanje, napravijo teste krvi, urina ...)

SLABITEV TOGIH VMESNIH STRUKTUR, NIVOEJ (NA PODROČJIH)

ŠOLA, UNIVERZA

Vnaprej določeni bloki informacij, frontalna predavanja, težnja k večji fleksibilnosti, odpiranje do okolja, težnja k dvosmerni komunikaciji

KNJIŽNICA

Od knjižnice kot shrambe in fizične celote med štirimi stenami h knjižnici kot veznemu členu

KINEMATOGRAFI

Oblika množične, pasivne udeležbe, upadanje števila obiskovalcev

BOLNIŠNICA

Zdravstveni zavodi, psihiatrični zavodi, od togosti k odprtosti, deinstitutionalizacija

TREND H GLOBALIZACIJI

Izobraževanje na daljavo, mednarodni standardi, »Telescuola« Open University«, mednarodna distribucija kaset – predavanj, občasne večje skupine, vključevanje profesorjev in učencev iz širšega prostora

Od opiranja na lastne zaloge k zunanjim servisom in oddaljenim virom informacij, mednarodna izposoja med knjižnicami, svetovne baze podatkov, računalniška omrežja – on line, dostopnost, PRESTEL ipd.,

Satelitska televizija, svetovna produkcija kaset in plošč, večja raznovrstnost

»Telemedicina«, splošen dostop do informacij, »Dr. Telefon« na Madžarskem (stalen dostop do zdravstvenega svetovanja po telefonu), računalniški programi, elektronske enciklopedije

Z ilustrativnim prikazom navedenih konkretnih primerov želim predvsem opozoriti na potrebo, da splošna sociološka razlaga sprememb na pragu informacijske družbe najde stik z bogastvom fenomenologije vsakdanjega življenja. Na ta način naj bi prispevali k hitrejšemu ozaveščanju dolgoročnih razvojnih trendov in procesov in s tem posredno k anticipativnemu reševanju problemov, ki so pred nami.

Mistifikacija informacijske tehnologije in teleinformatike

Jaz sem iz druge zgodbe kot prof. Mlinar, sem tehnik, čeprav me družbeni učinki informatike ali telematike zelo zanimajo. Uvodne besede kažejo, kako naj bi se tudi naša razprava gibala, neko besedo ali pojem pa bi malo drugače komentiral, to je pojem destrukturiranja. Mislim, da je ta učinek lahko navidezen. Prav gotovo je, da se pojavlja tudi že pojem »globalna vas«, vendar prihaja le do potencialne globalnosti. Imamo tehnične in tehnološke možnosti za doseg globalnosti, kar pomeni, da lahko pošljemo elektronsko pošto v tem trenutku 100 milijonom ljudem. Dobim njihove naslove, sedem za svoj računalnik in jim odpošljem elektronsko pošto. Vendar tega ne delam in hvala bogu, tega tudi drugi ne delajo, kajti jasno je, da nastopa tu količina informacij, ki bi bila ogromna. Ponekod se že pojavlja t. i. junk mail, to je tisto, kar vam poštar prinese – cel kup same reklame, to se pojavlja tudi pri elektronski pošti. Ker je ta količina ogromna, nujno pride do ponovnega restrukturiranja, ki je namensko, to pomeni določen projekt, nacionalen ali mednarodni se strukturira v mrežo, kjer teče večina informacij med člani te mreže, zelo majhne podmnožice vseh tistih 100 milijonov, za katere obstaja tehnična možnost, da se elektronsko dosežejo. Rekonstruiranje je delno prostovoljno, delno pa prisilno z omejitvami dosegov do informacij. Imamo vse tehnične možnosti, da eliminiramo ali zapremo podprostor. Vse informacije v tej skupini ostanejo tudi zaradi zaupnosti ali industrijske lastnine. Obstajajo filtri, ki informacije od zunaj filtrirajo, predno jih dajo v to zaprto mrežo.

Taka zadeva je elektronska konferenca, ki je naslednji korak od elektronske pošte, kjer se odpre elektronska konferenca. Na naših računalnikih imamo standardno programsko opremo, ki se ji reče »Notes«. Te elektronske konference so odprte in tu imate tipično strukturiranje, ker določena skupina ljudi, najsibo zato, ker se želi izraziti, najsibo zato ker nima kaj početi, začne komunicirati z oglasno desko. To je v resnici elektronska oglasna deska. Vsi, ki dajo informacijo na to oglasno desko, vsak, ki pride vanjo, dobi vso informacijo nazaj. To ni pošta, kjer je komunikacija točka-točka. Konferenca je lahko odprta, imamo pa tudi kopico zaprtih konferenc, kjer je treba organizatorje konference zaprositi, da se ji lahko pridruži in oni posameznika puste k določeni konferenci. Tu imamo izredno trdo metodo restrukturiranja. Na vseh računalnikih, ki so v mreži, imamo mogoče 10.000 uporabniških imen, trenutno je 80 do 90 računalnikov v slovenski mreži, po Jugoslaviji pa je še nekaj dodatnih, od teh 10.000 se izbere dogovorno neka zaprta struktura, grupa, ki komunicira. Gre torej le za potencialno globalnost. To je kontrolirano strukturiranje, medtem ko je zelo znan eksperiment za časa prejšnjega francoskega predsednika Giscard Valery d'Estainga, ki je podprl eksperiment, iz katerega je nastala mreža terminalov in verjetno veste, da že nekaj več kot 5 milijonov Francozov doma nima telefonskega imenika, ampak terminal. Velizy, eno od pariških predmestij, je dobilo prvih 5000 teh naprav. Čudno je bilo, da so se ti ljudje začeli, kljub temu da je šlo za neke vrste slučajnostno gibanje, združevali v interesne skupine, recimo v družbo ljubiteljev kanarčkov itd. Ob vsem Brownovem gibanju posameznih interesov vseh različnih ljudi so se same izoblikovale

skupine, ki so živele in bile tako uspešne, da je bil to eden glavnih razlogov, da je šla francoska pošta v nadaljnji razvoj in je sedaj že več milijonov teh terminalov. Na videz gre za destrukuiranje, v resnici pa imate notranjo potrebo ali prisilo, zato da se omeji količina informacij, ki pridejo k vsakemu od udeležencev v teh komunikacijah, ali pa, kot je primer francoskega Teletela, kjer se je pokazalo, da se to strukturira kar samo po sebi.

Toliko o pojmu destrukuiranja. Tega učinka ne čutim v svoji praksi, elektronsko pošto, elektronske konference uporabljam zadnjih 8, 9 let in nisem imel tega občutka. Vedno sem načrtno vstopil v novo strukturo.

Ko govorim o kontroli in o restrukturiranju, to nista restrukturiranje in kontrola, ki je od zunaj vsiljena zaradi nekega pritiska. To je v tem globalnem naslovnem prostoru, kjer je 100 milijonov ljudi danes dosegljivih z elektronsko pošto nemogoče. Zato skupine, ki kooperirajo, nujno morajo ustvariti sklenjene enote, ampak to je notranja potreba, ne od zunaj vsiljena zloraba zapiranja. Nasprotno. Značilen primer je bil pred kratkim objavljen, zakaj so podatki in slike s Kitajske prihajale, potem ko so tako rekoč prerezali vse vezi? Zato ker kitajski policaji niso vedeli, da imajo nekatere univerze računalniške mrežne povezave z Ameriko in so tja pošiljale ne samo sporočila, ampak so digitalizirali slike, ki so sicer po 90 minut prenašali sliko, ampak prišla je le, takrat, ko so že vse faksimile v Pekingu osamili. Še enkrat poudarim: te nevarnosti ne čutim. Nasprotno, bati se je tega, da bo »junk mail« oziroma posiljevanje z informacijo, v resnici ljudi odvrnilo od uporabe teh informacijskih tehnologij. Zato sta prisotni tu samoobramba, restrukturiranje.

Pri takem pogovoru, ko so prisotni ljudje različnih profesionalnih zgodov in področij, mnogokrat prihaja do tega, da se šele po dolgem času izkaže, da se iste besede uporabljajo v drugem smislu. Omenjen je bil problem mistifikacije informacijske tehnologije in teleinformatike. Mislim, da se mistifikacija zelo pogosto pojavlja pri ljudeh, ki ne poznajo te tehnike, ne pa pri tehnikih. Pred leti sem doživel situacijo, ko mi je samo vljudnost preprečila, da nisem bil zelo grob z nekim psihologom, s katerim sva se srečala na Radiu. Podtaknili so mi javno razpravo z njim in sem imel grozne težave, ker mi je naštel nekaj deset imen, ki so trdila, kako grozno je računalništvo in kakšno škodo bo povzročilo družbi, robotika je pa sploh največja katastrofa itn. Nisem mogel komunicirati, ker sva si bila preveč različna. Daleč sem od tega, da bi mistificiral teleinformatiko, uporabljam jo kot orodje, ki ga obvladujem. Pošljam elektronsko pošto nekemu. Včeraj sem v četrto ure opravil delo, za katero bi drugače potreboval štiri sestanke. Potegnil sem neko informacijo iz Maribora, jo razdelil trem našim ljudem in zahteval odgovor v 5. minutah. Dobil sem tri odgovore v petih minutah, čeprav smo prej celo uro brezuspešno govorili o tem na sestanku. Odgovore sem sestavil, poslal v Maribor in smo bili gotovi. To je orodje, to ni mistifikacija. Mistifikacija nastopi takrat, kadar nimamo dovolj znanja in to bo naš problem, zakaj ne delamo na domu. V Ameriki se pogovarjajo o odstotkih ljudi, ki delajo doma. Mi lahko delamo doma ovratnike za srajce na eni strani, na drugi strani pa lahko delajo samo ustvarjalci, kot sta recimo Jakopina, ki načrtujeta barke. Mi imamo 20 do 30 PC-jev pri sodelavcih doma, toda damo jih tistemu, za katerega vemo, da jih bo uporabljal. Gre za najvišjo raven ustvarjalnega dela na področju programske opreme. Ne moremo pričakovati, da bodo polkvalificirani ali tisti, ki imajo na delu pridobljeno izobrazbo, doma delali nekaj, za kar bodo potrebovali visoko informacijsko tehnologijo. To je utvara. Moja glavna intervencija pa je bila na mistificiranju. Mi jo uporabljamo.

Bojim se, da je pri nas slabše. Če gledamo po svetu, skoraj lahko trdimo, da informacijska tehnologija ljudi ni spravljala ob kruh. Povsod, kjer so nameravali zmanjšati število uslužbencev, se je izkazalo, ne le, da so vsi ostali v firmi v Jugoslaviji in po svetu, ampak da so še nove najeli. Vsaj tiste, ki skrbijo za informacijske sisteme, od računalničarjev, operaterjev itn. Spremenilo se je le to, da so poslovali bolje in hitreje in so bili zato bolj konkurenčno sposobni. Poleg tega se pojavi še sekundarni sektor od servisa do programiranja, servisa in vsega, kar je s tem povezano. To so znana dejstva. Pri nas se ne bo sesulo zaradi informacijske tehnologije, ampak zato, ker smo tovarne, ki bi jih morali pred 20 leti zapreti, umetno vzdrževali. To je pa drug problem. Zato ne smemo kriviti informacijske tehnologije. Negospodarstvo se bo sesulo, ker tisto, kar bi moralo biti gospodarstvo, ni gospodarstvo. Veste, mi, ki smo negospodarstvo, smo na trgu, gospodarstvo je pa na proračunu. To je narobe svet.

Še en majhen element bi skušal pokazati, to je informacijska tehnologija v avtomatizirani pisarni, ki bistveno spreminja odnose v organizaciji. Pride do detaylorizacije – relacije menedžer-tajnica. To razmerje se spremeni. Prej se je vedno vedelo, kaj je to: menedžer napiše, tajnica tipka prvič, drugič, tretjič, petič. Pri tem so precejšnje razlike v različnih državah. Angleški načrtovalci takih pisarniških sistemov se pritožujejo, da je v Angliji menedžerju pod častjo tipkati, medtem ko za njegovega ameriškega kolega tega problema ni, ker se vsi uče tipkati v gimnaziji. Jaz angleške tekste vse sam pišem, ker bistveno lažje delam na računalniku. Slovenske tekste večji del napišem sam ali doma zvečer in jih dam tajnici v končno obdelavo, grafično formo, iztiskanje itn. Zadnje čase čedalje več stvari delam z elektronsko pošto, ne samo doma, tudi s tujino in tajnica ima občutek, da nima dela. Vendar ne bo ostala brez dela, ker je nujno potrebna za to, da prinaša informacije iz neformalne mreže, človeški informacijski sistem, ker je razbremenjena manualnih del: dvajsetkrat tipkati isti dokument.

Spremembe pa se bodo pojavile tudi pri srednjem menedžerskem in referentskem sloju, ki je do zdaj pripravljajl informacije za vodstvo po svojem okusu in interesih. Sedaj ima vodstvo dostop do izvirnih podatkov in jih lahko dobi neprečevčene. Z modelnimi sistemi se dajo podatki pogledati, zbrati in sintetizirati smiselne informacije v nekaj minutah. Skratka, relacije v firmah se spreminjajo. Vredno bi bilo, če bi se nekdo strokovno te zadeve lotil.

PETER KLINAR

Spreminjanje značaja in razsežnosti razredne družbe

Procesi strukturiranja, destrukturiranja in restrukturiranja v informacijski družbi me zanimajo z vidika spreminjanja razredne in slojevske strukture družbe. Zastavlja se vprašanje o preraščanju klasične hierarhične razredne strukture, značilne za zgodnejše obdobje industrijskih, modernih družb, in novejša razredna strukture, uveljavljene v razvitejših industrijskih družbah v razvejeno in progresiv-

nejšo stratifikacijsko (slojno) strukturo nastajajočih postindustrijskih informacijskih družb. Zdi se, da so razmere protislovne, ker se na eni strani kažejo pojavi stratificiranosti kot progresivnejše oblike družbene strukture v primerjavi s klasično razredno hierarhično strukturo, utemeljeno na družbeni neenakosti, na drugi strani pa pojavi novega razrednega strukturiranja. Prav omenjena strukturna protislovnost, vidna v procesih destrukturiranja, strukturiranja in restrukturiranja, ki jo bom skušal ilustrirati z nekaterimi pojavnimi sklopi, govori, da na zastavljeno vprašanje še ni mogoče dati bolj utemeljenega odgovora.

Procesi delitev dela v sodobnih informacijskih družbah kažejo, da nastajajo menežerji, raziskovalci, propagandisti, informatiki in drugi sloji, ki jih štejemo med kategorije višje razvojne stopnje stratificiranosti. Ta temelji na profesionalizaciji, motivacijski funkcionalni neenakosti, neantagonizmu, odprtejših kanalih vertikalne mobilnosti ipd. Njihov socialni položaj je zgrajen na izobrazbi, znanju, informacijah, vplivu. Hkrati pa se pojavljajo kategorije: meritokracije, tehnokracije z neorazrednimi, hierarhičnimi značilnostmi, ki gradijo svoj položaj na družbeni moči, monopolni hierarhični neenakosti, privilegijih, socialni distanci, antagonističnih konfliktih in priprtih kanalih vertikalne mobilnosti. Te kategorije imajo monopol nad relevantnimi informacijami, pomembnimi za globalnejše družbene odločitve. Tako prihaja do nasprotij med slojnimi kategorijami znanja in vpliva in med neorazrednimi kategorijami – nosilkami družbene moči. Nasprotja pa se porajajo tudi znotraj kategorij, ki razpolagajo z močjo. Upravljske kategorije se delijo na tiste, ki opravljajo svoje funkcije v zvezi s tržnimi dejavnostmi, in na tiste, ki hierarhično upravljajo z globalno družbo kot državna oblast. Prva upravljska kategorija, ki je pod nadzorom trga, je bližja sodobnim slojnim strukturam kot druga, državno upravljska struktura, ki jo je mogoče enačiti z neorazrednimi strukturami.

Ker informacijske družbe izločajo mnoge odvečne poklicne kategorije, porajajo nezaposlenost in pri naštevanju nasprotij med kategorijami, ki nastajajo z novo delitvijo dela, ne kaže prezreti nasprotij med zaposlenimi in nezaposlenimi, ki utegnejo dobiti razredna obeležja.

Opisana delitev dela v informacijskih družbah transformira družbeno moč. Slojne kategorije gradijo svoj položaj na vplivu in moči, ki zadeva koordinacijske in kontrolne dejavnosti (vse pomembnejše zaradi kompleksnosti družbenega dogajanja). Te dejavnosti se kažejo predvsem pri različnih slojnih kategorijah, ki gradijo svoj položaj na znanju, informacijah, kakor tudi pri kategorijah, ki se ukvarjajo z upravljanjem tržnih dejavnosti. Po drugi strani pa se ohranja in obnavlja hierarhična moč različnih državnih in drugih upravljskih kategorij, ki imajo monopol nad centraliziranimi relevantnimi informacijami in zagotovljene možnosti vdiranja v sfere človekove intimnosti. S tem se more utrjevati koncentrirana moč državnih in drugih organov in tako se odpira velika socialna distanca med nosilci moči in nižjimi razredi ter sloji, ki ostajajo ali postajajo politični objekti, oddaljeni od vlog političnih subjektov. Razvoj informacijske družbe tako ne omejuje manipulacij z nižjimi socialnimi kategorijami in dominacije sistema nad posamezniki. Ti pojavi družbene neenakosti, povezani z močjo, se začenejo z različno dostopnostjo do relevantnih informacij. Je pa seveda treba reči, da informacijske družbe tudi odpirajo možnosti za spreminjanje koncentrirane politične moči omejenih demokratičnih političnih sistemov. Več je možnosti za širšo informiranost, uveljavljanje oblik neposredne demokracije, širjenje političnega pluralizma, spoštovanja avtonomije manjšin, spoštovanje individualnih pravic in svoboščin, deregulacijo državnih ukrepov ipd. Te možnosti pa govorijo za spreminjanje razredne v razvitejšo slojno strukturo.

Uveljavljanje različnih pojavnih oblik neformalnih dejavnosti – od samoizobraževanja, samoprodukcije, samostoritev do neformalne participacije in kontrole, govori o razvoju razvite stratifikacije in hkrati o omejevanju pretirane standardizacije in uniformnosti. Informacijske družbe s samoiniciativnostjo vzpodbujajo individualizacijo. Ob teh procesih pa se uveljavljajo formalne unitaristične dejavnosti, formalne institucije s formalno participacijo in kontrolo, ki krepijo koncentrirano moč in odtujenost ter izoliranost podrejenih kategorij, kar utrjuje obstoj razrednih struktur in njihovo obnavljanje.

V informacijskih družbah se širijo možnosti za individualno slojno vertikalno mobilnost, in to še posebej za profesionalno in poklicno mobilnost, zasnovano na znanju in delovni uspešnosti. Pogoj za povečevanje splošnosti vertikalne mobilnosti pa so odprti kanali vertikalne mobilnosti (še posebej možnosti izobraževanja) in prevladovanje elementov pridobljenega statusa nad podedovanimi v okvirih kulturnega kapitala. Razširitev individualne-slojne mobilnosti pa je še odvisna od postopnosti mobilnosti, ki zagotavlja selektivnost intenziranosti mobilnostnih premikov.

Vendar informacijske družbe niso imune od težavnih prehodov od fizičnega do umskega dela, od neelitnih do elitnih položajev, od neposredovanja relevantnih informacij, do posedovanja teh ipd. Neorazredni pojavi omejujejo individualno profesionalno mobilnost in pospešujejo kolektivno mobilnost, krepijo kanale politične, etnične mobilnosti in mobilnosti, ki se dosega s posedovanjem družbene moči, z monopolom nad informacijami ipd. Splošnost vertikalne mobilnosti je zavrta. Družbeni procesi, med njimi konflikti, so v informacijskih družbah protislovni prav tako kakor drugi družbeni pojavi.

Razvijajoči slojni pojavi omogočajo pojavljanje neantagonističnih in integrativnih konfliktov, njihovo institucionalizacijo, uveljavljanje tekmovanj, ekomodacij, adaptacij, tvorjenje gibljivih koalicij v pluralističnih razmerah, v katerih se uveljavlja avtonomija manjšin. Neorazredni pojavi pa omogočajo obstoj antagonističnih konfliktov med nosilci moči (informacijskih) monopolov ter podrejenimi, med razvitimi in nerazvitimi ekonomskimi in neekonomskimi socialnimi cilji, med strokovnostjo in monopolnim upravljanjem, med socialno večino in manjšinami, med unitarizmi in pluralizmi ipd. Prezreti ne kaže zaostrenih konfliktov med patriarhalnimi in emancipacijskimi tendencami znotraj družine, ki se pospešeno ukvarja s proizvodnimi in storitvenimi dejavnostmi. Vse to govori o obstoju nefunkcionalnih dezintegracijskih konfliktov v informatičnih družbah, o zapletih z njihovim reševanjem in o omejevanju razvoja konjunktivnih procesov.

Družbene spremembe v informacijskih družbah, ki imajo razvojno naravo, so evolucijske, inovacijske, invencijske ipd. Porajajo pa se tudi spremembe, ki forsirajo le kvantitativno rast, ki porajajo vrsto stranskih nerazvojnih učinkov in ki v pluralističnem okolju doživljajo nasprotujoče si ocene o njihovi progresivnosti ali regresivnosti. Problematične spremembe kumulirajo konflikte in ne omogočijo prehodov napetosti iz latentnih konfliktov v manifestne. Med razvojno problematične spremembe uvrščamo tudi tiste, ki so vsiljene in ki so neskladne s tradicionalno kulturo in vrednostno usmeritvijo ter zaznanimi družbenimi potrebami. Te razvojno problematične spremembe zastrujejo antagonizme in odsevajo neorazredne odnose v informacijskih družbah.

V postmodernih informacijskih družbah je mogoče razkriti številne protislovne spremembe v socialni strukturi. Izrazito se uveljavljajo pojavi modernejše stratifikacije, prezreti pa tudi ne kaže nastajanja novih pojavov razrednih struktur.

Združevanje dela in bivanja

Če govorimo družboslovci o informacijski tehnologiji, še bolj pa, če imamo v mislih celoten spekter tega, kar imenujemo novo tehnologijo, je glavno vprašanje predvsem absorpcijska sposobnost, t. j. sposobnost integracije variabilnosti, ki jo nova tehnologija skoraj eksponencialno producira. Zdi se, da je sposobnost nove tehnologije, da producira novosti, dosti višja, kot je sposobnost družbenih sistemov, da te novosti integrirajo in produktivno, t. j. čimbolj nekonfliktno, vključijo v svoj sistem. Glede tega so razlike med posameznimi družbami in družbenimi sistemi velike. Če primerjamo Jugoslavijo in ZDA, je razlika v absorpcijski sposobnosti pri Američanih verjetno manjša. Kljub vsemu pa je tudi v najbolj dinamičnih družbah, tistih, ki so najbolj odprte za spremembe, razlika med variabilnostjo, ki jo povzroča nova tehnologija in integracijsko sposobnostjo družbe, še vedno zelo velika. Po eni strani bi lahko rekli, da nove tehnologije omogočajo skoraj vse. Če razširimo razpravo še na druge nove tehnologije, npr. genetski inženiring, lahko predvidevamo tako neverjetne spremembe, da jih noben družbeni sistem ne more absorbirati. Skratka, če spustimo domišljijo z vajeti, lahko produciramo neverjetne utopije oziroma neverjetne konstrukcije. Kaj od tega, kar ponuja in omogoča nova tehnologija, se bo uresničilo, pa je bistveno vprašanje za sociologijo oziroma družboslovje. Če ilustriram: pred časom sem se intenzivneje ukvarjal z možnostjo, ki jo ponuja nova tehnologija, da ponovno združuje delo in bivanje oz. delovno in bivalno okolje. Industrijska faza razvoja družbe je radikalno ločila bivalno in delovno sfero. Na eni strani imamo delovno okolje, delovne organizacije, tovariški sistem in bivalna stanovanjska naselja na drugi strani. V vedno večjem številu informacijskih opravil, ko vedno več ljudi dejansko samo manipulira, procesira informacije, se na teoretični ravni postavlja možnost, da se vedno več delovnih opravil decentralizira, in se torej lahko ponovno vrača na dom ali pa opravlja kjerkoli poljubno. Skratka, lokacija ni več tako strogo determinirana, kot je bila prej po organizacijskih načelih industrijske družbe. Ta možnost je odprta. Po ocenah je ta možnost v Ameriki odprta za skoraj 75% delovnih mest. Vendar pa je proces dejanske disperzije delovnih mest oziroma ponovnega fleksibilnejšega združevanja dela in bivanja sporadičen, prej izjema kot pravilo. Nedvomno pa bistveno manjši, kot so tehnološke možnosti. Tako, recimo, poznam zelo uspešno softversko firmo, ki nima skoraj nikakršnih skupnih delovnih prostorov. Obstaja samo center, ki je vozlišče, vsi zaposleni, več kot 800, pa samo krožijo okrog tega centra. Delajo na vseh mogočih lokacijah, center jih samo usmerja in usklajuje. V resnici je to povsem decentralizirana mednarodna tvrdka. Tudi pri nas bi že našli posamezne primere združenega dela in bivanja, čeprav gre še teže in se srečujemo s hudimi odpori. Toda prav na te odpore in probleme, ki nastajajo, bi bilo treba z družboslovnega in sociološkega vidika usmeriti največjo pozornost. V tem grmu tiči zajec in iz tega bi morali izhajati družboslovci pri korekciji tehnoloških optimistov, ki gredo v svoji zagnanosti včasih le predaleč.

Tehnološki preboj in problemi preživetja

Danes pri nas še vedno prevladujejo družbenoprostorski problemi, ki so značilni za klasično industrijsko paradigmo družbenega razvoja. Upoštevajmo samo stanje v fizični prostorski infrastrukturi, to je nerazvitost prometne mreže, železniške mreže, klasičnih komunikacijskih naprav itn., ki kažejo na to, da še vedno nismo uspešno končali industrijske faze družbenega razvoja oziroma nismo razvili vseh tistih infrastrukturnih, gospodarskih, družbenih in drugih osnovnih pogojev za postopen prehod v t. i. informacijsko oziroma podjetniško družbo, ki se zdaj zelo hitro razvija v razvitih državah sveta.

Če govorim o družbeni povezanosti teh podsistemov, tehnologije in grajenega okolja, moramo upoštevati vsaj nekatere dejavnike, in sicer:

1. značilnosti družbenogospodarskega sistema, v katerem se ta razvojna soodvisnost pojavlja;

2. stopnjo družbenogospodarske razvitosti okolja, v katerem skušamo pospeševati tehnološki razvoj;

3. značilnosti izbora tehnologij in

4. različne prostorske ravni, v okviru katerih potekajo ti soodvisni razvojni procesi.

Bistvene razlike nastopajo, če procese proučujemo na državni, republiški, regionalni, mestni, lokalni ali celo nižji ravni, npr. delo na domu, kot je omenil kolega Kos. Izhajal bi tudi iz trditve, da je danes v Jugoslaviji še vedno prisotna neke vrste negibnost oziroma blokada, ki je izražena v odsotnosti organiziranih in interesno usklajenih akcij za oblikovanje strategije celovitega družbenega razvoja države in njegovih posameznih enot, sektorjev in dejavnosti. Danes sicer imamo Strategijo tehnološkega razvoja, ki jo je Zvezni komite za znanost in tehnologijo sprejel leta 1986, toda le-ta ni vpeta v splošno družbeno strategijo razvoja Jugoslavije, nima svojega pravega položaja med drugimi zveznimi razvojnimi politikami in ukrepi.

Menim, da je eden osnovnih ciljev razvoja slovenskega gospodarstva in družbe, uresničevanje vizije inovacijske družbe, ki je utemeljena na inovativnem in soodvisnem razvoju različnih vrst sodobno zasnovanih tehnoloških produkcijskih sil in odnosov kot materialne podlage za uresničevanje bogate kakovosti življenja ljudi in kakovostne reprodukcije njihovega naravnega okolja. Smo v fazi, ko bi morali preiti od opredeljevanja splošnih družbenih ciljev h konkretizaciji prehodnih družbenih ciljev, razvojnih politik in ukrepov, razvojnih trendov in možnih perspektiv. Ob upoštevanju današnje krizne situacije bi morali začeti uresničevati naslednje družbene cilje:

1. Prvič, morali bi dosledno opraviti deblokado in deregulacijo obstoječega političnega in gospodarskega sistema, ki ju sicer postopno uvajamo, uveljaviti tržno vrednotenje gospodarskih dejavnosti, ki tudi na določen način že teče, in tudi razviti celovito strategijo znanstveno-tehnološkega in družbenoprostorskega razvoja Slovenije. Če se že na jugoslovanski ravni žal ne moremo sporazumeti o teritorialni družbeni delitvi dela, skušajmo vsaj v naši republiki opredeliti celovito strategijo, ki bo skušala odgovoriti na razvojne izzive iz razvitejših okolij.

2. Druga stvar je, da bi morali izboljšati sestavine kulturne krajine, ki je skupaj s človeškim potencialom, vsaj v Sloveniji, najsplošnejši infrastrukturni okvir za našo prihodnjo naravno in družbeno reprodukcijo.

3. Tretjič, oblikovati nove organizacijske, institucionalne, prostorske in druge infrastrukturne pogoje za hitrejše uvajanje in razvijanje sodobnih proizvodnih in procesih tehnologij.

4. Nadalje, izbrati in razviti tržno perspektivne tehnologije infrastrukturnega pomena ob hkratnem uveljavljanju lastnega inovacijsko tehnološkega stila. To je dejavnik, ki ga nekateri avtorji, tudi v Jugoslaviji, zelo pogosto uporabljajo in sicer da bi tudi pri nas pri razvijanju ustrezne družbenoteritorialne delitve dela skrbeli za to, da bo vsaka republika kot zaključena družbenoteritorialna enota, ki izkorišča svoje naravne družbene, gospodarske in druge vire, hkrati razvijala konsistenten tehnološki stil, tehnološko in družbeno identiteto, s katero bo nastopala v jugoslovanskem in svetovnem okviru.

V svojem razmišljanju izhajam iz potrebe po opredeljevanju dveh razvojnih konceptov v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji: prvi je *koncept razvojnega preboja*, drugi je *koncept preživetja*.

Ceprav se nam lahko na prvi pogled zdi, da gre tukaj za protislovno in celo izključujočo situacijo, menim, da to ni tako.

Glede na omejenost lastne akumulacije in težave pri najemanju ter vračanju tujih posojil je treba omejene finančne vire koncentrirati in usmeriti v tiste skrbno izbrane razvojne projekte, ki bodo ob maksimalnem izkoriščanju lastnega znanja in inovativnosti dali najboljše razvojne in poslovne rezultate. Osnovni pomen takšnih razvojnih projektov je proizvodnja lastnih in svetovno povezljivih tehnologij infrastrukturnega pomena, ki bi bile osnovni vzvodi za pospeševanje inovacijske dejavnosti in dinamiziranja celotne gospodarske strukture. To bi bile na kratko značilosti t. i. koncepta razvojnega preboja.

Toda glede na to, da bo uresničevanje koncepta razvojnega preboja vsaj v začetnem obdobju (10–20 let) omejeno le na manjši del visoko izobraženih in inovativno usmerjenih delavcev, ki bi za svoje delo uporabili večino razpoložljivih materialnih in finančnih sredstev, se zastavlja vprašanje, kako ustvarjati pogoje za preživetje in razvoj preostalega večinskega dela prebivalstva.

Ključni del odgovora na to vprašanje lahko poiščemo v uresničevanju tistega družbenega cilja, ki se opredeljuje za legalizacijo in funkcionalno vključevanje vseh elementov t. i. sive ekonomije v obnovo in razvoj gospodarske in družbene strukture. Tukaj imamo v mislih predvsem dejavnosti samopomoči, samooskrbe, proizvodnjo elementarnih dobrin in storitev, pretežno naravno izmenjavo. To bi bile na kratko značilosti t. i. koncepta preživetja.

Naslednje vprašanje, ki se zastavlja, je, kako organizacijsko utemeljiti in prostorsko locirati in povezati dejavnosti, ki utemeljujejo koncept razvojnega preboja in koncept preživetja. Ali drugače povedano, kako prostorsko organizirati domače gospodarstvo ob hitrih tehnoloških spremembah ter soodvisnem gospodarskem in družbenem prestrukturiranju.

Po našem mnenju je treba iskati odgovor na to vprašanje v smeri oblikovanja nove organizacijske in fizične infrastrukture, ki bo v prvi fazi družbenih sprememb omogočala funkcionalno povezovanje elementov dualnega gospodarstva, v drugi fazi pa postopno uvajanje in prevlado sestavin sodobne tehnologije v vseh porah gospodarskega in družbenega življenja. Najbolj pomembni podskemi in akcije, ki naj bi sooblikovali novo organizacijsko in fizično infrastrukturo, so:

1. Posodabljanje klasičnega prometnega omrežja (železniškega, cestnega in letalskega) v prid izboljševanja kakovosti fizične dostopnosti ljudi, blaga in storitev na vseh prostorskih ravneh;

2. Razvoj integrirane informacijsko-storitvene digitalne mreže (ISDN) kot sistema najširše družbene informacijske infrastrukture;

3. Razvoj omrežja inovacijskih centrov kot temeljne finančne, organizacijske, informacijske in fizične lupine, ki naj bi jo s svojimi idejami zapolnili inventivni posamezniki, skupine in delovne organizacije. Inovacijski centri bi ustvarjali mikro pogoje za začetek dinamiziranja tržnih zakonitosti na področju pospeševanja inovacijske dejavnosti;

4. Oblikovanje koncepta razvojnih središč v obstoječem sistemu policentrične poselitve. Pod izrazom razvojna središča pojmujeemo tista naselja, ki z značilnostmi svojega funkcionalnega, socialnega in fizičnega omrežja vplivajo na spodbujanje in pospeševanje uveljavljanja lokalnih razvojnih potencialov na vseh osnovnih prostorskih ravneh (republiški, regionalni, občinski in lokalni ravni).

Posodabljanje elementov klasične in uvajanje elementov sodobne prostorske infrastrukture skupaj z razvojem preostalih elementov družbene infrastrukture ter ob uvajanju tržnih zakonitosti ustvarja osnovne materialne in družbene pogoje za postopni prehod Slovenije v inovacijsko družbo. Poleg teh osnovnih elementov prostorske infrastrukture republiškega pomena bo nujen tudi postopni razvoj nižjih ravni prostorske infrastrukture, ki bo sledil in spodbujal pozitivne smeri preobrazbenih tokov.

Kakšne naj bodo konkretne družbene usmeritve na področju tehnološkega razvoja in organizacije prostora ter kje in v kolikšni meri naj se vključujejo v odpravljanje morebitnih razvojnih nesorazmerij, je v tem trenutku zelo težko in tvegano napovedati. To pa zaradi tega, ker še vedno niso izbrane in utemeljene smeri celovite politične, družbene in gospodarske prenovе, ki mora biti okvir tudi za konkretnejša razmišljanja in oblikovanja predlogov na področju povezovanja elementov tehnološkega razvoja in urejanja prostora.

Mislim, da v Jugoslaviji in Sloveniji na področju razvoja informacijske in telekomunikacijske tehnologije zaostajamo za 10, 15 ali celo 20 let in smo v nevarnosti, da jo mistificiramo. Če sledimo najnovejši tuji literaturi, ni več poudarek na razvoju informacijskih tehnologij per se. Le-te predstavljajo enega sicer pomembnih tehničnih pogojev za prestrukturiranje gospodarstva in družbe. Poudarek prehaja vse bolj na menedžment, podjetništvo, inovacije itn. Peter Ducker v svojih besedilih zelo slikovito ugotavlja na primeru ZDA, kako tehnološki razvoj izgublja svoj pomen v primerjavi s podjetništvom.

Druga zadeva so najnovejša stališča OECD, ki delajo razlilo med tremi parametri: med hardwareom, softwareom in orgwearom. Hardware pomeni tehnično infrastrukturo in opremo in v študijah OECD ugotavljajo, da pomeni komaj 5% razvojni vir za strukturalne spremembe podjetij. Software, ki pomeni znanje, inovacijo v najširšem pomenu besede, predstavlja 15% razvojnih virov, medtem ko predstavlja orgwear, ki vključuje podjetniške, organizacijske in menedžerske prijeme, kar 80% razvojnih virov podjetij. Mislim, da smo v takšnem razvojnem trenutku, ko bi morali preprečiti mistificiranje razvoja nove informacijske in druge tehnologije. Novo tehnologijo je treba upoštevati, ji dati pravo mesto, hkrati pa ne pozabiti tudi druge, mehkejšje dejavnike, kot so npr. upravljanje, menedžment, podjetništvo, ki jim je treba dati ustrezno vlogo in položaj.

Ne gre za nekritično prevzemanje, ampak za neko vrsto anticipacije. Ko danes govorimo o novi tehnologiji, jo tudi anticipiramo v sedanje in prihodnje družbene razmere. Če že anticipiramo, moramo to početi tako, da upoštevamo znanje in izkušnje iz razvitih okolij sveta. Ko anticipativno razmišljamo, ne pomeni, da nekritično povzemamo.

Ločim vsaj dve zelo grobi ravni uporabe informacijske tehnologije in drugih vidikov sodobne tehnologije. Ena je neposredni način uporabe, delo na domu, telekonference, telefaks itn. Toda nova tehnologija se tudi npr. v okviru mikroelektronike vse bolj vključuje v industrijo, tako da se industrija avtomatizira, robotizira. Po mojem mnenju so ti posredni učinki razvoja informacijskih in drugih vidikov sodobne tehnologije veliko večji kot neposredni učinki.

Pričakovani pozitivni in negativni razvojni učinki

Na primer izboljševanje tehnološke opreme, zviševanje organske sestave kapitala bosta vplivali na pojav tehnološkega presežka, na povečevanje števila nezaposlenih, spreminjanje izobrazbene in kvalifikacijske strukture zaposlenih, ki jo upravlja jo itn. V trenutku, v katerem smo kot izrazito polivalentna družba, ne moremo razmišljati le o neposrednih učinkih, ki so bolj ali manj pozitivni, ampak tudi o pričakovanih negativnih učinkih. Tako se bolj postavlja vprašanje, kaj bomo v Sloveniji storili v naslednjem obdobju, ko bomo imeli na ulicah najmanj 200.000 nezaposlenih ljudi. To ni samo tehnološki problem, ampak predvsem družbeni, socialni, politični itn. Vprašanje je, kako je možno slovensko družbeno skupnost še naprej razvijati, ne da bi na eni strani izničevali skromne razvojne predpostavke, ki nastajajo postopoma tudi z razvojem inovacijskih centrov, tehnoloških, znanstvenih parkov itn., hkrati pa z razvojnimi politikami in ukrepi omogočiti širšim slojem prebivalstva, da preživijo in da se v perspektivi razvijajo v smeri sodobne inovacijske družbe. To bo za nas v bližnji prihodnosti eden izmed zelo težkih problemov. Zato menim, da ni prav in v tem trenutku oportuno govoriti le o pozitivnih posledicah razvoja in uvajanja sodobne informacijske in komunikacijske tehnologije. Zaradi tega tudi uporabljam besedo mistifikacija. Samo nova tehnologija nas ne bo hitro rešila vseh razvojnih težav, ki so se nakopičile po letu 1945. V tem je mistifikacija.

Pomanjkanje razvojnih politik

Najprej bi si morali priznati, da prihajamo v obdobje razvoja dualne družbe. V jugoslovanskem in slovenskem okolju se bo vse bolj poglobljala diferenciacija med tistimi družbenimi skupinami in sloji, ki so (bodo) izobraženi, ki imajo (bodo imeli) finančne vire, ki imajo (bodo imeli) dobre položaje in objektivne pogoje za strokovno in družbeno prosperiteto, ker se bodo povezovali s širšimi teritorialnimi okviri po svetu.

Torej, tisti, ki znajo. Dejstvo pa je, da je tistih, ki ne znajo, veliko, in vprašanje je, kako koristno vključiti v družbo nekvalificirane in polkvalificirane delavce imigrante iz drugih republik itd. Ali jih nasilno vračati nazaj v nerazvita okolja ali jih skušati vključiti v naše gospodarstvo, družbo z novimi, pri nas le delno razvitimi podjetniškimi organizacijskimi in drugimi prijemi? Smeri za povezovanje dualnega gospodarstva pa so, kot sem že na začetku povedal, naslednje. Prvič, morali bi izboljševati klasično prometno mrežo, in to s tujimi posojili. Našo državo in republiko moramo razviti v tej smeri, da bo objektivno možna čim večja fizična in druga dostopnost ljudi. Druga smer zadeva razvoj infrastrukture, razvoj informacijsko storitvene digitalne mrže kot najširšega sistema informacijske strukture, v katero naj ne bi bili vključeni samo ljudje z znanjem, ampak tudi tisti s »polzna-

njem« in tisti, ki »nimajo znanja«. Naslednja zadeva je razvoj omrežja inovacijskih centrov, za katere ni nujno, da prevzemajo oblike iz sodobnih razvitih zahodnih držav, temveč lahko razvijajo inovacije tudi na področju nizke in srednje tehnologije. Skratka, inovacijski centri, ki skušajo čimbolj razvijati razvojni potencial, predvsem človeški, v regionalnih, lokalnih in drugih območjih. Na Urbanističnem inštitutu SR Slovenije smo imeli celo vrsto razvojnih nalog, v katerih smo skušali z opredeljevanjem konkretnih razvojnih politik in ukrepov in celo z ustanavljanjem razvojnih centrov in oddelkov spodbujevalno vplivati na lokalna in regionalna okolja, da sami identificirajo razvojne potenciale, ki jih imajo na svojem ozemlju.

Naslednji pomislek bi izrazil do stališč o oblikovanju koncepta razvojnih središč. Tudi v Sloveniji je treba preseči misel in tudi dolgoletno plansko izhodišče o policentričnem razvoju, po katerem moramo zagotoviti približno enako kakovost življenja in dela vsem ljudem, ne glede ali žive v Ljubljani, Tolminu ali Prekmurju. Tak sistem razvoja poselitve je izredno drag in ne ustreza stopnji razvitosti našega gospodarstva in družbe. Zaradi tega se moramo opredeliti za novo hierarhijo razvojnih središč, v katerih bomo za vsako urbano naselje oziroma naselje skušali identificirati tiste razvojne pogoje, ki izhajajo iz potencialov danega okolja. Danes tudi sami iz časopisov lahko ugotavljamo, kaj se dogaja npr. z Mariborom, ki ga vse bolj označujejo za nehumano in neperspektivno mesto. Že danes postajajo vse bolj očitni pojavi izrazitega socialnega propadanja, ekološke degradacije nekaterih mest in naselij, mi pa še vedno nimamo diferencialnih in konkretnih razvojnih politik, s katerimi bi lahko jasneje usmerjali razvoj v Ljubljani, v Mariboru, v Velenju, v revirjih itd.

Razvojni potenciali

To je tisto, kar je pomembno: ustvarjalnost, inovativnost. Mislim, da položaj v Sloveniji ni tako katastrofalen, kot se zdi na prvi pogled. Odpuščanje presežka delovne sile ob prestrukturiranju današnjih klasičnih industrijskih panog lahko pozitivno vpliva na ponovno poseljevanje izpraznjenih slovenskih regij in območij. Do danes je bila za Slovenijo značilna dekoncentracija prebivalstva ob obmejnih in manj razvitih regijah, kot so Tolminsko, Kozjansko, Notranjsko itn., od koder so leta in leta potekali stabilni emigracijski tokovi v osrednja urbana območja. Hkrati so se pojavljali problemi, kako obvladovati razvoj kulturne in naravne krajine, ekološke probleme itn. Aktualno je vprašanje, kako pridobivati biološko neoporečno hrano. Po sodobnih izkušnjah je potrebno veliko več fizičnega dela, kajti ne uporabljajo se več kemične sestavine, pesticidi... in velika mehanizacija, temveč se izhaja iz nravnih pogojev, ki jih daje biotop ali mikroekološko območje za pridelavo tiste hrane oziroma tistih proizvodov, ki imajo v danem trenutku zaradi svoje ekološke neoporečnosti najvišjo ceno. Tako bi kazalo del imigrantov ali dnevnih migrantov, ki se vozijo iz okoliških mestnih območij na delo in ki bodo prvi na udaru gospodarskih sprememb, preusmeriti v njihovo bivalno okolje, kjer bi npr. pridelovali biološko neoporečno hrano. V Prekmurju kmetje ponekod že opuščajo tradicionalno pridobivanje hrane z vsemi kemičnimi primesmi in prehajajo na pridelavo biološko neoporečne hrane ob finančni, strokovni in organizacijski pomoči tudi tujih podjetij. To je lahko eden izmed možnih vidikov, kako v prehodnem razvojnem obdobju, preden bomo imeli vsi veliko znanja, ustvariti pogoje za preživetje ogroženih slojev prebivalstva.

Sodobna tehnologija in organizacija prostora

Pri snovanju dolgoročnih planov Slovenija 2000 in Ljubljana 2000 se prostorski planerji in urbanisti srečujemo z vprašanji, kako bodo družbene spremembe in tehnološki razvoj vplivali na prostorsko prestrukturiranje gospodarskih in družbenih dejavnosti, to je organizacijo dejavnosti v prostoru, in kako naj v bodoče urejamo naš prostor – mesta, naselja in podeželje, vključno z vsemi naravnimi danostmi, da bo čimbolje ustrežal našim bodočim družbenim potrebam in vrednotam ter omogočal in spodbujal uresničevanje razvojnih usmeritev.

Rešitev smo videli med drugim v policentričnem prostorskem razvoju Slovenije, posameznih občin in mest. Ta naj bi z enakomernejšo razporeditvijo proizvodnih, oskrbnih, upravnih, kulturnih in drugih dejavnosti v izbrana središča razvoja omogočil enakovrednejše možnosti za zaposlovanje in oskrbo prebivalcev v njihovih gravitacijskih zaledjih, s tem pa skladnejši in hitrejši družbenoekonomski razvoj vseh območij Slovenije, varovanje okolja in naravnih dobrin splošnega pomena ter zmernejša rast naselij in mest v območjih, kjer so zmogljivosti prostora omejene za nadaljnjo urbanizacijo. V Sloveniji smo se odločili kar za triindvajset mest, ki naj bi bila samostojna ali kot sestavni del somestja tudi regionalna središča razvoja. Vsaka občina pa naj bi razvijala poleg svojega centra še pomembnejša in druga lokalna središča; Ljubljana na primer pospešeno kar šest centrov: Velike Lašče, Ig, naselje Podpeč – Kamnik – Preserje, Horjul, Polhov Gradec in Vodice. Družbeno učinkovitost in smotrnost takšne policentrične dekoncentracije dejavnosti po manjših mestih in naseljih ali celo na domu bosta omogočala bodoča informacijska tehnologija in razvoj telekomunikacijskih sredstev.

Ob tem pa se v novejših raziskavah pojavljajo teze, da navedene usmeritve niso v skladu s cilji inovacijske družbe, o katerih govori A. Gulič. Katera družba se bo obdržala in uspevala v primerjanju z drugimi razvitejšimi družbami v svetu! Zanimati nas mora, kako so razvojni nosilci naše družbe (v državi, regijah, občinah), prostorsko razporejeni, tehnološko opremljeni, oskrbovani in medsebojno povezani.

Nekatera proučevanja dosedanjih in pričakovanih zakonitosti o soodvisnostih med družbenoekonomskim in družbenoprostorskim razvojem ter oblikovanjem mest in naselij v svetu kažejo, da je za ustvarjalnost posameznika in družbe potrebna čimvečja prostorska koncentracija razvojnih nosilcev. Hiter razvoj računalniškega zbiranja, obdelave in prenosa podatkov ter informacij bo sicer omogočil vedno bolj učinkovito povezovanje ljudi in proizvodnje v naših mestih in naseljih in tudi na podeželju v večje integrirane proizvodne sisteme, vključene (upajmo) v evropski gospodarski in kulturni prostor. Vendar pa – povedano zelo na kratko in preprosto – bodo potencialni razvojni kadri in nosilci znanja morali živeti in delati fizično prisotni neposredno v čimbolj ustvarjalnem okolju, v katerem bodo lahko tudi vzdrževali *neformalne* medsebojne osebne stike – pomembne zaradi vse večje in nujno potrebne sinergije aktivnosti ter učinkov in multiplikativnih učinkov interdisciplinarnih povezav. Le takšno okolje bo lahko vzpostavilo in razvijalo nujno potrebne idejne spodbude in motivacije za neposredno sodelovanje. Računalniška tehnologija procesiranja podatkov in informacij bo sicer odprla neslutene možnosti za dostop do znanja in povečala učinkovitost dela, vendar pa ta sama po

sebi še ne bo razvijala ustvarjalnosti in sposobnosti ljudi za nove oblike ustvarjalnega dela. To bo zaradi prestrukturiranja gospodarstva in novih proizvodnih tehnologij, ki bo zahtevala manj žive delovne sile (robotizacija), postalo najpomembnejši dejavnik družbenega razvoja. Takšna ustvarjalnost se bo lahko optimalno razvijala le v skupnem, prostorsko relativno strnjenem in vsestransko informacijsko, družbeno, družabno in kulturno aktivnem okolju. Tega pa lahko dajejo le večja mesta in urbane aglomeracije z bogato ponudbo storitev, možnosti in medsebojnih stikov in oplajanj.

Raziskovalci navajajo še druge razloge, da je ustvarjalno okolje možno in treba razvijati v mestih: obstoj geografsko pogojenih in stabilnih danosti ter zgrajene infrastrukture, ki je ni mogoče spreminjati in ki dejansko pomembneje vpliva na nadaljnji razvoj kot še tako radikalna ekonomska politika. Ljubljana in Maribor imata na primer s svojo geopolitično lego na križiščih ključnih mednarodnih prometnih tokov – zlasti še potem, ko bosta povezana s sistemom hitrih evropskih železnic in avtocest (Karavanški predor!) – izjemne možnosti za razvoj inovacijskih centrov.

To bi lahko pomenilo, da doslej veljavne usmeritve in cilji dolgoročnega razvoja Slovenije in posameznih mest v policentrizem in zmerno koncentracijo (dekoncentracijo dejavnosti) ter zaustavljanje rasti večjih naselitvenih zmogljivosti ne ustrezajo našim družbenim ciljem razvoja v inovacijsko, visoko proizvodno in evropskim potencialom konkurenčno družbo. Slovenija bi potrebovala skoncentriran kapital znanja le v nekaj strnjenih urbanih aglomeracijah, ki bi morala s svojo prometno dostopnostjo, s ponudbo vseh vrst storitev in dejavnosti ter humanim okoljem dajati stimulativen prostor za delo in bivanje novim ustvarjalnim generacijam. Pričakovani razvoj tehnologije ter telekomunikacijskih in informacijskih sredstev ni argument za policentrični razvoj Slovenije, temveč prav nasprotno: Slovenija je tako majhna, da ne bi potrebovala – zlasti potem ko bodo zgrajene in modernizirane hitre prometne in komunikacijske povezave – kar 23 regionalnih razvojnih centrov, temveč bi nova tehnologija omogočala ustrezno dostopnost tudi do le treh ali štirih večjih centrov v Sloveniji. Primerno bi bilo zato, ne nazadnje tudi zaradi drugih potreb za prestrukturiranje gospodarstva in družbenih dejavnosti, ponovno proučiti smotrnost in naravnost dosedanjih družbenoprostorskih usmeritev ter se na podlagi morebitnih novih strokovnih spoznanj in razvojnih ciljev odločiti za zmernejšo policentrično dekoncentracijo razvojnih zmogljivosti.

MARIAN KRISPER

Uvajanje informacijske tehnologije kot kazalec razvoja

Sem inženir in se deset let ukvarjam s tehničnimi, pa tudi z ekonomskimi vidiki uvajanja informacijske tehnologije, zlasti s primerjavami razvoja te tehnologije pri nas in v razvitem svetu. Razpravljanje o družbenih vidikih uvajanja informacijske tehnologije nas kar hitro zapelje v poudarjanje zlorab in možnih negativnih posle-

dic. Glede na to, da močno zaostajamo za razvojem v svetu, je pretirano izpostavljanje negativnih posledic seveda kontraproduktivno. Najhujšo fazo oblikovanja zavesti o pomenu te tehnologije smo sicer že prebrodili. Ko smo leta 1980 pripravljali projekt Slovenija 2000, poglavje o razvoju informacijske tehnologije, smo naleteli na nerazumevanje in opozorila, kakšnim nevarnostim da se kot družba izpostavljamo, da gre pri tem tudi za vdor tuje ideologije ipd. Taka skrajna razmišljanja so že presežena. Vendar smo kljub temu naredili zelo malo. Pri stopnji rasti obsega informacijske opreme v primerjavi z razvitimi državami močno zaostajamo. Kot kazalec je zanimivo uporabiti število računalnikov na milijardo dolarjev družbenega proizvoda. Kljub nekaterim metodološkim problemom (kategorizacija računalnikov) so rezultati močno indikativni.

V razvitih državah je te opreme 10–15 krat več, upošteva števílo prebivalcev in več kot 8 krat več (na milijardo dolarjev DP) kot pri nas. To dokazuje, da je prepad med našo državo in razvitimi, gledano ekonomsko, neprimerno manjši kot pri tej tehnologiji. To pomeni zaostajanje v naboju, v sposobnosti za hitro sledenje razvitim, upošteva infrastrukturni vpliv informacijske tehnologije. Japonski ekspert, ki je ocenjeval študijo o stanju informacijske tehnologije v SFRJ, ki smo jo izdelali za UNIDO, je komentiral te primerjave takole: »Vi ste neprimerno bolj racionalna družba kot mi: za enako enoto ustvarjenega DP potrebujete neprimerno manj računalnikov kot mi«. To je bila seveda le slaba šala, ampak kaže na to, v kolikšni meri smo sposobni loviti razviti svet. Vsi kazalci razvitosti informacijske tehnologije za našo državo, na primer: delež družbenega proizvoda za opremljanje z računalniki, delež družbenega proizvoda za telekomunikacije ipd., so katastrofalni. Zaostajamo vsaj za trikrat, smo globoko pod enim odstotkom DP. Skratka, to tehnologijo je treba v našem prostoru pospešeno uvajati. V zadnjih dveh letih se stvari le izboljšujejo in lahko govorimo vsaj o pozitivnih trendih.

Pomembno je tudi vprašanje absorpcijske sprejemljivosti za to tehnologijo. V letih, ko je bil uvoz te opreme omejevan, je bilo čutiti določeno rezervo absorpcijske sposobnosti. Zdaj, ko je uvoz bolj ali manj sproščen, se marsikje vidi, da precenjujejo svojo sposobnost za smotno uvajanje računalniške opreme. Položaj v Sloveniji je bistveno drugačen kot drugod v Jugoslaviji. Slovenija ima več kot 40% vseh jugoslovanskih računalnikov. Tudi upošteva kazalce kakovosti uporabe računalnikov smo pri nas na boljšem. Razen uporabe računalnikov za rutinska opravila, za nadomeščanje živega (pisarniškega) dela, so v Sloveniji vedno številnejši primeri bolj kakovostne uporabe računalnikov (za podporo odločanju, v proizvodnji ipd.)

Tudi znotraj informacijske tehnologije obstaja problem absorpcijske sposobnosti. Performanse strojne opreme so v zadnjih 15 letih naraščale eksponentialno s faktorji 10^3 , 10^5 , 10^7 (na primer hitrost pomnilnikov, njihove zmogljivosti), medtem ko je produktivnost razvoja programske opreme bistveno počasnejša (15 krat do 10^2). Vse napovedi glede strojne opreme iz konca 70. let se v glavnem uresničujejo s predvideno dinamiko ali celo hitreje. Napovedi razvoja programske opreme, bodisi novih programskih jezikov bodisi umetne inteligence, itd., pa se uresničujejo s precejšnjim zaostankom. To neskladje v razvoju informacijske tehnologije ni tako težko razložljivo. Vrhunsko strojno opremo ustvarjajo majhne skupine vrhunskih specialistov, proizvaja se kot množičen izdelek, uporablja pa ga veliko ljudi na bistveno nižji stopnji znanja, pa tudi organizacije, ki jo ta tehnologija zahteva.

O vsem tem se veliko piše, vendar pa ne smemo pozabiti, da gre razvoj vedno po fazah: najprej prva, potem druga, in če zaostajamo za tri faze, ne moremo kar

preskočiti v četrto. Domneve o trenutno domnevnem temeljijo na že doseženih tehnoloških ali organizacijskih fazah v razvitih družbah. Na žalost smo prisiljeni v kratkem času nadomestiti zamujeno in vzporedno slediti aktualnim poudarkom razvoja v razvitem svetu.

Še nekaj opomb k razpravi. Že na začetku uvajanja informacijske tehnologije se je pogosto poudarjalo vprašanje ekonomskih vidikov in zlasti zamenjave živega dela. Očitno lahko z računalnikom nadomestite toliko in toliko, naprimer, knjigovodij, toda niti pri nas niti drugje ni prihajalo do večjega odpuščanja delavcev. Uvajanje informacijske tehnologije je povsod povzročilo skok obsega in predvsem kakovosti dela, tako da do večjega odpuščanja ni prišlo.

Opozoriti moramo na razvoj nekaterih družb. Japonci niso doživeli takšnega šoka kot v Veliki Britaniji. Tudi v Italiji je avtomobilska industrija precej odpučala. Pri nas je oblikovanje zavesti o tehnoloških spremembah neverjetno počasno, še počasnejše kot v Veliki Britaniji. Ko smo pripravljali plan dolgoročnega razvoja Slovenije, so bile te razsežnosti, o katerih se danes pogovarjamo, eksplicitno poudarjene z ustreznimi opozorili, ocenami, vendar je bila zavest o tem enaka ničli. Razpravljali smo in pisali o stvareh, ki jih ni nihče dojel. Zdaj smo v položaju, ko je naša industrija nekonkurenčna, ko jo je treba čez noč prestrukturirati, pa šele zdaj, ko je prepozno, razmišljamo, kako bomo prekvalificirali delovno silo. Problem je v nepravočasnem reagiranju na nekatere spremembe. Pustili smo se ujeti v past. ZDA so tudi vztrajale predolgo in zdaj ne vedo, kako bi hitro opravile z japonsko konkurenco. Počasnost se maščuje.

CVETO TRAMPUŽ

Pomanjkanje »kritične mase« znanja

Informatika in informacijska tehnologija sta pomembna podlaga znanstveno-tehnološkega razvoja in infrastrukturna komponenta skoraj vseh procesov v družbi. Informacijska tehnologija se v zadnjem času hitro razvija, temu razvoju pa ne sledi dovolj hitro njena uporaba, saj je absorpcijska sposobnost najrazličnejših okolij na tem področju počasna (v razvitem svetu je reakcija družbe hitrejša kot v nerazvitem, kar pomeni, da se vsaj do sedaj razlike med razvitimi in nerazvitimi povečujejo) in nezadostna, predvsem zaradi pomanjkanja ustreznih znanj na mikro- in makro ravni. Pri problemih, ki jih v praksi zaznavamo na relaciji človek – računalnik, težave povzroča predvsem človek. Poleg tega je predvsem pomanjkanje ustreznega znanja vzrok za nastajanje problemov, idej, pomislov itd. pri uvajanju informacijske tehnologije v prakso. Problemi »(ne)znanja« se še zaostrojujejo po eni strani zaradi čedalje bolj sposobne informacijske tehnologije (računalniki novih generacij, ekspertni sistemi, novi programski jeziki, baze znanj itd.), in po drugi strani zaradi čedalje večje dostopnosti računalnikov in njihovega uvajanja na individualno delovno mesto ob sočasnem povezovanju v okviru komunikacijskih mrež v svetovnem merilu. Neznanje postaja vedno bolj očitno. Informacijska tehnologija povečuje zahteve za ustvarjalno delo in obenem ustvarja za to ustrezne razmere (zmanjšuje se delež človeka pri opravljanju rutinskih nalog, zmanjšuje

hierarhično strukturo odnosov v delovnih procesih, povečuje informiranost in možnosti komuniciranja, zbližuje različne vrste znanosti in dejavnosti, znižuje različne ovire med ljudmi, državami, itd.).

Nastaja tako imenovana »prijazna tehnologija«, ki sicer na mikroravni omogoča uporabo računalnikov v čedalje večjem obsegu in tudi čedalje bolj učinkovito, čeprav ve uporabnik o računalniku čedalje manj (mora pa seveda poznati možnosti za uporabo računalnikov za reševanje svojih strokovnih problemov in s tem nove metode, ki jih omogoča informacijska tehnologija. Za osvojitvev teh metod pa mora pridobiti nekaj dodatnih znanj, ki doslej niso spadala v ožje področje stroke).

Na makroravni pa se problemi večajo. Raziskovanja o vplivu razvoja informacijske tehnologije na razvoj družbe, ki bi omogočala postopen razvoj »prijazne družbe«, so prepočasna in premalo obsežna. Informacijska tehnologija ima pri tem tudi vlogo katalizatorja za reševanje vprašanj, ki bi jih bilo treba reševati sicer tudi brez oziroma mimo nje. Pridobivanju ustreznega znanja v zvezi z uveljavljanjem informacijske tehnologije posvečajo povsod veliko pozornosti. Verjetno je pravilna zamisel, da je treba pridobiti osnovna znanja in način razmišljanja za delo z računalniki že na ravni srednjega izobraževanja, tako da je izobraževanje na višjih ravneh predvsem usmerjeno k reševanju in iskanju novih možnosti za uporabo računalnikov v posameznih strokah in dejavnostih ter k ustvarjanju in ne le prenašanju znanja in ustvarjalnosti pri študentih. To velja še posebej za izobraževanje na področju informatike, kjer del znanja hitro zastareva.

MIRKO POPOVIČ

Informacija kot splošna družbena potreba in tržno blago

Ker sem preteklo leto preživel v Sheffieldu, tj. severnem delu Anglije, sem imel priložnost opazovati problematiko prostorskega prestrukturiranja, ki jo je temeljito očrtal kolega Gulič. Kdor je že potoval skozi sever Anglije, je lahko videl, kaj se tam dogaja. V mestih, ki so bila središča industrijske revolucije, danes cele četrti dobesedno propadajo, ogromno je brezposelnih itd. Razen ozkih središč mest in univerzitetnih predelov, ki nedvomno dosegajo evropske standarde tehnološkega razvoja, obstajajo mestne četrti, kjer ni ne duha ne sluha o informacijski tehnologiji, računalnikih in telekomunikacijah. To je nedvomno resno opozorilo.

Samo v nekaj stavkih bi se lotil še enega problema, ki je danes ostal nedotaknjen, čeprav smo se ga posredno vsi lotevali. V uvodu je prof. Splichal izpostavil tezo, da nekateri indikatorji kažejo, da se kljub uvajanju informacijske tehnologije zmanjšuje informiranost posameznikov. Zanimivo je, da me je ravno pred to okroglo mizo kolega Kos vprašal, kako čim ceneje priti do informacij iz svetovnih podatkovnih zbirk, ki pokrivajo družboslovje. Problem, ki ga želim omeniti, se nanaša na nujnost razrešitve odnosa med informacijo kot tržnim blagom in informacijo kot splošno družbeno potrebo tudi v našem prostoru.

Če se vrnem nazaj na angleška tla in raziskovalno delo za knjižnično-informacijsko dejavnost, ki ga izvaja British Library, lahko poudarim, da ima med množico raziskovalnih projektov, ki se lotevajo predvsem problematike avtomatizacije knjižnic, prioriteto raziskovalni projekt »fee-or-free information«. To je zelo pogumen korak British Library, predvsem v obdobju težnje sedanje britanske vlade po čimvečji privatizaciji posameznih sektorjev (celó vodnega gospodarstva). Ni naključje, da se ravno v okviru British Library skuša razrešiti protislovje med informacijo kot splošno družbeno potrebo in tržnim blagom, še posebej, če vemo, da so knjižnice tradicionalno zagovornik koncepta splošne dostopnosti do informacij. Seveda je z ekstenzivnim porastom števila različnih tipov podatkovnih zbirk, katerih lastniki in proizvajalci se obnašajo povsem komercialno (t. j. uporabnik dobi informacijo le v primeru, če je zanj pripravljeno tudi plačati) ogroženo načelo dostopa do informacij kot ene temeljnih človekovih pravic.

V takšni situaciji so se knjižnice na Zahodu usmerile predvsem v obrambo koncepta informacije kot splošne družbene potrebe. Vendar pa se z razvojem informacijske tehnologije in oblikovanjem računalniških podatkovnih zbirk pojavlja preteča nevarnost marginalizacije knjižnic. Knjižnice zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ne morejo omogočiti uporabnikom v dovolj veliki meri dostopa do širokega spektra podatkovnih zbirk. Na drugi strani pa se pojavljajo celo takšni lastniki podatkovnih zbirk kot npr. LEXIS (t. j. tekstovna podatkovna zbirka, namenjena pravnikom), ki zaradi večjega zaslužka sklepajo pogodbe le s komercialnimi organizacijami in posamezniki. V državah razvitega Zahoda se knjižnice trenutno nahajajo sredi hudega boja za ohranitev tako svojega statusa kot tudi koncepta posredovanja informacij za vse. Najaktivnejše so t. i. splošne javne knjižnice in univerzitetne knjižnice, ki poskušajo zagotoviti čimvečjo informiranost različnih deprivilegiranih skupin (v splošnih javnih knjižnicah npr. etnične manjšine, nezaposleni, v univerzitetnih pa študenti, raziskovalci itd.).

V obdobju poudarjanja pomena znanja in informacij za prestrukturiranje našega gospodarstva in družbenih dejavnosti se bomo poleg potrebe po zagotavljanju tujih informacijskih virov in gradnje lastnih informacijskih sistemov morali nujno soočiti s potrebo po ustrezni razrešitvi prej omenjenega konfliktnega odnosa. Če vzamemo pod lupo le ozek segment informacijske dejavnosti v Sloveniji, namenjen predvsem znanstveno-raziskovalnemu in izobraževalnemu delu, opazimo v zadnjem obdobju nekaj pozitivnih premikov. V okviru knjižic in specializiranih INDOK centrov je nastalo že preko 50 podatkovnih zbirk, ki pokrivajo različna strokovna področja. Nekatere od teh zbirk so preko javnega omrežja za prenos podatkov dosegljive tudi že on-line. Vedno več je tudi informacijskih središč, ki posredujejo dostop do tujih podatkovnih zbirk. Tako lahko govorimo o dokaj razviti informacijski infrastrukturi, kjer ima uporabnik potencialno dostop tako do domačega kot tujega znanja.

V zadnjem obdobju je pri nas opazen vedno večji porast zanimanja za iskanje informacij iz teh podatkovnih zbirk. S tem pa se odpira vprašanje, ali so informacije dostopne vsem uporabnikom pod enakimi pogoji. Zato bi morala biti ena ključnih nalog v prihodnosti oblikovanje takšnega sistema financiranja, ki bo po eni strani zagotavljal skladen razvoj informacijskih sistemov (t. j. pokrivanje različnih strokovnih področij), po drugi strani pa različnim kategorijam uporabnikom zagotavljal enakopraven dostop do relevantnih informacij. Na primer, pri posredovanju informacij delovnim organizacijam bi bilo potrebno spodbujati koncept informacije kot tržnega blaga, ker je to hkrati dober kazalec, kaj kdo resnično potrebuje. Ob tem pa bi bilo potrebno knjižnicam in informacijskim centrom zagotoviti

dovolj sredstev za pokrivanje potreb t. i. deprivilegiranih uporabnikov (študenti, uporabniki na področju družboslovja in humanistike), kajti v nasprotnem primeru bo informiranje potekalo po drugih kanalih. To pa bi pomenilo tako konec knjižnic kot tudi zmanjševanje informiranosti določenih kategorij uporabnikov. »Fee-or-free information« je žal zaenkrat še vedno eno tistih vprašanj, kjer naša teoretična misel ne sledi dovolj hitro trendom v praksi.

BOJAN PRETNAR

Informacijska družba in pot k njej

(Kdaj je znanje lahko dejavnik ekonomskega razvoja?)

Uvod

Temeljna značilnost informacijske družbe izhaja neposredno iz označbe te družbe: informacija je tisto, kar ji daje pečat. Logično je pričakovati, da ima informacija poleg številnih družboslovnih vidikov prav posebno vlogo v ekonomskem sistemu takšne družbe. Razvoj v visoko razvitih industrializiranih državah več kot potrjuje znano dejstvo, da je znanje dandanes ključni razvojni in proizvodni dejavnik. Očitno se razviti svet približuje tisti stopnji razvoja, ki jo je lucidno napovedal Marx z naslednjimi besedami: »Kolikor bolj se razvija velika industrija, toliko manj je ustvarjanje resničnega bogastva odvisno od delovnega časa in količine uporabljenega dela . . . temveč je predvsem odvisno od splošnega stanja znanosti in napredka tehnologije ali od uporabe te znanosti v produkciji . . . Človek stopi ob produkcijski proces, namesto da bi bil njegov glavni dejavnik. V tej spremembi nista niti neposredno delo, ki ga človek opravlja sam, niti čas, v katerem dela, temveč je prilaščanje njegove splošne produktivne sile, njegovo razumevanje narave in njeno obvladovanje s tem, da obstaja kot družbeni mehanizem . . . veliki temelj produkcije in bogastva . . .«¹

Iz povedanega je najprej očitno, da v kontekstu te obravnave razumemo »znanje« in »informacijo« kot sopomena; s tem ohranjamo prakso, ki je v ekonomiji običajna.²

Sicer pa je namen te razprave opisati nekatere posebnosti znanja kot ekonomskega dejavnika, pri čemer se omejujemo na mikroekonomski vidik proizvodnje. Z drugimi besedami povedano, predmet naše razprave je predvsem novo tehnološko znanje ali enostavno kar tehnologija. Znano je namreč, da je tehnologija opredeljena kot »družbena zaloga znanja o načinih pretvarjanja virov (resursov) v ekonomske dobrine.«³

¹ Cit. po Fischer E. in Marek F., Kaj je Marx resnično rekel, CZ Ljubljana 1970, str. 93. Prim. tudi Marx K., Temeljna izdaja I, 8. zvezek, DE 1985, str. 504–506.

² Gl. npr. Stigler G. J., The Economics of Information, v knjigi Economics of Information and Knowledge, edited by D. M. Lambertson, Penguin Books 1971, str. 61. Med novjšimi deli gl. npr. Stoneman P., The Economic Analysis of Technological Change, Oxford University Press 1988, str. 2ff.

³ Gl. Pretnar, B., Politika mednarodnega prenosa industrijske tehnologije v deželah v razvoju (dokt. dis.), Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, Ljubljana 1988, str. 34.

V prid proučevanju znanja kot ekonomskega dejavnika govorita dva glavna razloga. Prvi izvira iz dejstva, da naša država tehnološko in gospodarsko močno zaostaja za razvitim, že informatiziranim svetom; če se želimo temu svetu približati, potem je seveda na dlani, da kaže proučiti mehanizme, preko katerih znanje postane ključni gospodarsko-razvojni dejavnik. Le dobro poznavanje teh mehanizmov lahko omogoči njihovo uporabo v naših razmerah in okoliščinah.

Drugi razlog izvira iz že bežno omenjenega dejstva, da je znanje produkcijski tvorec posebne vrste, kar ga posledično bistveno ločuje od klasičnih tvorcev, tj. zemlje, kapitala in dela. Paradoksalno je pri tem, da je bilo znanje v razvoju ekonomske misli vse do nedavnega pravi pastorek, pa se zato o njemu ve pravzaprav (pre)malo.⁴

Ta prispevek nima namena, da odkrije kaj novega na področju ekonomike znanja. V njem želimo zgolj opozoriti na nekatere (pravno)institucionalne pogoje, brez katerih znanje ne more postati ekonomski dejavnik. Pri tem naj ne bo odveč opozorilo, da govorimo o pogojih, ki so sicer potrebni, vendar še zdaleč ne tudi zadostni za informatizacijo naše družbe.

Informacija: temeljna ekonomska dilema

Brž ko nekdo »proizvede« novo informacijo, npr. z uspešnim koncem določene raziskovalnega dela, se sreča z zanimivo lastnostjo informacije: informacija je po svoji naravi prosta dobrina, saj se v (ekonomski) rabi ne troši. Konkretno to pomeni, da je npr. nov izum moč poljubno mnogokrat uporabiti za poljubno število izdelkov, v katerih je ta izum utelešen. Material, energija ali delo takšne lastnosti nimajo – enkrat potrošena količina materiala, dela itd. za en izdelek ni več na razpolago za naslednji izdelek. Iz te osnovne lastnosti informacije sledi v tržno naravnem ekonomskem sistemu vrsta posledic. Za našo razpravo je zlasti bistveno dejstvo, da na trgu informacije ni moč preprosto ponujati kot blaga, saj bi informacija takoj postala prosto dosegljiva vsem povpraševalcem, še zlasti, ker so stroški reprodukcije informacije majhni, skoraj zanemarljivi v primerjavi s stroški za njeno stvaritev. S tega vidika nam (statična) ekonomska teorija ponuja rešitev, da mora biti informacija na razpolago vsem, kajti na ta način je zagotovljena optimalna alokacija virov.

Toda ob takšni optimalni alokaciji najkrajši konec potegne prav tisti, ki je informacijo proizvedel; proizvodnja novega znanja v primerjavi z njegovim širjenjem namreč večinoma zahteva precejšnje stroške (vlaganja v raziskovalno-razvojno dejavnost itd.). Drugače povedano, teorija optimalne alokacije ne daje nikakršnih spodbud za generiranje novih informacij. In na tem mestu se srečamo s t. i. »fundamentalno dilemo« v ekonomiji:⁵ informacija je po svoji naravi prosta dobrina, toda če nimamo mehanizma za nagrajevanje proizvajalcev informacij, potem tudi ni novih informacij, ki naj bi jih (optimalno) alocirali vsem ekonomskim subjektom. Gre torej za konflikt med optimalno alokacijo virov v statičnih razmerah ter željo po napredku in rasti. Iz tega zgoščenega prikaza je mogoče takoj

⁴ Stigler, G. J., *The Economics of Information*, op. cit., slikovito pravi: »One should hardly have to tell academicians that information is a valuable resource: knowledge is power. And yet it occupies a slum dwelling in the town of economics... (str. 61).«

⁵ Izraz »fundamentalna dilema« je povzet po Silberston A., *The Patent System*, v delu, cit. v op. 2 zgoraj, str. 224–238, na str. 226. Celotni gornji prikaz sloni pretežno na tem delu.

zaznati, da je jedro problema pravzaprav v poznavanju mehanizma, ki bi omogočil razrešiti navedeno dilemo.

Možni pristopi k razrešitvi dileme

Teoretično nam je na razpolago več možnih mehanizmov, ki omogočajo rešitev opisane dileme.

Najpreprostejša bi bila sprememba narave informacije v nekakšnem antipod, v neinformacijo: tisti, ki se dokoplje do novega znanja, ga enostavno zadrži zase kot poslovno skrivnost. Toda v tem primeru očitno ukinemo osnovni postulat za informacijsko družbo in torej zaidemo v protislovje. Pri tem se v tej načelni razpravi sploh ne lotevamo vprašanja, koliko je neko informacijo, ki se na takšen ali drugačen način gospodarsko izkorišča, tudi dejansko možno zadovoljivo varovati kot tajnost. Končno, čeprav ne nazadnje je več kot očitno, da bi nas takšna individualna raba neinformacije izjemno oddaljila od optimalne alokacije.

Druga možnost, ki je vsaj teoretično najugodnejša, je popolna ločitev nagrajevanja proizvajalcev informacij od vsakršnih plačil s strani ekonomskih subjektov za (ekonomsko) uporabo informacij. Do tega spoznanja se je dokopal eden najbolj znanih sodobnih ameriških ekonomistov, l. 1921 rojeni in l. 1972 z Nobelovo nagrado odlikovani Kenneth Arrow.⁶ Takšna ločitev sicer dejansko obstaja v Sovjetski zvezi in v drugih plansko vodenih državnolastniških gospodarstvih, na kar opozarja tudi Arrow. Kljub teoretični utemeljitvi pa je očitno, da takšen sistem ločitve spodbujanja proizvodnje znanja od njegove ekonomske uporabe ni uspešen, kajti bolj ali manj ga je moč vpeljati le v netržni ekonomiji. Ta pa se je povsod, tudi pri nas, izkazala v celoti za neprimerljivo manj učinkovito od tržnokonkurenčnega sistema. Več kot očitno v informatizirano dobo vstopajo države s tržnoblavnim gospodarstvom.

Tretja možnost, ki je nekje med obema opisanimi skrajnostima, je vzpostavitev posebnega institucionalnega mehanizma, ki bi »umetno« zagotovil lastništvo nad določeno informacijo. Takšen mehanizem potemtakem pretvori znanje iz proste v navadno ekonomsko dobrino. Za večino področij tehniškega znanja takšen sistem obstaja: to je sistem patentne zaščite. Analogen sistem avtorskih pravic obstaja na področju kulturnih dobrin (literarna in umetniška dela, filmi, glasba id.), čeprav je lahko sporno, ali tovrstne dobrine spadajo med informacije oz. med informacijske medije. Poleg tega pa je razvoj sodobnih tehnologij, prav tistih, zaradi katerih sploh dandanes govorimo o informacijski družbi (mikroelektronika, računalniška tehnologija, satelitske komunikacije, kabelska televizija, genetski inženiring itd.), zahteval nove oblike pravnega varstva, med katerimi so nekatere nekakšen križanec med načeli patentega in avtorskega prava.

Ni naš namen, da podrobneje predstavimo značilnosti vseh teh oblik pravnega varstva, ki so v pravu združene pod skupnim pojmom »intelektualna lastnina«; ne nazadnje je to predvsem zadeva pravne stroke. Prav tako se ne bomo spuščali v razlago, zakaj npr. za integrirana mikroelektronska vezja klasična patentna zaščita ni primerna. Za našo razpravo zadostuje, da vemo le to, da ima nosilec katerekoli oblike pravnega varstva izključno pravico gospodarskega izkoriščanja

⁶ Arrow J.K., *Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention*, v delu cit. v op. 2 zgoraj, str. 141–159, na str. 149: »In an ideal socialist economy, the reward for invention would be completely separated from any charge to the users of the information.«

tiste intelektualne stvaritve (izuma, novega vezja, izvirnega računalniškega programa . . .), ki je predmet zaščite. Prav ta izključnost potem v ekonomskem smislu zagotovi atribut lastništva nad zavarovano informacijo, ki potem seveda ni več prosta, temveč normalna ekonomska dobrina; nosilec pravic sedaj takšne informacije na poljuben način gospodarsko izkorišča: izumitelj lahko izdeluje in prodaja izdelke, v katerih je patentirani izum utelešen, ali podeli pravico do proizvodnje in prodaje drugemu. Podobno lahko ravna avtor nove knjige itd. Skratka, ustrezno zavarovana informacija postane na trgu navadno blago. Kaj hitro je moč videti, da je takšna rešitev res kompromis v primerjavi s preostalima opisanimi rešitvama: → še vedno smo oddaljeni od statično idealne optimalne alokacije, toda ekonomska spodbuda obstaja; hkrati ni potrebe po skrivanju informacij. Končno, čeprav ne nazadnje, je družba kot celota tudi z vidika statične alokacije v optimalnem položaju, toda res šele po določenem časovnem roku. Pravice intelektualne lastnine namreč trajajo le določen čas,⁷ ko pa potečejo, preidejo v javno domeno ter s tem pridobijo svojo naravno lastnost proste dobrine, ki je vsakomur zastoj na razpolago.

Sistem varstva pravic intelektualne lastnine je ne samo po teoretični plati optimalni kompromis, temveč je tudi praktično v dosedanjem družbenem razvoju dokazal svojo učinkovitost in veljavo. Med vsemi najrazvitejšimi državami imajo prav vse uveljavljeno varstvo intelektualne lastnine, ki ga povrh vsega le še krepijo tako pri sebi doma kakor tudi v mednarodni trgovini.⁸

V tej zvezi kaže opozoriti na dejstvo, da je v Evropi v letih od 1850 do 1873 zavladal močan odpor proti patentni zaščiti, ki je ena najpomembnejših oblik varstva (novih) informacij: v Veliki Britaniji so leta 1872 uzakonili drastične omejitve pri patentnem varstvu; v Nemčiji je Bismarck l. 1868 predlagal popolno odpravo patentne zakonodaje; Nizozemska je l. 1869 razveljavila patentni zakon iz l. 1817, Švica pa je stalno zavračala predloge za sprejem takšnega zakona.⁹ Vendar se je ta odpor začel razmeroma kmalu »topiti« in še najdlje je zdržal v Švici in na Nizozemskem, vse do začetka 20. stoletja.¹⁰

Ta zelo bežen skok v zgodovino je pomemben iz dveh razlogov. Predvsem je najprej potrjena teza o optimalnosti takšnega pristopa k rešitvi opisane »fundamentalne dileme« v realnem svetu. Poleg tega nam ta zgodovinska izkušnja pove, da manj razvitim gospodarstvom, ki bodisi želijo ujeti korak z bolj razvitimi, ali pa iščejo obrambne mehanizme pred tehnološko in ekonomsko dominacijo razvitih na lastnih tleh, ne kaže segati po ukrepih, ki jih je zgodovina enkrat že zavrgla. Žal je Jugoslavija v tem pogledu skoraj edinstveni negativni primer ignorance ali vsaj neupoštevanja zgodovinskih spoznanj; od l. 1981 veljavni Zakon o varstvu izumov, tehničnih izboljšav in znakov razlikovanja¹¹ se je pokazal kot docela neustrezen, kar je tudi razumljivo, če vemo, da so v njem privzete rešitve skoraj identične z rešitvami iz omenjenega reformnega zakona Velike Britanije iz l. 1872, ki ga je House of Commons umaknil le dve leti pozneje.¹²

⁷ Izjema od tega pravila so blagovne in storitvene znamke, katerih varstvo je lahko poljubno dolgo. Vendar pa ta kategorija v okviru te razprave ni relevantna.

⁸ Več o tem gl. Pretnar B., Pomen intelektualne lastnine v mednarodni trgovini, v knjigi Nove tehnologije i avtorsko pravo, JAA Hrvatske, Brioni 1989.

⁹ Prim. Machlup F., Patents, v International Encyclopedia of the Social Sciences, The Macmillan Company & The Free Press, USA, str. 463.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ur. list SFRJ, 34/1981.

¹² Machlup F., op. cit., ibid.

Iz povedanega sta razvidna predvsem dva sklepa.

Prvi in tudi najpomembnejši sklep je, da je sistem varstva intelektualne lastnine tisti pravno-institucionalni okvir, ki ga informacijska družba oz. družba, ki to želi postati, nujno potrebuje. Brez takšnega okvira informacija zaradi svoje naravne lastnosti, da se pri uporabi ne troši, ne more postati ekonomski dejavnik; šele s takšnim sistemom ji je (umetno) zagotovljena lastnost ekonomske, redke dobrine. Teoretično je možna sicer tudi drugačna rešitev, tj. ločitev spodbujanja produkcije informacij od njihove ekonomske uporabe; vendar je takšen pristop možen v netržnem gospodarstvu, ki pa je večinoma razvojno manj učinkovit od tržnega.

Drugi sklep je, da so takšni pravno-institucionalni pogoji potrebni tudi manj razvitim državam (s tržno ekonomijo), kamor sodi tudi Jugoslavija.

Na koncu je treba opozoriti, da je to razmišljanje skrajno strnjena skica, v kateri dokazi niso dosledno izpeljani. Poleg načelne ugotovitve, da nam je potreben pravno-institucionalni sistem pravnega varstva informacij, kakršen je uveljavljen kot t. i. varstvo intelektualne lastnine, je dodana misel, da ne bi bilo smotno takšnega sistema opustiti zgolj zaradi morebitnega strahu pred tehnološko-ekonomsko dominacijo razvitih držav. Kakorkoli je pojem takšne ali drugačne dominacije lahko vprašljiv, saj ga je moč opredeliti na številne načine, pa je vendarle res, da sistem intelektualne lastnine sam po sebi še ne zagotavlja tudi zadostne proizvodnje novega znanja, kar je sicer ključno vprašanje za vsako državo, še zlasti pa takšno, ki razvojno zaostaja. O tem več kot pomembnem vprašanju v tem prispevku tudi ne govorimo.

DANKO PLEVNİK

Informacijski sistemi: od obdelave ideologema do obdelave znanja

Ali lahko ljudem, ki zahtevajo višje plače, preprosto rečemo: Zakaj si ne poiščete več informacij, prav te so vir razvoja? Kdo pa je tisti, ki lahko priskrbi informacijo o tem, ali je za nizke plače kriv direktor, poslovodni odbor, premalo kvaliteten in ne dovolj inovativen delavski razred, zastarela produkcijska sredstva, način in kakovost produkcije, ekonomski sistem, politični sistem, ideološka paradigma, družbena nerazvitost ali zgodovinska zaostalost?

Če je izokratski obseg politične skupnosti določal domet glasu enega človeka, ali ne bi moral biti informacijski obseg demokratične skupnosti določen z informacijskim dometom tega človeka? Vendar pa – komu so bile informacije v nekonkurenčni družbi sploh potrebne?

Empirični socializem ni potreboval informacij

Friedrich von Hayek v svoji knjigi »Napake socializma« ni daleč od resnice, ko pravi, da informacije ne potrebuje monopolist, ampak konkurent. V tem pogledu je socializem v zmoti dejansko in logično. Dejansko zato, ker se moti v razlagi uspešnosti kapitalizma, logično pa zato, ker se mora odreči aparatu za zbiranje informacij, ta pa je ključen za vsako sistemsko funkcioniranje.¹

Socialistična birokracija lahko ponudi samo dezinformacijsko-propagandno rešitev: še bolj »pravično« delitev, uravnilovko, socializacijsko monopolne izgu-barje in asocialno odpuščanje delavcev; ne more pa ponuditi prave rešitve – sodobne organizacije družbe. Tega ni sposobna, ker javne informacijsko-komunikacijske paradigme nikoli ni uporabljala in je še vedno ne uporablja na demokratičen način. Ne more ponuditi več novih zaposlitev ali novih gospodarskih dejavnosti, saj v vse krajših časovnih obdobjih ne zmore prebaviti nakopičenih transnacionalnih informacij. Ne zna pritegniti svetovnega dela, ker ne zna izkoriščati svetovnih informacijskih in futurogrfskih virov. To pomanjkanje smisla za zbiranje informacij iz okolja pa žal ni le atavizem, ampak je osnovni mehanizem funkcioniranja tako empiričnega kot teoretskega socializma.

V empiričnem socializmu je postal birokratski načrt že s svojim sprejetjem uresničeno dejstvo in informacije o njegovem dejanskem uresničevanju niso mogle vplivati nanj. V praktičnem življenju informacija ni bila (družbena) moč, ampak je bila (birokratska) moč informacija. V gospodarskem in političnem življenju države

¹ »Greške socializma«, prevod članka iz »The Economist«, Privredni pregled, Zagreb 1989, št. 2590, str. 20.

niso bile pomembne javne, marveč privatne informacije o tem, kakšne so želje in zahteve oblastnikov. Zato se seveda nihče ni mogel vključiti v to politično »demokracijo« z obdelovanjem vsem dostopnih informacij.

V teoretskem življenju pa kaže, da je bila vendarle vse dezinformacija. »Marksiistična« trditev, na primer, je bila, da je socializem družbeno-ekonomska formacija in da ga je mogoče zgraditi, čeprav ga sam Marx nikoli ni imel za družbeno-ekonomsko formacijo, ampak le za prehodno obdobje. Obdelava ideologema je izrinila potrebo po obdelavi podatkov. Najprej so obdelovali življenjepise klasikov, njihove teoreme, nato komentarje teh teoremov, pa teoreme teh komentarjev in tako povsem pozabili na resnično življenjsko prakso in na potrebo, da bi o njej bolj neposredno obveščali. V znanosti se v protosocijalistični dobi sploh ni smelo operirati z znanstvenimi informacijami in pojmi, ki se niso skladali z dialektično ovekovučeno ideološko doktrino – uporabljati se je smelo le tiste kategorije, ki so to sleparijo delale še bolj slepo za resničnost. Volja, da mora nekaj biti dejstvo, je bila dolgo pomembnejša od tistega, kar je v resnici bilo dejstvo. Politični sistem takšnega socializma državljanom ni omogočal, da bi zahtevali informacije o odgovornosti svojih vodij in idealov. Tudi socialistično šolstvo posameznikov ni usmerjalo k informacijam kot viru za oblikovanje lastnega mnenja.

Zato socialistični človek informacije nima v krvi – od zibelci do groba se je prebijal skoz politične mite in ideološke dogme. V najboljšem primeru lahko ure, dneve, leta in desetletja čaka, skoraj nikoli pa ne more zahtevati informacije. Vztrajna interiorizacija ga je vzgojila tako, da se življenju prilagaja tudi brez informacij in ne čuti potrebe po izobrazbi in treningu za informacijsko in komunikacijsko družbo. K sreči se to v zadnjih letih radikalno spreminja.

V realnih in nerealnih socialističnih družbah se je takšna praksa prekrivala z oblikovanjem ideologemov, da se je dezinformacijska družba porajala le zaradi drugih, ne pa zaradi njih; torej zaradi birokracije, politokracije, partijokracije in tem podobnih sinonimov. Razviti svet se ni prepuščal takšnim brezinformacijskim regulativom in motivom razvoja.

Martin Heidegger je že 1966. leta priporočal kibernetiko kot znanost, ki bo prevzela vlogo filozofije kot portirja misli. Kako simptomatično je to, priča tudi mnenje, da bo teorija informacije pogoltnila vse družbene znanosti.²

Ali bodo informacije pogoltnile vse dejavnosti? Ali bo informacijska družba pogoltnila vse druge družbe?

Industrija, tržišče in management informacijskih sistemov

Nekaj je jasno že danes. Dokumentarizacija nedvomno vodi v demokratizacijo. Povečuje družbeni nadzor in posameznikove možnosti v tem *verba volant* svetu. Vse se zapisuje in spreminja v informacijo. Od nakupa v trgovini (kjer je na računu dokumentiran datum, registrska številka blagajne, ime blaga, način plačila, prejem bankovca in vrnjeni drobiž) do prodaje živine, denarja ali informacij preko satelitov.

Veliko vlogo pri tem ima informacijski »timing« – pojav pravega uporabnika ob pravem času na pravem mestu. Da bi zagotovili ugoden »timing«, pa si ne smemo časa venomer projicirati v slavno ideološko preteklost, marveč ga moramo spretno investirati v entropično prihodnost. Če je nekdaj veljalo, da mora v pri-

² Davor Rodin, Porijeklo informacije i njena primjena, Politička misao, Zagreb 4/1985, str. 142.

hodnost gledati le zavarovalnica, mora biti danes k njej usmerjeno prav vsako podjetje, če želi uspevati danes, še bolj pa jutri. Uspešna podjetja, uspešni menedžerji in eksperti so razprodani za leta vnaprej, zato so prisiljeni tudi informacije obdelovati in urejati *pro futuro*.

Vsega tega zapletenega sistema upravljanja in obdelovanja informacij ni mogoče več ohranjati le v glavi ali v beležki. Če je doslej veljalo pravilo, da tisto, kar ni zabeleženo v tisku, ne obstaja, pa lahko od danes naprej trdimo, da (tržno) ne obstaja tisto, kar ni zabeleženo v specializiranih nacionalnih ali globalnih *on-line* informacijskih sistemih. Zato lahko dopolnimo mnenje Vittoria Cassonia, enega izmed direktorjev »Olivettija«, ki je dejal, da za svetovno konkurenčnost ni dovolj, da podjetje brezhibno funkcioniра, ampak mora biti konkurenčen tudi ves gospodarski sistem neke države.³

Že sedaj namreč lahko rečemo, da tudi to ni več dovolj, če ni vključena tudi konkurenčnost informacijskih virov in sistemov. Osemdeset odstotkov javno dostopnih podatkovnih baz na Japonskem je izdelanih zunaj Japonske, prav tako pa je Evropska skupnost v veliki meri odvisna od podobnega uvoza iz Združenih držav. Kaj bi za te gospodarske sisteme pomenilo, če bi izvoz tega informacijskega blaga nenadoma usahnil? Obstajajo sicer tudi interni korporacijski in raziskovalni informacijski sistemi, ki imajo lastne zaloge, vendar pa v znanstveno-tehnološkem pogledu tudi ti ne bi mogli ohranjati tako visokega reprodukcijskega, ustvarjalnega ritma, če bi bil pretrgan vsakodnevni pritok sveže informacijske krvi.

Danes še precej teže kot včeraj. Ne smemo namreč pozabiti, da so si morali interni informacijski sistemi ali oddelki za obdelavo podatkov celo v velikih svetovnih korporacijah dolgo prizadevati za svojo kredibilnost. V sedemdesetih letih so začeli na informacijski sistem gledati kot na »nujno zlo« vsakega prestrukturiranja proizvodnje in načina upravljanja. Šele sredi osemdesetih so začeli spoznavati v informacijskem sistemu tudi strateško pomagalo. Harvard Business School je 1987. leta pričela s tečaji o upravljanju informacijskih sistemov kot strateškim orodjem. Ameriški biznis se ne ukvarja več le s proizvodnjo in prodajo, ampak tudi s procesom obdelave informacij med tema dvema dejavnostima, kar pogojuje boljšo cirkulacijo kapitala, večji prihranek in boljši izkoristek obratnih sredstev, pa tudi večjo dinamiko in boljši nadzor nad odnosi med stalnim redefiniranjem proizvodnega programa in profilom kupcev.⁴

Kolikor širše in zahtevnejše je bilo tržišče, na katerega je skušala prodreti neka kompanija, tem močnejše je zahtevala ne le bančno, ampak tudi vse širšo in izrazitejšo informacijsko podporo. Na globalnem tržišču je uspešno delovanje transnacionalnih kompanij odvisno tudi od njihove sposobnosti za izkoriščanje zahtevne informacijske in komunikacijske tehnologije. Takšne mreže postajajo centralni živčni sistemi transnacionalnih korporacij, ki olajšujejo in optimizirajo njihove profite s sinhronim globalnim odločanjem, pravočasnim investiranjem in učinkovitejšim podpiranjem lastne raziskovalne in razvojne dejavnosti.⁵

Dokumentacija, namizno založništvo in ekspanzivna informatizacija vseh vidikov proizvodnje postaja tudi sredstvo za zagotavljanje kvalitete,⁶ saj raste potreba

³ Vjesnik, Zagreb 19. 9. 1989, str. 4.

⁴ Lawrence B. Levine, Corporate Culture, Technical Documentation and Organization Diagnosis. V: Text, ConText and HyperText. Ed. by Edward Barrett. Cambridge, Massachusetts; London, England: The Mit Press, 1988, str. 149–174.

⁵ N. Janus, Advertising and the Creatin of Global Markets: The Role of the New Communication Technologies. V: Becker, J. (ed.). Information Technology and a New International Order. Bromley, Kent: Chartwell-Bratt Ltd., 1984, str. 127–141.

⁶ Phillip B. Crosby: Quality is Free. New York: Mentor, 1980.

po dokumentiranju vsakega proizvodnega postopka, kar v končni posledici služi tudi kot sredstvo organizacijske diagnoze določenega podjetja. Primeri takšne dokumentacijske metodologije drsijo tudi v celotno družbo, zato je mogoče ta postopek sprotne dokumentacije in obdelave zabeleženega videti tudi v športu, na primer pri košarkarskih trenerjih. Nič ni prepuščeno spominu in naknadnemu rekonstruiranju.

Kako se je to razraslo, nam pove podatek, da porabijo za ažuriranje in ohranjanje računalniških informacijskih sistemov ameriške vlade več kot polovico proračuna. Proračun najnovejšega Boeingovega programa vesoljske postaje, na primer, znaša dve milijardi dolarjev, polovica tega pa je namenjena za izdelavo dokumentacije! Pretok informacij in komunikacij poteka danes vse bolj z elektronsko izmenjavo informacij (EDI), skozi »pametne dokumentacijske sisteme«, ki temeljijo na naravnem jeziku.⁷ Vse iščeš in dobiš na zaslonu in s pomočjo zaslona, pa tudi s pomočjo debele denarnice. Demokratizacija pa kot vsaka kvantifikacija v veliki meri pocenjuje takšno tehnologijo in njeno uporabo.

Maja 1989 je v Združenih državah več kot 15 milijonov ljudi delalo doma. Telefoni, telefaksi in računalniki so stanovanja spremenili v pisarne, s čimer se je produktivnost povečala za 25 odstotkov. To je omogočilo decentralizirano uporabo številnih informacijskih sistemov, ki so postali v trenutku dostopni s katerega koli »ožičenega« mesta. Pred tem pa je bilo seveda treba razviti informacijske baze in sisteme.

Prvi, ki se je lotil komercialnega izkoriščanja elektronskih podatkov baz, je bil DIALOG 1972. leta. Že leto kasneje je bilo v svetu 300 javno dostopnih baz. Lexis je 1980. leta pričel oddajati cela besedila iz svoje podatkovne baze. Leta 1986 so zabeležili več kot 3000 komercialnih podatkovnih baz. Leto 1987 je Lexis zaključil z 20 milijoni dolarjev profita.⁸ Gotovo je res, da je treba razlikovati med bibliografskimi, informacijskimi, numeričnimi, procesnimi, poslovnimi in finančnimi storitvami, ugotoviti pa moramo tudi dejstvo, da je, na primer, Mead Data Control vložil milijone dolarjev v pravniški informacijski sistem (Lexis) in nato potrpežljivo čakal na čas, ko mu je naložba prinesla dobiček.

V vsem dosedanjem razvoju so imele ključno vlogo telefonske mreže, zato so tudi ti tradicionalni sistemi vpeljali določene spremembe. Klasične demarkacijske zareze v informacijski industriji namreč niso več uporabne. Tako npr. britanski TELECOM zagotavlja mrežo (telefonijo in hiter prenos podatkov), je hkrati gostitelj Prestela, izdeluje računalniški hardware (Merlin Tonto) in posreduje informacije skozi službo Hotline.⁹

Kljub relativni mladosti je pričela *on-line* informacijska industrija kazati oligopolistočne težnje – tako lastništvo kot nadzor prehajata v roke vse manjšega števila informacijskih podjetnikov.¹⁰ Podobno pa je tudi s konvencionalnimi množičnimi mediji, kjer vladajo »baroni«, kot npr. Silvio Berlusconi, Robert Maxwell, Rupert Murdoch in Ted Turner. Znani strokovnjak za ta vprašanja H. I. Schiller meni, da bo imel razvoj zasebnega komunikacijsko-kulturnega sektorja dolgoročno škodljivi

⁷ Mark P. Haselkorn, Smart Documentation System. Proceeding of the 1986 IEEE International Professional Communication Conference, oktober 1986, str. 77–80.

⁸ M. L. Neufeld & M. Cornog: Database History: From Dinosaur to Compact Discs. Journal of the American Society for Information Science, 37 (4), 1986, str. 183–190.

⁹ Blaise Cronin, Globalisation in the Information and Communication Industries. V: Information Resource Management. Ed. by Blaise Cronin and Neva Tudor-Šilović, London: Taylor Graham, 1989, str. 16–31.

¹⁰ L. Davenport & B. Cronin, Vertical Integration: Corporate Strategy in the Information Industry. Online Review, 10 (4), 1986; str. 237–247.

ve posledice za družbo v celoti, in da bo le še dodatno obremenil in povečal odvisnost držav v razvoju od postindustrijskega sveta.¹¹

Kolikor bogatejši bo človek, tem bolje bo informiran. Kako naj vzpostavimo učinkovito demokratično ravnotežje? Prve elektronske podatkovne baze je subvencionirala vlada, kasneje pa so se osamosvojile. Kdo pa bo subvencioniral revnejše državljanke? Kdo bi na primer pri nas hotel investirati svoj kapital v informacijske *on-line* baze, ko pa delujeta le trg nacionalizmov in kruh-in-mleko interes. Pri nas še ni kritične mase inteligentnih uporabnikov, ki bi omogočali uvedbo tržišča progresivnih konceptov intelektualne tehnologije. Ne smemo pa misliti, da smo zaradi tega, če nimamo ne denarja ne zanimanja, s to problematiko že opravili.

Dragocenejšo od denarja in zanimanja bo znanje o tem, kako uporabljati informacije in kako se znajti v informacijskem Babilonu, še posebej zato, ker se bodo pojavljale nove tekstne strukture, novi *on-line* žanri, za katere bo potrebna ne le nova softverska psihologija,¹² temveč tudi nova »transparentna« epistemologija. In seveda novi poklici posrednikov, pri čemer bo povečevanje takšnega posredništva zmanjševalo uporabnikovo učinkovitost in ekonomičnost. Imeli bomo novo pravilo: vprašati je greh (ali vsaj: kdor veliko vprašuje, troši svoj finančni čas).

Prihodnost informacij in komunikacij se tehnološko tako hitro spreminja, da so številni postopki, na katerih smo gradili svojo plavzibilnost in poslovnost, iz dneva v dan bolj zastareli. Pojavljajo se mediji, ki omogočajo takšno strukturiranje znanja, ki uporabnikom daje več, vendar pa od njih tudi več zahteva.

Ni pa nepomembno, ali novi *episteme* terja novo intelektualno tehnologijo, ali pa nova intelektualna tehnologija narekuje novi *episteme*.

Komuniciranje znanja je vse bolj odvisno od znanja komuniciranja in hipermedijske kulture

Demokracija niti v informacijski družbi ne more temeljiti na komunikacijski nepismenosti. Dejstvo je, da bolj zapletena znanja ponavadi črpamo iz pisanih sporočil. Če hočemo dobiti določene podatke, moramo vedeti, kako priti do njih in s koliko koraki. Časopis ali članek, ki ju najpogosteje uporabljamo, lahko najdemo na ducat načinov ali poti, na primer s prednaročilom, s pošiljko preprinta ali reprinta, s pregledovanjem računalniških podatkovnih baz, s selektivno diseminacijo informacij... Poleg teh identifikacijskih metod in postopkovnih poti obstaja še devet kanalov kot vezi, s katerimi se povezujejo avtorji, izdajatelji in druge kontaktne točke.¹³ Ko pa to pomnožimo, dobimo 108 neposrednih poti do uporabnika. Raziskovanja so pokazala, da so mediji sami najboljši vodiči do drugih medijev. Največ člankov in časnikov je namreč mogoče najti s pomočjo citiranja enega članka-časnika v drugem.¹⁴

Učinkovitost teh poti v elektronskih *on-line* medijih pomeni tekmo s časom, ker je še kako aktualna časovna teorija vrednosti. Upabnikom se namreč ne zaračunava število najdenih informacij, ampak čas, porabljen za pregledovanje

¹¹ H. I. Schiller, *Information and the Crisis Economy*. Oxford, OUP, 1986.

¹² Ben Schneiderman, *Software Psychology: Human Factors in Computer and Information Systems*. Cambridge, Massachusetts, Winthrom Publishers, 1980

¹³ D. W. King et al., *Total Cost of Communication Scientific and Technical Information*. V: *Scientific Journal*. Ed. by A. J. Meadows, London, ASLIB, 1979; str. 29–49.

¹⁴ Tvrto Serčar, *Komunikacijska filozofija znanstvenih časopisa*, Zagreb, Globus 1988.

podatkovne baze. Stari sistemi so dragi, ker so počasni, novi pa zato, ker so sofisticirani in tehnološko zahtevnejši. Proizvajalcev informacijskega blaga ne zanimajo toliko relevantne potrebe uporabnikov in njihova večina v iskanju informacij, bolj jih zanima sposobnost sistema, da shrani in obdela čimveč informacij ter zajame čimveč uporabnikov, hkrati pa da se izogne praktično sleherni finančni obveznosti do stvarnih, izvirnih avtorjev informacije.

Vprašanje je torej, kako se tega lotiti. Vendar pa ne gre za to, kaj bomo iz sistema izločili, ampak kaj bomo vanj vključili. Tudi najbolj zapleteni informacijski sistemi namreč ne morejo zajeti vsega, kar potrebujemo, da bi prišli do programov, ki bi nas pripeljali do vsake publikacije (»univerzalna dostopnost publikacij«) in do vsake informacije (»univerzalna dostopnost informacij«). Dosedanja tradicionalna »kanalizacija« bo še nekaj desetletij ostala v veljavi prav zaradi cene takšnega elektronskega načina zbiranja, prenašanja in natisa informacij, tako da se bo ta tehnologija v prvi vrsti omejila na članke-časopise, ki so primerni za takšno shranjevanje, iskanje in transmisijo.¹⁵

Proizvajalci poskušajo ta rok skrajšati s tem, da uvajajo nove tehnološke možnosti prenosa, na primer ISDN – digitalne mreže z integriranimi storitvami, kar omogoča, da se na eni in isti fizični mreži v digitalni obliki prenašajo besedila, slike in glas, to se pravi, da je na eno vtičnico priključen video-telefon, telefaks in mikro-računalnik. Poleg tega moremo računati tudi s še tesnejšo integracijo računalniku kompatibilnih elementov in novih monitorskih tekstualnih struktur: od glasovnega vstopa, svinčnika – preko dotikalnih monitorjev in sistemov z »okenci« in »ikonami« – do povezovanja s skenerji za odčitavanje dokumentov, laserskimi tiskalniki, grafoskopi, videoprojektorji... Računalnik se zelo hitro razvija, navznoter in navzven, se pravi k uporabniku in k mreži.

To pa pomeni še več zahtev in izzivov uporabniku. Doslej smo bili izobraževalno usposobljeni samo za plovbo skoz knjige, časopise in članke, torej skoz papirni informacijski sistem. Dovolj je bilo, da smo poznali abecedo, tekstualno strukturo papirnega medija ali organizacijsko-informacijsko strukturo knjižnice. Danes moramo imeti zelo razvit know-how za uporabo informacijskih kanalov, sistemov in mrež: od dviga denarja v bankomatih do *on-line* dviga informacij iz banke podatkov.

Neposredno branje tega informacijskega kozmosa po metodi – »sédi in preuči literaturo«, torej brez inteligentne filtracije, ki pelje k prioritetnim procesom selekcije, bo frustrirajoče in povsem nesmiselno početje.¹⁶ Da bi našo kompleksno civilizacijo lahko razumeli in da bo sploh obstala, ne zadošča več asinhrona in nesimultana papirna paradigma, temveč so za to potrebni novi mediji znanja.¹⁷ Računalniki šeste generacije, tako imenovani možganom podobni računalniki, ne bodo več strukturirani kot mrtvo, vskladiščeno in zgolj repetitivno znanje, temveč kot aktivno, spremenljivo in hevristično znanje. Novi mediji bi morali zajeti procese za še večje razčlenjevanje informacij in za hipermedijske integracije različnih informacijskih sredstev.

Tudi s tem se že ukvarajajo. Tako so od »memexa«, ki ga je kot mikrofilmsko predpostavko leta 1945 predlagal Vannevar Bush, prišli do »hypertexta«, ki ga je v zgodnjih šestdesetih letih Theodor Nelson opisal kot idejo nelinearnega branja in

¹⁵ Maurice Line & Stephen Vickers, Univerzalna dostupnost publikacija (UAP), Zagreb, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1989.

¹⁶ Stephen A. Weyer, *As We May Learn. V: Interactive Multimedia*. Ed. by Sueann Ambron & Kristina Hooper, Redmont: Microsoft Press, 1988, str. 87–103.

¹⁷ M. Stefik, *The Next Knowledge Medium*. *AI Magazin* 7 (1), Spring 1986, str. 36–46.

pisanja, ki so ju vključili v računalniški sistem, da lahko zapisuje in povezuje ideje.¹⁸ Hipermedij razširja hipertekst na video, avdio ali animacijo in tako postaja učinkovito sredstvo multimedijske komunikacije.

Danes se vse bolj razširja tudi avdiotekst, zlasti v poštnih, finančnih, trgovskih in zdravstvenih servisnih dejavnostih. Z avdiotekstom so začeli že leta 1927 v New Jersey Bellu, ko so s klicanjem ustrezne številke dobili posnetek glasovnega sporočila o točnem času. Po letu 1970 je dobil avdiotekst tržni značaj in pomeni glasovno interakcijo z računalnikom ali magnetogramskim sistemom prek telefonskega omrežja. Čeprav je to seveda marketinško poenostavljanje, pa avdiotekst lahko »naučí« podatkovno bazo govoriti in ji omogoči, da v pravem trenutku ujame uporabnika in mu prenese svoje informacije, namesto da bi uporabnik nenehno tekal za informacijami.¹⁹

Ti interaktivni multimediji imajo neprecenljiv pomen za vsa področja – od didaktike do gnoseologije. Na primer, podatkovna baza »The Shakespeare Project« vsebuje izbor kostumov in vlog iz Shakespeareovih del, tako da je na ekranu mogoče simulirati režijske postopke, se pravi, vaditi pozicije igralcev, razporeditev scene in podobno.²⁰ Ali pa sistemi, ki omogočajo, da na ekranu opazujemo procese lastnega razmišljanja in učenja, kar seveda nima namena avtomatizirati človekovo spoznavanje ali pisanje, temveč humanizirati računalniške tehnologije in hardverizirati ponavljalno intelektualno znanje.²¹

Novi način interakcije med uporabniki in mediji terjajo tudi drugačno družbeno, se pravi institucionalno in profesionalno zastavitev vprašanja demokratizacije pri širjenju in uporabi informacij in znanja. In to ne le zato, ker je komuniciranje ena od predpostavk nove delitve dela,²² pač pa tudi zato, ker temelji zapleteno gospodarstvo na izredno razširjenih sredstvih komuniciranja, shranjevanja in dopolnjevanja znanja.²³

Ta sposobnost bo zelo verjetno pglavitni dejavnik novega razslojevanja ali preslojevanja družbe. Koliko smo dejansko zaostali v razumevanju tega procesa, bom ponazoril z besedami, ki jih je neverjetno pronicljivi Alfred Marchall izrekel pred 99. leti: »Delitev na javno in privatno lastnino v znanju in organizaciji ima velik in vse večji pomen; v nekaterih vidikih ima celo večji pomen kot delitev na javno in privatno lastnino materialnih dobrin.«²⁴

Prihodnost – kompromis med podjetnostjo in demokracijo!?

Delo zares postaja obdelava informacij, politika pa povezovanje informacij.²⁵ Podjetnik je popolnoma obveščen, popolnoma racionalen človek, katerega odloči-

¹⁸ W. Beeman et al., *Hypertext and Pluralism: From Lineal to Nonlinear Thinking*. Hypertext 1987, Papers, Chapell Hill, NC, November 1987

¹⁹ Paul F. Finnigan, *Data That Talks and Calls People Up*. V: *New Media: Communication Technologies for 1990s*. Ed. by David Shorrok, London, Online Publication 1988, str. 76–81.

²⁰ Larry Friedlander, *The Shakespeare Project*. V: *Interactive Multimedia*. Ed. by Sucann Ambron & Kristina Hooper. Redmond: Microsoft Press 1988, str. 116–141.

²¹ Seymour Papert, *Mindstorms: Children, Computers and Powerful Ideas*. New York; Basic Books 1980.

²² Velimir Priča, *Od krize do vizije*. Zagreb, Privredni vjesnik, 1988.

²³ Arnold Anderson & Mary Jane Bowman: *Education and Economic Modernisation in Historic Perspective*. V: *Schooling and Society: Studies in the History of Education*. Ed. by Lawrence Stone. Baltimore: John Hopkins University Press 1976, str. 3–19.

²⁴ Alfred Marchall, *Principles of Economics*. Navedeno po 8. izdaji. New York, Macmillan 1920.

²⁵ R. G. Meadow, *Politics as Communication*, Horwood Ablex 1988.

tve so zasnovane na vseh informacijah z vseh tržišč in vseh borz.²⁶ To je seveda poslovni ideal kompjutopije; vendar pa v praksi ne obstajajo samo informacije in dezinformacije, elektronske »govorice« in virusi, temveč tudi različno sposobni posamezniki. Za »računalniško demokracijo« se doslej borijo edino *hackerji* in morda še kakšen filozof, pa še ti, žal, le z vdiranjem in vtihotapljanjem raznovrstnih virusov v sisteme, ne pa z novimi societalnimi koncepti.

Intelektualni protesti segajo od zakonskih predlogov za odločen »ne« informacijskemu onesnaževanju in zlorabi zbiranja informacij o državljanih, do čisto analitičnega obsojanja informacijskih privilegijev. J. F. Lyotard misli, da lahko postane informatizacija družbe orodje »sanj« o nadzoru in regulaciji trga znanja, trga, ki je podvržen samo načelu učinkovitosti, kar pomeni, da informatizacija nujno vsebuje tudi nasilje. Vendar pa more tistim, ki razpravljajo o osnutkih predpisov, posredovati dragocene informacije, ki jim najpogosteje manjkajo, kadar gre za sprejemanje kompetentnih odločitev. Smer razvoja informatizacije je načelno zelo preprosta, namreč: »da ima javnost prost dostop do računalnikov in bank podatkov«.²⁷

Ali je brez denarja praktično mogoč svoboden dostop, nakup računalniške opreme in ustrezna obdelava informacij? Informatizacija je potemtakem izrazito družbenopolitično vprašanje. Vendar pa ni dovolj zbrati denar in hkrati obdržati monopole. Česar ne morejo v zadostni meri v okviru teh relacij napraviti uporabniki, lahko storijo proizvajalci.

Deregulacija telekomunikacijske industrije leta 1983 je namreč ZDA prinesla nove svobode in ji s tem dala nove prednosti: hitrejši razvoj satelitskih servisov. Od tedaj je povsem mogoča gradnja zasebnih telekomunikacijskih omrežij, ki so neodvisna od državno monopolnih zemeljskih omrežij in so do 30 odstotkov cenejša od njih.²⁸ Za ekonomijo informacij in informacijskih sistemov očitno ni vseeno, ali se informacijski sistemi samofinancirajo ali pa ostanejo monopoli, ki ne težijo k večji racionalizaciji, ampak k državni podpori. Večja podjetnost vsekakor prinaša tudi več plodov v proizvodnji, v iskanju, obdelavi in uporabi informacij.

Toda tudi kadar se informacijske monopole razbije in ko se zbere dovolj denarja za nakup informacij, se s tem še ne pride do znanja, kaj šele do modrosti. Ji-Fu Tuan lapidarno opozarja na to izdiferenciranost: informacija je vodoravna, znanje navpično in hierarhično strukturirano, modrost pa je organska in fleksibilna.²⁹ Če je tisk prispeval k ukinjanju fevdalnih odnosov,³⁰ – morda pa še bolj k utrjevanju buržoaznih – zakaj potem današnja, veliko bolj sofisticirana komunikacijska sredstva ne podirajo buržoaznih odnosov? Zato, ker so sam vrh teh odnosov. Vendar pa so ta sredstva prinesla neko novo kvaliteto: nastanek globalnega javnega mnjenja.

Ta informacijski demokratizem pa je ljudem vcepil problematičen občutek, da se lahko kompetentno vključujejo v reševanje vseh vprašanj že samo zato, ker so o njih sproti obveščeni prek informacijskih medijev. Toda brez antropokratske utemeljenosti tudi najbolj moderna politična informatika ne pelje k znanju.³¹ Ne glede na to, kako hitro se sredstva za informiranje in komuniciranje spreminjajo, ostaja demokracija še vedno nujna konstanta. Zato sodi že kar v politično fantasti

²⁶ Ralf Dahrendorf, *Homosociologicus*. Niš: Gradina 1989.

²⁷ J. F. Lyotard, *Postmoderno stanje*. Novi Sad, Bratstvo-jedinstvo, 1988.

²⁸ David Shorrock, *Satelites and Small Dishes: Bussines or Plesure*. V: *New Media: Communications Technologies for the 1990s*. Ed. by David Shorrock. London: Online Publications 1988, str. 162–168.

²⁹ Navedeno po: Adolf Dragičević, *Suton socijalizma*, Zagreb, Avgust Cesarec 1989, str. 176–186.

³⁰ Vidan Marković, *Bezbednosni informacioni sistem*, Zagreb, Jugart 1987.

³¹ Danko Plevnik, *Ka civilizaciji pokretnog teksta*, Zagreb, Komunisti 1988.

ko prepričanje, da bodo nove politične informacijske tehnologije lahko nadomestile vlogo novih političnih subjektov.³²

Demokracija ne more biti ukrojena po meri informacijske tehnologije, temveč samo s pomočjo informacijske tehnologije. Politika ni samo proces izglasovanja, temveč tudi oblikovanja politične volje – in zato ne bo dovolj, če bo dvotretjinsko papirno demokracijo nadomestil permanentni elektronski referendum zgolj kot nov tehnični koncept demokracije. Resno in vsebinsko se je treba soočiti z dejstvom, da informacijske intelektualne tehnologije razbijajo in restrukturirajo samo naravo dela, način proizvodnje, produkcijske odnose in s tem družbene odnose ter način pridobivanja politične moči. Fizično delo se zgodovinsko ukinja, ostajajo samo v manjšem deležu storitvene in v večjem deležu intelektualne dejavnosti, katerim je informacija temeljni vir. In prav zato prihodnost ne sme postati plen informacijske futurokracije. To je že leta 1964 ugotovila promemorija *The Triple Revolution* sedemintridesetčlanske komisije, v kateri je bilo tudi nekaj nobelovcev,³³ ki je opozorila, da je bistvo vodenja načrtovanje, ki pa mora biti pod demokratičnim nadzorom. Evforična zaverovanost v vsemogočnost informacionizma je v zadnjih nekaj letih povsem zvođenela.

Y. Mignot-Lefebvre označuje desetletje med 1960 in 1970 kot evforično, ko so od razvoja informacijsko-komunikacijskih tehnologij pričakovali »radikalno spremembo mentalitete«; desetletje 1970–1980 je obdobje razočaranja, zadnje desetletje pa faza racionalizacije obstoječih razmer.³⁴ Za informacije je bila potemtakem plačana prevelika emotivna cena. Tako kot je Filipid plačal Atencem informacijo s svojim življenjem, tako smo mi pod silnim bremenom informacij postali velikani informacij in pritlikavci znanja, svet znanja smo žrtvovali za svet mnenj.

Informacija temelji namreč na predelavi in ne na sintezi in je zato v določenem smislu epistemološko nepregledna, kar po sodbi Jurgena Mittelstrassa jamči, da se bo tudi v informacijski družbi neumnost še kako reproducirala. Umetna inteligenca je zato primerna samo za instrumentalno znanje, naravna inteligenca pa za področje uma, zakaj same informacije resda lahko obveščajo, ne morejo pa usmerjati – tako kot tudi hierarhično znanje izvedencev ni demokratično in ne more zares globlje človeško usmerjati.³⁵

K lastnostim informacije je treba prišteti tudi značilnosti komunikacijskega sistema, pa tudi dejanske nagibe uporabnikov informacij. Pravzaprav znanje le redko iščejo. Ljudje se ubadajo v glavnem s problemi in jih skušajo reševati z iskanjem »informacij«, ki so seveda lahko tudi znanje, vendar pa so pogostejše to podatki, navseti, navodila, pomoč, usmerjanje ali vrednotenje.³⁶ Temeljni problem informacijske družbe pa vendarle ni njen tehnološki vidik, ni digitalizacija, marveč zadeva kreativnosti – gre namreč za komunikacijo s svetom znanja in ljudi. Proces kompjuterizacije znanstvenih informacij spremlja kljub vsemu napredku bibliotekničnih informacijskih dejavnosti tudi neposredna osebna komunikacija med znanstveniki. Prednosti takšne žive komunikacije pred kompjuterizirano se kažejo

³² Mirosljub Radojković, Nove informacijske tehnologije i razvoj demokracije, *Oklo*, Zagreb 9.–23. decembra 1982, str. 9.

³³ The Santa Barbara Center for Study of Democratic Institution.

³⁴ Biserka Cvjetičanin, O nekim kulturnim i komunikacijskim aspektima razvoja. V: Okrugli stol »Redefiniranje koncepcija razvoja«, Razvoj–Development, Zagreb VI/1, 1989, str. 53–56.

³⁵ Danko Plevnik, Eksperti – budući diktatori, *Komunist*, Zagreb 14. aprila 1989, str. 5.

³⁶ Gernot Wersig, Information Science Education for the 80s. *Informatologia Jugoslavica*, Separat speciale 6, Zagreb 1984, str. 113–118.

v učinkoviti selekciji komunikacijske usmeritve, v boljšem vrednotenju in sintezi informacij, v večji operativnosti medsebojne sporočilnosti.³⁷

Podobno velja tudi za »navadne« ljudi: tudi ti imajo raje »high touch«. In tako kot knjiga, ki je uporabna za intra- in inter-komunikacijo, ne more nadomestiti potrebe po neposrednem človeškem dialogu, ne zmore tega niti računalnik, kljub svoji »živi simultanosti«. Računalnik je dober služabnik, toda slab človekov gospodar, še zlasti, če nadzoruje njegov delovni, intelektualni in politični učinek v smislu »Big Brother«. Računalniki niso osebnosti, in tudi kadar obdelujejo informacijo, tega ne počno kot intrakomunikacijo, kot dialog s samim seboj, kot refleksijo lastne biti.

Če pristanemo na informacijski konsumizem, moramo pristati tudi na demokracijo oblih položajev in ne položajev posameznikov. Svobodnemu in samostojnemu posamezniku celo demokracija zmeraj ponuja množične in vkalupljene rešitve, samo antropokracija pa individuumu ustrezne rešitve. Demokracija današnjete, samo antropokracija pa individuumu ustrezne rešitve. Demokracija današnjemu človeku ne more več pomeniti prvotne akumulacije, masifikacije in monopoli-zacije informacij, temveč primerno selekcijo, distribucijo in individualizacijo infor-macij. Informacijska družba mora omogočiti prehod iz klasičnega skupinskega izobraževanja po meri poprečnosti na individualno raven, se pravi na unikatno obravnavanje osebnosti in prehod od posredovane proizvodne dejavnosti k samo-dejavnosti in samouresničevanju.

V razosebljeni družbi, v družbi brez ljudi, v družbi informacijskega okolja, se more človeku zgoditi, da bo na kocko postavil svojo kozmično kariero in postal duhovni invalid. Ni čisto brez podlage spekulacija Adama Schaffa o tem, da vsebuje sodobna postindustrijska revolucija elemente, ki ogrožajo dosedanji življenjski slog, smisel življenja in sistem vrednost.³⁸ Homo avtokreator lahko več dobi – pa tudi več zgubi, če zavrže ali zanemari svoj razum in svojo družbo.

³⁷ H. Menzel, *Planning the Consequences of Unplanned Action in Scientific Communication*. V: *Communication in Science: Documentation and Automation*. London: J. & A. Churchill Ltd., 1967, str. 57–71.

³⁸ Adam Schaff, *Kamo vodi taj put*, Zagreb 1989.

Javni diskurz, komunikacijski mediji in globalna družbena integracija

V moderni dobi, še posebno v zadnjih stopetdesetih letih, je prišlo v razsežnosti družbene integracije do velike transformacije. Ta ni pomenila samo bolj globalne politike, kot je bila prej na zahodu znana, temveč tudi tesneje integrirane ekonomske in družbene sisteme. Mesta so sicer zrasla v obsegu, a celo velemesta so se spremenila v »pritlikavce« v odnosu na družbene in ekonomske sisteme, v katere so vključena. Mesta niso več na enak način centralna kot vozlišča omrežij ali zbirališča moči, v skladu s tem pa so izgubila tudi svojo avtonomijo. Vpotegnjena so bila v globalne sisteme takšnih razsežnosti, da so postala notranje fragmentirana in razdeljena na enote. Različne skupnosti so vse bolj izolirane druga od druge. Prišlo je do krčenja javnih prostorov in do zmanjšanja možnosti smiselnih stikov med ljudmi, ki se med seboj razlikujejo. Komunikacijski mediji so spremenili svojo naravo in izredno pridobili na moči. Vse večja vloga radijske in televizijske tehnologije (broadcast technology) je razširila tok informacij in olajšala dostop do njega, hkrati pa ga je preusmerila od diskurza in abstraktne argumentacije k impresionistični, imagistični vsebini in manjši poglobljenosti. Radio in televizija sta postala bistveno informacijsko okolje, ki omogoča široko vednost o drugih članih družbe, vendar bolj o članih posameznih kategorij kakor pa o partnerjih v prepoznavnih razmerjih. Čeprav sta radio in televizija razširila dostopnost informacij, sta hkrati centralizirala nadzor nad njimi. V sodobnih razvitih industrijskih družbah opredeljujeta radio in televizija javno areno na način, ki minimizira javni diskurz in pasivizira večino državljanov.

Med posledicami teh sprememb so globalni sistemi družbene integracije, ki so možni samo na temelju sofisticiranih komunikacijskih in transportnih infrastruktur, katere omogočajo širjenje posrednih družbenih razmerij. V pričujoči razpravi bom dokazoval, da je ta sprememba vzorca razmerij (a) prinesla temeljne spremembe možnosti vzpostavljanja javnosti v modernih družbah in (b) da je ta sprememba ključni družbeno-strukturni temelj Habermasove opredelitve sprememb v usmeritvi delovanja, načelih družbene integracije in načinu razumevanja družbenega življenja.¹

POSREDNA DRUŽBENA RAZMERJA IN GLOBALNA DRUŽBENA INTEGRACIJA

Eno izmed temeljnih dejstev modernega družbenega življenja je razhajanje med izkustvom neposrednih medosebnih razmerij in globalnimi, na videz avtonomnimi družbenimi sistemi. Weber (1921) je to razumel kot del občega procesa racionalizacije, v katerem je prejšnje družbeno delovanje skupnosti (*gemeinschaftshandeln*) zamenjalo racionalno vodenno delovanje (*gesellschaftshandeln*).

* Craig Calhoun, profesor na oddelku za sociologijo univerze v Severni Karolini, Chapel Hill.

¹ Če ni posebej označeno, se vsi empirični primeri, navedeni v tej razpravi, nanašajo predvsem na ZDA, čeprav si upam trditi, da se podobne tendence kažejo tudi pri večini zahodnih demokracij, še zlasti pri večjih.

Habermas (1984, 1987) je v področje racionalnega delovanja vpeljal nadaljno delitev na »delovanje, ki je usmerjeno k sporazumevanju, in delovanje, ki je usmerjeno k uspehu« (1984: 341). Na osnovi tega razlikovanja poizkuša razrešiti razsvetljenski projekt racionalizacije na način, ki predstavlja korak naprej od Webrovega pojmovanja o železni kletki dominacije, ki jo gradijo racionalna, birokratska sredstva (sfera sistema).

Nasproti sferi sistema postavi Habermas sfero svetá življenja, v kateri so ljudje usmerjeni predvsem k medsebojni vzajemnosti in v kateri je komuniciranje polno, svobodno in nepopačeno. Vendar ne želi braniti svetá življenja nasploh, temveč poudarja idealizirano, prečiščeno formo komunikativnega delovanja, ki je usmerjeno na medosebno sporazumevanje. Konceptualizira ga prek pojma idealne govorne situacije, v kateri so poobčene vselej implicitne zahteve po veljavnosti, ki se nanašajo na razumljivost, resničnost, pravilnost in iskrenost govornih dejanj. Družbe v zgodovinski stvarnost sicer ne dosegajo tega ideala, lahko pa jih z njim primerjamo in jih vrednotimo v okviru evoliucijske skale nepopačenega komuniciranja. Tako se prek procesa racionalizacije razvije iz sveta življenja nekaj, kar je bliže idealu:

»Svet življenja je racionaliziran v tisti meri, kolikor dopušča interakcije, katere ne vodi normativno *določeno* soglasje, temveč (posredno ali neposredno) komunikativno *dosežen* sporazum.« (1984: 341)

Za Habermasovo kritično teorijo je ključni izziv iskanje poti, kako ohraniti pozitivni moment komunikativne racionalnosti v soočenju z dvema nasprotnima tendencama: na eni strani s prodiranjem sistemske, instrumentalne racionalnosti, na drugi strani pa z nazadnjaškimi težnjami po povratku h predmodernim formam skupnosti in k tradicionalni avtoriteti. Pri tem Habermas naleti na štiri težave:

Prvič, kot je opozoril že McCarthy (1985), Habermas pretirano navezuje na sistemsko teorijo in sociološki funkcionalizem, kar ni v skladu s kritično ostjo njegove teorije in njenim pomenom za delovanje. Kljub temu, da je do neke mere zavezan marksistični teoriji, je popolnoma opustil razredno analizo in analizo drugih temeljnih družbenih delitev.² V njegovem pojmovanju družbe imajo odnosi moči le obrobno vlogo, zato tudi konfliktnega kolektivnega delovanja ne obravnava kot pomembnega elementa družbenih sprememb.

Drugič, razsvetljenski racionalizem, ki je položen v temelje njegovega projekta, ga pelje k pretirani zavrtnitvi pomena tradicije za intelektualno življenje nasploh ter tradicionalnih skupnosti kot temeljev naprednega ljudskega delovanja (Calhoun, 1983). Njegove razlage človeškega uma in delovanja vselej abstrahirajo od kulturnih ali družbenih partikularnosti. Toda če želimo v soočenju z izzivi sfere sistema braniti katero od form delovanja svetá življenja, se moramo osloniti na močne družbene vezi in ne le preprosto na kontingentne individualne izbire, pa naj bodo le-te še tako racionalne. Potrebno je dati večjo težo neizbranim temeljem delovanja.

Tretjič, Habermasov pojem čistega komunikativnega delovanja, ki je idealiziran v njegovem pojmovanju racionaliziranega sveta življenja, izhaja iz institucionalnih dimenzij, ki le težko predstavljajo področja popolne komunikacije in svobode, saj vključuje npr. družinska razmerja, ki so bila na splošno patriarhalna (Fraser, 1985). Medtem ko je Habermasovo pojmovno nasprotje med delovanjem, ki je usmerjeno k sporazumevanju, in delovanjem, ki je usmerjeno k uspehu, smiselno, je močno problematična njegova ideja, da sta lahko dimenziji svetá življenja in sistema konkretizirani kot dve sferi življenja (npr. družina in skupnost nasproti birokraci-

² Kot je opozorila Benhabib (1986), pelje Habermasov splošni razsvetljenski univerzalizem k zanikanju, da bi lahko imela diferenca kot taka – npr. spolna – pozitivno družbeno ali intelektualno vrednost.

jam in trgom). Lahko gre za dve formi razumevanja – eno bolj konkretno in fenomenološko, drugo bolj abstraktno – toda niti ena niti druga ne vzpostavlja področja, ki bi bilo osvobojeno razmerij moči. In razmerja moči, kakorkoli že osebna in neposredna, vključujejo instrumentalno usmerjenost oz. usmerjenost k uspehu.

Četrtrič, Habermasovemu pojmovanju sistema in sveta življenja manjka adekvatni družbeno-strukturni temelj. Ne samo, da ne omogoča analize razrednega konflikta in razmerij moči, spremembo v naravnosti delovanja opredeli hkrati kot prvotni vzrok in prvotni rezultat globalnih družbenih sprememb v moderni epohi. Demografiji, vzorcem in omrežjem konkretnih razmerij ali neusmiljeni kapitalistični ekspanziji pripisuje le majhno neodvisno vlogo. Namesto da bi pojmaval spremembe v naravnosti družbene akcije kot primarne, bom poizkušal dokazati, da so te dialektično soodvisne s takšnimi družbenimi strukturnimi dejavniki, kot je transformacija v obsegu družbene organizacije. Deloma so tudi materialne spremembe v obsegu in formi družbenih razmerij tiste, ki zahtevajo privzemanje instrumentalne ali sistemske usmerjenosti delovanja.

Zares pomembno je, da Habermasova teorija opredeljuje dva načina družbene integracije, saj se s tem vrača vprašanje socialne integracije v središče teoretske diskusije. Toda Habermas ni jasno odgovoril na vprašanje, ali naj bosta dimenziji sistema in svetá življenja razumljeni kot dve sferi življenja, ali pa kot dva načina gledanja na družbo, kar pa je vedno rezultat konstruktivnega človeškega delovanja. Med svetom življenja in sistemom ni nobene ostre demarkacije. Nasprotno, izkušnje v sodobni družbi nas pripeljejo do različnih načinov umevanja družbe in do eksperimentalnega intelektualnega razcepa med svetom življenja in sistemom (ali v vsakdanjem jeziku, med »ljudmi« in »sistemom«, med »vsakdanjim, stvarnim življenjem« in »veliko sliko« itd.). Ta pogled je lažje obdržati, če vpeljemo razlikovanje med neposredno medosebnimi družbenimi razmerji (bodisi primarnimi bodisi sekundarnimi v Cooleyevem smislu) in posrednimi razmerji, ki se formirajo takrat, kadar se družbeno delovanje dotakne drugih le prek posredovanja kompleksnih organizacij, brezosebnih trgov ali komunikacijske tehnologije. Posredna razmerja vzpostavljajo družbeno dimenzijo, ki je na ravni neposrednih razmerij nezamisljiva, vendar pa hkrati peljejo v objektivacijo in odtujitev človeškega delovanja. Posredna razmerja so mnogo bolj primerna usmeritvi k instrumentalnemu uspehu, kot pa neposredna medosebna razmerja (čeprav so lahko tudi slednja na podoben način degradirana).

Namesto da bi se osredotočil na vrste razmerij kot takih, začne Habermas s kvalitativno distinkcijo v formah racionalnega delovanja – razlikovanje med instrumentalnim delovanjem (usmerjeno na uspeh v odnosu do objektiviranih ciljev) in komunikativnim delovanjem (usmerjeno na reflektivno razumevanje in vzpostavljanje družbenih razmerij). Po njegovem mnenju sta se obe vrsti delovanja razvili naravno v teku človeške zgodovine. Med njima nastane konflikt, ko vzbudita konkurenčne forme družbene integracije: sistemske in socialne (svet življenja):

»Ne gre za konkurenco med dvema vrstama delovanja, ki sta usmerjena na sporazumevanje in na uspeh (Habermas ju razume kot komplementarna), temveč za konkurenco med principi družbene integracije – med mehanizmom lingvistične komunikacije, ki je usmerjen na zahteve po veljavnosti, mehanizmom, ki se v procesu racionalizacije sveta življenja pojavlja v vse bolj čisti formi, in med tistimi delingvistificiranimi krmilnimi mediji, prek katerih se izdiferencirajo sistemi delovanja, usmerjenega k uspehu.« (1984: 342)

Denar je paradigmatičen primer »de-lingvistificiranega« krmilnega medija,

katerega Habermas opredeljuje s povzemanjem Parsonsa, vendar pa ima mnoge relevantne lastnosti tudi širok spekter statističnih indikatorjev (npr. o produktivnosti, javnem mnenju itd.). Tovrstni krmilni mediji omogočajo takšno usmerjanje družbenega sistema, ki ustvarja videz neodvisnosti od človeškega delovanja. Lahko jih razumemo na enak način kot prek sistemske teorije. Kompleksnost družbenih procesov na globalni ravni resnično zahteva, da jih obravnavamo v kibernetičkih ali drugih relativno abstraktnih akademskih pojmi, in ne v besednjaku običajne govorice svetá življenja. V skladu s tem uporablja Habermas sistemsko teorijo v svoji analizi sistemske integracije tudi takrat, kadar napada protidemokratske tendence sistemske teorije, ki vodijo v odtujitev. Nejasno pa je, ali in kako ohranja sposobnost svoje teorije za to, da bi pokazal, kako se posredni globalni fenomeni kljub vsemu sestojijo iz človeških družbenih dejavnosti in razmerij.

Habermas se nevarno približa izgubi »demaskirajoče« in »defetišizirajoče« sposobnosti kritične teorije, saj sprejme skoraj kot povsem zadovoljivo razlago svetá tiste odtujene momente kibernetičke teorije, h uporabi katerih napeljuje obstoječ družbeni ustroj. Po mojem mnenju pa je bolj primerno dokazovati, da je globalno, na posrednih razmerjih utemeljeno družbeno organizacijo težko razumeti, ne da bi se obrnili k tiste vrste razumevanju, ki ga Habermas opiše kot značilnega za svet sistema. Ta način opazovanja družbenega delovanja je zelo primeren za globalne fenomene, a to vendarle predstavlja intelektualno odločitev. Z drugimi besedami, kadar so razmerja neposredno medosebna, je malo možnosti, da bi spregledali, v kolikšni meri ustvarja ta razmerja človeško družbeno delovanje. Kadar pa so razmerja zelo posredna, posredovana s tehnologijo in kompleksno organizacijo, nas to sili, da se jim približamo prek statistike in kibernetičkih pojmov. To pa se nagiba k ustvarjanju videza, da so globalni sistemi nekako avtonomno delujoče entitete, ne pa stvaritve človeškega družbenega delovanja.

To vidimo vsakokrat, kadar ekonomisti govorijo o ekonomiji, kakor da bi bila naravni sistem, ki ga je mogoče razumeti in napovedati na enak način kot vreme (in zares, od ekonomistov se vse bolj pričakuje, da bodo igrali podobno vlogo kot napovedovalci vremena v večernih poročilih). Skoraj nemogoče je videti številne poti, kako človeško delovanje ustvarja npr. globalne trge, in z gotovostjo razumeti kompleksne ekonomske procese zgolj na temelju enostavnega povezovanja specifičnih razmerij, kot so proizvodnje, kupovanje, prodajanje, uporabljanje itd. Da bi te procese videli v njihovi celokupnosti, na kolektivni ravni analize, je kategorični prelom intelektualno nujen. Ta prelom pa ni prelom v stvarnosti, temveč v pristopu k razumevanju le-te. Kritični teoretik se mora neprestano zavedati, da je njegov pristop zgolj provizoričen, zato ga mora vedno znova demaskirati, da bi pokazal, da večje sisteme dejansko ustvarja človeško delovanje. Pojem »svet sistema« se torej ne nanaša toliko na sfero življenja, temveč bolj na način razumevanja, ki je posebno relevanten za določena področja delovanja. Ta način razumevanja postane primeren (če ne celo nujen) za obravnavo družbene integracije, ki razširi posredna razmerja v zelo velikem obsegu.

SVET SISTEMA, SVET ŽIVLJENJA IN POPULISTIČNA POLITIKA

Za nas je pomembno vprašanje, v kakšnem obsegu se večini državljanov kažejo ekonomija, država in druge globalne institucije kot odtujene sile, kot zastrašujoča, močna bitja in ne zgolj kot abstrakcije, kakor jih vidijo kritični misleci. So

postvarjene entitete, in varljivi videz, s katerim se nam postavljajo nasproti, povzroči, da tej formi sprevrnjene zavesti ni lahko uiti, da nastopa skoraj kot neizogibni pogoj praktičnega mišljenja v modernem svetu. Njihovo funkcioniranje lahko adekvatno dojamemo samo prek statistike, raznih teorij, kibernetске terminologije in drugih intelektualnih orodij, ki pa so na eni strani med prebivalstvom zelo malo razširjena, na drugi strani pa so navzkriž z neposrednim razumevanjem, katerega si ljudje pridobijo v svojem življenjskem okolju. V nasprotju s tem pa je svet življenja mogoče razumeti intuitivno, saj predstavlja »stvarnost, ki jo živimo« in ne zgolj abstrakcijo.

Mnogo človeških najbolj temeljnih vrednot se nanaša na vezi znotraj svetá življenja – družina, dom, življenjski standard, religiozno izkustvo itd. To, da so ljudje tako globoko zavezani sponam svetá življenja, je eden ključnih razlogov, da se upirajo posegom globalnih institucij, za katere se jim zdi, da jih ogrožajo. Habermas se s tem vprašanjem ne sooči direktno, ker se v obravnavi svetá življenja usmerja bolj na skrajno racionaliziran ideal komunikativnega delovanja, kot pa na probleme, ki bi se približevali sodobnemu izkustvu življenja.

To neposredno razumevanje in visoko vrednotenje marsičesa v svetu življenja, kar podpira populistični odpor skupnosti pred posegi svetá sistema, je ključni vir skušnjave, da bi poskušali razumeti svet sistema prek enostavne razširitve kategorij svetá življenja. Kot je zapisal Castels: »... kadar so ljudje soočeni s svojo nesposobnostjo obvladovanja svetá, ga enostavno skrčijo na velikost svoje skupnosti« (1983: 331). To v temelju napačno gledanje je danes vgrajeno v večji del lokalistične, populistične politike.

To skušnjava napačnega gledanja izkoriščajo mnogi politiki, ki nudijo varljive prikaze in rešitve družbenih problemov – prikaze, ki imajo smisel samo na temelju zanikanja bistvene razlike med globalnimi organizacijami in vsakdanjo organizacijo neposredno medosebnih razmerij. Predsednik Reagan je na primer povedal televizijskim gledalcem, da se uravnoteženje ameriškega zveznega proračuna pravzaprav ne razlikuje posebno od uravnoteženje družinskega proračuna. Pri tem je izkoristil na eni strani varljiv občutek intimnosti televizijskega medija, ki omogoča šaljivo neformalnost, na drugi strani pa privlačnost prikaza, ki je dal gledalcem lažno zagotovilo, da vodenje zvezne vlade ter ameriške in mednarodne ekonomije ni posebno kompleksna in težka stvar, temveč potencialno tako obvladljiva kot rutine vsakdanjega življenja. Pri tem je nakazal, da domnevna kompleksnost izhaja iz elitističnega obskurantizma. Nevarnost, ki so jo ljudje zaznali, je sicer resnična, a je zgolj rezultat trdoglave neumnosti peščice ljudi, ki imajo zelo partikularno zasnovane interese. Čeprav je tovrstno zadovoljevanje javnih želja prek ponujanja pomirjujočega nerazumevanja zadev svetá sistema posebno tipično za politično eksekutivo v okviru tistega, kar je Lowi pred kratkim imenoval »plebiscitarno predsedništvo« (1985), igra podoben način mišljenja pomembno vlogo tudi v velikem delu opozicijske, populistične politike. Ker je populistična politika v tem smislu odgovor na razkorak med svetom sistema in svetom življenja, je tako močno prisotna v modernih in modernizirajočih se družbah. V modernih družbah država in ekonomija zahtevata in neprestano širita posredna razmerja. Zato odločilnih determinant tako splošnega stanja družbe kot mreže razmerij, v katerih posamezniki delujejo, ne moremo razumeti z razširitvijo načina razumevanja svetá življenja na svet sistema. Komunitarna gibanja (in druga družbena gibanja) se na to odzivajo z obrambo tistih aspektov svetá življenja, ki se jih ne da reducirati na državno ali ekonomsko organizacijo. Vendar pa ta pristop k borbi često ne poskrbi za obrambo enega od osrednjih aspektov, to je javnosti, katero razumemo kot

svobodni prostor javnih diskurzov, ki ni del ne države in ne trga. Posledica tega je omejitev sposobnosti neposredno komunitarnih gibanj, da bi se spoprijela z najmočnejšimi spleti družbene organizacije.

Življenje skupnosti lahko razumemo kot življenje ljudi v tesnih, mnogoterih, relativno avtonomnih mrežah družbenih razmerij (Calhoun, 1980, 1986). Skupnost torej ni prostor ali manjši agregat prebivalstva, temveč način vzpostavljanja razmerij, ki je v svoji razsežnosti variabilen. Čeprav so lahko skupnosti večje od neposrednih osebnih razmerij posameznikov, jih lahko v načelu razumemo v okviru istih pogojev svetá življenja.³ Ti pogoji postanejo intuitivni natančno znotraj skupnosti (ki vključuje tudi družino in druga primarna razmerja). Podobno kot v družbeni organizaciji, ki temelji na sorodstvu, nek še nepoznan posameznik znotraj skupnosti ni nujno popoln tujec, saj ga lahko vedno postavimo v intuitivno polje in identificiramo s kakšno vrsto lahko prepoznavnega razmerja (daljni bratranec, nekdo, ki je prek poroke v sorodu s prijateljem itd.). To pa ne drži v enaki meri za ljudi, ki jih srečamo izven polja skupnosti. Medtem ko se lahko neko neposredno razmerje razteza daleč prek meja skupnosti, se to običajno zgodi le pri minimalni gostoti formiranosti omrežja. Večji del razumevanja tujcev ne bo temeljilo na predstavah o naravi njihovega razmerja do nekoga, temveč na kategorialnih identitetah: so črnci, belci, bogataši, reveži, baptisti, Židje itd. Te kategorije lahko kažejo določene načine vzpostavljanja razmerij z ljudmi, toda abstraktna kategorija je v ospredju. Če se ne vzpostavi neka vrsta neposrednega razmerja, potem abstraktna kategorija popolnoma prevlada, često kot stereotip. V modernih družbah večji del informacij, ki jih imamo o drugih skupnostih in nasploh o ljudeh, ki so od nas različni, ne izhaja niti iz neposrednih razmerij, niti iz priložnostnih razmerij, v katere se neprestano zapletamo na mestnih ulicah in v trgovinah. Večino teh informacij pride do nas prek medijev.

Spreminjajoči vzorci posredovane komunikacije se tako povezujejo z naraščajočo delitvijo skupnosti, kar povzroča razkrajanje javnega diskurza. Drugih se sicer zavedamo (to je pomemben dosežek množičnih medijev, tako kot v klasičnem smislu mest), a z njimi nismo v diskurzu. Ne samo, da globalni fenomeni, kot so moderni trgi, kapitalistične produkcijske organizacije in države, izgledajo zelo zapleteno, če jih gledamo prek etičnih in socioloških kategorij svetá življenja. Te sistemske organizacije, ki temeljijo na posrednih družbenih razmerjih, zmanjšajo tudi pogostost javne interakcije med ljudmi, ki so si med seboj različni. Razmerja med skupinami uravnavajo formalne organizacije in posredovana komunikacija, ne pa neposredni osebni stiki. Klasično tezo Frankfurtske šole o osiromašenju naših kulturnih kategorij, ki so zato neadekvatne za kritično spoznanje temeljnih družbenih procesov in alternativ, moramo dopolniti s spoznanjem, da bi ponovna oživitev javne kulture zahtevala nove družbene temelje javnega diskurza.

KOMUNITARNA POLITIKA, SISTEMSKA INTEGRACIJA IN JAVNI DISKURZ

Velika mesta poznega 18. in zgodnjega 19. stoletja so bila *locus classicus* modernega demokratičnega javnega življenja in so celo v eri nacionalne države

³ Kot je opazil Weber že pred mnogimi leti, skupnosti niso nujno omejene na prostorsko združene populacije. Vendar pa »skupnosti brez bližine« le redko kažejo tisto raznovrstnost razmerij, ki bi bila primerljiva z lokalno skupnostjo, in to celo takrat, kadar so njeni člani tesno in sistematično povezani drug z drugim, kot npr. na akademskem področju.

nadaljevala starodavno tradicijo, da je za demokratično oblast mesto najbolj primeren prostor (Dahl in Tufte, 1973). Ideal polisa ni bil opuščen niti takrat, ko je mesto spremenilo svojo obliko in svoje ekonomske temelje. Leta 1905 je na primer Frederick Howe opisal trgovsko in industrijsko mesto kot »upanje demokracije«. V takšnih mestih so se zbrali ljudje različnih porekel, poklicov in razredov. Nudila so javni prostor za komuniciranje ne glede na razlike. Dopuščala so hitro širjenje političnih informacij prek govoric. Podpirala so širok spekter časopisov in drugih publikacij. Politične organizacije in mobilizacije ni spodbujal le obstoj tesno povezanih sosesk, temveč tudi bližina vladnih centrov in drugih središč delovanja.⁴

Rast mest (ali bolj natančno urbanih področij) do velikosti, ki dopušča članom različnih konstitutivnih urbanih skupnosti, da se uspešno izognejo neposrednim razmerjem drug z drugim, je izzvala urbano javno življenje. Medtem ko so mesta vselej delili razredi, etnije, poklici in druge ločnice, je bila globalna rasežnost vedno tako kombinirana z eksplicitnimi razvojnimi načrti in z urbanim širjenjem, da je bilo mogoče urbane razlike maskirati. Posebno elite so zaščitene pred revščino, toda tudi različne skupine srednjega in delavskega razreda lahko živijo svoje urbano življenje skoraj brez vsakega urbanega stika in zavesti drug o drugem. Različne tradicionalne solidarnosti so oslabile, tako da se te skupine vse redkeje reproducirajo znotraj sebe s socializacijo članov, kot na primer v etničnih getih. Vse bolj nastajajo enklave ljudi, ki so izbrali podoben način življenja. Te enklave podobnega načina življenja – posebno predmestne in zunajmestne – karakterizira nenavadna homofilija (a ne v seksualnem smislu). So tudi najbolj hitro rastoče in ekonomsko razvijajoče skupnosti v Ameriki.⁵

Demografsko rast mest je spremljalo upadanje njihove centralnosti v odnosu na vzorce integracije globalnih družbenih sistemov. Tam, kjer so v zgodnji moderni Evropi mesta z manj kot 100.000 prebivalci zasidrala ekonomske in oblastne odnose v najbolj globalnem obsegu, so danes mesta z več milijoni prebivalcev skoraj povsem absorbirana v bistveno bolj globalen mednarodni ekonomski sistem in domač politični sistem. To nesorazmerje med urbanim razponom klasičnega javnega življenja in mnogo večjim razponom sistemske integracije, posrednih razmerij in tehnologije, ki transcendira prostor, je osrednji razlog za razkroj urbanega javnega življenja. V ZDA se na primer mnogo mest razteza na zelo velikem teritoriju. Znotraj njih se je razvila cela vrsta novih stanovanjskih in poslovnih naselij, ki funkcionirajo na decentraliziran način, namenjeni pa so načinu življenja, katerega zaznamujejo privatizacija, klimatske naprave, avtomobili in množični mediji. Takšna mesta, ki so posebno pogosta v hitro rastočih področjih »sončnega pasu«, so v mnogočem podobna skupku predmestij (Jackson, 1985). Mestno življenje se vse bolj izvija iz diktata ekonomske nuje in se spreminja v potrošniško opcijo. Še posebno v Ameriki je prebivalstvo močno mobilno, zaposlitev ljudi pa je često izven njihove bivalne skupnosti, tako da so družbene vezi v večini urbanih (in okoliških) skupnosti relativno šibke.⁶

⁴ Seveda so bila ta mesta v mnogočem drugačna od klasičnega polisa in od pozno srednjeveških in zgodnje modernih mest. Ključno je morda to, da so bila v primerjavi s predhodnimi mesti mnogo manj pomembna kot »zbiralniki moči« (Giddens, 1985). Širitev modernih državnih aparatov je povzročila, da moč ni bila več tako močno geografsko lokalizirana.

⁵ Zaradi tega se takšne enklave razlikujejo od tradicionalnih malih mest in trgov in od velikih mest, organiziranih tako, da se pospešujejo stiki med heterogenimi skupinami. Relativno homogene enklave prevladujejo zlasti na hitro rastočem obrobju centralnih mest. Delež prebivalstva, ki živi v takšnih obrobjih skupnosti, se je v letih med 1970 in 1980 dvignil za dobrih 32%. Danes stanuje več kot tretjina ameriškega prebivalstva v obrobjih naselij, leta 1972 pa le 27%; 43,9% vsega ameriškega prebivalstva živi po statistiki na mestnih območjih, toda zunaj glavnih središč (U. S. Bureau of the census, 1986).

⁶ Še posebno v ZDA predstavlja že dalj časa kraj bivanja potrošniško odločitev, ki ni odvisna od kraja zaposlitve

Mesta pa so še vedno prizorišče raznovrstnih družbenih gibanj in političnih bojev, ki vključujejo napore za obrambo posameznih kulturnih skupin in življenjskih stilov ter prizadevanja za doseganje zadovoljive ravni javnih storitev in življenjske bivanja. Castells (1983) je ponudil morda najbolj jasno splošno oceno teh bojev. Toda tudi on je moral zaključiti, da ta gibanja

»niso nosilci strukturnih družbenih sprememb, temveč zgolj simptomi odpora družbeni dominaciji, celo tedaj, ko s svojim odporom dosežejo pomembne učinke na mesta in družbe. Razlog za njihovo zgolj obrambno vlogo je, da ta gibanja niso sposobna predstaviti kakršnega koli zgodovinsko izvedljivega projekta ekonomske produkcije, komunikacije ali vlade.« (1983:329)

Za to nesposobnostjo se skriva predvsem neadekvatno razmerje med lokalno ravniyo integracije in državno in mednarodno ravniyo sistemske integracije.

Notranja moč je v lokalnih urbanih skupnostih, tako v tistih, ki so jih ljudje zavestno sami zgradili, kakor tudi v tistih, v katerih so se znašli zaradi drugih razlogov. Zmaga »družbe« (gesellschaft) nad »skupnostjo« (gemeinschaft) ne pomeni popolnega uničenja skupnosti, ampak bolj njeno razdelitev na dele kot eno od mogočih izbir načina življenja. Toda to seveda v temelju spremeni njen pomen. V Habermasovih pojmi socialna integracija, ki poteka v svetu življenja, nima sposobnosti za spoprijem s problemi sistemske integracije. Svet življenja ni kolonializiran do tiste mere, da bi prenehal obstajati na smiseln način, a čeprav iz njega izhaja ideal višje kvalitete družbenih razmerij, ne more vzpostaviti aдекватne alternative sistemu integraciji. André Gorz je ta problem postavil še bolj jedrnat, ko se je odzval na marksistično utopijo, ki zamišlja družbo, katero njeni člani v skladu s svojo resnično naravo neposredno in prostovoljno hočejo:

»Sedaj vse kaže, da je nemogoče ustvariti visoko industrializirano družbo (in s tem svetovni red), ki bi se vsakemu posamezniku kazal kot željen rezultat njegove svobodne družbene kooperacije z drugimi posamezniki. Med delom in življenjem skupnosti na eni strani ter družbeno totaliteto na drugi strani obstaja razlika tako v razponu kot v značaju. Čeprav je morda prek popolnega osebnega sodelovanja v kooperativnih dejavnostih, konfliktnih in afektivnih razmerjih, mogoče zgraditi skupnost z visoko zavestjo, tako da potem vsakdo zagotavlja kohezijo tistega, kar vsi čutijo kot »njihovo« skupnost, bo družba kot celota še vedno ostala sistem razmerij, katere utelešajo in upravljajo institucionalne organizacije, infrastrukture komunikacije in produkcije ter geografske in družbene delitve dela, katerih inercija je garant kontinuitete in učinkovitosti.« (1982: 76).

Čeprav sta notranja moč skupnosti in lokalna vključenost močna temelja mobilizacije, pa ne vzpostavljata aдекватnega temelja demokracije. Demokracija mora biti tudi v odvisnosti od tiste vrste javnega življenja, ki je cvetelo v mestih, vendar ne kot neposreden podaljšek vezi skupnosti, temveč kot izrastek tistih družbenih praks, ki so neprestano omogočale stike med različnimi ljudmi in tako postavile temelje za razumevanje med njimi ter za razvijanje razmerij prek meja različnosti. Kakorkoli je na skupnosti temelječa mobilizacija pomembna, pa mora biti dopolnjena z neke vrste javnim diskurzom in z globalnimi organizacijami, kot so na primer politične stranke. Deloma je to vprašanje kulture, toda takšne, ki se bistveno dotika samih temeljev družbene strukture in ki je neposredno povezana z informacijsko tehnologijo.

(Katznelson, 1986). Izboljšane komunikacijske tehnologije in sedanjí trendí redistribucije prebivalstva dopuščajo še večjo delitev življenja skuposti na dele, katere povezuje le malo vezi, saj se vsaka lokalna skupina postavlja v odnos do vlade in nacionalnih trgov, ne pa v odnos druga z drugo.

Ginsberg (1986) je nedavno postavil tezo, da je eden ključnih temeljev rasti in krepitve »demokratskih« vlad njihova občutljivost za javno mnenje. Javno mnenje pa je v tem smislu dejansko samo vsota privatnih mnenj. Navidezno demokratske vlade temu mnenju posvečajo pozornost prek razdelane tehnologije mnenjskih raziskav in prek drugih form komunikacije. Tako preverjajo, kaj hoče zbir razpršenih individuov in malih posebnih interesnih skupin, ne spodbujajo pa javnega diskurza, v katerem bi lahko različne skupine in posamezniki pretehtali svoje lastne in kolektivne potrebe in jih morda modificirali. Ker vlada upošteva njihove izražene potrebe in želje, so ji ljudje voljni dati – često brez odpora – toliko moči. Kljub temu pa si takšna odzivna vlada pridobi precejšno mero avtonomije prav s svojo sposobnostjo, da uravnava odzive javnega mnenja, da to mnenje oblikuje in da ga zna ob priliki tudi priklicati na ukaz. V teh pogojih pa je tako za teorijo kot za praktično resničnost vsaj deloma izgubljena tista koncepcija, ki opredeljuje, da se javnost konstituira v interakciji državljanov in da se razlikuje tako od države kot od ekonomije (Habermas, 1962, 1964, 1979; Garnham 1986, Held, 1980: 260–67). Javno življenje, od katerega je odvisna demokracija, mora biti več kot zgolj sposobnost vlad, da na široko distribuirajo sporočila in da sprejemajo sporočila razpršenih posameznikov. Javnemu diskurzu žoži pot razpršenost državljanov na prostorsko dekoncentrirane in notranje homogene skupnosti.

Tocqueville (1840) je že davno opazil, da lahko moč države v navideznem služenju individualistični množici narašča. Močne posredovalne asociacije različnih vrst so bistvene tako za zaščito manjšinskih pogledov pred tiranijo večine kot tudi za ustvarjanje možnosti za raznoliko participacijo v javnem diskurzu. Čeprav razne prostovoljne organizacije še vedno uspevajo, so v mestih upadli pogoji javnega diskurza na vmesni ravni, vlada pa se je odpovedala vlogi spodbujevalca. Tudi moderni množični mediji, predvsem radio in televizija, se na podoben način nagibajo k nesposodbujanju vloge teh posredovalnih asociacij. Mediji na več načinov spodkopavajo politične stranke – usmerjajo se na primer na osebnosti peščice vodij, namesto da bi predstavili program stranke kot celote, ter vztrajajo na javnih izjavah o specifičnih aktualnih problemih, namesto da bi zahtevali razvoj koherentnih izjav o poziciji stranke v celoti (Garnham 1986: 50). Namesto da bi mediji ustvarjali prostorsko skoncentrirane javnosti, povezujejo posameznike neposredno v zelo veliko »super-javnost«. V tej veliki areni lahko posamezniki občutijo intimnost z javnimi osebnostmi, katerih niso nikoli osebno videli, kaj šele srečali, a se njihovi obrazi vsako noč pojavljajo na ekranu v njihovih dnevnikih sobah, njihovi glasovi pa so že tako domači kot tisti najbližjih prijateljev. Občinstvo radia in televizije je močno raznoliko, toda ti mediji naredijo le malo za medsebojno povezovanje članov občinstva. Situacija se torej razlikuje od tiste v času razcveta urbanih časopisov.⁷ Medtem kot so urbani časopisi nekoč obveščali in včasih galvanizirali heterogene, toda prostorsko skoncentrirane urbane javnosti, pa radio in televizija niti ne ustvarjata niti ne služita posameznim javnostim, v katerih neposredno medosebni diskurz oblikuje družbeno prisvajanje novic in drugih informa-

⁷ Habermas opisuje nastanek klasične meščanske javnosti kot razcvet številnih časopisov, od katerih je vsak izražal specifično interpretativno usmeritev: »časopisi so se spremenili iz institucij za objavljanje novic in nosilce in voditelje javnega mnenja – v orožje strankarske politike« (1964: 53, citira Karla Bucherja).

cij. Radio in televizija sta v preveliki meri enosmerni sredstvi komunikacije. Ljudi večinoma dosežeta v prostorsko in družbeno razpršenih privatiziranih okoljih. Ponujata informacijsko okolje, ne vzpodbujata pa javnega diskurza.

Postopna rast časopisov je pomenila velik napredek v odnosu na ustno širjenje informacij in je predstavljala pomemben odziv na širjenje razpona družbene integracije. Pismenost je bila ključni pogoj za dostop do tiska. Vendar pa pismenost ni bila množicam enostavno ponujena s strani elite, nasprotno, bila je dosežena v dolgem boju samoizobraževanja in kampanj za šolstvo, ki ga podpira država. Ljudje so se v ta boj spustili deloma tudi zato, ker so se prepoznali kot člani povezanih, neprestano spreminjajočih in rastočih družbenih sistemov. Zaradi integracije ekonomskih in političnih sistemov je imelo tisto, kar se je dogajalo v prestolnicah in na velikih mednarodnih trgih, neposreden vpliv na dogodke v domačem provincialnem mestu. Člani lokalnih skupnosti so le s težavo presegali intelektualno izolacijo, hkrati pa se niso mogli izogniti vključitvi v nastajajoči nacionalni in svetovni sistem. Opismenjevanje in vneto spremljanje novic sta predstavljala način obvladovanja novonastale situacije, saj sta bila sredstvo ohranjanja sposobnosti družbeno učinkovitega delovanja v soočenju z lastno ranljivostjo v odnosu do oddaljenih sil, ki jih je sprožila družbena transformacija. Kot je opozoril že Thompson (1968: 791), je bil ta boj, skupaj z bojem za svobodo tiska, v veliki meri usmerjen na vzpostavljanje in ohranjanje *javnosti*.⁸

Ta vrsta javnosti je rasla, medtem ko je v mestih v poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju izginjala neka druga javnost. Starejša forma javnosti je temeljila na komuniciranju iz oči v oči, zato je bila v svojem razponu bolj omejena in često elitistična. Ta javnost, ki je izhajala iz neposrednih stikov, se je oblikovala med gledališkim občinstvom, v kavarnah in gostilnah in ob različnih dogodkih – od govorov do obešanj (Sennett, 1977; Hay, et al, 1975). Javnost, ki se je vzpostavljala prek tiska, ni bila v navzkrižju, še posebno na začetku, z neposrednim komuniciranjem iz oči v oči. Alexis de Tocqueville je v tisku videl potrebno sredstvo koordinacije delovanja v globalnih demokracijah.

»Da bi imelo neko združenje demokratičnih ljudi moč, mora biti njegovo telo številčno. Vendar so posamezniki, ki ga sestavljajo, raztreseni na širokem področju, vsak od njih pa je zadržan na mestu svojega bivališča s svojimi nizkimi dohodki ali z nenehnimi naporji, s katerimi si jih prisluži. Zato je treba najti sredstvo, da lahko vsak dan medsebojno občujejo, ne da bi se videli, in da skupno delujejo, ne da bi se srečali. Tako pravzaprav nobeno demokratično združenje ne more shajati brez časopisov (1840: 135).«

Toda tako kot tudi drugi množični mediji lahko časopisi namesto političnemu obveščanju in mobilizaciji služijo zabavi in drugim ciljem. V sredini 19. stoletja so začele v popularnem tisku prevladovati nad politiko grozljive zgodbe o zločinih in druge vrste apolitičnih »novic za razvedrilo«. ⁹

⁸ Tudi za Habermasa (1962, 1964) je razvoj tiska osrednji fenomen v procesu vzpostavljanja klasične meščanske javnosti v 17. in 18. stoletju. Vendar pa je Habermasova pozornost usmerjena na napetost med meščansko naravo tistih liberalnih pojmov javnosti, ki so bili vpisani v prve moderne ustave, in rastjo kapitalizma, ki je kasneje spodnesel liberalne institucije. Zanimarja pa, v kakšnem obsegu so bili obrtniki in delavci sposobni razviti svoje zmožnosti za javni diskurz.

⁹ Neil Postman (1986) v svoji kritiki etosa razvedrila, ki po njegovem mnenju uničuje javni diskurz, pretirava s tezo, da je glavni problem v spopadu med kulturo tiska na eni strani in vizualno in oralno kulturo na drugi. Razvedrilno gledališče se je v 18. in zgodnjem 19. stoletju občasno spreobrnilo v javni diskurz, medtem ko lahko časopisi degenerirajo v najbolj nizkotne oblike zabavljanja brez javnega diskurza (kar lahko danes potrdi hiter pregled tabloidov na stojnici katerekoli ameriške veleblagovnice). Na podoben način ponuja Anthony Smith verjeten scenarij prihodnjega razvoja novinarstva, ki ga utemeljuje s tezo, da pride do ostrega razcepa tega poklica v trenutku, ko začne služiti dvema vrstama občinstva:

»Novi novinar bo ali tehnik razvedrilnih novic ali pa specialist z lojalnostjo svoji temi, ki bo bolj podoben akademiku

Telegraf in kasneje telefon sta vpeljala hitrejša poročanja, ne da bi to spodneslo centralni pomen časopisov. Ti so ostali sredstvo hitrega prenosa informacij od kateregakoli specifičnega in zato relativno ozko omenjenega vira do široke publike. Višek modernega častnikarstva – vključno s tistimi formami, ki jih označujejo kričeči tabloidi in bombastični naslovi – sovпада s temi tehnologijami. Časopisi so se kljub vsemu še vedno naslavljali na specifične prostorsko skoncentrirane javnosti, katere so hkrati pomagali sooblikovati. Velika mesta so imela celo vrsto časopisov, ki niso tekmovali samo v hitrosti posredovanja novic, temveč tudi v tem, kako so novice predstavili. Bili so organi različnih mnenj in komentarjev, ki so predstavljali različne politične poglede, včasih pa tudi različne organizirane skupine.¹⁰

Postopoma se je uveljavila etika objektivnega novinarstva. Uredniki so ugotovili, da njihova politična stališča ujezijo preveliko število bralcev. Zato so se spustili na raven najnižjega skupnega imenovalca svojih bralcev in s tem začeli trend, ki sta ga nadaljevala in silno krepila radio in televizija. Še bolj pomembno pa je to, da se je skrčilo število časopisov. Dogodilo se je, da je v vsakem mestu prevladala prodaja enega ali nekaj časopisov. Utrditev prodaje pa je od vsakega časopisa zahtevala, da poizkusi poročati nevtravno čim širšemu občinstvu. Ko so se časopisi približali monopolu, so se oddaljili od svojega prejšnjega poudarjanja »deljenosti« političnih stališč.¹¹ Časopisni naslovi so postali mnogo manj pomembni, deloma zaradi naročniške prodaje, a tudi zato, ker sta radio in televizija postala vir prvih informacij o dogodkih. Časopisi so se obrnili k bolj podrobni obdelavi zgodb o dogodkih, za katere so ljudje čisto že vedeli, ali pa k novicam, ki so jih drugi mediji spregledali. Poglobljenost in uravnoteženost sta postala bolj pomembna kriterija poročanja.

V nasprotju s splošno razširjenim mnenjem, televizija ni uničila časopisov. Po prvem padcu so si časopisi opomogli, čeprav ne brez ostrih preizkušenj in zapletov. Toda čeprav je televizija spremenila časopise, ni odstranila zahteve po natančnem poročanju. Če naj kogarkoli ali karkoli krivimo za zaton staromodnih časopisov, pravi Antony Smith,

»mora to biti mesto samo – čigar medij so bili časopisi – mesto, ki je izginilo kot temeljna enota bivanja. ... Od konca druge svetovne vojne je postalo ameriško vlemesto povezano omrežje mest in predmestij, njegove ulice pa so postali otoki med avtocestami, po katerih avtomobili prevažajo svoje potnike v oddaljena predmestja, kar samo prazni divjino ali manjša mesta. Nova konstrukcija totalnega megalopolisa je razkrojila družbene navade, od katerih je bila odvisna časopisna naklada.« (1980: 31)

Starim mestnim časopisom predstavljajo osrednjo konkurenco novi predmestni

kot poročevalcu običajnih novic. Razcep med temi dvema vrstama novinarstva se zdi neizogiben: ena bo skrbela za neke vrste informacijsko tlačenstvo, v katerem se bo pravica do vednosti neopazno prelevila v pravico do razvedrila, druga pa bo skrbela za razširjen razred dobro obveščenih ljudi, ki si bodo pridobili sposobnost vrednotenja in obvladovanja virov informacij in primerjave različnih verzij istega dogodka.« (1980: 206)

Z računalniki podprti informacijski mediji zares dopuščajo uporabnikom, da izberejo med informacijami, ne da bi se pri tem zanašali na urednike v tistem obsegu, v katerem se morajo današnji bralci časopisov. Toda ali ne spominja to na pozno viktorjansko in edvardijansko dobo v Angliji, v kateri so se za en del prebivalstva razcveteli grozljivi časopisi za groš in senzacionalistično poročanje o zločinih, na drugi strani pa so nastali številni veliki časopisi, kot tudi cela vrsta najstarejših svetovnih intelektualnih tednikov, ki so se ohranili vse do danes?

¹⁰ Celo potem, ko so začele agencijske službe oskrbovati manjše časopise z večjim delom njihove vsebine, je ostal delež lokalnih vsebin sorazmerno velik, uredniki lokalnih novic pa so igrali osrednjo vlogo tudi pri oblikovanju in predstavitvi agencijskih informacij.

¹¹ Časopisi so začeli kot sredstvo povečevanje dobičkov uvajati tehnologije, ki so zmanjševale stroške. O teh in drugih aspektih časopisov v tem prehodnem obdobju glej A. Smith (1980); M. Schudson (1979).

dnevniki. Uveljavljeni časopisi so se s to konkurenco soočili predvsem z uvajanjem specializiranih izdaj za različna (predvsem geografsko opredeljena) občinstva.

Nobeden od velikih časopisov ne predstavlja (ali pomaga opredeljevati) tako kot nekdaj splošne, prostorsko strnjene javnosti. To funkcijo vse bolj prevzemajo lokalni časopisi z bolj omejeno naklado in posebne lokalne izdaje, vendar pa se to zgodi le občasno. Dejansko je glavni trend urbane transformacije odvezel sami lokalni javnosti velik del funkcij. Lokalna raven je ohranila le malo pomembnih dejavnosti. Celo osrednja mesta imajo v ekonomskih dejavnostih mnogo manj avtonomije, kot so jo imele še pred dvema generacijama. Povsod, razen v najmočnejših urbanih središčih, sprejemajo glavnino pomembnih ekonomskih odločitev korporativni akterji, ki so odmaknjeni od lokalnega prostora, o katerem odločajo. Kot kažejo današnji vzorci mobilnosti kapitala, ne morejo niti mesta, v katerih so nastanjena vodstva korporacij, pričakovati kakšnega posebnega nadzora nad njimi, saj lahko korporacije svoje poslovanje preprosto preselijo drugam (Bluestone in Harrison, 1982). Celo v odnosu na svoje lastne finance in delovanje – šole, policija itd. – so mesta močno odvisna od nacionalnih vlad. Ostalo je le malo klasičnih majhnih mest, o ohranitvi njihove visoke stopnje avtonomije pa skoraj ne moremo govoriti.¹² Posredujoča telesa še naprej izgubljajo svoj pomen v korist medijev in organizacij, ki postavljajo posameznike v odnos do države, ne da bi jih postavili najprej v odnos drug z drugim.

V večini okolij obstaja nekaj časopisov, ki opravljajo funkcijo splošnih informacijskih virov. Če pa hočeš vedeti kaj več o tem, kar je včeraj rekel predsednik ZDA, lahko pogledaš v enega od osrednjih dnevnikov. V ZDA se *New York Times* že dolgo razglašja za takšen »referenčni časopis« (newspaper of record). Na ta način ga tudi vse bolj uporabljajo v celi državi in tudi nekateri drugi so začeli prevzemati podobno vseameriško vlogo. Na drugi strani pa tisti časopisi, ki ne poizkušajo igrati te vloge, zmanjšujejo obseg in podrobnost poročanja o vseameriških in mednarodnih temah in preusmerjajo svojo pozornost na zadeve lokalnega interesa. Ne samo specializirani bralci, temveč tudi visoki stroški tiskanja dodatnih strani, so napeljali časopise, da so skrčili svojo vsebino. Še bolj dramatično pa so se specializirali bralci revij. Splošno usmerjeni tedniki še obstajajo, pojavila pa se je cela paleta revij za zaokrožene skupine od tekačev in mornarjev, do zbiralcev umetnin, računalniških navdušencev, disidentskih intelektualcev različnih usmeritev in vernikov različnih veroizpovedi. Kabelska televizija nudi bolj specializirane vsebine od klasičnih radijskih in televizijskih oddajnikov; njena ponudba precej večjega števila kanalov je cenejša od tistega, kar potrebujejo konvencionalne televizijske mreže za ohranjanje svojih bolj »splošno naravnanih« programov (oz. programov z najnižjim skupnim imenovalcem). Vendar pa njen razvoj le ni bil tako velik in tako hiter, kot so nasploh napovedovali. Nove komunikacijske in računalniške tehnologije bodo imele morda podoben (in podobno postopen) razvoj.

Kljub spremembam, ki jih prinaša kabelska televizija, ostaja televizija v nekaterih ključnih potezah drugačna od tiskanih medijev. Čeprav je elitam skupno (vključno s prodemokratskimi elitami), da se usmerjajo predvsem na kritiko televizije, velja opozoriti, da ima le-ta z demokratičnega stališča nekaj prednosti.

¹² S pojmom »klasično malo mesto« označujem tista mesta, v katerih ni samo malo prebivalcev, temveč so tudi povsem sposobna potencialne reprodukcije – kar vključuje polni razpon generacij in zadostno ekonomsko raznolikost proizvodnje, da lahko vsakdanje življenje v njih poteka v minimalni odvisnosti od zunanjih dejavnikov. Mesto, ki tako kot mnogo predmestij ni sposobno ponuditi lastnih servisnih dejavnosti za osnovno vzdrževanje gospodinjstva, po tem kriteriju izpade iz te kategorije.

V primerjavi s tiskanimi mediji je dostop do televizije izjemno lahek (Meyrowitz, 1985: 74–81). Ne zahteva nikakršnega trdega učenja pismenosti in ima malo kodov specializiranega dostopa. Še več, radio in televizija sta s stališča posameznega poslušalca/gledalca dejansko precej poceni. Večino stroškov pokrivajo oglaševalci, kar pomeni, da se ti mediji financirajo s prodajo poslušalcev in gledalcev oglaševalcem, kar pa pojmovanje, da so gledalci ali poslušalci potrošniki radia ali televizije, zamegljuje. Stroški se seveda prenašajo na potrošnike reklamiranih izdelkov, vendar pa ne nastopajo kot neposredna cena radia in televizije in zato ne ovirajo pretoka informacij. Morda najpomembnejše, televizija je v primerjavi s tiskom zelo splošen medij v dveh pogledih. Prvič, dosega precej večje občinstvo, ki je precej bolj heterogeno kot bralci časopisov (da o knjigah, ki so visoko specializiran informacijski medij, niti ne govorimo). V Združenih državah prodaja 115.000 trdo vezanih izvodov običajno zadošča, da se knjiga uvrsti med prvih 25 najbolj prodajanih knjig v letu. V nasprotju s tem pa je za uspešen TV »show«, ki je na sporedu v najbolj gledanem času, nekaj povsem vsakdanjega, da z vsako epizodo pritegne 25 do 40 milijonov gledalcev (Meyrowitz, 1985: 85, 348). Občinstvo pa sestavljajo prav neverjetno različni ljudje:

»Elektronski mediji so zaradi razlik v kodiranju porušili specializirane in segregirane informacijske sisteme, katere je oblikoval tisk. Med različnimi deli prebivalstva je sedaj mnogo več informacij, ki so jim skupne. Tisto, kar ljudje izkusijo in se naučijo prek elektronskih medijev, je relativno malo vezano na starost, tradicionalno izobrazbo in družbeni položaj. V pogledu tistega, kar ljudje na primer gledajo na televiziji, so podobnosti med različnimi starostnimi skupinami, rasami, spoli in razredi mnogo bolj zanimive kot razlike.« (Meyrowitz, 1985: 79)¹³

Drugi razlog, zaradi katerega sta radio in televizija mnogo bolj »splošna« kot tiskani mediji, je, da so ljudje mnogo bolj široki pri svojem izboru tem, ki jih gledajo na televiziji, kot pri izboru tistih, o katerih berejo v časopisih in knjigah. Za to obstaja cela vrsta razlogov – težavnost branja v nasprotju z gledanjem televizije, javna narava iskanja knjige o določeni temi v nasprotju z zasebno odločitvijo o gledanju TV oddaje o isti temi, nagnjenost, da ljudje preprosto pustijo prižgano televizijo v nestrukturiranem času in pri tem gledajo karkoli je na programu (oz. da se odločajo med omejeno ponudbo programov v času, ko so se odločili gledati). Morda bo to kabelska televizija do neke mere spremenila, toda ne toliko, da bi gledanje televizije postalo podobno branju tiska.

Tu vidimo eno od lastnosti radia in televizije, ki je v svojih implikacijah za demokratično politiko dvosmiselna. Medtem kot TV (in v manjši meri radio) poveže zelo veliko populacijo v skupno informacijsko okolje, ne pomaga pri formiranju prostorsko koncentriranih javnosti. Prostorska koncentracija pa je na sploh predpogoj za gosta, kompleksna omrežja družbenih razmerij tiste vrste, ki najpogosteje oblikujejo osnovo za politična gibanja participativne demokracije. TV se naslavlja na občinstvo, ki je brez prave prostorske identitete:

»Čeprav se kultura ustnega izročila v mnogočem razlikuje od kulture tiska, je zveza med fizičnim prostorom in družbenim prostorom obema skupna. Tisk je, tako kot vsi novi mediji, spremenil vzorce informacijskega toka v prostor in iz

¹³ Meyrowitz navaja študije, ki kažejo, da gledajo v gospodinjstvih z manj kot 10.000 dolarjev letnih prejemkov televizijo v povprečju 47 ur in 3 minute na teden; v tistih s prek 30.000 dolarjev prejemkov pa gledajo televizijo 47 ur in 30 minut. Podobno gledajo visokošolski diplomanti televizijo 90% tistega časa, kot jo gleda celotno prebivalstvo. Zaradi lahke dostopnosti je manj pogosto, da bi bil katerikoli kanal tako omejen na komunikacijo med elitami, kot so mnogi kanali v tiskanih medijih: na primer strokovne revije, intelektualni tedniki in druge publikacije, ki imajo razdelan kod dostopnosti, ki ga sestavljajo kompleksen besednjak, česte reference na specializirano literaturo itd.

njega. Posledica je bila, da je spremenil tudi status in moč tistih, ki so v različnih prostorih. V preteklosti so spremembe v medijih vedno vplivale na razmerja med prostori. Vplivale so na informacije, ki jih ljudje *prinesejo* v prostore in informacije, ki jih ljudje v prostorih imajo. Toda razmerje med prostorom in družbeno situacijo je bilo še vedno precej močno. Elektronski mediji pa gredo korak dalje: peljejo v skoraj popolno ločitev fizičnega prostora in družbenega »prostora«. Ko komuniciramo prek telefona, radia in televizije, ali računalnika, fizično nismo več determinirani s tem, kje in kdo smo družbeno.« (Meyrowitz, 1985: 115)¹⁴

Radio in televizija imata v odnosu na pospeševanje demokratičnega javnega življenja druge pomanjkljivosti. Čeprav svoje informacije na široko prezentirata, pa je količina posredovanih informacij zelo skopa. Besedilo vsakodnevnih večernih televizijskih poročil obsega na primer manj kot dva stolpca teksta na strani časopisa *New York Times*. Iz tega izhaja skrajna selektivnost (Hallin, 1986), čeprav je gledalcem verjetno ta pristranskost selekcije manj očitna kot jim je analitična pristranskost v tisku. Še več, televizija je sorazmerno šibek medij za pretok abstraktnih informacij ali analiz, njena moč pa je v posredovanju vtisov, čustvenih nabojev in nezavednih izrazov občutij. To je morda eden od razlogov, da imajo ljudje tako visoko zaupanje v voditelje televizijskih poročil – občutijo, da jih poznajo in da bi lahko zato prepoznali znake varanja ali prikrivanja, kar bi bilo nemogoče, če bi bili odvisni le od tiska.¹⁵ Posledica tega je, da televizija napeljuje ljudi k nadomestitvi racionalne ali abstraktne analize z njihovimi osebnimi vtisi in čustvenimi odzivi.¹⁶ V tem je izvor tiste posebne lastnosti Reaganovega predsedništva, ki je neprestano šokirala k tisku usmerjene komentatorje: mož je bil deležen velike naklonjenosti in lojalnosti, celo od tistih, ki niso odobravalni njegove politike. Februarja 1982 je samo 47% ameriškega prebivalstva pritrdilo »načinu, kako Ronald Reagan opravlja svoj posel predsednika«, medtem ko ga je 70% prebivalstva sprejemalo z odobravanjem »kot osebnost« (The Gallup Report 199, April 1982, str. 21, 31). V začetku leta 1987 je med zapletom zaradi prodaje orožja Iranu in namenitve dobička »kontrarevolucionarjem«, ki so se borili proti vladi v Nikaragvi, večina Američanov menila, da Ronald Reagan laže ameriškemu ljudstvu, toda velik odstotek teh istih Američanov ga je z odobravanjem sprejemal kot predsednika (Harris, 1987). Seveda ne gre za to, da so z odobravanjem sprejemali Reaganovo laganje, temveč za to, da so ljudje posvečali mnogo manj pozornosti analizi vsebine oz. implikacijam Reaganovih izjav kot pa ugodnim osebnim vti-

¹⁴ Medtem ko je Meyrowitzova osrednja teza pravilna, potrebuje zadnji del tega odlomka dodatno pojasnitev. *Izkustvo* elektronsko posredovanega komuniciranja ni določeno s prostorom in ne zahteva nikakršne posebne bližine sprejemalca sporočila. Elektronski mediji transcendirajo prostor precej bolj kot tisk, pri katerem je za komuniciranje še vedno potreben fizični transport objektov, in mnogo bolj kot ustno komuniciranje, ki zahteva dejansko soprisotnost govorca in poslušalca. Kljub vsemu pa se ne zdi verjetno, da se bosta fizični in družbeni prostor povsem ločila. Tako kot transportna infrastruktura tudi elektronski mediji olajšajo ljudem odločitve o bivališču, saj jim omogočijo večjo izbiro glede ljudi, s katerimi hočejo živeti, in jih s tem vse bolj osvobajajo ekonomskih zahtev po prostorski koncentraciji blizu delovnega mesta (ta zahteva še bližino surovin ter energetskih in informacijskih virov). Takšen razvoj bo morda peljal v tesnejše spajanje prostorske in družbene identitete, čeprav je osnovan na tehnologiji, ki presega prostor (Calhoun, 1986).

¹⁵ Roperjeva raziskovalna poročila kažejo, da je za večino Američanov od leta 1961 naprej televizija vir informacij, ki mu najbolj verjamejo. Od leta 1968 naprej prekaša zaupanje v televizijo skoraj dva proti ena drugi najbolj verodostojen vir, časopise. Leta 1978 je 47% Američanov, ki jih je anketirala The Roper Organization, identificiralo televizijo kot najbolj zaupanja vreden vir novic, časopise pa le 28% vprašanih. 67% je izjavilo, da dobijo večino novic s televizije (Sanders, 1986: 21). Vendar pa je od leta 1970 zaupanje v televizijo kot institucijo nekoliko upadlo (Gallup Report 253, str. 3, okt. 1986). Za nadaljnjo analizo glej Meyrowitza (1985: 106).

¹⁶ Treba pa se je spomniti, da ljudje v pred-elektronski dobi večinoma niso bili vneti bralci, ki bi uporabljali tisk in pogovore v procesu racionalnih in abstraktnih vrednotenih političnih problemov ali kandidatov. Celó v obdobjih močne demokratične politične mobilizacije, kot v ZDA v 19. stoletju, so volilce zavajali demagogi, sluge politične mašinerije in drugi »manj kot popolni« vplivi.

som, ki so jih ustvarili njegovi televizijski nastopi.¹⁷ Ta učinek pa je okrepilo še to, da je bil predmet Reaganovih laži na sploh precej oddaljen od neposrednih izkušenj njegovih poslušalcev. V tem smislu je televizija manj pomembna kot kanal prenašanja specifičnih bitov informacij kot pa splošno informacijsko okolje, ki vzpostavlja referenčni okvir za velik del našega mišljenja.

Televizija močno poveča naš občutek pripadnosti določeni populaciji – recimo državljanom ZDA –, vendar pa nam ne da neposrednega ali individualno prepoznavnega razmerja s člani te populacije (razen dozdevnega občutka domačnosti s politiki, televizijskimi poročevalci in zvezdami nadaljevalcev). Prej nas razpršeno in posredno povezuje z vsemi drugimi, posebno s centraliziranimi ustanovami, ki odločajo o programu in ga proizvajajo. Televizija daje tudi vseobsegajoč občutek pripadanja kategoriji – Američani – in celi vrsti sestavnih kategorij – belci, kristjani, Republikanci, srednji razred itd. Toda konstrukcija teh kategorij ne izhaja iz razmerij med njihovimi člani tako kot etnične soseske, cerkve ali politične stranke. Pripadanje k eni od njih je lahko osnova za opredeljevanje, ali celo motivacija za individualno delovanje, nikakor pa ne more biti osnova za uigrano kolektivno delovanje.¹⁸

Komplement posplošujoči naravi televizije je znatna resegmentacija komuniciranja, ki jo uvajajo številne uporabe računalniške tehnologije. Direktna, računalniško podprta politična kampanja po pošti lahko na primer služi politiku, da spodkoplje javni diskurz tako, da priredi svoja sporočila različnim seznamom naslovov, in tako dejansko pove različne stvari različnim skupinam volivcev ali potencialnih finančnih podpornikov. Računalniško podprto razlikovanje javnega mnenja je za politike (in druge) način preverjanja učinkovitosti različnih sporočil med različnimi kategorijami prebivalstva. Le-to lahko postane učinkovit del »plebiscitarnega predsedništva« (Lowi, 1985), saj omogoča politikom pozornost do javnega mnenja, ne da bi pri tem spodbujali javni diskurz. To pa spet pomeni oslanjanje na posredne in posredovane odnose med centraliziranimi akterji in razpršenimi posamezniki, ki so razvrščeni v različne kategorije. To se bistveno razlikuje od tiste prakse, ko politični kandidati dobivajo informacijo o javnem mnenju od vodij aktivističnih organizacij ali drugih predstavnikov (Ginsberg, 1986: 73). Ti sicer so ali pa niso demokratično izvoljeni, vendar pa vsaj občasno zares predstavljajo skupine, ki so se izoblikovale iz medosebnih razmerij.

Sprememb v tem, kako uspešno mediji podpirajo demokratično javno življenje, ne gre pripisovati le učinkovitosti tehnologij, ampak tudi spremembam v družbenih, ekonomskih in upravnih pogojih njihove uporabe. Splošni trend je na primer usmerjen na okrepitev tržnih kriterijev pri upravljanju radia in televizije. V sorazmernem deležu državnih kanalov ni prišlo le do krčenja, ampak se celo za

¹⁷ V tem pogledu lahko vidimo televizijo kot sredstvo širjenja tiste retorične karakteristike moderne dobe, katero je Adorno (1964) imenoval »žargon pravičnosti«. Gre za poudarek na govorčevi iskrenosti, ki je postavljena nad druge kriterije vrednotenja njegovih izjav. To značilnost lahko zasledimo že v Rousseaujevi veri v prirojeno dobro naše najgloblje narave, ki je pri njem individualistično združena z idejo, da je naš najbolj resnični jaz zakopan pod družbenimi maskami (od tod pa izhaja nezaupanje do tistega preveč očitno ponavljenege prestavljanja jaza, ki je vnaprej skrbno pripravljeno). To je v mnogih pogledih antiintelektualni impulz, ki pa ima zanimiv intelektualni pedigre. Glej zanimivo Sennettovo analizo »J'accuse«, posega Emila Zolaja v afero Dreyfus (1977: 2450–51).

¹⁸ Seveda lahko različne organizacije pozovejo člane neke kategorije, da začnejo določeno delovanje. Televizijski pridigar (duhovnik) lahko, na primer, prosi svoje gledalce za denar, ali da pišejo pisma političnim voditeljem in od njih zahtevajo uvajanje molitev v šole, ali da gredo na demonstracije proti abortusu. V tem smislu lahko televizija pomaga sprožiti kolektivno delovanje. Vendar pa ostaja televizija v temelju različna od lokalne cerkve ali celo nacionalne verske skupnosti, ki jo sestavljajo lokalne verske skupnosti, čeprav lahko ljudje, katere mobilizira, pripadajo tako na medsebojnih razmerjih zgrajeni skupini kot tudi medijsko opredeljeni kategoriji.

te kanale vse bolj zahteva, da določajo svojo programsko ponudbo v skladu s podobnimi tržnimi vrednotenji kot pri zasebnih postajah, pri čemer se zavrača drugačne opredelitve nalog javne službe. Njihov program je v vse večji odvisnosti od sposobnosti pritegnitve sponzorstva raznih korporacij in fondacij. Trgi so vse bolj internacionalizirani, saj prodajajo producenti iz ene države programe oddajnim postajam v drugi državi. Ločnica med informacijsko bogatimi in informacijsko revnimi ostaja vezana na ekonomski razred. Ne le da obstajajo različne publikacije in radijski in televizijski programi za elite in za »množice«, povečuje se tudi težnja po »plačani televiziji« in plačilu za računalniški dostop do informacij. Mnoge knjižnice na primer vsaj delno prehajajo od načela svobodnega in odprtega dostopa k dostopu do zakonsko zaščitenih podatkov po načelu »uporaba ob plačilu« (Garnham, 1986, 38–39).¹⁹

Ne zastavlja se nam le vprašanje, ali mediji zbirajo in širijo informacije adekvatno ter s tem ustvarjajo pogoje za informiranost državljanov. Mediji morajo nastopiti tudi kot forum javnega diskurza in tako ustvariti pogoje za participacijo državljanov. Vprašanje participacije je še toliko bolj važno sedaj, ko je nujna stroga selektivnost med neskončno množico bitov informacij, še posebno, če razmišljamo o fenomenih svetá sistema, katere lahko razumemo le prek teorij in interpretativnih aparatov, ki pa so lahko močno nezanesljivi in sporni. Toda množični mediji niso zadostna osnova za takšno javnost. Potrebne so posredujoče asociacije na sploh in formalne organizacije še posebej, ki se bodo lahko spoprijele s problemi na ravni sistema. Nadalje, javni diskurz zahteva areno, ki je ločena od partikularnih grupiranj na temelju življenjskega stila, in lokalne skupnosti, v katerih različni ljudje predložijo svoje ideje. Čeprav današnji mediji ne spodbujajo tovrstnega javnega diskurza, bo morala v velikih kompleksnih družbah vsakršna adekvatna javna arena demokratičnega diskurza delovati znotraj močno posredovanega družbenega sveta, ne pa kot njegova alternativa. Dolžnost družbenih teoretikov je, da razvijajo adekvatno konceptualizacijo posredovane javnosti, na bolj splošni ravni pa vzorec družbene integracije, ki bo odvisna od posrednih družbenih razmerij, katere omogočajo moderne tehnološke in organizacijske forme.

Prevedel Andrej Škerlep

LITERATURA

- Adorno, T. W. (1973) *The Jargon of Authenticity*. Evanston: Northwestern University Press [1964].
- Benhabib, S. (1986) *Critique, Norm and Utopia*. New York: Columbia University Press.
- Bluestone, B. and B. Harrison (1982) *The Deindustrialization of America*. New York: Basic Books.
- Calhoun, C. (1980) »Community: Toward a Variable Conceptualization for Comparative Research.« *Social History* 5, 1: 105–29.
- (1983) »The Radicalism of Tradition: Community Strength or Venerable Disguise and Borrowed Language.« *American Journal of Sociology*, 88, 5: 886–914.
- (1986) »Computer Technology, Large Scale Social Integration, and the Local Community.« *Urban Affairs Quarterly* 22, 2: 329–49.
- Castells, M. (1983) *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press.

¹⁹ V tej razpravi ne grem v podrobnosti teleteksta, telefaksa, informacijskih pripomočkov, interakcijskega videa in drugih novih tehnologij. Splošni trend je prav lahko povzeti. Takšni sistemi so (a) tehnološko mogoči, (b) še vedno precej dragi, (c) ne preveč priljubljeni v omejenih verzijah, ki so trenutno na razpolago. Razširjenost uporabe bo odvisna tako od kakovostne transformacije v bogastvu ponudbe in lažji dostopnosti, kakor tudi od velikega povečanja odstotka ljudi, ki uporabljajo računalnike.

- Dahl, R. A. and E. Tufte (1973) *Size and Democracy*. Stanford: Stanford University Press.
- Fraser, N. (1985) »What's Critical about Critical Theory? The Case of Habermas and Gender.« *New German Critique*, 35: 97–132.
- Garnham, N. (1986) »The Media and the Public Sphere.« pp. 37–54 in P. Golding, G. Murdock and P. Schlesinger, eds.: *Communicating Politics: Mass Communications and the Political Process*. New York: Holmes and Meier.
- Ginsberg, B. (1986) *The Captive Public: How Mass Opinion Promotes State Power*. New York: Basic Books, 1986.
- Gorz, A. (1982) *Farewell to the Working Class*. Boston: South End.
- Habermas, J. (1962) *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Neuwied: Luchterhand.
- (1964) »The Public Sphere.« trans. S. and F. Lennox, *New German Critique*, 3 [1974].
- (1978) *Communication and the Evolution of Societies*. Boston: Beacon, trans. T. McCarthy.
- (1984) *The Theory of Communicative Action, Volume One: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon, trans. T. McCarthy.
- (1987) *The Theory of Communicative Action, Volume Two*. Boston: Beacon, trans. T. McCarthy.
- Hallin, D. C. (1986) »We Keep America on Top of the World«, pp. 9–41 in Gitlin, T., ed. *Watching Television*. New York: Pantheon.
- Harris, L. (1987) *Inside America*. New York: Viking.
- Hay, D., P. Linebaugh, J. G. Rule E. P. Thompson. C. Winslow (1975) *Albion's Fatal Tree*. Harmondsworth: Penguin.
- Howe, F. (1905) *The City: Hope of Democracy*. New York: Scribner's.
- Jackson, K. T., (1985) *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States*. New York: Oxford University Press.
- Kasarda, J. (1980) »The Implications of Contemporary Redistribution Trends for National Urban Policy.« *Social Science Quarterly*, 61: pp. 33–68.
- Katznelson, I. (1986) »Working-Class Formation: Construction Cases and Comparisons.« pp. 3–41 in I. Katznelson and A. Zolberg, eds.: *Working Class Formation*. Princeton: Princeton University.
- Lowi, T. (1987) *The Personal Presidency*. New York: Basic Books.
- McCarthy, T. (1985) »Complexity and Democracy, or The Seductions of Systems Theory.« *New German Critique*, 35: 27–54.
- Meyrowitz, J. (1985) *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. New York: Oxford University Press.
- Postman, N. (1986) *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in an Age of Show Business*. New York: Penguin.
- Schudson, M. (1979) *Discovering the News*. New York: Harper and Row.
- Sennett, R. (1977) *The Fall of Public Man*. New York: Knopf.
- Smith, A. (1980) *Goodbye Gutenberg*. New York: Oxford University Press.
- Thompson, E. P. (1968) *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin.
- de Tocqueville, A. (1840) *Democracy in America*, vol. 2. New York: Schocken.
- U. S. Bureau of the Census (1986) *Statistical Abstract of the United States*. Washington: USGPO.
- Webber, M. M. (1967) »Order in Diversity: Community without Propinquity.« pp. 29–54 in L. Wirigo, ed.: *Cities and Space*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Weber, M. (1921) *Economy and Society*, 2 vols. Berkeley: University of California Press.

Programski dokument Zveze komunistov Slovenije

Revija Teorija in praksa je že v preteklosti posvečala teoretično in publicistično pozornost problematiki politične organiziranosti. Tokrat pa smo se odločili, da ponudimo v kritiško presojo Programski dokument Zveze komunistov Slovenije, ki je pred kratkim zagledal luč sveta pod pomenljivim in ambicioznim naslovom Evropa zdaj (z Jugoslavijo k Evropi).

K sodelovanju v reviji smo povabili vrsto naših znanstvenih, pedagoških in raziskovalnih delavcev, ki jih je že doslej njihov teoretični interes klical k znanstvenim premislekom o sferi politike, njenih ciljih, metodah in dilemah. Naše vabilo je veljalo tudi razmišljujočim političnim delavcem, ki se v areni družbenega življenja srečujejo z izzivi, ki jih pred njih postavlja politika in različne oblike njenih manifestacij. V vabilu nismo prezrli tudi tistih političnih premišljevalcev različnih političnih orientacij, ki jih razvijajoči se politični pluralizem na Slovenskem ne pušča neprizadete.

Našemu vabilu so se odzvali: Vlado dr. Benko, redni prof. FSPN, Marjan mag. Brezovšek, asistent FSPN, Bojko dr. Bučar, asistent FSPN, Matija Gjerkeš, dipl. sociolog, sekretar Medobčinskega sveta ZK Maribor, Bogomil dr. Ferfila, docent FSPN, Danica mag. Fink-Hafner, asistent FSPN, Ljubica mag. Jelušič, asistent FSPN, Primož mag. Južnič, Raziskovalna skupnost SR Slovenije, Bogdan dr. Kavčič, redni prof. FSPN, Andrej dr. Kirn, redni prof. FSPN, Tomaž Kšela, novinar, sekretar Predsedstva OK ZK Slovenije Maribor-Rotovž, Dušan Kumer, sekretar Predsedstva OK ZK Slovenije Ljubljana-Šiška, Boštjan dr. Markič, izredni prof. FSPN, Tone Peršak, docent na AGRTF, Vili Rezman, dipl. filozof, Medobčinsko študijsko središče Maribor, Leo dr. Šešerko, izredni prof. FSPN, France dr. Vreg, redni prof. FSPN, Drago mag. Zajc, raziskovalni svetnik FSPN.

VLADO BENKO

Prevrednotenje zunanje politike – zakaj in kako

Ni moj namen, da bi v tem prispevku razširjal obseg tematike, ki so jo avtorji programske točke »Za prevrednotenje naše zunanje politike« namenili očrtu poglavitnih smeri in načinov dejavnosti države in drugih institucionaliziranih družbenih sil na območju mednarodnih odnosov. Menim namreč, da so na dovolj

skopo odmerjenem prostoru navedli za obstoj, varnost in razvoj te družbe bistvene smeri, ki jim pravzaprav ni veliko dodajati.

Če pa se vendar lotevam ocenjevanja njihovega pristopa z vidika izostritev posameznih pozicij, poskusa njihovih strateških in deloma tudi taktičnih vrednotenj, je to zavoljo tega, da bi diskusija o tem, čemur pravijo »prevrednotenje zunanje politike«, privedla do takšnih izhodišč, ki bi jih bilo možno uresničevati v praksi. Ob tem razmišljam o temeljni funkciji, ki naj bi jo imela zunanja politika Jugoslavije, *to je o njeni funkciji za razvoj*. Iz te optike naj bi, po mojem mnenju, ocenjevali izhodišča za vodenje zunanje politike, pa seveda tudi rezultate tega vodenja.

Na kratko povedano in od avtorjev omenjene programske točke nikakor ne prezrto – čeprav nekoliko »rutinsko« in po mojem mnenju nekompletno izpostavljeno – bi morala biti strateška in taktična vodila v naši zunanji politiki *principialnost, fleksibilna pragmatičnost* (izraz I. Fabinca), *selektivnost in racionalnost*. Verjetno bi temu lahko dodali še marsikaj, toda glede na smoter razprave bo to zadoščalo.

Kot majhna oz. srednje velika država, dežela v razvoju, s takšno dediščino iz obdobja druge svetovne vojne, pa z uporom zoper Sovjetsko zvezo 1948. leta, si Jugoslavija ne more dovoliti, da ne bi na *principialni ravni* zagovarjala tako tiste vrednote, ki smo jih prevzeli kot pozitivno dediščino preteklega družbenega in političnega razvoja – kot so spoštovanje neodvisnosti, enakopravnosti in nevmešavanja v notranje zadeve – kakor tudi one, ki so v bistvu rezultat sicer protislovnega povojnega razvoja, npr. afirmacija človekovih pravic in pravice na razvoj. *To so danes univerzalne vrednote*, ki so doživele polno potrditev v burnih procesih letošnje jeseni na evropskem vzhodu in ne bi bilo tvegano trditi, *da bodo izidi teh procesov dajali nov impulz tako evropskemu zahodu in njegovim naprednim silam kot tudi drugod za širjenje in poglobljanje vsebine teh vrednot*.

Vprašanje, ki sledi, je naslednje: ali je ob taki principialni usmerjenosti v zunanji politiki Jugoslavije še prostora za tisti pristop do uresničevanja nacionalnih interesov, ki ga je moč poimenovati z *realizmom* oz. kot ga avtorji obravnavanega teksta razumejo s pragmatizmom? Menimo, da moremo na to vprašanje odgovoriti pritrdilno. Če je z realističnim vodenjem kake zunanje politike razumljeno, da njen subjekt po eni strani pazljivo in korektno meri resurse, tako materialne kot nematerialne, ki so mu na voljo, po drugi strani pa sledi tokovom v mednarodnih odnosih z neko mero anticipacije, potem je *pragmatizem eden od njegovih izrazov*. Čeprav ga spričo nekaterih njegovih klasičnih manifestacij v mednarodnih odnosih ni lahko pozitivno definirati – kot primer naj rabi znana Palmerstonova izjava v angleškem spodnjem domu, ki ji je kasneje – na predvečer druge svetovne vojne – sledil N. Chamberlain, namreč, »da se Anglija ne ravna po principih, marveč le sledi svojim interesom« – bi mogla biti njegova vsebina v usmerjanju akcij in dejavnosti z *vidika koristnih posledic* za kako zunanjo politiko. Stvar empirije je, da dožene kompatibilnost principialne zunanje politike z njenimi konkretnimi pragmatičnimi manifestacijami, zagovarjamo pa predpostavko, da ni neizbežno v sleherni »pragmatični« akciji ali dejavnosti videti kolizijo s principi.

Poudariti velja, da vidimo pomen uveljavljanja »fleksibilnega« pragmatizma zlasti v takšni zunanji politiki, ki je, kot smo dejali poprej, v funkciji razvoja. Vprav zastavitev vprašanja, v kolikšni meri je kakšna akcija ali pa dejavnost v prid razvoju, je kriterij za ocenjevanje pragmatizma.

Verjetno postanejo na tej ravni stvari jasnejše, če vključimo v razpravo *selektivnost* v zunanji politiki, ali točneje, selektivnost v izboru »adresatov«, selektiv-

nost, ko gre za *intenzivnost* odnosov s posameznimi partnerji v mednarodni skupnosti.

Ne bi mogli navesti točnega datuma, ko je Jugoslavija v šestdesetih letih inavgurirala zunanjo politiko tako rekoč na »vseh azimutih«, če naj z njo razumemo pglavitne smeri njenega delovanja. Z neuvrščenostjo kot njeno osjo oz. nosilnim stebrom, pa aktivnim delovanjem nasproti sosedom, z utrjevanjem svoje evropske pozicije, z urejenimi odnosi z velikimi silami in pa z državami s socialistično družbeno ureditvijo, naj bi ta država stregla svojim potrebam po razvoju. Spričo kumulacije ekonomskih in drugih problemov od sedemdesetih let naprej in njihovim stopnjevanjem v krizo vse večjega obsega, bi težko mogli govoriti o koristnih posledicah takšne usmeritve. V tej zvezi je mogoče reči vsaj dvoje, in sicer,

prvič, ta politika je bila vodena s predpostavko takšne vloge Jugoslavije v mednarodnih odnosih, ki ni ustrezala ne njenim merljivim in ne njenim nemerljivim dejavnikom moči, in

drugič, učinki takšne politike so se – predvsem z vidika razvoja – dolgoročno razblinjali glede na to, da ni bila vanj vgrajena *selektivnost*, to je izbor prioritet v pogledu partnerjev, ni bil podrejen niti potrebam našega razvoja kot tudi ne možnostim, ki so jih ekonomske in druge kapacitete Jugoslavije v določenem obdobju imele.

Ni nevarnosti, da bi ob upoštevanju selektivnosti v dejavnostih Jugoslavije trpela »odprtost v svet, krepitev stikov z vsemi svetovnimi središči« itd., zlasti če bodo na široko odprta vrata v svet nedržavnim gibanjem in silam.

Selektivnost v izboru »adresatov« vsekakor utira pot *racionalnosti* v zunanji politiki. Ta je lahko mnogovrstna, kajti vanjo je mogoče vključiti tako izogibanje dolgoveznim in pogostoma tudi hrupnim deklaracijam, ki sicer naznanjajo našo prisotnost na tem planetu pa nič več, kot tudi smotrno postavitev diplomatske in konzularne mreže in ne nazadnje dvig usposobljenosti profesionalnega aparata na območju zunanje politike, da bi mogel ustrezneje streči potrebam te družbe, zlasti tistim, ki zadevajo razvoj.

Tekst, ki smo mu posvetili teh nekaj vrstic, nosi naslov »Za prevrednotenje naše zunanje politike« (Podčrtal V. B.). Z njimi sem se obširneje dotaknil samo tistih vidikov »prevrednotenja«, ki se nanašajo na akcijske pristope do nje. Verjetno pa bi morali poudariti sicer danes že povsem razvidna dejstva o velikanskih spremembah, do katerih je prišlo na evropskem vzhodu, ki »prevrednotenje« v naši zunanji politiki neizbežno terjajo. Na tem prostoru se ustvarja »multipolarna« skupnost »ne v isto usmerjenih« zunanjih politik, kot je to bilo še nedavno, različnih avtohtonih in avtonomnih zunanjih politik, za katere je danes še tvegano prognozirati, v katero smer se bodo obračale. Toda eno je gotovo, namreč, da je dokončno v zatonu obdobje, ko je Jugoslavija glede na rezultate narodnoosvobodilnega boja, odpora zoper Informbiro in utiranje tretje poti štrlela iz sivine evropskega vzhoda in iz tega tudi pobirala sadove – nenazadnje v obliki močnih finančnih, a žal zapravljenih injekcij. Prav gotovo pa bodo te spremembe vplivale tudi na neuvrščeno gibanje s posledicami, da se bodo omajale pozicije »ortodoksni« režimov in okrepile tiste sile, ki zagovarjajo »izvirno« neuvrščenost, vendar z bolj naglašenim obnašanjem v smislu nevtralizma. Gre torej za stvari, ki v perspektivi bližnje prihodnosti segajo preko tistega, kar je v obravnavanem tekstu zapisano, namreč – v zvezi z neuvrščenostjo – »upoštevaje prakso našega prevladujočega angažiranja v gibanju neuvrščenosti« in kar ta formulacija domnevno pomeni. Vsekakor pa bodo te spremembe povzročile, da se jim bo morala Jugoslavija ob šibkosti, ki jo manifestira, preje prilagajati kot pa nanje vplivati.

In končno še zadnja misel. Dogajanja okrog 1. decembra 1989 in po njem slejkoprej prepričujejo, da je bodočnost te države, v kolikor hoče obstati, v njeni *konfederativni ureditvi*. Za Slovence bi takšna ureditev mogla biti vzrok, da nas katerikoli politik ne bi mogel več apostrofirati tako, kot je to storil S. Milošević v svojem nastopnem govoru v srbski skupščini, ko je govoril o »slovenskem delu države«. Začudo se na tem noben komentator ni ustavil.

Če obravnavani tekst iz tega ali drugega razloga vprašanje konfederativne ureditve in mesta zunanje politike v njej ni odprl, ga bo morebiti diskusija.

MARJAN BREZOVŠEK

ZK na razpotju

(Prispevek k analizi paroksizma naše sodobne situacije)

1. Tradicionalni mehanizmi legitimacije oblasti so prišli vsled različnih okoliščin v začetku 80-tih let v globoko krizo, ki je zagrozila z njihovim popolnim razpadom. Glede na dejstva (razkorak med institucionalnim sistemom in stvarnostjo, pomanjkanje učinkovite regulacije, padec produktivne funkcije sistema, krizo legitimnosti in legalnosti, eskalacije interesnih konfliktov, širjenje izveninstitucionalnih oblik delovanja in pritiskov) je (bilo) evidentno, da je Jugoslavija zrela za radikalne spremembe. Represivno ohranjanje *statusa quo* ne more dolgoročno zamenjati legitimacijskih mehanizmov, ker pravzaprav z zavlačevanjem rešitev pogloblja legitimacijsko krizo. Zato ni presenetljivo, da sta se izoblikovali dve alternativni opciji razrešitve legitimacijske krize:

1. Strategija uvajanja (kontroliranega) političnega pluralizma in izgradnje proceduralnih demokratičnih legitimacijskih mehanizmov;

2. Strategija (neostalinistične) množične mobilizacije od zgoraj, ki na podlagi političnega programa povezuje levi radikalizem in nacionalizem.

Glede na strukturo moči ponuja mobilizacijski politični sistem kombinacijo centralizirane moči in eshatoloških vrednot (t.j. sakralno kolektivistični model, ki posamezniku ponuja vpliv z delovanjem v okviru kolektiva, ki bo uresničil boljše prihodnost). Osnovni medij vzpostavljanja družbene integracije je moč, oz. prisila. Ni treba posebej poudarjati, da gre za monistični, monolitni sistem, ki se priklanja politični avtoriteti in uporablja arhetipe totalitarne nacionalistične ideologije in levoradikalne parole (antibirokratizem).

Drugi koncept (program) temelji na demokraciji, pluralizmu, toleranci različnosti, odprtosti do okolja, dominaciji znanja in stroke, deregulaciji, individualizaciji, tržnem tekmovanju itd. Takšen koncept terja drugačen politični sistem, to je sistem rekondiliacije, akomodacije in soglasja, ki kombinira decentralizirano strukturo moči in instrumentalne vrednote (t.j. svetovno-libertatni model, ki favorizira informiranost, raznovrstne načine interpretacije, toleranco manjšin, konkurenco idej, mehanizme kontrole). To je izrazito pluralističen sistem, ki implicira tudi svobodno ustavno izbiro, diskusijo, sporazumevanje. Sistem temelji na zaupanju, legitimnosti (volitve), konvergenci interesov.

Mobilizacijski sistem dolgoročno ne more rešiti nobenega od odprtih protislovij socialističnih ureditev, posebno pa ne more rešiti aktualnih ekonomskih, socialnih in političnih problemov Jugoslavije. Danes je nujno ugotoviti, da v socializmu nujne družbenoekonomske in politične reforme niso možne brez premika k formaliziranim demokratičnim proceduram legitimacije oblasti. S takšnim spoznanjem slovenska partija uveljavlja modernizacijo, ki ne pomeni več (prvič) zgolj obnavljanja real-socialističnega sistema. Pluralistični model, ki predpostavlja med drugim tudi pluralnost oblik racionalnosti, je oprostitev od totalitete, ki je bila možna samo s pomočjo terorja (fizičnega, psihičnega, strukturnega); je izključitev totalitarizma v družbi in politiki. Zaveda se, da je absolutna enotnost subjekta uresničljiva samo za ceno množičnih izključitev, t. j. paranoidnega odnosa do različnosti okolja. Pluralnost oblik življenja ne implicira neurejenosti, anarhije ali celo razpada družbe; prav nasprotno – zaradi fleksibilnosti in diverzifikacije zmanjšuje konflikte, je stabilnejša od totalitarnih družb. Zato ji ni treba največji del svoje politične energije uporabljati za zagotavljanje elementarne integracije, ampak jo lahko usmeri k reševanju subtilnejših nalog demokratičnosti družbe, k novim oblikam pravičnosti itd.

2. Takšnega izhoda pa seveda partija ni mogla zasnovati na nekaterih starih predpostavkah, iluzijah in dogmah o socializmu. Problemi, ki so jo potiskali v slepo ulico, iz katere ni poti naprej, so jo prisilili tudi na kopiranje določenih rešitev. Še več, v slepi ulici lastnih protislovij je spoznala, da se mora odreči nekaterim zakonitostim (real)socializma, ki izhodišče ustroja socializma ni videl v materialnem interesu članov družbe, ampak v ideji, pojmu socializma. Socialistična ureditev se je legitimirala predvsem kot sistemska dediščina revolucionarne ukinitve meščanske proizvodnje življenja, kar je rezultiralo tudi v odpravi nekaterih demokratičnih in civilizacijskih pridobitev. S kritiko institucionalnih ureditev meščanske demokracije je bila tako podana tudi kritika vseh njenih posebnih institucij: države, parlamenta, političnih strank. Samoupravljanje je bilo pojmovano kot radikalna negacija tradicionalne ureditve meščanske demokracije. Negativno formulirano je bilo samoupravljanje – ne-državni, ne-parlamentarni in ne-strankarski model urejanja družbe (seveda pa ni bil označen kot ne-demokratski!). V praksi je to pomenilo »odmiranje« pravnih elementov države in ne zmanjševanje moči vsiljevanja zamišljenih odnosov med ljudmi. Toliko se je tudi parola o ločevanju partije od države pokazala za napačno, kajti funkcija politične stranke je pravzaprav upravljanje države (seveda na podlagi demokratične legitimacije); pravi problem je proces legitimiranja različnih zahtev po sodelovanju v oblasti, upravičenih na volitvah.

Reformiranje socializma ni možno zgolj na ravni spremembe ideološke legitimacije – ob pogoju ohranjanja stvarnega monopola partijskega odločanja na vseh ravneh družbenega življenja. Očitno je bila napačna tudi predpostavka o primarnosti t. i. gospodarske reforme v »realnem socializmu«. Brez političnega pluralizma ni mogoče odpraviti političnega in ideološkega monopola partije na oblasti. Z drugimi besedami, brez političnega pluralizma ni možno vzpostaviti države kot splošne, pravične in pravne institucije. Samo pluralizem političnih iniciativ, zvez in na koncu strank, lahko prepreči ustoličenje političnega monopola in njegovo širjenje v sfero dela. Subjektiviranje družbe kot pogoj desubjektiviranja državno-partijskega amalgama (točneje amalgama vrhov države in partije) pa je možno – v pogojih implozije »real-socialističnega« modela – samo tako, da država namesto proizvodnega dobi instrumentalni značaj (odprava deminacije in vseobsežnosti). Seveda pa vse to zahteva jasno odstopanje od revolucionarne ideologije,

oziroma sposobnost razumevanja situacije, v kateri reformiranje – s programom, kot ga imamo pred seboj – pomeni bistven metodični odmik nasproti dosedanjemu vodenju politike v socialističnih režimih. Da bi se torej sploh lahko temeljno in objektivno, kar pomeni, brez plitke moralizacije ali politične žolčnosti in tartifovstva premislil paroksizmalni metež vseh por družbene stvarnosti, je bilo nujno postaviti vprašanje o protislovni naravi same Partije in nje-nega monopola.

Pri tem pa je prišlo do temeljnega zgodovinskega paradoksa: komunistična zavest postulira (tudi) načelo sveta, do katerega se je do sedaj v svojem pojmu opredeljevala absolutno-destruktivno (meščanski svet, civilizacijske pridobitve). Dejavnost negativitete meščanskega sveta namreč ni možna, kolikor meščanska predpostavka sveta ni konsekvентno izvedena v umnem »materialu« objektivne stvarnosti. Kolikor vse bistvene velike predpostavke, ki jih samopostavlja in samorazvija meščanska epoha, niso razvite, je naloga vzpostavljanja stvarne človeške skupnosti zgolj fantazija. Te velike predpostavke pa so: svet realizirane tehnike, svet realizirane etike in svet realizirane demokracije. Carstvo svobode ni možno brez civilizacijskih predpostavk in v siromaštvu. Partija se je tako znašla pred epoho meščanskih solucij, priznavanja kapitala in nastopanja sub specie managementa. Merilo njene subjektivnosti je v odpiranju teh zgodovinskih vprašanj, ne pa v apologiji revolucije. Seveda pa je paroksizem naše sodobne družbene situacije šele prolog vseh paroksizmov nastajajoče dramske igre.

3. Osnovni problem naše družbe je v tem, da je kompleksna, hkrati pa nima institucionalnih sredstev za trajno reguliranje te kompleksnosti. Pluralizem je edina pot, ki lahko prevlada krizo identitete in razvoja naše družbe. Njegovo bistvo je v eliminiranju inherentnih omejitev logike demokracije, ki jo ta vsebuje v pogojih koeksistence z logiko industrializacije in logiko kapitalizma. Logika demokracije institucionalizira kontra-moč in jo vključuje v svoje bistvo prek državljskih pravic in svoboščin, posebno preko pravic do organiziranja, zborovanja, svobode tiska. Ustava je temeljni zakon, ki zagotavlja pluralizem političnih moči in izvore eventualne uporabe sile. Socializem mora pomeniti polno afirmacijo logike demokracije, in to je njegovo bistvo.

Brez teh sprememb, ki so v Jugoslaviji očitno šele na začetku – in se bolj izrazito kažejo v razvitejših delih – bo sistem zapadel v t. i. »*progresivno mehanizacijo*« in se spremenil v vsoto neodvisnih delov (kar se že dogaja), ki »samostojnost« predpostavljajo integraciji in zmanjšujejo povezanost z okoljem znotraj te celote. Tem težnjam se bodo zoperstavile težnje po očuvanju celote v obliki enotnih in unitarnih struktur z recentralizacijo in dominacijo celote nad deli, kar pa bodo diktirali samo nekateri deli. Z izgradnjo dominantnega političnega centra, ki bo na politični moči in oblasti integriral vse ostale dele in podsisteme, pa spet nastopi problem (ne)razvoja. Pravi odgovor je zato samo v pluralizaciji družbe (v smislu funkcionalnega diferenciranja), prehodu iz enakosti v revščini k *enakosti v različnosti* ter sistemski (re)integraciji danes povsem dezintegrirane, segmentirane in v veliki meri anomične jugoslovanske družbe. Demokratični federalizem (necentralizem) je tisti nujni pogoj, brez katerega se sistemska integracija sprevrča v svoje nasprotje, t. j. v sistemsko samo(za)blokiranje, katerega nus produkt pa je nenehno produciranje simptomov lastne nesposobnosti razvoja ter delovanje mehanizma »dežurnega krivca«, v katerega se preusmerja odvečna energija, ki (vsled nakopičenega nezadovoljstva, frustracij, anksioznosti in nemoči) nujno dobiva značaj občasnih »nekontroliranih« izbruhov individualnih in kolektivnih iracionalizmov in nasilja.

Mednarodni odnosi v programskem dokumentu ZKS

Samo deloma je razumljivo, da zavzema problematika mednarodnih odnosov v programskem dokumentu ZKS, ki ga je CK sprejel 26. 10. 1989, relativno skromno mesto. Razumljivo morda zaradi zgodovinskega nasledka, iz katerega izhaja ZKS in organiziranosti jugoslovanske federacije, in manj razumljivo zato, ker so vsa politična in ekonomska reformna prizadevanja odvisna prav od miselnega obrata, od zagledanosti vase k odprtosti v svet. Simptomatično je morda tudi dejstvo, da je več razprave sprožilo že geslo o evropski kakovosti življenja in da naslov dokumenta, ki je izrazito mednarodnopolitična orientacija, v bistvu skriva notranjepolitične dileme. Saj ne zanikamo povezanosti notranje in zunanje politike, gre pa za to, da je odprtost v svet tudi eden od vzvodov sprememb doma.

Ne bomo malenkostni ob ugotavljanju določenega neskladja med 15. temeljnim ciljem in vrednoto, ki govori o vstopu v evropske integracije, zlasti EGS, in besedilom, zapisanim pod naslovom »Prevrednotenje naše zunanje politike«, kjer se ne omenja več EGS temveč ES, kar je strokovno gotovo ustrežnejši termin. Je že tako, da smo v določeni meri skeptični glede realizacije vseh lepih idej v socializmu, k čemer nas silijo izkušnje iz preteklosti, ki so bile često posledica neznanja in diletantizma. Majhne nedoslednosti pa nas gotovo ne bodo prepričale, da so ti časi za nami.

Gre za nekaj drugega. Zdi se, da program prevrednotenja naše zunanje politike ne prevrednoti ničesar. Je v osnovi naslov, ki zavaja. Namesto poudarjanja sodelovanja z DVR, ki v preteklosti med drugim iz notranjesistemskih razlogov tako in tako ni bolj zaživelo, se sedaj poudarja sodelovanje z Evropo. Le zakaj bi to šlo kaj dlje od deklaratornih fraz? Ostali elementi pa slej ko prej ostajajo isti. No, skoraj isti. Saj ne trdimo, da so bila v celoti vzeta načela zunanjepolitičnega delovanja v preteklosti slaba. Morda so bila celo boljša. Vsaj niso poznala prilagajanja standardov sodobne civilizacije našim specifičnim razmeram, o čemer govori naš programski dokument. Na srečo si ti standardi tega ne dovolijo. Standardi sodobne civilizacije se spoštujejo ali pa niso standardi sodobne civilizacije. Kompromisa ni.

Po drugi strani pa je sedanji programski dokument prevzel malo preveč pretekle frazeologije (Jugoslavija naj jasno določi . . .), kot da ne bi bila ZK na oblasti; nekaj je tudi nepotrebne tautologije (ljudev in narodov, dežel in regij), nekaj neustrezne delitve (sodelovanje s sosedi in krepitev regionalnega sodelovanja), predvsem pa dokajšnja mera zadržanosti in neinventivnosti (podpora konferenci RK SZDL). Mar ni že čas, da bi ZK organizirala svojo napredno konferenco na temo mednarodnih odnosov in mednarodnega sodelovanja?

Volilce pa bo najbrž bolj od svetlih fraz zanimalo, kako namerava ZK te cilje tudi uresničiti. Deklarativnih stališč nam je vsem dovolj, še posebno, če morda niti ne dosegajo temeljnih načel v ustavi. Jugoslavija bo jasno določila prednostne naloge zunanje politike, kolikor jih pač bo in tiste, ki jih bo. Nas bi bolj zanimalo,

katere so po mnenju ZKS te prioritete, ki naj bi jih Jugoslavija sprejela za svoje in kako namerava speljati postopek, da jih bo Jugoslavija sprejela za svoje?

Sodelovanje pri načrtovanju in izvajanju skupne federativne zunanje politike je ustavna dolžnost Slovenije. Pri tem pa še nismo slišali, da bi se kdo zavzel za to, da bi se težišče pri načrtovanju in nadzor nad izvajanjem preneslo iz zveznega predsedstva in ZIS na zvezno skupščino. Vemo, da je Slovenija neustrezno zastopana v vseh upravnih organih, tudi v SZZZ in v mreži DKP in informacijskih centrih ter predstavništvih GZJ. Morda federacija res ne dopušča ustreznega maneverskega prostora, toda kaj, ko Slovenija tega niti ne zahteva! Primarno odgovornost nosi gotovo republika pri tem, da je neustrezno zastopana v federalnih organih. Iz vsega mogočega znamo narediti politično vprašanje, le to dejstvo gre mimo nas, kot da se nas ne tiče. Kot da so mednarodni odnosi nekaj, kar je v domeni čiste politike federacije. Kot da je od uspešnega predstavljanja v tujini odvisen le ugled Jugoslavije, ne pa tudi njeno vključevanje v sodobne politične, gospodarske, znanstveno-tehnične in kulturne tokove. In skupaj z njo Slovenije. In kot da je to odvisno le od višjih in vodilnih funkcionarjev, ne pa tudi ali morda predvsem od nižjega in srednjega strokovnega kadra, ki ga Slovenija ne zagotavlja. Na tej točki bi gotovo kazalo izdelati program, ga uresničevati pod nadzorom javnosti in nositi tudi finančno breme za realizacijo programa. Politično pa za njegovo nerealizacijo.

Slovenija ima tudi ustavna pooblastila za samostojno delovanje v mednarodnih odnosih (v okviru skupno določene zunanje politike SFRJ). In delovanje v okviru DS Alpe-Jadran je danes gotovo že zastarel program. Na področju mednarodnega regionalnega sodelovanja se dogajajo procesi, znotraj katerih je čezmejna oblika regionalnega sodelovanja sicer nujen, toda ne zadosten pogoj za sodelovanje v sodobnih evropskih procesih. In kaže, da ZKS vztraja zgolj na tistih oblikah sodelovanja, ki tako in tako že obstaja. Pomanjkanje vizije je v predvolilnem boju huda slabost.

Relativno malo je federalnih enot v svetu s tako širokimi pooblastili za delovanje v mednarodnih odnosih, kot jih imajo jugoslovanske republike, toda drugo vprašanje je, ali ne bi deklarirana pooblastila morala postati tudi malo bolj konkretna in zavezujoča. Spremembe ustave iz leta 1974 so zgoraj omenjena pooblastila prej zožila kot razširila, čeprav je res, da bo šele praksa pokazala vsebino tolmačenja sprejetih sprememb. Le da današnja politika vliva kaj malo upanja, da se spremembe ne bodo tolmačile restriktivno. Procesi v Evropi pa kažejo prej na to, da bi tudi pri nas kazalo spodbuditi prizadevanja za ustavno pravico do sklepanja mednarodnih pogodb s strani federalnih enot na vseh tistih področjih, ki so v pristojnosti samih federalnih enot. Gledano z vidika izkušenj in prakse, v mednarodnih odnosih to ne bi bila niti posebna novost. Kot tudi ne bi bila posebna novost organizirano predstavljanje Slovenije na informativnem, gospodarskem, kulturnem, turističnem in drugih področjih. Saj pogoji in nastavki za to že obstoje, le razviti in spodbuditi bi jih bilo potrebno. Predvsem pa pred tem vedeti zakaj.

Vsega tega pa ni moč doseči z golim voluntarističnim hotenjem na osnovi deklariranih ciljev, temveč s sistematičnim, načrtnim delom pri organiziranju družbenih institucij za tako delovanje. In tu je nov Avgijev hlev, v katerega bi lahko stopil Heraklejev duh prenovljene ZK. Številni so organi, organizacije, ustanove in kar je še podobnega, ki se ukvarjajo s problematiko mednarodnih odnosov v Sloveniji. Toda učinki so pičli in mehanizem je drag. Volilcem in članom bi bilo potrebno kaj konkretnega obljubiti.

Skratka, pri zunanjepolitičnih načelih bi želeli prebrati prioriteto ZK do delovanja v mednarodnih odnosih in uzreti vizijo ustreznega mehanizma za doseg te prioritete. Če bo ZK seveda hotela ostati na oblasti. Če pa ne bo ostala na oblasti, pa mora imeti vsaj konkreten program, s katerim bo naskakovala oblast.

In končno, ker se nam zdi, da ideje same ne bodo zaživele, bi kazalo dati nekaj obljub kar se kadrovske politike tiče. Fraze o podružbljanju gor ali dol, zunanja politika mora biti sposobna in strokovna ter učinkovita, kar bo med drugim zagotovila le ustrezna transparentnost te politike. Često slišimo, da bremeni ZK peza preteklosti, toda to še najmanj velja za področje zunanje politike. Prav zunanja politika je v preteklosti tako kadrovske kot načelno teoretično bila tista, ki je imela ugled doma in v svetu. Ta ugled je v zadnjem času malo zbledel, toda takega konja ne velja kar tako odpisati. Malo več resnosti in veljave bi pa že zaslužil. Ali pa bo prazen prostor izkoristil kdo drug!

MATIJA GJERKEŠ

Evropa zdaj!

Ali o koncu partijskega socializma

V mojem praktičnem političnem delovanju (v Podravju) je razprava o vlogi Zveze komunistov v zadnjih dveh letih šla skozi tri etape.

1. Razprava o prenovi ZKS, v okviru katere smo načeli že vsa bistvena vprašanja treh znanih reform, a je bila kakovost razumevanja posledic prenove ZKS še premalo jasna.

2. Razprava o političnem pluralizmu, ki je pri bolj razmišljajočih takoj pomenil tudi večstrankarski sistem in demokracijo v političnem sistemu s funkcioniranjem pozicije in opozicije in vsem tistim, kar je osnovni pogoj za formiranje pozicije in opozicije.

3. Razprava o *Evropi zdaj* je odprla že vsa vprašanja, tako da posledice pomenijo konec partijskega socializma. Je osvoboditev od vnaprej dane resnice o socializmu, četudi ga nekateri imenujejo »demokracijski socializem«. Socializem je mnogo več, kot si lahko zamisli še tako dobronamerna stranka.

Ideji socializma smo v zgodovini največjo škodo naredili tudi zato, ker smo besedo prepogosto uporabljali in stvarjem dodajali le pridevnik »socialistični«. Za rešitev pozitivnega v ideji socializma je zato treba biti kritičen do vseh in vsakogar, ki besedo socializem uporablja v pridevniški obliki. V javni razpravi, ki teče v enopartijski – večpartijski psihozi znotraj Jugoslavije in ob razpadanju enopartijskih sistemov v vzhodnoevropskih državah, komunisti postavljajo vprašanja o realizaciji programskih usmeritev v *Evropi zdaj*. Pogosto so naslednja stališča in vprašanja:

- »Program je preambiciozen, da bi ga ZKS lahko uresničila!«
- »Ali je program vizija ali obveza?«
- »ZKS ima dober program, vsi drugi ga še nimajo!«

Tak odnos do programskih usmeritev razkriva, da v zgodovinsko odločilnem obračunu z enopartijsko varianto socialističnih družb premalo pozornosti usmerja-

mo v razkrivanje resnice, da je konec partijskega socializma. S tem dokumentom odpiramo poti novim pobudam, novim pogledom in novim partijam. Vsi ti novi subjekti, in tudi ZKS sama bodo vplivali na drugačno rezultanto političnega in praktičnega boja, kot jih je doslej oblikovala ZKS. Ogromno novega so člani ZKS v zadnjih dveh letih sprejeli in predlagali. Zavest članov ZKS se že dolgo ni tako hitro spreminjala, kar je zasluga splošnih objektivnih družbenih razmer in subjektivne volje znotraj ZKS. S sprožitvijo procesa prenove ZKS smo spoznali:

- da je to zahtevna pot iz enopartijske države v večpartijski sistem,
- da je to več svobode za iniciative znotraj civilne družbe,
- da je to odprta pot na trg blaga, kapitala, delovne sile in idej,
- da je to vrsta sprememb v korist države s sodobnim pravnim sistemom.

Iz enega sistema znanja in vrednot stopamo v nov sistem znanja in vrednot. To delo ni končano, nadaljevalo se bo ob različnih političnih vplivih na vsa bistvena vprašanja razvoja te družbe z novimi političnimi subjekti. Vsa ta različnost se bo organizirano spopadla pred, ob in po volitvah.

V programskem dokumentu so mnoga pomembna stališča, ki posledično vodijo v novo kakovost. Vse nas osvobajajo ene usmeritve in ene resnice. Naj navedem nekatera od teh stališč brez razporeditve po vsebinskem pomenu:

»Smo za družbeno nazorski in politični pluralizem, ki išče in najde skupne točke življenja ljudi.«

»Dosedanje zasnovе socializma opuščamo po reformni poti...«

»Upoštevam pravico do združevanja za uveljavljanje političnih in družbenih interesov izven strank (mirovna, ekološka gibanja, gibanja za enakopravnost žensk), uveljavljanje sodelovanja znanosti, strok, interesnih in drugih združenj v procesu političnega odločanja...«

»Konkurenca programov političnih organizacij naj omogoči politični trg in svobodne volitve. Institucija opozicije je strukturni pogoj racionalne politike.«

»Zavzemamo se za uvedbo ljudske iniciative v naš politični sistem...«

Vse to bo povzročilo izrazite spremembe pri vplivanju na družbeni razvoj in tudi na doslednejšo usmeritev ZKS h konkretnim programskim vprašanjem. Programske usmeritve ZKS v bistvu izzivajo vse ljudi, ki imajo voljo in moč vplivanja na družbene spremembe, da se organizirajo, organizirano izoblikujejo poglede in stališča ter organizirano vstopajo v akcije za realizacijo svojih pobud. To so torej nove razmere političnega dela, v katerih programskih ciljev ZKS ne bo več možno uveljaviti na način, ki bi si ga zamislili samo v ZKS. Novi politični subjekti in družbena gibanja so osvobojeni obveznega partijskega pogleda na družbeni razvoj. Te razmere bodo dodaten izziv za znanost in stroko, ki bo v javnost utirala zahtevnejše kriterije za sprejemanje odločitev. Ta spoznanja so se komunistov na terenu že prijel. To so razlogi za oceno, da je sedanja razprava ZKS kakovostna ravno zato, ker se komunisti odgovorno odločajo za družbeni razvoj, kjer ta ne bo več odvisen od enega partijskega pogleda. Tega novega družbenega razvoja komunisti ne bodo ovirali, ker smo že dosegli krčenje dogmatske zavesti. V bistvu smo prišli tako daleč, da si oblikujemo pozitiven program in ni potrebe, da se gradi program na pozicijah boja proti dogmatizmu. Tega smo osvobojeni.

Ob tem pa programskemu delu manjkajo zelo pomembni odgovori na organizacijsko vprašanje. To ob tako odločilnih spremembah ne sodi le v statutarno področje. Organizacijskih vprašanj se v vseh delih ZKS niso kakovostno lotili, zato ni izoblikovane dovolj kritične mase, ki bi pritisnila na radikalnejše spremembe. Pri tem mislim zlasti na obračun z vsem tistim, kar je to organizacijo spremenilo v preveč togo in premalo ustvarjalno pri zbiranju socialne energije ljudi za potreb-

ne spremembe. Ta obračun pa ni možen, če ni osmišljene in od vodstva podprte nove podobe funkcioniranja članov, če ni nove bolj funkcionalne organizacijske strukture brez OO ZKS, če ni učinkovitih pretokov idej od člana do vodstva in obratno, če ni volje za povezovanje zainteresiranih za konkretne projekte in na tej osnovi prebijanje različnih organizacijskih in nivojskih ovir. Opraviti bi morali premik aktivnosti iz organizacije in sestankov v družbeno okolje in akcije. V to okolje pa smo doslej vstopali z našim delom v SZDL, v sindikatu, v organih samoupravljanja itd. Pri tem so se mnogi komunisti zelo resno angažirali, delali so odgovorno s podporo ljudi in za to lastno aktivnost niso potrebovali podpore v OO ZKS. Svojega znanja in koristnega političnega dela med ljudmi sploh nismo uveljavljali pod imenom ZKS na lokalni ravni. Zato je ob organizacijskem vprašanju vrsta zagat, ki sega od vprašanja, kako odpraviti OO ZKS, do vprašanja imena organizacije. Pri organizacijskem vprašanju v celoti dogmatizma še nismo osvobojeni. Zato bomo veliko dela morali opraviti od kongresa do volitev. Najresnejši organizacijski poseg pa bo opravljen po volitvah. Takrat se bo razkrilo, koliko smo v ZKS zamudili, ker nismo organizacijske strukture pravočasno pripravili za nove potrebe stranke med strankami.

BOGOMIL FERFILA

Program je funkcija časa in razmer

Kljub temu, da je Program ZK le eden od brezštevilnih dokumentov in papirjev, ki jih je sproduciral hipertrofirani partijski aparat, je vseeno prelomni mejnik na partijski poti. Vendar je vse tisto, kar se veže nanj, mnogo pomembnejše od tistega, kar je v njem. S tem mislim zlasti na preplet ekonomsko političnih in sociokulturnih silnic časa in okoliščin (razmerij moči, interesov, polarizacij), ki so ga sooblikovale, kot tudi na samo metodologijo, način in postopnost njegovega nastajanja. Njegova odločilna determinanta je prav gotovo kriznost časa in kriznost položaja partije v slovenskem in jugoslovanskem kotlu. Obdobje kraljevanja ideološko-partijske logike, ratia, kriterijev dela in življenja se je hvalabogu dokončno in nepovratno poslovilo. Partija je potisnjena v položaj enega od političnih dejavnikov in se temu primerno tudi obnaša. Res, skoraj neverjetno je, kaj lahko naredi konkurenca ter eksistencialni strah partijskih struktur! Še pred nekaj leti je bil slovenski politični prostor zatohla in zatemnjena kamra, in okrogla miza ali kongres v Beogradu je predstavljal možnost mnogo bolj svobodomiselne izmenjave pogledov in teorij. Danes pa je ozemlje Srbije in njenih satelitov prava mora, v Sloveniji pa politična scena dobiva vse bolj značilne poteze pluralistično strukturirane in svobodomiselne zahodnjaške politike. Potrebno je priznati, da je k temu prispevala levji delež tudi slovenska partija – po desetletjih vlečenja napačnih potez je tudi ona končno potegnila pravo – čeprav morda tudi zadnjo (prav gotovo zadnjo na kraljevski način). Zmogla je toliko preudarnosti, treznosti, zdrave pameti, da je sprevidela, da se je njen čas iztekel in da je s svojo transformacijo v celoti dvignila tudi reformske zapornice. Seveda si je tako tudi podaljšala svojo

eksistenco oziroma opravila generalko za nastopanje v novih kostumih in na novem odru (nedvomno bi jo sicer piš zgodovine neusmiljeno odpihnil).

V skladu s kompetitivnostjo slovenske politične scene je nastajal tudi partijski kongresni dokument, ki obenem predstavlja izhodišče za pripravo partijskega volilnega dokumenta. V »zlatih partijskih časih« je bilo ukvarjanje s pisanjem programskih dokumentov postransko opravilo partijskih »aparatchikov«, ki so bolj uporabljali škarje, lepilo in fotokopirni stroj kot pa pamet in pero. Sedanji program pa je produkt dolgotrajnega in širokega kolektivnega dela, ki ga je v veliki meri opravil nastopajoči partijski vrh kot jedro programske komisije.

Zaradi dejstva, da smo v uvajanju večstrankarske politične scene še na samem začetku, je partijski program približno enak »šmorn« kot programi vseh ostalih političnih strank. Je privlačna sintetizacija lepih in kolikor toliko znanstveno utemeljenih želja o bodočih smereh razvoja slovenske in morda tudi jugoslovanske družbe. Kot sem že rekel, glede programa niso komunisti nič boljši in nič slabši od drugih političnih subjektov oziroma od programa celotne gospodarske in družbene reforme nasploh, saj se vsi skupaj nahajamo v fazi tipanja, iskanja novega, soočanja z neznanim in nepredvidljivim. Zato tudi ni nobene navezave, kotinuitete s prejšnjo partijsko linijo. Danes so padli vsi nekdanji partijski stereotipi: družbena lastnina, samoupravljanje, enopartijski sistem, strah in sumničenje zasebne iniciative, omejevanje vernikov in cerkve ipd. Partija sedaj programsko in stvarno sprejema vse, kar je napredno, ideoloških meja ni več. To je bilo vezano tudi na odhod stare partijske garde, ki je na tak ali drugačen način doumela, kam piha veter (le nekateri najbolj »oglati« še od časa do časa dvignejo glavo).

Takšna situacija pa je tudi dvorezen meč in velika verjetnost je, da se partija njegovi ostrini ne bo mogla umakniti.

Zaradi vsebinske identičnosti vseh političnih strank in strankic in tudi zaradi dokajšnje apolitičnosti širokih volilnih mas, je verjetno, da bo na volitvah bolj malo pomembno, kaj je v programu sploh zapisano (morda se le 10–20% volilcev resneje pogloblja v vsebinske usmeritve in problemske dileme programskih tekstov, ves preostali »folk« pa gre na intelektualno mnogo manj zahtevna obeležja političnih strank). Večji poudarek zna zato biti na zgodovinskem imageu posameznih strank, ki je seveda za partijo dokaj neugoden. Pomembna volilna determinanta so prav gotovo kadri, zlasti vodilni, s katerimi stranka razpolaga. Tudi tu se partiji ne obetajo pretirano sončni časi. Iz situacije, ko je imela v svojih vrstah oziroma na čelu nesporno zvezdo slovenske politike, Milana Kučana, pa tudi niz drugih uglednih politikov, se je na kongresu prelevila v stranko, v kateri je bolj znanih osebnosti zelo malo. Ti dve značilnosti prav gotovo ne povečujeta njenih možnosti na spomladanskih volitvah. Olajševalna okoliščina je pravzaprav ta, da tudi drugod ne najdemo pomembnejših osebnosti »na kupu«.

Naj se nekoliko zadržim še pri ekonomskem sklopu programa, pri katerem sem tudi največ sodeloval. Strukturno sledi logičen vrstni red tako, da začne z izhodišči, razdela temeljna sistemska bloka – lastnino in upravljanje, postavi razvojne kriterije in spodbude ter se izteče v obravnavo ključnih gospodarskih sektorjev (kmetijstva, energetike, bančništva, stanovanjskega področja).

Kar se tiče preobrazbe družbene lastnine, menim, da se je partija postavila na ekonomsko najbolj sprejemljivo stališče, čeprav bi z vidika podpore in volilnih glasov morda bilo ustrežnejše kakšno drugo. Zavzela se je za dvostopenjsko transformacijo: v prvi fazi naj bi se sedanji družbeni (ne)lastnini v celoti (pri vseh podjetjih) določilo skupnega zunanjega lastnika (pokojninski sklad ali delno razvojni sklad), s čimer naj bi se v prvi vrsti omogočila finančna normalizacija naših

podjetij. V drugi fazi pa naj bi podjetja prehajala v roke delničarjev (stimulirano naj bi se delavsko delničarstvo) domačega in tujega privatnega kapitala, podjetniških teamov. Nujno je, da sta tako prva in druga faza pod strokovnim in demokratičnim nadzorom, da ne bi prihajalo do malverzacij in razprodaje družbenega premoženja.

Kot druga opcija, ki jo predvsem iz egoistično premoženjskih interesov zagovarja lep del direktorjev (ki si v sedANJI situaciji lahko z nekaj potezami »naberejo« ogromni kapital, privlačna pa je tudi za delavce, saj »tudi drobtinice so boljše kot nič«), nastopa ideja, da je potrebno del kapitala podjetja brezplačno razdeliti med zaposlene delavce. Tu se spet pojavljajo ideje iz obdobja »kraljevanja minulega dela«, češ da je podjetje tudi rezultat minulega dela vseh v njemu zaposlenih delavcev. Zakaj so takšne ideje nesprejemljive? Verjetno lahko rečemo, da se je v našem gospodarstvu delilo kvečjemu preveč, ne pa premalo, da je njegova tehnična opremljenost na obupno nizki ravni, da je vsak za svoje delo že plačan z osebnim dohodkom, da bi se preko pokojninskega sklada družbeni kapital v prihodnosti itak distribuiral med delavce oziroma upokoјence itd. Tudi prihajajoči zakon o lastnini bo verjetno šel v smeri pokojninskega sklada kot zunanјega lastniškega titularja družbenih podjetij.

DANICA FINK-HAFNER

Novi program in modernizacija Zveze komunistov

KP-ZK, vladajoča stranka v enopartijskem političnem sistemu, je (bila) *osrednji nosilec in nadzornik vzdrževanja predmoderne (obmoderne) političnega reda*. V okoliščinah, ko družbeno-gospodarske razmere, civilno-družbeni pritiski in konstituiranje avtonomnih sfer javnosti izsilijo procese politične pluralizacije, lahko takšna stranka ubere eno od dveh možnih poti in sicer:

- ali bo za vsako ceno zgolj kozmetično korigirala svojo anti-moderno ideologijo, sicer pa se še bolj oprijela vseh političnih, državnih in represivnih vzvodov svoje vladavine,

- ali pa bo strategijo trajnejšega obstoja zasnovala na predpostavkah modernizacije celotnega prostora politične intermediacije, vključno s specifičnimi modernizacijami ZK, civilne družbe in države kot sfere upravno-administrativnih, pravnih, sodnih in represivnih aparatov.

Zveza komunistov Slovenije se v ponujenem programu verbalno opredeljuje za zadnjo možnost. Zanima nas, ali je oziroma v kolikšni meri je ta načelna opredeljenost za modernizacijo dosledno razdelana v programskem dokumentu »Za evropsko kakovost življenja«.

V razpredelnici primerjamo naslednje tri entitete:

- kvalitete oziroma elemente modernega prostora politične intermediacije;
- pojmovanja teh elementov, kakršna teoretično pričakujemo od moderne (modernizirajoče se) politične stranke ter
- pojmovanja teh elementov, kot so razvidna iz predloga programa ZK Slovenije (1989).

KVALITETE PROSTORA POLITIČNE INTERMEDI- ACIJE	POJMOVANJA MODER- NE (MODERNIZIRAJOČE SE) POLITIČNE STRAN- KE	DEKLARIRANA POJMO- VANJA ZK V PREDLOGU PROGRAMA 1989
Osnovno opredeljevanje tega prostora Strukturne in funkcionalne značilnosti tega prostora	Politični prostor med moder- no družbo in moderno državo Priznavanje in praktično upo- števanje pluralnosti in konkurenčnosti	Eksplicitno ni opredeljeno Priznavanje nujnosti uvajanja pluralnosti in konkurenčno- sti, opredelitev za »sestop ZK z oblasti«; za prehod iz eno- partijskega sistema v politi- čno pluralističen sistem Priznavanje nujnosti politi- čnega pluralizma in opozicije kot strukturnega predpogoja racionalne politike, zavzema- nje za človekove pravice in svobodo, za svobodne in poštene volitve ter politično konkurenco
Bistvene determinante kon- kretne demokracije	Moderno pojmovanje demo- kracije (politični pluralizem, legalna opozicija, garantirane človekove pravice, svobodne volitve, legalnost tekmovanja za glasove volilcev)	Načelno zavzemanje za svo- bodo združevanja brez partij- skega nadzora, za strankar- sko in drugačno (nestrankar- sko) interesno združevanje
Interesno združevanje	Svobodno, na podlagi intere- sov državljanov, ne pa dirigi- rano s strani monopolnih političnih subjektov, registri- rano pri ustreznem upravnem organu na podlagi relevantne moderne zakonodaje	Opredelitev, da se bo ZK obnašala kot moderna poli- tična stranka v modernem političnem prostoru; po novosprejetih političnih pra- vilah bo stopala v javen boj za čimvečji delež na oblasti Zavzemanje za pravno drža- vo
Mesto in funkcija političnih strank	Pojmovanje političnih strank kot subjektov boja za oblast (udeležbo v oblasti) v prosto- ru politične intermediacije	Zavzemanje za samostojno, učinkovito gospodarstvo, svobodno gospodarsko ustvarjalnost, za socialno in ekološko odgovorno gospo- darstvo Ni natančneje opredeljeno
Razmerje političnih strank do države	Avtonomnost državnega apa- rata; politične stranke se borijo za vpliv na delovanje tega aparata	Priznavanje teh subjektov kot avtonomnih subjektov, mož- nih političnih partnerjev ali nasprotnikov
Razmerje političnih strank do gospodarske sfere	Avtonomnost gospodarske sfere; politične stranke obli- kujejo in volilcem ponujajo programe ekonomske politi- ke	Priznavanje teh subjektov kot avtonomnih subjektov v poli- tičnih procesih – brez določ- nejšega definiranja relacij med ZK in temi subjekti
Razmerje političnih strank do družbe	Politične stranke kot »posrednik« in »vratar« druž- benih interesov v sfero politi- ke	
Razmerje političnih strank do avtonomnih civilno-družbe- nih subjektov		

KVALITETE PROSTORA POLITIČNE INTERMEDIACIJE	POJMOVANJA MODERNE (MODERNIZIRAJOČE) POLITIČNE STRANKE	DEKLARIRANA POJMOVANJA ZK V PREDLOGU PROGRAMA 1989
Članstvo v političnih strankah	Ne naddeterminirano z ekskluzivnostjo članstva v vladajoči stranki, temveč članstvo, ki je ideološko-programsko oziroma primarno socialno-interesno motivirano	Odpovedovanje članstvu ekskluzivne monopolne stranke; za prostovoljno, ideološko-programsko motivirano članstvo
Principi organiziranosti političnih strank	Teritorialna	Odprte dileme – stališče, da bo ZK te dileme razrešila v skladu s spremembami svoje družbene vloge
Notranja demokracija v političnih strankah	Demokratski odnosi, zaščita manjšin, pravica do aktivnosti (»drugačne«) manjšine	Za ukinitev načela demokratskega centralizma, za enakopravnost, za zaščito manjšin v ZKJ, pravica do pobude, samoorganiziranja in alternativnih projektov znotraj prenovljene
Politični image politične stranke	Sestavina in dejavnik javne podobe stranke v boju za oblast	Priznavanje pomena teh kvalit; dejavno poseganje v stari program in simbole ter politična gesla ZK
Politične tematike	Tematike t.i. stare političnosti, vse bolj pa tudi vdiranje tematik t.i. nove političnosti	Ideološka revizija tematik t.i. stare političnosti, prevzem tematik t.i. nove političnosti (človekove pravice, ekologija, kakovost življenja, odnosi med spoloma, statusi in pravice različnih družbenih manjšin, kultura miru itd.)
Politične vrednote	Od vrednot moderne politike industrijske družbe k novim političnim vrednotam t.i. poindustrijske družbe	Prevzemanje doslej odklanjanih vrednot moderne politike razvitih industrijskih družb pa tudi novih političnih vrednot sodobnih poindustrijskih družb

Primerjave v zgornji preglednici govorijo o ideoloških premikih ZK k modernjšemu pojmovanju politike, prostora politične intermediacije in političnih strank (vključno z ZK). Očitno je, da predloženi novi program ZK Slovenije ponuja nekaj nujnih (verbalno obljubljenih) predpostavk modernizacije ZK in celotnega procesa politične intermediacije na Slovenskem. Večino teh kvalit je ZK prenesla iz bojev in zahtev alternativnih političnih subjektov v osemdesetih letih v svoje – vsaj deklarativno – nove politične opredelitve. Pri tem se je potrebno zavedati, da je prevzem teh političnih zahtev alternative postal tisti minimalni prag političnih preferenc, ki ga mora v svoj program in svoje delovanje vključiti vsak politični subjekt, ki se želi danes potegovati za oblast in si zagotoviti legitimnost v slovenskem političnem prostoru. To velja seveda tudi za ZK.

In vendar lahko tudi tu najdemo pomembne »vrzeli« v ponujenem predlogu novega programa ZK. Gre za »vrzeli«, ki so izraz nedoslednosti oziroma še ne izsiljenih ideoloških korakov ZK v smeri celostne modernizacije ZK in celotnih sfer politike, družbe in države, katere so bile vzpostavljene po predmodernem oziroma celo protimoderno naravnanim boljševiškem modelu. Ta model je namreč ideološko in praktično-politično določal celotno organizacijo in upravljanje t.i. socialističnih družb. Najbrž ni slučaj, da najdemo »vrzeli« v prevzemanju alternativnih političnih zahtev prav pri nekaterih ključnih oseh dosedanje monopartijske vladavine. Navedimo le štiri najočitnejše. To so naslednje: zahteve po moderni javni upravi, po »departizaciji« aparatov države ter po revidiranju vloge SZDL kot nosilke državnih funkcij (še prav posebno volilnih procesov!), in ne nazadnje tudi po (re)definiranju pogledov ZK na svojo najbolj množično transmisijo v transformirajočem se političnem prostoru in – s tem v zvezi – tudi redefiniranju praktičnih političnih razmerij med ZK in SZDL.

Posebej se je potrebno vprašati tudi o tem, ali totaliteta dejstev, katero tvorijo realne politično-kulturne in statusne kvalitete članstva in vodstev (posameznih leaderjev) te organizacije, govori v prid realizacije predloženega programskega dokumenta. Dejstvo je namreč, da je predlog programa oblikovalo politično vodstvo, ki se zaveda, da je ideološka revizija nujen predpogoj ohranjanja elitnih pozicij v politiki. Nižji funkcionarski sloji bodo po logiki obnašanja znotraj takšnega tipa organizacije sicer vsaj verbalno sledili novi programski orientaciji vodstva, vendar njihove politične kulture in življenjskih interesov ni mogoče v nekaj mesecih »programirati« na novo. Naj bo sprejeti novi program ZKS še tako moderen – v mikro-procesih tvorjenja, prilaščanja pa tudi zlorabe oblasti bo nedvomno še dolgo časa delovala politična kultura in realna moč prej pridobljenih instrumentov in še mnogih zadržanih večjih in manjših privilegijev ter »zvez«, ki jih imajo na razpolago pripadniki različnih slojev partijske politične elite – če že ne »navadnih« članov.

LJUBICA JELUŠIČ

Za mirovno politično kulturo in varnost družbe

Navajeni smo, da se obrambna in varnostna vprašanja v dokumentih, zakonih, sporazumih, predpisih pojavljajo proti koncu. Samo za kongresne dokumente Zveze komunistov je vedno veljalo, da je obrambna strategija zavzemala bolj »strateška« mesta. Tokrat se z njo prvič srečujemo kot z eno povsem običajnih funkcij Zveze komunistov; pojavlja se, seveda bolj proti koncu osnutka programskega dokumenta, kot eno izmed mnogih zapletenih družbenih vprašanj, na katere mora imeti Zveza komunistov pripravljen odgovore.

Zveza komunistov Slovenije izstopa iz monopola nad avantgardnostjo v obrambnih in varnostnih zadevah družbenopolitičnega sistema SFRJ. Ali to pomeni tudi priznanje, da nihče v tej državi ni bolj ali manj zadolžen za njeno

varnost? Varnost države, družbene ureditve in družbe kot celote je temeljna družbena vrednota, s katere zagotovljenostjo se meri kvaliteta življenja v tej skupnosti. Tako kot za vsako vrednoto – normo v vrednostnem sistemu neke družbe, tudi za varnost velja, da predstavlja sistem konsenzno sprejetih pravil ravnanja, ki zagotavljajo relativno stabilno in homeostatično ureditev, na ta pravila obnašanja pa morajo pristati vsi državljani, tudi vsi začasno bivajoči, vsa gibanja, vsa interesna združenja, vse zveze in tudi vse stranke. Tudi zato Zveza komunistov nima neke izključne pravice niti dolžnosti, biti avantgardno zadolžena za varnost.

Sprejemanje oziroma priznavanje varnosti kot vrednote-norme se dogaja v procesu politične socializacije in se kaže kot dosežena stopnja politične kulture družbe. Nekatere družboslovne raziskave pri nas kažejo, da imajo v teh procesih najvažnejšo vlogo socializacijski agensi, kot so družina, šola, oborožene sile in sredstva javnega informiranja. Dodajmo še, da je v vrednostnem sistemu post-industrijske družbe razvijanje kulture miru prvo in ključno vprašanje sistema varnostnih in obrambnih dejavnosti. Mirovna politična kultura je namreč nasprotje najnižji stopnji politične kulture, to je nasilju in represiji.

Programski dokument Zveze komunistov skuša biti ob vprašanjih miru, varnosti in obrambe predvsem konkreten; na konkretne, v vsakdanjosti obstoječe probleme daje povsem konkretne odgovore. Načelni odgovori se skrivajo v sami vsebini konkretnih rešitev in eksplicitno niso navedeni. Npr., po obetavnem naslovu se šele v poglavju o civilnem varnostnem sistemu najavi načelo: varnost kot politično in ne samo vojaško ali policijsko vprašanje. Samo v tej zvezi se omenja tudi eden od elementov politične kulture, in sicer domoljubna zavest. Konkretna naloga Zveze komunistov ob tem je: »treba je krepiti...«. Torej, dokument priznava doseženo stopnjo domoljubne zavesti in jo namerava krepiti, ne vidi pa mesta domoljubne zavesti v politični kulturi družbe in tudi ne recipročnosti med domoljubno zavestjo in varnostjo. Država, ki je državljanom uspela zagotoviti varnost kot pogoj za odvijanje političnih, ekonomskih, kulturnih, športnih, socialnih in drugih aktivnosti, lahko pričakuje visoko stopnjo identifikacije, strinjanja in lojalnosti, kakor tudi angažiranja državljanov v svoji varnostni in obrambni politiki. Visoko razvita mirovna politična kultura pa vpliva na višjo stopnjo zagotovitve varnosti. Tisto, kar naj bi Zveza komunistov krepila, mora biti torej mirovna politična kultura (psihološka identifikacija, pozitivne politične usmeritve in dejavno varnostno obrambno obnašanje), ne pa samo zavest, ki ne vodi nujno v angažiranje za varnost in mir.

Treba je omeniti, da se kultura miru pojavi v programskem dokumentu, in sicer v kontekstu mednarodnih odnosov, skupaj s popuščanjem napetosti in razorožitvijo. To najbrž pomeni zavzemanje za kulturo miru v meddržavnih odnosih, kar je eno ključnih obeležij jugoslovanske zunanje politike in, ki je strukturam političnega sistema dolgo služilo za argumentiranje nepotrebnosti mirovnega gibanja v Jugoslaviji, saj naj bi ravno ta zunanja politika bila eno samo mirovno gibanje. In kot se rado zgodi, ko uradna politika proklamira načela, deluje pa komercialno oziroma pragmatično, se je tudi v jugoslovanskem primeru »uradno državno mirovno gibanje« zavzemalo predvsem za oboroženi mir, tržnost v proizvodnji orožja in podobno. V razmerah, ko se otroci stalno spoznavajo z orožjem preko večine igrarč, risank, filmov ter z nasiljem v družini, šoli, med vrstniki; ko se srednješolci usposabljajo za večino vojskovanja (teoretično in praktično) ob predmetu Obramba in zaščita; in ko na višjih in visokih šolah dopolnjujejo teoretično plat te večšine, bo za Zvezo komunistov ali druge politične sile ostajalo ogromno dela, predvsem v socializacijskem procesu. Za cilj »sožitje in mir med ljudmi in narodi« seveda.

S tem ne trdim, da mora Zveza komunistov a priori biti za mirovno politično

kulturo. Ponovno se moramo vrniti k vprašanju varnosti kot sistemu pravil ravnanja za stabilno ureditev. Stabilna ureditev se lahko zagotavlja na več načinov, med najbolj grobe delitve spada ogroženost varnosti zaradi zunanjih ali notranjih konfliktov. Percepcija ogroženosti in percepcija varuha ali garanta varnosti nam šele povesta, ali bo v politični kulturi družbe prevladala usmeritev k nasilju in represiji ali pa k miru in nenasilju. Okolja, ki udejanjenje varnosti vidijo v tem, da je zagotovljen njihov razvoj (tehnološki, ekonomski, infrastrukturni, materialni), predpostavljajo državo kot čuvarja pravil igre, torej norm, zakonov, predpisov. To naj bi bila »država – nočni čuvaj« v Gramscijevem smislu ali »pravna država« v jugoslovanskem političnem žargonu. V okolju, kjer se varnost lahko udejanji v obliki zagotovitve socialne varnosti ljudi, pa mora nastopiti močna država, z izraženimi elementi centralizacije in uravnilovke, ter možnostjo institucionalizacije »plenilske tehnike« (Stane Južnič, TIP 10–11/1987, str. 1270) kot distribucijske tehnike materialnih dobrin. Slednja država lahko učinkovito opravi pripisano ji vlogo samo z nasiljem in represijo.

V jugoslovanskih razmerah se nasprotje med tema dvema konceptoma ogroženosti prenaša tudi v percepcijo zagotovitve varnosti oziroma percepcijo vloge države in se izvirno kaže v »spopadu dveh sistemov vrednot« (Zdravko Tomac, diskusija na študijskih dnevih FSPN, 1989). Zveza komunistov se zato za mirovno politično kulturo ali proti njej odloči šele, ko opredeli svojo pripadnost enemu ali drugemu konceptu ogrožanja in zagotavljanja varnosti v državi. Verjetno ne bi bilo napak, če bi se slovenska Zveza komunistov (sodimo, da pripada okolju, za katerega velja razvojni vrednostni sistem) že v uvodu v svoje sporočilo o odnosu do varnosti in obrambe opredelila za mir (zapisan v naslovu), mirovno politično kulturo in vladavino prava, zakonov, predpisov, ter se šele nato zavzela za družbeni vpliv v »obrambnih in varnostnih funkcijah«.

Zanimivo je, da se v neposredni zvezi v programskem dokumentu pojavljata družbeni vpliv in podružbljanje temeljnih prvin varnostno obrambne zasnove. Uveljavljanje družbenega vpliva naj bi v najširšem smislu pomenilo podružbljanje teh t.i. temeljnih prvin varnostno-obrambne zasnove.

Koncept podružbljanja varnostnih in obrambnih zadev družbenopolitičnega sistema SFRJ smo najpogosteje srečevali kot dvosmerni proces, kot prenašanje odgovornosti za varnost in obrambo z višjih organov na nižje (z višjih državnih političnih in strokovnih na nižje organe in institucije, ter z organov na organizacije in skupine državljanov), ter kot uresničevanje pravic in dolžnosti državljanov na področju varnosti in obrambe kot del procesa samoupravljanja. Danes ugotavljamo, da so bili s tem določeni in doseženi samo kvantitativni vidiki podružbljanja, kakor tudi, da smo se znašli na točki zasičenosti, ko s kvantitativnimi akcijami ni več mogoče doseči vidnejšega napredka. Operacionalizacija kvalitativnih aspektov podružbljanja bi naj predvidela: mehanizme za razvijanje in utrjevanje zavesti državljanov za prevzemanje varnostnih in obrambnih nalog; oblike in načine strokovnega usposabljanja državljanov za opravljanje obrambnih in varnostnih nalog in dejavnosti; kanale objektivnega, ažurnega in vsestranskega informiranja državljanov o vseh obrambnih in varnostnih zadevah; možnosti odločanja o ključnih obrambnih in varnostnih problemih celotne družbe; odgovornost državljanov za sprejete odločitve ter nadzor nad izvrševanjem le-teh ter tudi nadzor nad delovanjem vseh strokovnih upravnih organov in institucij s področja varnosti in obrambe.

Kriza koncepta podružbljanja je nastala, rekli smo, zaradi zasičenosti s kvantitativnimi akcijami. Dodati je treba še problem nedorečenosti meje med akcijami,

ki so jih dolžni (za to so plačani in usposobljeni) opravljati strokovni organi in institucije države-nočnega čuvaja, ter med tistimi aktivnostmi, verjetno v glavnem preventivne in vzpodbujevalne narave, ki jih lahko opravljajo državljani posamezno ali znotraj posameznih interesnih asociacij; nato neprilagodljivost oblik usposabljanja, ki jih ponujajo državni organi glede na svojo vizijo družbenosti sistema SLO in DS. Do krize je prišlo tudi zato, ker državni organi niso zmogli predvideti paleta dejavnosti, ki bi jih lahko opravljali občani, pobude le-teh pa so tolmačili kot napad na sistem SLO in DS, v čemer se je kazal konflikt, značilen za celoten proces samoupravljanja, namreč konflikt zaradi »predpisane od zgoraj«. Tako kot je bilo samoupravljanje predpisano od zgoraj, je bil tudi sistem SLO in DS predpisan od zgoraj. Izjemnost tega sistema v odnosu do prejšnjih sistemov obrambnega in varnostnega organiziranja je bila predpostavka o široki vključenosti družbe kot udeležanja marksističnega koncepta oboroženega ljudstva. Zato se je hkrati s sistemom SLO in DS rodila tudi sintagma o podružbljanju. Koncept podružbljanja je ponujala država, da ji ni bilo treba sprejemati, upoštevati ali priznati pobud državljanov in javnosti. Tako so politični govorniki kot enega sestavnih delov svojih govorov obznanjali več ali manj uresničeno podružbljanje, javno mnenje pa nikoli ni spremenilo svojega videnja sistema SLO in DS kot izvirno državnega. Poslušajte, v čigavih razpravah se bo na javnih mestih pojavila sintagma o podružbljanju. V razpravah neposrednih proizvajalcev ali kmetov prav gotovo ne.

V zvezi s tem ni zato nič nenavadnega, če se v programskem dokumentu ZKS tudi pojavi napotilo k podružbljanju; tisto, zaradi česar je dokument *Evropa zdaj!* bolj privlačen, pa je naslednje: dokument predvideva uresničenje *družbenega vpliva preko procesa podružbljanja*, to pa je možno samo preko kvalitativnega koncepta podružbljanja varnostnih in obrambnih zadev.

PRIMOŽ JUŽNICH

Kje so vrata?

(Znanost – ključ razvoja)

Nikoli ni lahko pisati o programih. Kot prvič, programi so pisani vedno tako, da so čimbolj vseobsežni, ter s tem izgubijo svojo konkretnost. Program običajno povzema razprave (in sklepe), ki so že potekale in navadno nima posebnih novosti, ter ima tako več ali manj retroaktiven značaj. To še posebej velja za tiste teme, o katerih je doseženo splošno soglasje. Znanost je že ena izmed takšnih tem.

Tekst, ki je v programskem dokumentu ZKS posvečen tej temi, je dovolj kompetentno in vsebinsko napisan, da bi mu bilo nesmiselno karkoli dodajati ali odzemanj. Moj prispevek bi bil, glede na poznavanje delovanja raziskovalne dejavnosti in politike, samo v poskusu operacionalizacije posameznih ugotovitev dokumenta.

Operacionalizacija pa postane problematična že pri prvem delu z naslovom »S programom do cilja«. Takole pravi: »Zato podpiramo ambiciozne usmeritve na področju znanstvenoraziskovalne in tehnološke raziskovalne dejavnosti, ki jih je

Slovenija že opredelila s programom znanstvenega in tehnološkega razvoja«. Toda finančne omejitve tega programa so nastopile že v letu 1987. Začetni proces odstopanja od srednjeročnega plana se je nadaljeval tudi v letih 1988 in 1989. Realno enaka sredstva so bila namenjena programu usposabljanja novih raziskovalcev, četudi je bilo teh v usposabljanju več kot leto popreje. To pomeni, da smo začeli odstopati od sprejete cene raziskovalne storitve. To odstopanje se je pokazalo tudi pri mentorskem potencialu, temeljnem raziskovalnem programu, kjer je prišlo do realnega padca za nadaljnjih 7% glede na izhodiščno leto srednjeročnega plana v letu 1988 in za (predvidoma) enak % v letu 1989. Tudi dva druga temeljna cilja tega programa – modernizacija raziskovalne opreme in delovanje sistema znanstveno tehničnega informiranja sta bila podvržena enakemu krčenju.

Krčenje programov je bilo sprejeto v letu 1988 v Skupščini SRS in vse kaže, da bo tudi letos tako. Dosledno uresničevanje v programski dokument »Evropa zdaj« zapisanega stališča do raziskovalne dejavnosti bi s strani delegatov ZKS zahtevalo v Skupščini SRS ob sprejemanju Balance družbenih dejavnosti za leto 1990 vsaj nekaj ugovorov.

Vzrok odstopanja od Programa za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja, sprejetega tudi v Skupščini SRS, je lahko jasen, raziskovalna dejavnost ne more izvrševati začrtanih programov, tako kot to ne morejo tudi druge družbene dejavnosti. Nikakor ni mogoče pavšalno dajati prednosti eni družbeni dejavnosti pred drugo. Toda nekaj bi moralo biti jasno, in tu ni mogoče več sprenevedanje. Krčenje družbenih dejavnosti nima osnove v kakšni analizi razvojnih možnosti in potreb. Financiranje družbenih dejavnosti postaja bolj gašenje ognja, nastalega zaradi napačnih odločitev v preteklosti, nepripravljenosti za sistemske spremembe in reševanje nakopičenih socialnih problemov.

Več kot 2000 novih raziskovalcev do leta 2000, pravi naslov naslednjega odstavka. Usposabljanje novih raziskovalcev je program, ki bistveno opredeljuje raziskovalno dejavnost v tem srednjeročnem obdobju. Trenutno jih je – gledano v celoti – šlo skozi proces usposabljanja ali pa se še usposablja 1700 novih raziskovalcev. Torej se magični številki 2000, kljub vsem težavam, le približujemo. Akcija je bila pod udarom različnih kritik, med najostrejšimi so bile tiste, ki so govorile o birokratski akciji. Celo sami raziskovalci si niso popolnoma enotnega mnenja o njej, saj je v anketi, izpeljani maja 1988, na ustreznem vzorcu kompetentnih raziskovalcev (nosilec Center za proučevanje znanosti RI FSPN) približno enak odstotek (15 oz. 16%) odgovoril, da je akcija zelo koristna, kot tudi, da bo imela negativne posledice. Velika večina se jih je odločila za srednji odgovor – akcija je potrebna, čeprav bi bilo bolje, da bi bil razvoj kadra kontinuiran in bolj sistematičen. Vse bolj pa kaže, da je usposabljanje novih raziskovalcev program, ki bo na najbolj konkretni ravni razkrival vse možnosti in ovire (tudi notranje) uveljavljanja raziskovalne dejavnosti, saj je rezultat zelo konkreten – usposabljanje inovativnega potenciala na Slovenskem.

Zato je temeljna misel, ki se zapiše: »... sistemsko postavljanje gospodarstva v položaj, da bo zainteresirano za tehnološki, organizacijski in upravljalški napredek ter bo zato iskalo storitve na zahtevnejši znanstvenoraziskovalni ravni...« To so pogoji, v katerih se lahko rezultati znanosti sploh uporabijo. Verjetno pa je beseda gospodarstvo le preozka in gre mogoče za davek posplošenim pogledom na dinamiko družbenega razvoja. Enako mora veljati za vse segmente družbe, torej tudi družbene dejavnosti in nenazadnje tudi za politiko, razumljeno kot dejavnost, saj tudi te delujejo oz. morajo delovati razvojno.

Tretji odstavek konkretizira finančno bazo raziskovalne dejavnosti in zahteva

do najkasneje sredi 90-tih let dva odstotka družbenega proizvoda iz družbenih sredstev. S srednjeročnim planom je Raziskovalna skupnost Slovenije (RSS), preko katere so se ta sredstva posredovala v raziskovalno dejavnost, »skočila« z 0,27% na 0,62% družbenega proizvoda. Delež RSS v družbenem proizvodu Slovenije je tako postal konstanten, v letu 1988 je celo rahlo porasel na 0,66%, seveda najbolj zaradi realnega padca samega družbenega proizvoda.

Torej, če bi z enim stavkom ocenili finančno uresničevanje srednjeročnega plana RSS, bi lahko rekli naslednje: Srednjeročni plan RSS se je uresničeval samo v letu 1986, potem pa odstopa od njega praktično na vseh programih, ker je realno, namesto naraščanja, predvidenega s srednjeročnim planom, prišlo do zastajanja v letih 1987 in 1988. Kako bo izpeljana rast, predložena v programskem dokumentu, bomo še videli ob pripravi dokumentov za naslednji srednjeročni plan – pa tudi vlogo ZK pri tem.

Četrti odstavek obravnava namene financiranja raziskovalne dejavnosti. V sedanjem spreminjanju organiziranosti družbenih dejavnosti (pa tudi roko na srce, spreminjanju najpomembnejšega – načina financiranja), je pomemben kot usmeritev v te spremembe. Naglo sprejeti sklepi o ukinjanju SIS-ov, kot del Amandmajev k Ustavi SRS, so postali, ko se je polegla evforija ob njihovem sprejetju, tarča argumentirane kritike o nepremišljenosti in predvsem o neprikritih apetitih nekaterih (političnih) sil po centralizaciji in prevladi državno birokratske miselnosti, izhajajoče iz razumevanja družbene dejavnosti kot porabe.

Zahteve v programskem dokumentu po upoštevanju pozitivnih izkušenj in načinu delovanja dosedanjih raziskovalnih skupnosti in o ohranjanju visoke stopnje znanstvene avtonomije, če bodo sprejete tudi med tistimi člani ZK, ki operativno izvajajo omenjene spremembe, postavljajo tudi pred raziskovalno dejavnost, vsaj kratkoročno, lepše obete. Koliko pa je s tem zagotovljena obramba pred prevlado drugačne miselnosti, in ali bodo spremembe izpeljane mimo teh zahtev, pa ta trenutek še ni mogoče napovedati. Brez dvoma pa uveljavljanje teh kriterijev, ko jih bo potrebno operacionalizirati z različnimi ukrepi, sklepi in zakoni, sodeč po trenutnem razmerju moči ne bo tako enostaven proces.

V to razmišljanje me sili tudi zaključni odstavek, sklepi, naslovljeni z Mehanizmi za koristen tehnološki razvoj. Zadnji sklep se glasi takole – »Za večjo vlogo javnih oblasti pri oblikovanju znanstvenoraziskovalne in tehnološke politike«. Kaj naj to pomeni? V »normalnih« deželah država (četudi jo imenujemo javna oblast) vpliva na dva načina: s financiranjem in z zakoni. Če dá veliko denarja nekemu znanstvenemu projektu, uvede večjo kontrolo uspešnosti raziskovalnega dela, če ga dá manj, je ta kontrola manjša. Količino denarja predlaga vlada v parlamentu, tam ga tudi zagovarja. Z zakoni pa tudi vemo, kako je, oblast kontrolira njihovo izvajanje. Skratka tisti, ki je na oblasti (četudi javni), izvaja politiko z mehanizmi, ki mu jih pravna država omogoča. Nesmiselno pa je govoriti o večjem vplivu na politiko, takšno razmišljanje je lahko samo ostanek polpretekle dobe in tistega razumevanja politike, ki ni popolnoma v skladu z duhom celotnega programskega dokumenta. Videti je, ker stoji tudi na repu drugih mehanizmov, ki so praktično vsi razvojni v drugačnem smislu (sprožanje večjega toka investicij, podjetniška fleksibilnost, večja prožnost, mednarodni pritok novih tehnologij, prilagajanje izobraževalnega sistema), kot da mu tudi ni pravo mesto. Morda bi bilo bolj v skladu s programskim dokumentom zapisati kakšno misel o konkurenčnosti znotraj raziskovalne dejavnosti in o mehanizmih, ki jih bo sama znanstvena skupnost gradila za izboljšanje svoje kvalitete?

Naslov »Znanost – ključ razvoja« sugerira osnovno misel, namreč – če hočemo

razvojno delovati, lahko to počnemo samo z znanostjo, ali povedano z drugimi besedami: če obstajajo kakšna vrata v Evropo, je očitno vsaj eden izmed ključev, ki ta vrata odpirajo, tudi znanost. Na vprašanje, kje so ta vrata in če jih je programski dokument odkril, pa mora odgovoriti celoten programski dokument – in konec koncev tudi njegov odziv med člani in volivci.

BOGDAN KAVČIČ

Partija in samoupravljanje

Kaže, da sestavljalcem programskega dokumenta za 11. kongres ZKS ni bilo lahko, ko so opredeljevali svoj odnos do samoupravljanja. Ta tema je trenutno sploh »težka«. Smo v fazi hitrih sprememb v družbenem in političnem sistemu, ki je doslej imel oznako »socialistično samoupravljanje«. Zato je upravičeno vprašanje, ali spremembe pomenijo tudi celovito ukinitve samoupravljanja. V zadnji verziji programskega dokumenta se, po moji oceni, sestavjalci manj odrekajo samoupravljanju kot v prejšnjih. Vendar so formulacije o tem, kakšno samoupravljanje naj bi še imeli (ohranili?), dokaj posplošene in zato dvoumne.

Najbrž ni pretirana ocena, da je spremembe, ki se dogajajo v celotnem socialističnem svetu, mogoče označiti za epohalne. Končuje se ena epoha in začenja druga. Tudi pri nas gre za celovitost sprememb, za zamenjavo (nadomestitev) družbenega sistema kot celote, ne le posameznih sestavin. Takšne celovite spremembe ni mogoče izvesti na hitro, ampak po delih. Posebej še, ker nimamo izdelane kakšne idealne konstrukcije (modela) novega. Predvsem vemo, kaj v prejšnjem ni bilo v redu. Novo pa šele nastaja. Ob tem se kažejo vsaj tri nevarnosti:–

1. Iz prejšnjega modela ne bomo prenesli pozitivnih karakteristik in izkušenj. Nihanje iz skrajnosti v skrajnost je pri nas že kar pregovorno. Ta »model« družbenega razvoja gotovo ni najracionalnejši. Za razvoj posamezne organizacije je takšno skakanje iz ekstrema v ekstrem dokazano negativno. Cilj ne more biti le razrušitev obstoječega, ampak sinteza novega na višji ravni. Pri tem pa so pretekle izkušnje lahko še kako koristne. Vsaj pomagajo zmanjšati ponavljanje starih napak. Primer Japonske je morda najzgovornejši dokaz uspešnosti kontinuiranega enakomernega razvoja.

2. Zdi se, da pozabljamo na temeljne vrednote socializma. Socializem je vedno obljubljal več svobode človeku, njegovo večjo samostojnost in enakost, kot drugi sistemi. V tem je bila njegova privlačnost. Bil je pozitivna utopija, ki je privlačevala zatirane in deprivilegirane sloje. Danes mnogi pri nas opevajo sodobni kapitalizem razvitih dežel kot vrhunec ali celo konec zgodovinskega razvoja. Res je, da je v primerjavi z realiziranim socializmom bolj socialističen kot socializem, vendar tako idealen spet ni. Pozna revščino, diferenciacijo, konflikte, terorizem, zasvojenost z mamili, kriminal, itd. Zato v programskem smislu verjetno ne bi kazalo pristajati na sedanji sistem v razvitih deželah kot največ, kar si želimo. Tudi razvoj socializma in kapitalizma si lahko predstavljamo kot konkurenčen: razvoj enega spodbudi razvoj drugega, in obratno.

3. Posnemanje tujih vzorov je lahko le delno uspešno. Potrebne so prilagoditve specifični naši kulturi (kot sistemu skupnih in nezavednih vrednot, pravil obnašanja, itd.). Sicer bodo imeli isti vzroki pri nas drugačne (nezaželene in nepredvidene) posledice, kot pa si jih želimo.

Nejasne opredelitve v programskem dokumentu ZKS glede samoupravljanja v veliki meri izvirajo – spet po osebnem gledanju – iz naslednjih vzrokov:

1. Zveza komunistov si ni na jasnem, kako transformirati dosedanjo obliko družbene lastnine v bolj uspešno obliko lastnine. Ta problem je prav gotovo zapleten in še zdaleč ne enostaven, kar kažejo tudi dosedanji predlogi. Ti variirajo od transformacije v državno lastnino do razprodaje (razprodaje so vedno po nižjih cenah), popolne privatizacije, itd. Ker pa je upravljanje povezano z obliko lastnine, je ena bistvenih vsebin lastnine, brez razrešitve problema lastnine ni mogoče na novo opredeliti oblike (samo)upravljanja.

Problem je predvsem prehodno obdobje. Sedaj je velika večina sredstev za proizvodnjo v družbeni lasti. Zasebna, zadružna, mešana, itd. podjetja šele nastajajo. Ko bodo nekaj časa funkcionirala, bo prišlo do tolikšnega prepletanja lastninskih odnosov, da bo problem družbene lastnine kakovostno drugačen od sedanjega.

Sicer pa sem prepričan, da v zvezi z lastnino preveč pozornosti namenjamo iskanju titularja. Zakaj ne bi mogel to biti kolektiv zaposlenih? Glavni problem lastnine vidim v njeni učinkoviti uporabi. V tem, da je uporabljena na najbolj racionalen način, da daje čim večje rezultate. To pa ni predvsem problem titularja, ampak problem znanja. Zato v razvitih deželah, ki so gospodarsko uspešne, lastnina »išče« znanje. Pri nas je problem v tem, da imamo tako premalo lastnine (kapitala) kot tudi premalo produktivnega znanja. Torej premalo znanja, ki daje gospodarske rezultate.

Že dosedanja oblika družbene lastnine je v nekaterih primerih delovnih organizacij dajala dobre gospodarske rezultate – kljub vsem težavam s titularjem. Danes se zdi, kot da so uspešna samoupravna podjetja iz preteklosti nekaj slabega, saj rušijo »sodobno« predstavo o samoupravljanju kot nečem, kar nujno vodi v gospodarsko katastrofo in samo v katastrofo. Obstoj gospodarsko uspešnih (po mednarodnih merilih uspešnih) organizacij združenega dela v pogojih dogovorne ekonomije namreč opozarja, da so problemi uspešnosti v veliki meri druge, ne le v formalnem titularju, samoupravljanju, ipd. Kot je pokazalo več empiričnih raziskav, gre predvsem za problem ustrezne usposobljenosti in vrednotne naravnanoosti, znanja in hotenja ne le vodilnih, ampak tudi vseh drugih zaposlenih.

V nadpovprečno uspešnih podjetjih v razvitih državah ugotavljajo, da je ključ uspešnosti v ljudeh, v zaposlenih, v njihovem znanju, vrednotah in hotenjih. Lastnina je šele v drugem planu. Pojem managerske revolucije med drugim pove, da je v sodobnem kapitalizmu lastnik bistveno odvisen od managerja (če ni sam manager) glede dobičkonosnosti svoje lastnine. Titular prispeva k učinkoviti uporabi lastnine le toliko, da zamenja managerja, če ni učinkovit. Zato pa seveda morajo biti na razpolago mere učinkovitosti managerjev, ne le titular.

Glede na neučinkovitost gospodarskega sistema dogovorne ekonomije je potrebno postaviti tudi vprašanje, koliko je k temu prispevalo samoupravljanje na ravni posamezne organizacije. Postavljam trditev, da ne veliko, oziroma, da je ponekod prav samoupravljanje v organizaciji zniževalo negativne učinke drugih dejavnikov. Delavci v temeljnih in drugih organizacijah niso določali stopnje zaščite gospodarstva pred tujo konkurenco (kar je zmanjševalo konkurenčno sposobnost domače industrije), niso določali deviznega tečaja dinarja (kar je zaviralo

izvoz), niso določali nerealne obrestne mere (kar je skupaj s prešnjim pospeševalo, da so dolžniki in slabi gospodarji živeli na račun dobrih), niso dajali dovoljenja narodni banki, da tiska denar brez pokritja (in s tem bistveno pospešuje inflacijo), itd. Zato tudi omejevanje samoupravljanja teh problemov ne bo rešilo. Je strel v prazno, ali celo več: ukana tistih, ki so dejansko kreirali neustrezen sistem, da zvrnejo krivdo na druge.

2. Seveda je tudi samoupravljanje znotraj organizacij ponekod in v nekaterih vidikih prispevalo k gospodarski neučinkovitosti. Zato je potrebno tudi v tem pogledu ločiti zrno od plevla: ločiti neustrezno od ustreznega. Med neustrezno, neugodno, neučinkovito gotovo sodi predvsem naslednje:

- Napačno pojmovanje enakopravnosti kot absolutne enakosti. To je spodbujalo uravnilovko, oviralo ustvarjalnost, itd. Pospeševalo je povprečništvu, nivelizacijo na najnižjo raven, itd.

- Samoupravna organizacija je dobivala vse bolj lastnosti v literaturi znanega modela birokratske organizacije. Postajala je prenormirana, prekomplicirana, neprilagodljiva, itd. To je ena glavnih ovir uspešnosti.

- Samoupravljanje je postajalo ritual, dirigiran od zunaj. Delavci so do onemoglosti razpravljali in sklepali o že sklenjenem. Isto tematiko so obravnavali isti ljudje po večkrat, itd.

- Posebej v zadnjih letih je država vse bolj razlaščala delavce. Glavne odločitve o vedno večjem delu novo ustvarjene vrednosti so bile sprejete zunaj organizacij. Delavcem znotraj je bilo vse bolj prepuščeno, da se pulijo za drobtine. To je vse bolj pasiviziralo delavce, razvijalo v njih občutek nemoči in nezadovoljstva z obstoječim. Itd.

Tako bi lahko naštevali še številne bolj ali manj znane negativne učinke. Vendar ne gre za to. Pomembneje v sedanji situaciji je jasno odgovoriti na vprašanje, kaj je tisto, kar je dosedanje samoupravljanje vsebovalo pozitivnega in kar bi kazalo ohraniti. To je seveda stvar širšega elaborata, vendar mislim, da sem sodi zlasti:

- Občutek pripadnosti kolektivu, identifikacija z organizacijo. Ta učinek je verjetno značilen za veliko večino delavcev. V empiričnih raziskavah smo ugotavljali le kakšno četrtno do ene tretjine, ki je drugače reagirala.

- Vpliv delavcev na lastno prihodnost in prihodnost tistih, za katere se čutijo odgovorne. To je velika motivacijska sila. Motivirani delavci pa lahko premagajo težave in dosegajo rezultate, ki se zdijo nedosegljivi.

- Pregled nad celoto gospodarjenja in spodbujanje občutka odgovornosti za celoto, za rezultate organizacije v celoti. Ne zapiranje na svoje lastno delovno mesto, ampak upoštevanje celote, povezanosti z drugimi zaposlenimi in soodvisnost.

- Angažiranje posameznika v širši problematiki organizacije, ne le v ozkem okvirju delovnega mesta.

- Pospeševalo je sodelovanje med zaposlenimi na različnih organizacijskih ravneh, sodelovanje med vodilnimi in strokovnimi delavci ter ostalimi.

- Sodelovanje delavcev je bilo zelo uspešno, kadar je bilo usmerjeno na področja, ki jih strokovno in izkustveno obvladajo, manj pa na področjih, ki presegajo njihove strokovne in druge sposobnosti. Zato bi kazalo tudi vnaprej spodbujati zlasti tisto samoupravljanje, ki se je že doslej pokazalo kot uspešno. Itd.

Tudi v tem primeru ni namen naštetih vseh ugodnih učinkov. Izbral sem predvsem tiste, ki jih kot pogoj uspešnosti opredeljuje sodobna organizacijska teorija v razvitih deželah. Zato pri njih zelo korajžno spodbujajo procese, ki jih označujejo tudi kot »samoupravljanje«.

3. Samoupravljanje v podjetjih je imelo in ima svoje kritike. Sodobna organizacijska teorija ugotavlja, da ni več mogoče govoriti o enem samem uspešnem modelu zgradbe organizacije, da gre, nasprotno, za pravo eksplozijo organizacijskih oblik. Zato ne bi kazalo vstrajati pri enotnem modelu ali enakih stopnjah samoupravnosti v vseh podjetjih v prihodnje. Vsekakor pa bi kazalo pustiti možnost polnega samoupravljanja tam, kjer so za to subjektivni in objektivni pogoji.

Očitno je, da samoupravni odnosi tudi ne ustrezajo vsem, da so nekateri proti samoupravljanju nasploh. Številne analize so pokazale, da so proti predvsem tisti, ki s tem kaj izgubijo. Sem sodijo recimo lastniki (manjših) podjetij, ki so obenem tudi managerji, nadalje managerji, ki so avtokratsko naravnani, del delavcev, ki mu je kreativno sodelovanje manj privlačno kot pasivno podrejanje, itd. Zveza komunistov se bo verjetno morala opredeliti, ali bo samoupravljanje (večina delavcev ga vendarle v racionalni obliki sprejema) ohranila kot pomembno ali celo ločitveno sestavino svojega programa ali ne. Če ga bo, verjetno ne bo mogla biti stranka tistih, ki so proti. Če ga ne bo, ga bo verjetno sprejela kot mobilizacijsko geslo kakšna druga politična grupacija (ki bo seveda ZK odtegnila tudi člane, ki jim je samoupravljanje pozitivna vrednota).

ANDREJ KIRN

Zaton ali prenova socializma?

Polom sedanjega, v različne države okvirjenega socializma je hočeš nočeš diskreditiral za dalj časa idejo in prakso socializma sploh, ne glede na to, kako uspešno in prepričljivo dokazujemo, da to sploh ni bil socializem in marksizem. Zastavlja se vprašanje, kakšno politično vlogo bo marksizem in socializem še lahko odigral, ali pa je njegovo politično učinkovanje enkrat za vselej pokopano oziroma bo služil samo še kot kontra negativen primer. Ne morem se sprijazniti, da je bila to njegova edina in zadnja možna vloga. Politična razbremenjenost marksizma tako tistih, ki so ga zavračali kot tistih, ki so ga sprejemali, pa bo imela tudi pozitiven učinek in bo odprla možnost za strokovno-znanstveno bolj sproščeno in korektno obravnavanje, za objektivnejšo analizo stvarnosti in bolj realistično oblikovanje socialističnega projekta.

Ko se vseprek molče ali glasno pritruje, da je samoupravljanje preživela stvar, družbena lastnina ekonomsko neuspešna, enakopravnost pa blokada za ustvarjalnost in samoiniciativnost, potem se sam od sebe ponuja zaključek, da je demokratičen, politično strankarski kapitalizem edino sprejemljiva, možna in preizkušena forma človekove družbene eksistence od industrijske revolucije dalje. Je utelešenje človečnosti, politične in ekonomske svobode, človekovih pravic in enakopravnosti ljudi in narodov. Nekateri sodijo, da vsaka sodobna prenova socializma, dokler v principu – ne glede na konkretne izvedbe – ohranja družbeno lastnino in samoupravljanje, vodi lahko samo v ekonomsko neuspešen socializem z vsemi političnimi in kulturnimi posledicami. Če je to razmišljanje točno, potem so vse prenove socializma jalov posel ali pa zgolj politična krinka, da se na vsej črti uvajajo kapitalski produkcijski lastninski odnosi, ki nas bodo popeljali v demokra-

cijo, materialno blaginjo ter znanstveno-tehnološki in kulturni razvoj, kjer sploh ne bo več pomembno in potrebno spraševanje, ali se živi v socializmu ali kapitalizmu. To razlikovanje naj bi postalo popolnoma odvečno in izpraznjeno. Eni socializem ukinjajo tako, da ga spreminjajo v sodobni kapitalizem blaginje, toda hkrati zatrjujejo, da je to še vedno socializem, drugi, ki to smer popolnoma odobravajo, hočejo le priznanje, da to ni več socializem, za tretje pa je socializem mogoč samo kot vsestranska polomija in životarjenje, četrti pa sodijo, da bo morda vendarle mogoče združiti trg, pluralizem lastnin in političnih strank z ekonomsko učinkovitostjo družbene lastnine, s samoupravljanjem ter s socialno enakopravnostjo. Po likvidaciji teh treh komponent (družbene lastnine, samoupravljanja, socialne enakopravnosti) od socializma ne bo ostalo ničesar. O socializmu je možno govoriti, če so te tri sestavine združljive z materialno blaginjo, s trgov, političnim pluralizmom, s spoštovanjem človekovih pravic, s pravno državo in s človekovo ustvarjalnostjo in inovativnostjo. Če se bo takšna kombinacija izkazala za utopično, neživljenjsko, potem se bo pač moralo priznati, da ni šlo za prenovo socializma, ampak za pot v demokratičen in ekonomsko uspešen sodoben kapitalizem. K tej preusmeritvi ponekod pomagajo prostovoljno ali prisiljeno komunisti sami, pripravili pa so jo že dolgo z ekonomsko in politično regresijo socializma. Tudi če se bo kaj takega zgodilo s prenovami socializma, je to še vedno manjše zlo kot z represijo umetno podaljševati življenje socializmu, iz katerega ljudje bežijo in v katerem stradajo ali živijo na robu revščine. Navedene tri razpozne odlike socializma v sedanjem miselnem okviru njegove tematizacije, niso absolutne vrednote, t. j. brez povezave z drugimi vrednotami in dobrinami. Teza te minimalne substance socializma je v toliko večja, v kolikor je tesneje povezana z duhovnimi, materialnimi in političnimi pridobitvami sodobnih, razvitih, demokratičnih kapitalističnih družb. Če je ta zveza nepomembna ali celo negativna, potem navedene tri značilnosti socializma izgubijo svoj pomen in vrednost za človeka.

Razumljivo in opravičljivo je, glede na ekonomsko stanje in razvoj produktivnih sil, da socialistične dežele, ki so izšle iz državljanskih in osvobodilnih vojn, na začetku niso mogle ponuditi materialne blaginje, toda nobenih objektivnih ovir pa ni bilo, da bi se vzpostavila demokracija, strankarski pluralizem, pravna država in privatna iniciativa na določenih sektorjih. Da se to ni zgodilo, je predvsem subjektivni vzrok v logiki monopolizirane oblasti, v njenem prizadevanju, da se obdrži za vsako ceno, in v njenem strahu, da se jo izgubi. Logika monopolizirane oblasti je začela kmalu destruktivno vplivati na ekonomski razvoj, na materialno blaginjo ljudi in na njihovo nezadovoljstvo, kar je povečevalo strah oblasti in njeno represijo. Najbolj drastično in kruto se je negativni povratni mehanizem med politiko in ekonomijo zrušil v Romuniji. Visoka človeška cena pa se je plačala tudi v drugih socialističnih deželah. Spoj med oblastjo in ekonomijo je tudi v Sloveniji in Jugoslaviji privedel do težkega materialnega stanja velikega števila ljudi, toda ne tako bednega kot v nekaterih drugih vzhodnoevropskih deželah. Ta sprega vendarle ni bila tako totalitarna in represivna, da ne bi zlasti z uvajanjem samoupravljanja širila demokratični prostor in tudi omejene možnosti za izražanje političnega nezadovoljstva ljudi. Če tega ne bi bilo, bi se procesi morebiti prav tako lahko tragično končali in presekali z uporom ljudstva. Da se to ni zgodilo, imajo velike zasluge tako radikalne reformne sile v ZK kot v SZDL, zlasti v Sloveniji, pa tudi sama opozicija, da se je pod njenim postopnim pritiskom odpiral in širil demokratični prostor in so se tako zmanjšale možnosti nasilnega utiranja poti novemu družbenemu razvoju. Ti procesi so v zavesti ljudi ohranili tisti moralni in politični kapital, ki še vzdržuje motivacijo in voljo za nov socializem po meri človeka. Če socializem

v primerjavi s sodobnim kapitalizmom ne daje nekega otipljivega pozitivnega presežka, potem je za ljudi prav vseeno, kako se politično-ekonomsko označuje družba, v kateri živijo. Če pa je bilanca celo negativna, potem pa jim nasprotno ni vseeno, ker v takšnem socializmu nočejo živeti. Trajnejše se obdrži le tista oblast, ki je toliko modra, da sama sebe omeji ali da je na srečo toliko nemočna, da jo lahko omejijo drugi konkurenti. Največja nevarnost za oblast izhaja iz nje same, če je absolutno monopolna.

Določen tip socializma je neuspeh in je poražen praktično in duhovno. Ocene in študije o tem zatonu se kopičijo kot plaz. S tem porazom je demokratični, znanstveni kapitalizem okrepil svoje stare adute, da najbolj ustreza človekovi naravi, da zanj ne obstajajo civilizacijske alternative, ampak samo alternative znotraj kapitalizma. Kapitalizem bo verjetno ravnal modro in ne bo lahkotno zapravljal te prednostne sedanje dominantne ideološke pozicije, ki bo še desetletja prepričevala ljudi, da se nima smisla ozirati po kakšnem boljšem, humanejšem svetu, ker se bo vse končalo v polomiji in razočaranju. Utrjevala se bo zavest, da je kapitalizem sedaj in za vekomaj ne sicer najboljša, toda vendarle najboljša mogoča realna družba. Zlom realnega socializma bo funkcioniral kot sam po sebi zgovoren argument, ki naj zaduši, prestraši in osmeši vsako alternativno razmišljanje. Z zgodovinskim porazom konkretnega socializma pa ni konec zgodovine socializma in socialistične misli. Niso rešeni problemi, ki so porodili socialistične utopije in projekte. Ekonomska dolžniška kriza dežel v zastoju, ne v razvoju, je druga stran medalje materialne blaginje in razcveta poznega kapitalizma. V ekološki destrukciji planeta ima svoj levji delež tudi tehnološko inovativen in profitniško-ekonomsko agresivni kapitalizem. Če je socializem, okvirjen v različne države, politično, ekonomsko in moralno poražen, ni poražen za vekomaj kot projekt človeške emancipacije. Nove generacije, neobremenjene s sedanjim porazom, a obremenjene s težavo problemov, človeških aspiracij in potreb, ga bodo ponovno odkrивale. Nobeden še tako daljnovidni teoretik do prve polovice 19. stoletja si ni mogel zamisliti, da bi se kapitalizem lahko transformiral v državo blaginje z veliko socialno korektivno funkcijo. V tem smislu tudi ni mogoče ideološko izločiti možnosti radikalne prenove socializma, čeprav je zaupanje izpuhtelo, in je razočaranje globoko. Če bi parafraziral Marxovo misel, bi se vprašal: Ali ne bo v kateremkoli kotičku našega planeta socialistična preobrazba za dolgo časa nemogoča, ker je gibanje meščanske družbe in njene zavesti v vzponu, socialistični družbeni eksperiment in njegova zavest pa v zatonu? (pismo Engelsu 8. oktobra 1858). Še v neprimerno bolj drastični obliki kot jo je Marx formuliral, se je potrdila njegova ocena, da je zmaga proletariata le moment v službi meščanske revolucije, dokler se v toku zgodovine ne ustvarijo materialni pogoji, ki zahtevajo odpravo meščanskega produkcijskega načina in s tem tudi dokončno zrušitev buržoaznega gospodstva. (Marx-Engels, Werke zv. 4, str. 338–339.) Socialistične revolucije so hitro nehale biti v službi meščanske revolucije in so postale cokla v ustvarjanju materialnih pogojev za odpravo meščanskega produkcijskega načina. Te materialne predpostavke so se ustvarjale v samem kapitalizmu, realni socializem pa se je od njih vse bolj oddaljeval, ker je vzpostavil politične, ideološke in ekonomske blokade za njihov razvoj.

Izjalovilo se je Marxovo pričakovanje, da bodo družbena lastnina in ekonomski odnosi v socializmu vzpodbuda za kvalitativen razvoj produktivnih sil. Produktijski odnosi, politični monizem in voluntarizem v imenu diktature proletariata so postali pogubni za razvoj produktivnih sil. Mogoče je v tem najodločilnejše preseñenje, ki ga Marxova teorija ne samo da ni predvidevala, ampak ga je celo

izključevala. Sedanja dogajanja v socialističnih deželah imajo tri klasične šolske oznake socialne revolucije:

- radikalna sprememba in zamenjava ideologije,
- spremembe v strukturi nosilcev politične oblasti,
- delno izvedene ali pripravljene spremembe v lastninsko produkcijskih odnosih.

Oprava imamo s tipičnim konfliktom, da so konzervativni politični in ekonomski odnosi postali ovira ne le za razvoj produktivnih sil, ampak za celokupen družbeni razvoj. Socializem je postal skrajno reakcionaren glede na svojo civilizatorsko poslanstvo, da pripravi materialne, duhovne in politične pogoje za odpravo meščanskega produkcijskega načina. Za njim ni vredno ne teoretsko in ne praktično žalovati. V ideološkem navdušenju nad njegovim porazom in velikimi obeti od privatizacije in kapitalizacije, pa se vračam k razmisleku Marxove konstatacije, »da je neslanost, da se svobodna konkurenca obravnava kot končni razvoj človekove svobode« (Marx, Engels, Temeljna izdaja I, 8. zv., Delavska enotnost 1985, str. 463). Ob tej relativizaciji in historizaciji svobodne konkurence pa je Marx dal zelo jasen odgovor, ki bi vodil k drugačni ekonomski politiki, če bi se ga upoštevalo z vso resnostjo v socializmu: »Razvitje tega, kar svobodna konkurenca je, je edini racionalni odgovor na njeno povzdigovanje v nebo pri prerokih *middle class* ali na njeno hudičenje pri socialistih« (prav tam, str. 463). Ali je Marx to zahtevo omejil le na meščansko družbo? Če jo povežemo z mislijo, da so socialistične revolucije v službi meščanske revolucije in da je treba dati moč ljudem nad ljudmi (to je birokraciji), če odvezemo moč stvarcem nad ljudmi, se ne bi moglo dati pritrdilnega odgovora na zastavljeno vprašanje.

Marxovo podcenjevanje meščanske politične emancipacije glede na občočloveško emancipacijo, njegovo povzdigovanje diktature proletariata in družbene oz. državne lastnine je prispevalo tudi svoj delež k politični praksi socializma. Potrebno je odgovoriti na vprašanja, zakaj Marx vztraja na omejenosti politične emancipacije človeka v meščanski družbi in zakaj je Marx proti redukciji človeške emancipacije na nacionalno, politično, versko itd. – in zakaj je sploh proti posebnim, parcialnim emancipacijam? Teoretska in politična misel v socializmu je na to vprašanje prepozno odgovorila, in tudi zato je socializem postal takšen, da je spravil ljudi v ekonomsko bedo in jih oropal pravic meščanske politične emancipacije. Mogoče je še danes težko pojasniti, zakaj so bile Marxove trditve takšne, kot so bile, vsekakor pa ni več preuranjeno ugotoviti, da Marxovi odgovori niso najbolj primerni z vidika zgodovinskih izkušenj ter sedanjih političnih trendov in zahtev. Nesporno je, da gre za zaton določene zgodovinske oblike socializma, ne more pa se še vedeti, ali sedanji začetki socialne revolucije vodijo v nov zgodovinski tip socializma ali pa v sodoben kapitalizem.

TOMAŽ KŠELA

Za demokracijo lokalnih avtonomij

»Zavzemamo se za demokracijo lokalnih avtonomij in za večji pomen ter prenovljeno vsebino in razumevanje lokalne samouprave.« Če bomo ta stavek skupno z drugimi opredelitvami iz poglavja »Politični sistem naj služi človeku – ne

državi!« iz dokumenta, pripravljenega za 11. kongres Zveze komunistov Slovenije, vzeli po kongresu zares, in če ga bomo znali in zmogli uveljaviti v družbeni praksi, potem lahko postane ta princip eden najmočnejših razvojnih dejavnikov, ki bo dodobra spremenil razmere najprej na politični sceni, nato pa še na družbenem in ekonomskem področju v Sloveniji.

Na kakšnih racionalnih osnovah temelji ta predpostavka? Očitno postaja, da se je tudi na ravni komune pod »ledeno površino« neučinkovitega in do absurda razdrobljenega in zbirokratiziranega političnega sistema, ki predstavlja močno blokado za vse nove pobude, nabralo veliko zamisli in neuresničenih projektov ustvarjalnih ljudi in organizacij. Dobrih in neuresničenih lokalnih pobud in projektov je toliko, da bo brez dvoma prišlo do njihove prave »erupcije« ob prvi sistemski odjugi. Uvedba lokalne avtonomije takšno odjugo zagotovo predstavlja. Po drugi strani pa uvajanje lokalne avtonomije terja tudi veliko iniciativnost, učinkovitost in odgovornost vladajočih lokalnih ekip, ki do pobud ljudi ne morejo ostati indiferentne. Uvedba lokalne avtonomije v pogojih političnega pluralizma zato pomeni tudi pot do kvalitetnejših lokalnih oblasti, ki so dandanes marsikje velika zavora hitrejšemu razvoju. Doslej je namreč monopolni položaj Zveze komunistov ter drugih družbenopolitičnih organizacij v povezavi s sistemom »usmerjene in nadzorovane« avtonomije ustvarjal možnosti za preživetje tudi slabim in nesposobnim lokalnim oblastnim ekipam, če so le znale dovolj spretno izkoristiti svojo posredniško vlogo med občani in njihovimi organizacijami v bazi družbe ter centralnimi političnimi oblastnimi organi v republiki. Uvedba lokalne avtonomije in političnega pluralizma nesposobnim lokalnim oblastnikom ne daje več nobenih perspektiv. Zaupanje volilcev si bodo namreč lahko pridobile samo ekipe, ki bodo imele razviden lokalni program in ki bodo v okviru svojih pristojnosti tudi uspešne pri uresničevanju programa, na osnovi katerega so dobile podporo volilcev.

Uvedba lokalne samouprave tako postaja tudi ključna točka za preverjanje učinkovitosti in odgovornosti lokalnih oblastnih struktur.

Uvedba lokalne samouprave bo tako na eni strani sporostila iniciativnost in ustvarjalnost ljudi za razreševanje problemov v svojem okolju, po drugi strani pa bo povečala odgovornost lokalnih oblasti do ljudi in njihovih pobud ter do razvojnih vprašanj. Brez enega in drugega pa si ni mogoče predstavljati hitrejšega družbenega razvoja nobene družbe na pragu 21. stoletja.

V dosedanjem sistemu odgovornost lokalnih politično-oblastnih struktur ni prišla do izraza v dovolj veliki meri, kar nam dokazuje tudi neenakomerna in neustrezna regionalna razvitost. Na tem področju smo se srečevali s številnimi anomalijami, ki so značilne za sisteme z bolj ali manj centralističnim tipom odločanja.

Kakorkoli že pogledamo, je za vse sisteme, kjer ima monopolni položaj ena partija, značilno, da se odločitve o domala vseh pomembnejših razvojnih vprašanjih sprejemajo centralistično na ravni nacionalne države. Metoda, ki privede do takšne »v centru« sprejete odločitve, je lahko bolj ali manj demokratična, bolj ali manj lahko upošteva lokalne interese, bolj ali manj je lahko naslonjena na lokalne politične dejavnike. Vse to je odvisno od demokratičnosti znotraj monopolne partije, pa tudi od demokratičnosti odnosov med partijo in institucijami sistema oziroma od stopnje demokratičnosti znotraj političnega in oblastnega sistema samega. Prav tako lahko centralno sprejeta odločitev bolj ali manj upošteva lokalno iniciativo. Nenazadnje vse centralno sprejete odločitve tudi niso vedno sprejete na pobudo in ob sodelovanju monopolne partije, pač pa se odločitve lahko sprejemajo tudi v navezah in spregah med relativno avtonomnimi dejavniki znotraj

državne, paradržavne in politične strukture v državi. Vendarle pa vse to bistva stvari ne spreminja – odločitve o vseh pomembnejših razvojnih vprašanjih so v sistemih, kjer ima monopolni položaj ena sama partija, sprejete ali vsaj »blagoslovljene« iz enega centra. Tisto, kar v takšnih sistemih nosi naziv lokalna avtonomija, predstavlja v bistvu le demokratično pravico, da se lokalni interesi izražajo in da imajo lokalni dejavniki demokratično pravico zavzemati se za njihovo uresničitev. Vendarle pa se dejansko različni interesi nato med seboj le soočajo, njihovo uresničevanje pa je odvisno od tega, koliko so v skladu z dolgoročnimi interesi delavskega razreda. Tolmač le-teh pa je zopet partija, ki iz tega naslova preko državne in paradržavne strukture presoja o tempu uresničevanja različnih lokalnih projektov. Najbrže na tem mestu ni treba posebej opozoriti, kakšne anomalije so iz tega izšle. Tako so, denimo, bili neuresničljivi nekateri prepotrebni lokalni projekti, zasnovani na lastni akumulaciji, medtem ko so se uresničevali nesmotrni in včasih tudi megalomanski projekti s tujo akumulacijo.

Bolj kakor ekonomski in razvojni so bili pri odločanju o uresničevanju lokalnih projektov v igri politični in včasih že kar ideološki argumenti. Lokalni projekti so se na vso moč trudili legitimirati kot projekti širšega družbenega pomena, ki prispevajo k afirmaciji vrednot socialistične samoupravne družbe. Na propad pa so bile v glavnem obsojene vse zamisli, ki so bile politično okvalificirane kot »ozke« in ki so dobile etiketo, da so »izraz grupnolastniških interesov«, da »se zapirajo v ozke občinske in regionalne plotove«, da so »izraz lokalističnih interesov in pogledov« itd. Ni mogoče zanikati, da je po sprejemu ustave 1974. leta prišlo do znatnega sproščanja lokalne iniciative in da so kot rezultat tega zrastle po Sloveniji številni zdravstveni domovi, kulturni centri, vrtci in šole ter številni drugi objekti, vendarle pa tudi ni mogoče zanikati dejstva, da so kriteriji za uresničevanje lokalnih projektov bili prej politični kot ekonomski ter argumenti prej ideološki kakor strokovni. Ljudje in lokalne oblastne ekipe so iznašle nešteto načinov za uveljavitev svojih iz (včasih dejanskih, včasih pa tudi samo političnih) interesov nastalih projektov – o tem, kako brez denarja in na tuj račun s kombinacijo ideoloških prijemov in političnih pritiskov in spekulacij priti do novega lokalnega objekta, pa bi lahko v marsikaterem slovenskem kraju napisali znanstveno brošuro. Ta neekonomska logika je marsikdaj prevladala tudi na področju gospodarskega razvoja, pri gradnji gospodarskih objektov in dislociranih obratov. Za daleč najuspešnejšo lokalno politično-oblastno ekipo je veljala tista, ki je znala v svoji komuni zagotavljati razvoj družbenih dejavnosti brez večjih lastnih sredstev, in ki je znala za svoj kraj izsiliti gospodarske investicije, ki so povečevale zaposlenost.

Dosedanji sistem lokalne samouprave in »avtonomije«, ki je v minulih petnajstih letih zagotovo tudi pospeševal razvoj, a žal privedel hkrati do velikih anomalij, je izčrpal svojo produktivnost. Razvojno produktivna je lahko samo stvarna lokalna avtonomija po vzoru razvitih držav.

Lokalna avtonomija mora biti zato regulirana z Ustavo in zakoni. Država, ki ne bo več zlizana s partijo, mora preprosto vrsto vprašanj prepustiti v izključno odločanje ljudem v občinah in mestih – torej občinskim in mestnim skupščinam (parlamentom). V zakonih mora biti jasno opredeljen krog pristojnosti občinskih in mestnih skupščin, za finansiranje le-teh pa morajo imeti občine svoje izvirne dohodke. Viri za finansiranje lokalnih programov morajo biti izvirni in poenoteni, predmet konkurenčnega političnega boja v komuni in medsebojnega krajevnega tekmovanja pa naj bo to, kaj znajo kje s temi sredstvi napraviti. Občine in mesta naj imajo potemtakem lasten vir dohodkov, imeti pa morajo tudi možnost sprejemanja davčnih olajšav za spodbujanje določenih dejavnosti. Sredstva za uresniče-

vanje lokalnih projektov morajo postati neodtujljiva. Nihče jih ne sme in ne more koncentrirati brez avtonomne odločitve v komuni. To pa pomeni, da so lokalni programi lahko zasnovani samo na lastni in ne na tuji akumulaciji, kar je edini način za racionalno porabo sredstev.

Modro bi bilo tudi razmišljati o ločitvi občinskih oziroma mestnih lokalnih uprav od državne uprave. Hkrati bi bilo treba občinskim in mestnim skupščinam prepustiti pristojnost, da v okviru Ustave in zakonov same čim bolj racionalno, ceneno in učinkovito organizirajo lastno upravo. Nobene potrebe ni, da je ta povsod organizirana po enem kopitu – važno je le, da je učinkovita.

Postavlja se vprašanje, katera področja naj bi v celoti urejali v občini ali mestu. To so zagotovo vsa komunalna vprašanja, problemi prostorskega razvoja, gospodarjenje z zemljišči, del ekoloških vprašanj, zagotavljanje pogojev za stanovanjsko gradnjo, del izgradnje infrastrukture (lokalnih cest, PTT omrežja, itd.), del vprašanj kulturnega razvoja (zlasti ljubiteljska kultura), vsa vprašanja mladinskega izvenšolskega življenja, otroško varstvo, varstvo starostnikov ter še veliko drugih vprašanj. Pri odstopanju pristojnosti mora država več pristojnosti kot komuni odstopiti mestom ter jim tako povrniti status regionalnih centrov, ki morajo imeti zato tudi lasten vir dohodkov. Uvedba lokalne avtonomije pomeni tudi nov izziv za vse politične subjekte v komuni, pa tudi za Zvezo komunistov.

Od visokih splošnih programskih načel mora Zveza komunistov stopiti na lokalno politično sceno z razvidnim lokalnim programom, ki bo vabljev za ljudi, kjer pa bodo na lokalnih volitvah komunisti pridobili večino volilcev, pa bodo morali svoj lokalni program tudi uresničiti. Zato ne bo več mogoče, da bi komunisti, kakor je zapisal Marjan Pungartnik (Komunist z dne 07/11-89), »sredi neopravljenih poslov, zaradi katerih nam kaplja na glavo in drgetamo v prepihu, v hlevih pa muka lačna živina, do popolnosti pilili besedne nohte«. Preprosto bo Zveza komunistov morala imeti produktiven razvojni program in se v družbeni praksi potrjevati z rezultati, enako pa bo veljalo tudi za vse druge politične subjekte.

Zahteva po rezultatih, ki je ne bodo mogle prevpiti še tako glasne in modro doneče besede, pa tudi ne podpora od zgoraj ali od drugod, bo v marsičem spremenila logiko političnega življenja v komuni. Rezultate bo mogoče dosegati samo, če bodo programi dobili podporo volilcev, zato bo potrebno sklepati načelne koalicije in iskati zaveznitva. Od tod do oblikovanja okroglih miz vseh političnih zvez tudi na lokalnem nivoju je samo še korak, saj bo treba produktivno zaveznitva in koalicije sklepati javno in odgovorno.

Hočeš nočeš bodo tako vsi lokalni politični subjekti bolj zavezani odgovornosti do svoje lokalne skupnosti kot pa višjim forumom lastne organizacije, kar bo na novo opredelilo tudi razmerja na slovenski politični sceni.

Lokalna avtonomija bo dala nekaj več pokončnosti tudi lokalnim politično oblastnim strukturam, ki bodo s čvrstim mandatom v lastnem okolju bolj avtonomno in bolj odgovorno sodelovali v odločanju v republiški skupščini (parlamentu).

Na točkah, kjer so lokalni programi različnih političnih zvez identični, so marsikje že začele nastajati skupne liste za hitrejši lokalni razvoj, s katerimi se bodo komune in regije enotno pojavljale v republiškem parlamentu.

Uvedba takšne lokalne avtonomije bo tudi Zvezo komunistov hitreje potisnila po poti korenite prenovе, ki jo predvideva program »Za Evropsko kvaliteto življenja«. Komunisti v lokalnih skupnostih se bodo morali začeti potrjevati s sposobnostjo organiziranja občinskih pobud, ljudem bodo morali ponuditi dobre lokalne programe, ki jih bodo morali hoteti in znati tudi uresničevati – ali pa bodo odrinje-

ni na družbeno obrobje. Dejansko predstavlja lokalna avtonomija najresnejši preizkusni kamen za vse dosedanje in nove politične zveze. Tu se bo pokazalo kdo hoče in zna »popraviti streho, popraviti okna, popraviti vse nujne posle po hiši in dobro rediti živino v hlevu«. Hic Rhodus, hic salta!

DUŠAN KUMER

Tokrat mislimo resno, resneje kot v preteklosti

Zveza komunistov Slovenije, zlasti po svoji zadnji konferenci, poskuša predstaviti sebe kot zvezo komunistov, ki se zavzema in bori za socializem po meri ljudi. Pri tem se skušamo navezati na pozitivno tradicijo našega razvoja, čeprav se hkrati zavedamo, da nimamo samo teh in da imamo zaradi tega poskuse tudi povsem drugačnega slikanja naših tradicij, do najbolj črnega, ki vidi v vseh fazah našega razvoja samo slabe strani in ki se še dodatno upravičeno krepi zaradi naše gospodarske neuspešnosti, družbene in politične krize. Vse to neusmiljeno odpira ključna razvojna protislovja in situacija postaja socialno in politično eksplozivna. Gre predvsem za probleme razvojnega in civilizacijskega zastoja, ali drugače povedano, za problem demokracije, socialno-razredno nasprotje, ki se zaostruje z inflacijo, brezposelnostjo, mednacionalnimi konflikti, gre za ekološke zagate, generacijske probleme, ki so dovolj razvidni v nekaterih procesih.

Skratka, čim bolj se približujeta kongres ZKS in volilno obdobje, tem bolj se zastavljajo z vseh strani vprašanja, kako bo ravnala Zveza komunistov Slovenije, da bo uveljavila svoj projekt socializma ali ga vsaj zavarovala skozi te neposredne preizkušnje. Zato ni toliko bistveno, ali nam bo uspelo v novem programskem dokumentu, ki ga bomo sprejeli na kongresu, še ostreje, dosledneje opredeliti pojem političnega pluralizma, se še jasneje odpovedati monopolu politične oblasti. Bolj pomembno je prepričati ljudi, da s konkretnimi dejanji pokažemo, da tokrat mislimo resno, resneje kot v preteklosti. Pri tem pa sta še posebej pomembna spoznanje in streznitev (ki prevladujeta med članstvom), da če ne bomo uveljavili usmeritev, za katere se bomo na kongresu dogovorili, se nam to ne bo maščevalo samo s konflikti v sami organizaciji, ampak se bo to predvsem neposredno izrazilo na volitvah – v nižji stopnji zaupanja ljudi.

Torej gre za celo vrsto okoliščin, ki so vplivale na drugačen vsebinski pristop kot do sedaj pri pripravi programskega dokumenta. Alternativa je bila sposobna ponuditi pozitiven program, ki jasno izrazi in poudari diskontinuiteto in ne kontinuiteto, kajti le to je lahko tudi podlaga za bolj ofenzivno nastopanje Zveze komunistov Slovenije znotraj slovenskega pluralnega prostora in znotraj Zveze komunistov Jugoslavije; v nadaljevanju pa programsko usmeritev, ki v bistvu pomeni pohleven pragmatizem reforme, ki si strpno in v demokratični konkurenci prizadeva za boljšo kakovost vsakdanjega življenja ljudi. Nič kaj lahka naloga, ki je po mojem mnenju programski komisiji povsem uspela. Glede na to, da imam priložnost v dnevni politiki sproti absorbirati tudi odjek – refleks članstva in javno-

sti na poteze Zveze komunistov, bi ob tej priložnosti izkoristil odnos do programa Zveze komunistov Slovenije.

Razprava, ki smo jo organizirali v občinski organizaciji ZKS Ljubljana Šiška, v kateri je imel možnost in priložnost svoje mnenje in odnos do osnutka programa *Evropa zdaj!* izraziti vsak član Zveze komunistov, je pokazala tudi vrsto dilem, ki so lastne posameznikom ali pa skupinam članov Zveze komunistov, za katere bo potreben določen čas, da si nanje odgovorijo sami, če tega nismo uspeli skupaj že v teh razpravah. Naj opozorim le na nekatere, ki dovolj nazorno ponazarjajo, da nekateri novi pojmi, tudi eklektično nabrani, s katerimi je v programu izražena nova identiteta Zveze komunistov, povzročajo pri članih v tem trenutku še nekatere nejasnosti:

1. Socializem po meri ljudi. Obstaja občutek, da se konkretno ne zavzemamo za boljše vseh ljudi. Opredeljujemo se za ekonomsko učinkovito družbo, to gradimo na znanju in sposobnosti ljudi, vendar preveč pozabljamo na delavce v industriji, kjer je tudi velik intelektualni potencial, ki ga v programu ne opredeljujemo dovolj jasno kot socialno osnovo Zveze komunistov. Ni dovolj jasno, ali ostajamo delavska organizacija, ali zastopamo delavskorazredne interese – ali ostajamo komunistična partija v tem smislu besede.

2. Zveza komunistov: stranka in gibanje. Glede na to, da do sedaj nismo bili niti eno niti drugo, ampak tretje, državna partija, je seveda težko tako na hitro zapustiti tudi v miselnosti to pozicijo (ki pa ne prevladuje). V razpravah se je videlo, da del članstva težko pristaja na to, da se je treba v političnem pluralizmu nenehno dokazovati in potrjevati, da bi bili prvi med enakimi. Ob tem pa je še dodatna dilema, in sicer dvojna pozicija člana Zveze komunistov in načini ter metode dela v stranki in gibanju.

3. Odnos ZKS in ZKJ. Če program Zveze komunistov Slovenije na 14., izrednem kongresu ZKJ ne bo sprejemljiv, kaj to pomeni? Tudi glede nadaljnega članstva. Ali bomo potemtakem člani ZKS in ne več člani ZKJ, ali kaj tretjega? Ali je zveza zvez sploh možna varianta glede na aktualne razmere v Jugoslaviji in že končane nekatere kongrese republiških in pokrajinskih konferenc Zveze komunistov? Ta dilema je povezana tudi s statutom ZK Slovenije in Jugoslavije, in sicer v tistem delu, kjer naš statut dopušča članstvo tudi v drugi politični organizaciji – stranki, zvezni pa ne. Ker sem sam sodeloval v nekaterih razpravah o programu in statutu SZDL, so na to dilemo največkrat opozarjali pripadniki JLA z obrazložitvijo, da so na ta način onemogočeni pri včlanjevanju v SZDL.

4. Članstvo Zveze komunistov. O vstopanju oziroma včlanjevanju vernih v Zvezo komunistov je bilo v razpravah veliko dvomov in različnih mnenj. Sam sem pristaš, da je to omejitev treba odpraviti zaradi tega, ker smo se na drugi strani opredelili, da bomo akcijsko sposobnost in uspešnost organizacije gradili predvsem na tem, koliko bo naše članstvo sprejemalo programske usmeritve. Svetovnonazorske omejitve bi bile resna ovira za uspešno politično konkurenco z drugimi. Vendar je za takšno stališče med sedanjo strukturo članstva potreben čas, tudi zaradi tega, ker še ni zaživel in se v konkretni praksi potrdil drugačen način oblikovanja političnih pobud znotraj Zveze komunistov – po metodi interesnega in problemsko-projektnega obravnavanja odprtih vprašanj, ki ne potrebujejo ideološkega predznaka.

Ob teh dilemah sta pomembni še dve stališči. Pri prvem gre za zahtevo, da bi se v programu morali jasno politično opredeliti do odnosa, ki ga imajo nekateri novo nastajajoči politični subjekti, še posebej posamezniki v njih, do preteklega razvoja družbe in vloge Zveze komunistov oziroma posameznikov v njem. In ob tem

odločno zavrnuti tezo, da so za vse dosedanje slabosti krivi zgolj komunisti, in da se slabosti, ki so jim zapadli posamezni člani naše organizacije, posplošujejo na celotno članstvo. To velja še posebej za večino komunistov, ki so skozi svoj delovni prispevek in s svojo družbenopolitično aktivnostjo veliko prispevali k uveljavljanju socialistične družbe, in jih danes ni mogoče sumničiti in obtoževati, da so delovali proti interesom ljudi. Gre za zaščito v imenu humanosti, ki mora biti osnova delovanja vsake organizacije ali združbe.

In drugo, ki se navezuje na predhodno, da ni dobro preveč poudarjati, da se novejša zgodovina Zveze komunistov Slovenije začena z letom 1981 ali celo z letom 1986 in da se uveljavlja sintagma: stari ljudje – krivi za vse. Ni še čas in možnost, da bi se do konca oprijeli sintagme: novi ljudje – njihovi uspehi, ker se ta ista sintagma lahko kaj hitro spremeni v svoje nasprotje: novi ljudje – kriza. Skratka, gre za stališče, da je treba graditi na realnem vrednotenju tega, kar je bilo doseženo.

Kljub tem in še nekaterim dilemam in stališčem pa je bila glede na moje poznavanje osnovna usmeritev programa v popolnosti podprta, posebej usmeritev, da se ne gre v neko nasilno, hitro, popolno spreminjanje vsega, kar imamo, ampak da poskušamo na nek čim bolj naraven način vplivati na to, da stvari preraščajo iz sedanje oblike v nove, boljše. Vendar sem sam pristaš teze, da so nekateri formalni koraki tisto, kar nam ta trenutek manjka, in jih moramo bolj razvijati, kajti le znotraj formalne demokracije (tu pa mislim na strankarski sistem, parlament itd.) lahko razvijamo celo vrsto vsebinskih vidikov demokracije (od nestrankarskih oblik do združenj, gibanj, ljudske iniciative itd.). Skratka, tudi osnovni pristop, ki veje iz programa, da se odpovedujemo nekemu obveznemu modelu mobilizacije članstva in dajemo poudarek dialogu, tudi vsakega člana in njegovi pripravljenosti in sposobnosti iti v dialog z vsemi drugimi pri iskanju rešitev, ki bodo najboljše za neko okolje, je tisto, kar razbija dosedanje monolitnost organizacije in zahteva politično konkurenco. Takšen pristop pa je seveda odvisen od urejenosti in pravil iger v sami organizaciji.

Organiziranost Zveze komunistov in drugačni načini ter metode dela so očitno tisti najtežji del pri iskanju nove identitete organizacije. Še posebej, ker mora nova organiziranost slediti novi strategiji ZKS. Biti mora fleksibilna, učinkovita, prepričljiva. Biti mora v funkciji politike, ki starta v politični prostor s konkretnimi projekti in more ob konkurenci teh projektov dobiti zaupanje ljudi. To pomeni, da se mora na konkurenčnem političnem trgu pojaviti kot kohezivna organizacijska tvorba, ki ima mnoge elemente strankarskega organiziranja. Pri tem je zame najpomembnejše še, da je seveda temeljni subjekt politike Zveze komunistov član, kjer morajo priti do polne uveljavitve njegova ustvarjalnost, pamet, volja, vendar morajo odgovornost za politiko prevzeti vodstva in najbolj odgovorni funkcionarji. Če sta v medsebojni soodvisnosti krepitev izvršilne moči in odgovornost izvršilnih organov, potem ni bojazni, da bi vodstva vodila drugačno politiko, kot jo podpira večina članov. Ko gre za odgovornost, seveda to ne pomeni samo odgovornost vodstva pred člani, ampak tudi odgovornost organizacije pred ljudmi. Pri poudarjanju krepitve izvršilne funkcije pa mislim predvsem na razvijanje metod enakovrednega vodenja procesa in ne liderstva. Skratka, tri dosedanje značilnosti:

- obsedenost od oblasti,
- edino metodo delovanja iz enega centra – demokratični centralizem,
- etatizem in monizem zamenjati z naslednjimi načeli notranje organiziranosti:
- zagotavljati premoč članstva nad vodstvom – tu se morajo okrepiti in obnoviti osnovne oblike organiziranosti,

– sposobnost in ustvarjalnost same organizacije članov, dopuščanje samoorganiziranja,

– kompletna projektna in interesna usmerjenost – skupine, ki delujejo na posameznih področjih.

Ta tri načela zagotavljajo odprtost, ustvarjalnost in odgovornost. Če je torej temeljno izhodišče delovanja komunistov aktivistično-projektno in ne množično načelo, to pomeni, da Zveza komunistov ne more zagotavljati svojega vpliva v delovnem okolju samo z načelno politiko, temveč s konkretnim obnašanjem in aktivizmom člana v sindikatu, delavskem svetu, zboru delavcev. Pri tem moram dodati, da sem eden tistih, ki ne zagovarja teze, da se moramo v tem trenutku kot Zveza komunistov odpovedati političnemu vplivu v podjetjih. Da, izbrisati takoj iz vseh možnih aktov in papirjev osnovno organizacijo ZK kot enega od subjektov, ki ima zagotovljen formalni vpliv na upravljanje. Toda, ne se odreči politični participaciji, ko je delavcem treba priznati pravice in pooblastila, ki niso omejena zgolj na sindikalne svoboščine, pač pa zadevajo upravljanje oziroma odločanje iz pristojnosti podjetja. Gre za participacijo, sodelovanje delavcev pri upravljanju akumulacije preko delavskih svetov, skupščin upravljalcev ipd. Ni sprejemljivo, da bi se odrekli funkciji vpliva v boju za širjenje demokracije tudi na tem področju družbenega življenja. Kolikor so meni znane stvari, se tega partije, ne samo komunistične, ne odrekajo tudi v nekaterih razvitih državah (Italija, Francija), nasprotno, celo krepijo svoj vpliv.

Ta organizacijski del je še posebej pomemben, če volilni program, ki mu je osnova ta kongresni dokument *Evropa zdaj*, na volitvah ne bo dobil večine, ali vsaj absolutne večine. Potem se bomo seveda morali o sleherni usmeritvi pogajati, dogovarjati ne samo s članstvom (tako kot do sedaj), temveč z drugimi, ki mislijo drugače, ki imajo drugačne načrte in programe. Šele od teh političnih razmerij, ki bodo v Sloveniji nastala, in od nas samih bo odvisno, katere naše usmeritve se bodo lahko uresničile in kako se bodo uresničile. To pa tudi pomeni, da se bo marsikatera naša usmeritev v teh praktičnih političnih razmerjih morala tudi spremeniti, prilagoditi novim razmeram in podobno. To je tudi odgovor na vsa tista vprašanja, kdo in kje je garant, da se bodo te usmeritve tudi uresničile, da ne bodo ostale samo na papirju kot do sedaj, ko smo pisali resolucije.

Seveda pa lahko del odgovora glede garancije damo že sedaj. Pogoj za ta odgovor pa vidim v tem, ali bodo volitve potekale na način, da se bo vzpostavljala odnos med volilcem in izvoljenim, da bomo kot volilci glasovali za posamezne kandidate, da bomo sami preverjali sposobnost, usmerjenost in obljube kandidatov, ki jih bodo dajali, da bodo programske usmeritve, ki jih zastopajo sami ali njihove organizacije, resnično izpolnjene. »Ljudje morajo doživeti svojo promocijo v državljane s prav tako treznim entuziazmom, kot so doživeli sprejem ustavnih amandmajev vsem pritiskom navkljub. Zvezi komunistov ni treba zmagati, doseči absolutno večino. Dovolj je, da ji uspe volitvam samim dati predznak lastnega dosežka, da torej državljani vedo, da je prav ta organizacija omogočila prehod iz enega političnega sistema v drugega« (dr. Lev Kreft). Prepričan sem, da program *Evropa zdaj!* kot celota jasno kaže, da smo kot Zveza komunistov resnično z legalno in legitimno politično akcijo za nenasilno spremembo politične ureditve in da torej na naši strani ni ovir, kot je zapisano na koncu programa.

In na koncu še nekaj. Zveza komunistov Slovenije z dovolj veliko mero samokritičnosti govori o preteklih napakah. Prevezla je nase tudi odgovornost za te napake. Zato pa je hkrati izstopila tudi kot pobudnik preobrazbe in radikalnega preporoda družbe. Vsi skupaj smo v težkem položaju, vendar nismo v mraku in

temi, kot se marsikomu zdi tako znotraj družbenopolitičnih organizacij kot novonastalih političnih subjektov. Pred nami je, da vsi skupaj hodimo v šolo oblasti človeka državljana. Sam sem prepričan, da jo bomo tudi končali. Skratka, vsak naš korak v smeri gradnje pravne države mora upoštevati merilo, ki se glasi: kaj s tem dobiva državljan.

BOŠTJAN MARKIČ

Obnavljanje legitimacijskega potenciala ZK

1. Delegatski sistem – pobuda zanj je prišla iz idejne orožarne Zveze komunistov – se kot integracija dela in politike ni uveljavil. Očitno je bil zamišljen preveč maksimalistično in njegovo izhodišče o takoimenovani interesni neposrednosti se ni prebilo na raven življenjske operacionalizacije. Delegatski sistem ni bil dopolnjen s takšnimi instrumenti neposredne demokracije, kot so na primer politični referendum. Programski dokument Zveze komunistov Slovenije sedaj posebej izpostavlja pomen političnega referenduma, ki ga šteje kot pomemben instrument odločanja o nekaterih bistvenih, strateških in življenjsko usodnih razvojnih vprašanjih. Bržčas bi Zveza komunistov Slovenija ravnala bolj modro tudi v preteklosti, če bi se zavzemala ne le za delegatski sistem, temveč tudi za (fizično!) neposredne oblike odločanja in v povezanosti obeh prvih iskala izhod iz krize. Tako pa smo se sedaj znašli pred pogoriščem delegatskega sistema. Programski dokument sicer govori o delegatih, ki pa jih v bistvu šteje za poslance državljanov. Dejansko se brez velikega političnega ropotanja dokument odreka delegatskemu sistemu in se zavzema za parlamentarno demokracijo. Ta naj bi uveljavila načelo delitve (funkcij) oblasti ter samostojnost in odgovornost posameznih nosilcev oblasti. Čeprav govori dokument o zavzemanju za skupščinski sistem in za skupščinsko vladavino, gre vendarle za zavzemanje za parlamentarizem in parlamentarno demokracijo. Parlamentarna demokracija sloni – poleg drugega – tudi na načelu delitve oblasti. Za skupščinski sistem pa je značilna enotnost (funkcij) oblasti. Iz tega zornega kota bi bilo bolj prepričljivo, če bi dokument govoril o slovenskem parlamentu. Kaže, da tu še nismo presegli vseh predsodkov do parlamenta in očitno je, da se leta v glavah nekaterih še preveč miselno veže na stereotip »retrogradnega meščanskega parlamentarizma«.

Enodomna republiška skupščina z zborom državljanov (in ne dvodomna, v kateri bi bil poleg zbora državljanov še zbor občin) se izrisuje kot skupščina, ki je s stališča predstavnštva interesov državljanov, z zornega kota učinkovitosti in ne zapletenosti sistema, dejansko najbolj primerna organizacijska izpeljanka za uresničevanje suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije. Ni nobene potrebe po še enem splošnem političnem zboru, to je po zboru občin. Regionalni (občinski) interesi, ki so seveda tudi legitimni, se lahko povsem ustrezajoče izrazijo tudi prek zbora državljanov, torej državljanov, ki prihajajo iz različnih regionalnih in občinskih okolij in se njihovi interesi srečujejo (to pa pomeni, da se ali spopadajo, ali strnejo) povsem institucionalno primerno v zboru državljanov.

Dejanska uvedba ljudske iniciative v naš politični sistem, ta svojevrstna »švica-

rizacija« našega političnega sistema kaže, da je zavest o nujnosti izvirne neposredne udeležbe državljanov našla upravičen odmev v Programskem dokumentu. Na ta način pritegujemo »navadnega« državljana, ki je zainteresiran za podobo svoje države in nacionalne skupnosti, v zakonodajno bližino in ga tudi tako skušamo motivirati, da ne bi bil le pasiven opazovalec delovanja prestavniškega telesa.

2. Pomen, ki ga Programski dokument pripisuje političnemu pluralizmu, morada najbolj jasno kaže, da si želi Zveza komunistov Slovenije izoblikovati novo politično identiteto, da se hoče predstaviti kot ena izmed političnih strank in da na tej točki opuščanja politične mitičnosti svoje dolgoletne avantgardnosti želi doseči temeljni zasuk. Ujetost v spone boljševizacije, prikrite s tezo o »avantgardi v samoupravljanju«, je dejansko terjala najgloblji rez v politično organizacijsko in vsebinsko tkivo Zveze komunistov. Zdi se, kot da Zveza komunistov v svojem Programskem dokumentu vzklika »Vive la difference«!, da opušča dolgo časa gojeno maniro politične izključnosti in edino zveličavne pravovernosti. Zveza komunistov Slovenije se v tem dokumentu osvobaja obsedenega strahu od partijskega pluralizma. Strahu torej, ki je bil tako dolgo dobo let značilen za številne in zelo vplivne strukture v Zvezi komunistov.

Pluralizem samoupravnih interesov, čeprav obravnavani partijski dokument do njega ni izrazito odklonilen, očitno ni bil dovolj širok okvir, ki bi zadostoval vedno bolj visokim aspiracijam državljanov, njihovim ne le samoupravnim ampak tudi avtentičnim političnim interesom. V tem smislu je dokument – vsaj molče – priznal zamejenost Kardeljevih Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ki so sicer lahko (bile) značilna etapa v razvoju institucionalizacije interesne pluralnosti, niso pa odpirali možnosti v izrazito politično partijski pluralizem. Programski dokument se zaveda, da se je legitimacijski potencial Zveze komunistov hitro obrabljal in trošil in da je namesto apriornega mandata, avantgardno dodeljenega, nujno iskati zaupanje na neposrednih in poštenih volitvah. Dokument sedaj tudi kaže na doslej ne ravno močno poudarjanje politične občutljivosti do članstva Zveze komunistov, ki hoče sooblikovati politiko svoje komunistične stranke, osvobojene okostenele uradne ideologije, z vsemi lokalnimi variantami, ki je ravno na občinskih ravneh vodila do premoči partijskih liderjev. Zdi se, da Programski dokument upošteva memento, da je zgodovina pokopališče političnih idej in sistemov, ki so jih njihovi politični arhitekti izsanjali kot najboljše in najbolj prodorne, pa so se izkazali v svoji omejenosti in toposti. Tako dokument, v njem se očitno prepletata volilna in strateško usmerjevana sestavina, tedaj nastopa večkrat tudi kar nesramežljivo pragmatično, računajoč na skorajšnjo letošnjo aprilsko prozaično volilno dejanskost.

Dokument je po svoje pisan politično spretno in politično radoživo. Želi biti politično očarljiv, ko ponuja politični pluralizem za demokratično družbo. Ne izmika se negativni oceni tistega, kar je takšno dejansko bilo. Poudarja pa tudi pozitivne prvine partijske preteklosti, tako da ljudje ne bi dobili vtisa, da je zgodovina Zveze komunistov en sam antalogijski prikaz poraznih učinkov delovanja nenadzorovane politične moči. Večen, vsaj za sedaj nerešljiv problem politične demokracije, pričujoči dokument ne rešuje s ponujanjem nekakšne nove grandiozne vizije človeške družbe, temveč z dovolj realno sliko možnosti v preboj socializma po meri človeka. Programski dokument tudi opušča optimistično antropologijo in tudi politično partijskega pluralizma ne ponuja kot politično zemeljski raj. V tem smislu dokument tudi ni obremenjen z dolgočasnimi, odbojnimi in standardiziranimi formulacijami. Zaveda pa se konservativne upornosti dela slovenske partijske strukture, vendar ji bistveno ne popušča, ker se zaveda, da bo takšna

konzervativna upornost uplahnila pred naraščajočo demokratično zavestjo v sami prenovljeni slovenski komunistični stranki. Pri tem Zveza komunistov računa tudi na večjo uveljavitev intelektualcev v Zvezi komunistov, razumnikov, ki jih je boljševiska preteklost partije čestokrat potiskala na rob, jim lomila hrbtenice ali zavezovala jezik.

Zgoraj povedano daje vsaj relativno podlago za mnenje, da slovenska določenost za Zvezo komunistov Slovenije ni zaprta, zlasti še, če bo znala prisluhniti avtentičnim interesom tistih socialnih nosilcev, ki so za demokratizirano Zvezo komunistov Slovenije zainteresirani. Seveda pa je res – in zgleda, da si tu dokument ne dela iluzije – da je iskanje izhoda iz krize, v katero je zašla zveza komunistov, daljši proces, ki terja včasih tudi opuščanje ali vsaj globoko prevrednotenje dosedanjih političnih zamisli, ki svoje poreklo vlečejo od daleč. Pri tem ni mogoče zanemariti ugotovitve, da je vendarle določenemu tipu partijske strukture Slovenije, ki je še vedno obstojen tudi v političnem pluralizmu, inherentna nesposobnost za lastno spreminjanje, za »samospremembo«.

3. Dokument izpričuje, da je v prenovljeni Zvezi komunistov Slovenije prisoten velik pomen, ki ga spoštovanje pravic in svoboščin ima za vsako demokratično politično življenje. Državljana partijski dokument vrednoti kot političnega subjekta, ki svoje pravice in svoboboščine lahko uveljavlja samo v razmerah pravne države. Družbena nezadovoljstva v zvezi z uresničevanjem pravic in svoboščin so bila v preteklosti takšne stopnje, da so resno omajala ugled Zveze komunistov Slovenije. Zato lahko Zveza komunistov Slovenije pridobi verodostojnost, tudi kar se zavzemanja za pravice in svoboboščine tiče, le z moralno doslednostjo in politično premočrtnostjo. Kakršnokoli odstopanje od že doseženih civilizacijskih pridobitev bi se kot bumerang vračalo tudi na račun zveze komunistov, ki si na tem področju ne sme privoščiti nobenih (nadaljnjih) spodrseljav ali politične površnosti.

Zavzemanje za odpravo smrtne kazni v Jugoslaviji, varstvo človeka pred državo, priznavanje pravice za tvorno udeležbo v številnih gibanjih (ekoloških, mirovnih), varstvo individualnih človekovih pravic, so lahko dobra izhodišča – posebej če se bodo te pravice uresničevale – za večjo stopnjo političnega zaupanja do Zveze komunistov. Ni nepomembno, da Zveza komunistov v svojem dokumentu politično podčrtuje tudi socialne, ekonomske, kulturne pravice, saj politične emancipacija ni brez ekonomske emancipacije.

Temeljna bipolarnost našega časa ni več v sintagmi izkoriščanje – neizkoriščanje, saj ti pojavi v zvezi s politično demokracijo, temelječo na pluralizmu lastnin, dobivajo drugačen zven. Temeljna polarnost je na črti demokracija – avtoritar-nost, odprtost v svet – politična samozadostnost. Lahko bi ocenil, da v tem pogledu ni dvomov, za kaj se zavzema Programski dokument Zveze Komunistov.

TONE PERŠAK

Skrivnost Pandorine skrinjice

Ob programu, ki ga svojim članom in tudi vsem drugim državljanom Slovenije ponuja v sprejem ZKS, si je kajpak mogoče zastaviti celo vrsto vprašanj že zgolj z vidika odločitve ali vsaj obljube, da želi ZKS poslej biti in delovati kot stranka

med strankami in ne kot privilegirana ali celo edina dovoljena politična organizacija z monopolom na oblast. Mogoče pa bi bilo začeti tudi z vprašanjem, ali se in po čem se ta program razlikuje od dosedanjih programov in deklaracij ZKS (KPS) in ZKJ? Vendar se zdi, da je o tem pravzaprav že vse znano. Tako vemo, da je pomembna razlika že v tem, da so tokrat slovenski komunisti res sami napisali svoj program in niso le povzeli in slovenskim razmeram prilagodili programa ZKJ. Poleg tega je res tudi to, da v razkošni brošuri z naslovom EVROPA ZDAJ lahko preberemo tudi zagotovila in obljube, ki bi jih ista ZKS še pred dvema letoma brez pomislekov obsodila kot kontrarevolucionarne in anarholiberalistične. Toda te razlike bodo najbrž popisali in primerno pohvalili bolj poklicani interpreti. Podpisnemu pa se zdi zanimivejši razmislek z že nakazanega vidika: v kolikšni meri je program ZKS res mogoče brati kot program stranke med strankami oziroma kot predvolilni program stranke, ki si želi pridobiti čim več glasov tudi med volilci, ki niso člani te stranke.

Začeti je potemtakem treba z vprašanjem o tem, kakšen naj bi pravzaprav bil tipičen program te ali one politične stranke? Zdi se, da bi tak program, če naj bo res učinkovit tudi kot predvolilni program, moral vključevati vsaj troje segmentov: 1. Idejno samoutemeljitev ali podstat stranke, torej njeno ideologijo; 2. Globalne cilje, za katere si stranka prizadeva izhajajoč iz te ideološke podstat in 3. Konkretno predloge ali vsaj obljube, za kakšne konkretne spremembe odnosov v družbi, zakonov in ustave se namerava stranka zavzeti po volitvah (še zlasti, če bo zmaga-la), da bi se tako družba v celoti začela približevati globalnim in dolgoročnejšim ciljem, opredeljenim v njenem programu. Te segmente strankarskih programov bi potemtakem lahko za prvo silo poimenovali tudi kot: 1. Ideološka osnova programa, 2. globalni program in 3. operativni program stranke.

Če s tega vidika preberemo dokument EVROPA ZDAJ, vsekakor opazimo, da je v njem mogoče prebrati relativno malo takega, kar bi lahko razumeli kot ideološko samoutemeljitev stranke, ki se vendarle še vedno imenuje Zveza komunistov. Nekaj tega je pravzaprav samo v prvih dveh uvodnih sestavkih (Milan Kučan: *Za evropsko kakovost življenja* in Ciril Ribičič: *Zaupamo, da bi nam zaupali*), vendar presenetljivo malo ali tako rekoč nič iz običajnega ideološkega besednjaka komunističnih partij (razredni boj, boj proti izkoriščanju človeka po človeku, enakopravnost ljudi pri delitvi, delo kot najvišja vrednota, brezrazredna družba kot cilj ipd.). Tako malo je tega, da bralca obide celo nelagodni dvom, ali morda ta program zavoljo nekakšnih ne povsem jasnih razlogov celo ne prikriva izhodišč in predpostavk, iz katerih izhaja njen program? Ali zato, ker ta program ni več skladen s tradicionalno komunistično ideologijo in je treba to neskladje prikriti, ali zato, ker ZKS v dani situaciji (mišljen je predvsem jugoslovanski kontekst) ne more, ne sme ali ne upa obelodaniti izhodišč svojega programa, ki v svojih bistvenih postavkah ni več komunističen? Morda bi res morali ugotoviti, da ZKS z novim programom uvaja tudi povsem drugačna in nova idejna izhodišča svojega delovanja v prihodnje? Deloma je to vsekakor res. Po eni strani Milan Kučan kot »osnovne vrednote gibanja«, ki ostajajo v veljavi, navaja: socializem, samoupravljanje in nacionalno enakopravnost, prizadevanje za svet brez izkoriščanja itd., kot vrednote, ki pomenijo novost v programu pa posebej omenja: demokracijo, človekove pravice in svoboščine, pluralizem lastnin itd. Namesto dosedanjega zavzemanja za absolutno prednost družbene lastnine pred drugimi oblikami lastnine, je tu posebej poudarjen »pluralizem lastnin«. Ob samoupravljanje, ki je omenjeno kot epohalni civilizacijski prispevek k seznamu pravic in institutov demokracije, je kot enakovredna vrednota postavljeno tržno gospodarstvo, čeprav

je najbrž to dvoje, drugo ob drugem, težko zagotoviti. Karkorkoli že, čeprav je program v tem pogledu precej redkobeseden, je le treba poudariti, da je tradicionalno komunistične (ali realsocialistične) ideologije v njem res malo. Obenem pa je res tudi to, da v tem svojem ideološkem segmentu program pravzaprav v veliki meri ponavlja opredelitve pravkar sprejetih amandmajev k Ustavi SRS; da torej kot osnovo svojim težnjam postavlja vsaj ustavno-pravno že doseženo prehodno stanje družbe in dodaja nekaj nespornih načel.

Tem bolj pa je program ZKS širokopotezen v opredeljevanju ciljev, za katere se zavzema in se bo zavzemala, kot piše v programu, ZKS. Lahko bi rekli, da si je slovenska ZK med svoje cilje zapisala tako rekoč vse najbolj pozitivno, kar si je človeštvo utegnilo in znalo izmisliti v zadnjih tisočletjih, in da se program ZKS bere kot skoraj najpopolnejši seznam političnih, gospodarskih, kulturnih, ekoloških in vsakršnih drugih idealov, ki si jih običajno v že pluralističnih družbah med seboj razdelijo vsaj tri, štiri zelo različne politične stranke. Po tej plati ZKS vseka kor ostaja zvesta tradiciji, saj obljublja pravzaprav vse, kar velja kot uspešno in potrjeno ali kot dobro: tržno gospodarstvo, enakopravnost lastnin in delavsko samoupravljanje, politični pluralizem s parlamentarno demokracijo in socializem, ekspanzivni razvoj, poudarjeno skrb za okolje ter »družinsko kmetijo«, zadovoljitev razrednega interesa in hkrati popolno spoštovanje nacionalnih interesov itn. Skratka, ZKS je svoj program sestavila tako, da nas tako rekoč mora prepričati, da ZKS je in ostaja najnaprednejša sila, skratka avantgarda slovenskega naroda v prav vseh pogledih. Glede te samoopredelitve potemtakem ZKS ostaja zvesta sama sebi, le da tokrat tega ni eksplicitno zapisala v svoj program. Po drugi strani pa bi ravno vsled tega lahko celo rekli, da gre pravzaprav za neke vrste nedemokratičnost, saj si je skoraj nemogoče zamisliti stranko, ki bi lahko v svoj program, če naj bi bil demokratičen, zapisala karkoli pomembnega, česar ni zapisala v svoj program že ZKS. Kot da bi ZKS pravzaprav natihome želela vse Slovence prepričati, da v resnici drugih strank ne potrebujejo, saj jim vse, kar res kaj velja, obljublja že ona. Iz tega pa tudi sledi, da so vse druge stranke vnaprej podvržene sodbi, da ne ponujajo nič posebnega, da ob vseobsežnosti ciljev in prizadevanj ZKS pravzaprav ni pravega mesta zanje in potrebe po njih, in da zato tudi ne morejo biti dejansko enakopravne z ZKS. Treba je skratka ugotoviti, da se v tem prilaščanju vsega pozitivnega, izpričuje tradicionalna težnja ZKS, da pokrije in si na nek način prisvoji vsa pozitivna stremjenja slovenskega ljudstva v celoti in se še nadalje predstavlja za vodilno in edino res poklicano vodilno silo slovenskega naroda. Po tej plati je mogoče dokument EVROPA ZDAJ razumeti celo bolj kot neke vrste načelni proglas o posebnem zgodovinskem in celo nadzgodovinskem pomenu ZKS za Slovence in Slovenijo in manj kot dejanski program stranke med strankami.

Da pravkar zapisana trditev verjetno drži, priča tudi to, da je program, ki želi biti (gl. str. 27) tudi »podlaga« za nastopanje ZKS na volitvah 1990, tako rekoč popolnoma nekonkreten. Lahko bi rekli, da program ZKS obljublja volilcem vse in celo marsikaj, kar je med seboj v nasprotju, po drugi strani pa nič ali vsaj malo res konkretnega. Zelo malo je namreč v tem programu gesel, po katerih bi bilo moč sklepati, kakšne in katere nove zakone bo ZKS predlagala, če zmaga na spomladanskih volitvah. Če se bralec posveti, recimo, ekonomskemu delu programa, lahko ugotovi, da se ZKS zavzema tako za velika kakor tudi za majhna podjetja, za družinsko kmetijo in za podjetništvo v kmetijstvu, za farme in za ekološko ohranjanje naravnih posebnosti Slovenije, za to, da postane tudi lastnina podlaga za pravico do upravljanja in za samoupravljanje itd. Ne da bi dvomili

v dobre namene sestavljalcev in v njihovo pripravljenost, da ZKS res pristane na enakopravni volilni spopad vseh zainteresiranih političnih subjektov v Sloveniji, pa se vseeno zdi, da si ZKS za zdaj v zvezi z volitvami še ne zastavlja odločilnih vprašanj. Če bi si jih, bi bil verjetno njen program manj načelen in vseobsegajoč glede globalnih usmeritev in veliko bolj širokosrčen glede obetov za »jutri«. Večino volilcev najbrž le bolj zanima, kako bo čez leto, dve ali tri oziroma, kaj namerava stranka, ki jih snubi, naj glasujejo zanj, storiti zanje tako rekoč takoj po volitvah: ali jim bo zmanjšala davke ali ne, ali bo predlagala podaljšanje porodniških dopustov ali ne, ali bo zahtevala zmanjšanje carin za uvožene avtomobile ali ne, ali bo takoj predlagala zakon o obveznem instaliranju čistilnih naprav za vse tovarne, ki odvajajo onesnažene vode ali ne itd. Nekaj te vrste konkretnih predlogov preberemo v programu ZKS v poglavju o izobraževanju in še tu in tam kak paber (o odstotkih narodnega dohodka za to ali ono dejavnost ipd.) in to je skoraj vse. Za predvolilni program, ki res želi pridobiti volilce, najbrž premalo. Razen seveda, če ZKS res misli, da bodo ljudje glasovali zanj ne glede na to, kaj jim obljublja oziroma, če v resnici le ne računa na res demokratične volitve?

VILI REZMAN

Poskus izstopa iz nesodobnosti

(nekaj tez)

Geslo osnutka programskega dokumenta za 11. kongres ZK Slovenije »ZA EVROPSKO KAKOVOST ŽIVLJENJA« skupaj z naslovom novega časopisa »EVROPA ZDAJ!« (Z JUGOSLAVIJO K EVROPI) precej natančno historično situira sam program. Izven tega konteksta pa razprava o in ob osnutku tudi ne more biti dovolj relevantna. Sintagma »za evropsko kakovost življenja« v grobem govori o naši odgovornosti za vzpostavitev pogojev za tak način našega življenja, ki bo kvalitativno in ne zgolj geografsko evropsko. Da hočemo »k Evropi« (zopet v onem prvem, kvalitativnem pomenu) »zdaj«, je samo metafora, ali bolje evfemizem, ki nas opozarja na našo historično nesodobnost. Za samoprepoznavanje našega časa ter programskega osnutka lahko parafraziramo neko Marxovo misel, ki govori o »idealnem podaljškem zgodovini«, v katerem je moč biti« filozofski sodobnik sedanjosti, ne da bi bil hkrati njen historični sodobnik.« To, da vsi štejemo 1989. (koledarsko) leto, ne govori o naši historični sodobnosti; pač pa je poskus »idealnega podaljška« (osnutek) izrecna zahteva, da se emancipiramo od naše dozdajšnje zgodovine.

O vstopu v Evropo govorimo danes v Jugoslaviji tako rekoč vsi. Le da eni nekolikanih triumfalistično, tako, da si umišljajo, kako je to mogoče izpeljati na »svoj način«, drugi pa z večjim smislom za realnost. Stavek »Z Jugoslavijo k Evropi« terja še eno historično umestitev. Ni dovolj zavedati se občega razvojnega zaostanka – zavedati se moramo različnosti razvojnih zaostankov v epohi premene sveta. V pomoč pri razumevanju tega so nam lahko Heglove besede: »Te velike epohe svetovne zgodovine . . . sta se udeleževali le dve ljudstvi . . . naj sta si še tako

nasprotujoči, ali pa ravno zato, ker sta si nasprotujoči. Drugi . . . notranje niso bili udeleženi, pač pa politično, tako vlade kot ljudstva sama.« Odveč je podrobneje razčlenjevati, kako je Hegel pisal o čisto drugi dobi, čisto drugih ljudstvih, kako je v bistvu takrat šlo za vsebinsko vistosmerjenost, danes in pri nas pa za antipode. Tisto, kar metodično lahko pomaga, je sama notranja struktura njegovih misli: velika epoha – dve ljudstvi (koncepta) – in notranja neudeležba drugih.

Dasiravno osnutek programa ni bil pisan samo za partijsko članstvo in vabi k razpravi in sodelovanju vse politično angažirane, je vendarle odločilnega pomena, na kakšen (verbalni in praktični) odmev bo naletel med komunisti. Geslo »z Jugoslavijo k Evropi« razkriva tudi njegovo težnjo biti afirmativen ter integrativen preko meja prevladujoče nacionalne in republiške narcisoidnosti. Pomemben je zategadelj (slovenski in jugoslovanski) partijski referenčni okvir.

Vpogled v to, kaj moremo pričakovati, nudijo raziskave o strukturi javnega mnenja v ZKJ (I. Šiber, V. Obradović . . .). Velika mera opreznosti v interpretaciji dobljenih podatkov je še kako potrebna, pretirano relativiziranje osnovnih značilnosti pa je zagotovo odveč. Interpretativne težave niso toliko strokovnega značaja, kolikor jih povzroča turbulentnost razmer in procesov pri nas. Ni nobenega dvoma, da so podatki, stari komaj štiri mesece, že v marsičem zastareli. Prav tako ni dvoma, da so dogodkovno, aktualno situacijsko pogojeni. Poseben interpretativni problem predstavljajo različni diskurzi, ekvivokacije, ki otežujejo primerjave. Medtem ko so ponekod pojmi, ki so v polju racionalnega vsem dovolj jasni (miting, diferenciacija, enotnost, revolucija . . .) evforično ponotranjeni, so drugod averzivno odklanjani. Posamični »pojmi«, ki so sicer racionalno napojasneni (nestrankarski politični pluralizem v okviru SZDL) pa še vedno obremenjujejo dialog. Dodajmo še javnomnenjski daltonizem, ustvarjen s pomočjo pretežno enostranskega in mestoma celo nasilniškega funkcioniranja javnih občil, in zmeda se zdi popolna. Izza vsega tega zamegljevalskega balasta in nekaterih premikov na deklarativni ravni se žal jasno izrisujejo procesi razdvajanja ter dobesednega razsipanja.

Struktura javnega mnenja znotraj ZKJ je jasno razpoznavna z ozirom na »nacionalno-republiško« determiniranost. Determinanta nacionalno-republiško zadnjih nekaj let eksponenčno krepi svojo moč. Očiten je vpliv masovnih medijev, ki so v posamičnih okoljih celo zgolj stopnja emanacije vodstva. Stopnja liderske personifikacije nacionalnega-republiškega spominja na versko vznesenost, javno mnenje pa je prej oktroirano kot spontano. Partije nastopajo kot nacionalni-republiški reprezentanti, pospešujejo ustrezno homogenizacijo, formira se združeni blok vodstva, akademske desnice in vulgusa, kar vse rezultira v ekskluzivizmu in konfliktih.

Raziskave kažejo, da je hrbtna plat nastajanja svojevrstnega nacionalnopolitijskega korporativizma zadnjih petih let izginjanje socialno-razredne identitete. Razlik, determiniranih s socialnim položajem, ni moč povsem zanikati (zlasti kar zadeva neposredne eksistencialne probleme, stiske in travme), vendar so bistveno manjše od tistih, katerih izvor je nacionalno-republiški. Socialna utemeljenost političnega mišljenja glede globalnih tem se v zadnjih letih izgublja do nivoja nepomembnosti v tekočem letu. Če so bile razlike med članstvom in vodstvom (partijsko birokracijo) pred leti še omembe vredne, so se zdaj transformirale v razlike med nacionalno-republiškimi partijami, notranje pa so se razblinile. Vse to ne govori v prid znotrajstrankarske demokracije, zlasti pa ne v prid ideološkimi artefaktom »jugoprojektov«. Enotne ZKJ preprosto ni in je ni mogoče vzpostaviti – vsi takšni poskusi so dokazano razsipanje energije, nesmiselna in nepotrebna entropija.

Najnovejša politična fenomenologija na vnanji ravni kakšno posamičnost lahko omili, vendar je potrebno imeti v mislih, da aktualna pred in kongresna dogajanja

še z ničemer ne prestopajo ravni izjavljanja. V mislih je potrebno imeti tudi, da kongresi sami sodijo v dobo agonije, kar dodatno osvetljuje situacijo. Zagotovo je vse premike v smeri k demokraciji neupravičeno razlagati kot hipokrizijo ali izsiljeni korak v brezupu. Težko pa bi bilo razvrščanje doslej še ne dovolj opredeljenih (»neuvršenih«) nacionalno-republiških partij pojmovati kot kaj več od naraščanja globalne bipolarnosti. »Jugoslovanska sinteza«, katere protagonist bi bila enotna ZKJ, se zdi nemogoča in tega se programski osnutek jasno zaveda.

Posamične izpostavljene karakteristike so distribuirane znotraj vse ZKJ. Z različno intenzivnostjo, v različnem obsegu (in pogosto z zaobrnjenimi predznaki) a na istih strukturnih nivojih. Ena takšnih značilnosti vseh delov, ki so jo pokazale nedavne raziskave, je »konservativno-avtoritarni sindrom«. Marxovo spoznanje izpred stoletja in pol, da »vladani ne morejo odpreti ust, ne da bi govorili o odpravi stare oblasti«, ni ostalo prikrito. Tudi to ne, da se je treba vrniti na staro, saj »rodu govorečih ljudi ne bo mogoče vladati«. Sklep je preprost: »Suženj naj molče služi... Molk je edino pomagalo.« Najboljši podaniki so pač molčeči in politično obstruirani podaniki. Najbolj drastična (»modernizirana«) posledica je do skrajnosti pripeljana politična neenakost, najadekvatneje simbolizirana s politično diferenciacijo in njenimi čisto civilnimi posledicami. Partijska »fasciniranost od (nasledne) oblasti«, ki ničemur izven sebe ne zmore priznati politične polnoletnosti, se polagoma skrkne nase. Ta trajna, nedemokratska rigidna drža v dobri avtoritarni maniri, kakor jo je analiziral Adorno, je primernejša za identifikacijo sovražnika kot vzpodbujanje razvojnih potencialov. V pozabo je šlo Kantovo opozorilo, ki pravi: »Nobeno obdobje se ne more zediniti in se zarotiti, da bo naslednje spravilo v stanje, v katerem mu mora postati nemogoče, da bi svoja spoznanja razširilo, očistilo zmot in nasploh napredovalo...« (Priznajmo vendar, da ponekod kljub sklicevanju na eno samo in brezprizivno resnico sploh »ne gre za resnico, ampak za zmago«. In sicer za zmago, priborjeno »z dovoljenimi in nedovoljenimi sredstvi«, kakor je zapisal Schopenhauer; v znanem novoreku pa se temu reče, da bomo cilje (zmago) dosegli »statutarno ali nestatutarno, institucionalno ali neinstitucionalno.« Za to so potrebne »revolucije«, šikane, heroji in aklamativna demokracija.) Konzervativizem, ki se je razrasel po celotnem družbenem tkivu in mu je ljubša socialna varnost na spodnjem pragu kvalitete življenja kot razvojno tveganje, pa je skupaj z avtoritarno (ne zgolj partijsko) politično kulturo in ekskluzivizmom slab garant demokratične družbene reforme. Pahnjenost v reforme je za pretežno rigidno, antipluralno partijsko kulturo sprejemljiva od tistih meja obstoječega sistema, ki še ne ogrožajo pripetosti na oblast. Od tod naprej se prične napad na samo Zgodovino in njene pridobitve. Lefortov »prazen prostor« je za povprečno partijsko zavest fantazma neobstoječega.

Etabilirana ideologija-politika je bila brezprizivni demiurg, ki konstruira vsoto družbeno realnost. Prizadevanja za reforme so tako sama po sebi prizadevanja za rahljanje ideologije-politike, katere še vztrajajoča akcijska motiviranost je izrazito regresivna. Premiki v smeri demokracije, pluralizma, utemeljevanja novega na civilizacijskih standardih, pri čemer je še največ smelosti v ZKS, vlivajo zadostno mero optimizma. Terjajo pa tudi ustrezno pospešitev zaradi znanega zamudništva in previdnosti.

Kdo je torej »adresat« osnutka programa, če se osnutek sme prepoznati kot razvojno usmerjen »idealni podaljšek zgodovine«, in če raziskave pravilno ugotavljajo konzervativnost ter razcepljeno občo bit partije? Če razvojne vzpodbude, zavzemanje za legitimnost razlik... zadevajo ob egalitarizem ter unitarnost? Če bipolarnost konceptov razbija namesto da bi demokratična politika ob tem, »da

mora ohranjati različnost znotraj civilne družbe ... hkrati ustvarjala neko mero enotnosti ali 'obvezujočnosti' politične avtoritete«, kot pravi C. Offe?

Vsaj en odgovor je bil že dan in se glasi, da je bil osnutek pisan tudi za »potencialno članstvo«. Osnutek izrecno o tem: »V ZKS se lahko vpiše vsakdo, ki sprejema njene glavne programske cilje, statut in plačuje članarino. Odpiramo se torej vsem, ki v ZK želijo delovati.« Toliko manj je zato sprejemljivo nadaljevanje: »Od čebinskega manifesta naprej smo nedvomno bili in ostali ne le organizacija vseh izkoriščanih, ampak tudi nacionalna politična zveza, ki daje slovenskemu narodu in ljudstvu Slovenije v celoti na razpolago vse svoje sile«. Docela nesprijemljiv pa je alternativni dodatek: »Zveza komunistov Slovenije ostaja organizacija, ki izraža predvsem delavsko-razredne interese.«

»Dejanje na razpolago« vseh svojih sil zveni nekolikant avtoritarno, zavezano višjim ciljem – z elementi žrtvovanja, herojstva in dominacije kolektivitete. Da bi bili organizacija, ki izraža predvsem delavsko-razredne interese, pa zveni sploh arhaično. Najprej osnutku ni nič lastno, da bi sprejel funkcijo socialno-političnega izražanja, ampak sam hoče imeti tudi kreativno moč, sposobnost umne kreacije z jasnim občutkom odgovornosti. Drugič pa, ZKS se ne bi smela pretirano obremeniti z navezanostjo na »predvsem delavsko-razredne interese«. Niti zgodovinske reminiscence niti občutek socialne pravičnosti in sočutja je ne bi smel »prikleniti« na sloj ali razred, če hoče biti stranka družbene prenove in če ve, da sam socialni položaj ni že apriori dejavnik razvoja. Še posebej pa si mora biti na jasnem o sedanjosti, skupaj z njenim egalitarističnim sindromom itn. vred. Resnično bo morala biti odprta vsem, ki sprejemajo njene glavne programske cilje in želijo v njej delovati. Tako programski osnutek nagovarja k oblikovanju nove socialne podprtosti, ki bo trans-slojevsko strukturirana. Zanj bo morebiti bolj značilna mrežasta puntualnost od socialne slojevitosti. Ena nevarnost, ki se je bo treba obvarovati, pa tiči za takšnim pojmovanjem. Namreč nevarnost, da bi se ujeli v Heinejevo zanko in si domišljali, da imamo v osnutku »v svojem naskakovanju obstoječega za voditelje najnaprednejše duhove, filozofe velike šole«, ki »od doktrine prehajajo k dejanju, zadnjemu smotru vsakega mišljenja« in ki druge osrečujejo s formuliranjem programa. Kako se končajo takšne avanture, ko se program »orientira« na svojega izvrševalca, se lahko poučimo na izkušnjah še nepreboljenega realnega socializma, ki je avtonomnost civilne družbe (naše edine realne integracijske možnosti) pogoltnil na način ideološko politične dedukcije sveta življenja.

LEO ŠEŠERKO

Ni evropske kvalitete življenja brez Evrope

Boljševiški asketizem, ki je bil tako rekoč še včeraj značilen že za knjižno podobo prejšnjih partijskih programov, se ob pogledu na bogastvo barv in papirja lahko zdi le kot minula mora. Zanj so bila značilna tudi povsem brezosebna stališča v suhoparnem jeziku, v katerem so bili vsi problemi in vprašanja neusmiljeno objektivirani. Tu pa je pred bralcem program, ki naj s svojim vizualnim

bogastvom, osebnim, skoraj intimnim nagovorom in mladostjo njegovih glavnih akterjev doseže dvoje: pri članih ZK, ki so v velikih, osvobajajočih spremembah prišli skoraj ob dah, naj ponovno ustvari politično samozaupanje ter prepričanje v prihodnost grupacije, ki ji pripadajo; pri drugih pa ustvari spoštovanje in upoštevanje, tako s svojim zunanjim videzom kot s kratkostjo in jasnostjo vsebin.

Vizualno je program nedvomno profesionalni uspeh, ki se ga ne bi mogla sramovati nobena politična grupacija na današnji slovenski sceni. Reči je mogoče, da je celo strel čez cilj, kajti to vizualno razkošje pri ekološko osveščenih bralcih zbuja slabe asociacije: koliko dreves je bilo treba podreti za ta fini papir, koliko barv je ob tiskanju steklo v potoke in reke, koliko energije je bilo potrebno, in zato strupenih plinov za proizvodnjo elektrike v Šoštanju ali Trbovljah, da je bila realizirana množica raznobarnih tiskov.

Poglavje, ki je v tem programu posvečeno okolju, je v nasprotju s konceptom njegovega natisnjenja. V tem se izraža tudi glavni problem ZK in njenega programa: kako doseči zaupanje pri članih in volilcih. Spominja namreč na prizore iz filma bratov Marx, ki sproti podirajo, kar si z naporom prizadevajo postaviti pokonci. V tem je neka neizogibnost. Kajti Zveza komunistov je na tisoč in en način prepredena z oblastjo, od najvišjih državnih nivojev do zbiralnic mleka in prodajaln umetnih gnojil. Po teh drobnih poteh se vanjo vrivajo in v njej ohranjajo stari družbeni koncepti, vrednote in prakse.

Hkrati pa ta program ne prenese pogleda le iz ene, privilegirane perspektive, pa naj je še tako samoumevna. Kajti v verižnem padcu domin vzhodnoevropskega realnega socializma, ki se mu upirata samo še Milošević in Ramiz Ali, je ta program na pravi poti v parlamentarni politični sistem. Kar pa zadeva notranje organizacije partije, se izrecno odpoveduje načelu demokratičnega centralizma, ki je omogočalo koncentracijo politične moči v stranki v nekaj maloštevilnih rokah. S tem pa seveda odsotnost notranje kontrole v stranki, ki je zato po vseh deželah, kjer je vladala, drsela v korupcijo, splošno brezpravje in k privilegijem maloštevilnih. Padec starega režima v vzhodni Nemčiji je v tem pogledu prinesel množstvo razsvetljujočih detajlov.

Odpoved demokratičnem centralizmu, ki je bil v resnici vselej centralizem, ne pa demokratičen, zastavlja vprašanje, kdaj bodo člani partije dobili glas in besedo. Doslej je volil in odločal CK, ki je reproduciral sam sebe in bil v odnosu do članstva, kot riba do vode. V tem pogledu program molči. Na kongresih se je vselej izpričevala volja in moč vodstva, tudi ko se je spustilo v reforme. Opustiti demokratični centralizem bi torej v resnici zahtevalo neposredno odločanje članstva v bistvenih vprašanjih. To pa je tisti način političnega delovanja, ki ga najbolj odločno uveljavljajo Zeleni.

Program ZK hoče biti konstruktiven. Postavljen je po načelu: čimveč sprememb s čimmanj zamerami. V tem je njegova notranja omejenost. Seveda je perspektivno, če se avtorji programa zavzemajo za enodomno republiško skupščino, za neposredne in tajne volitve, za preiskovalne odbore v skupščinah, za razvoj hribovitih in obmejnih območij Slovenije itn., toda vse to bo postalo in ostalo zgolj fraza, če ne bodo identificirani tisti, ki hočejo drugače. Lahko rečemo, pustimo včerajšne zamere ob strani, razen tam, kjer je šlo za nezakovitosti oz. kazniva dejanja. Toda člani ZK danes v skupščini in drugje pri praktičnem odločanju največkrat ravnajo, kot da pričujoči program ni program njihove politične stranke, ali pa kot da bi pripadali neki neidentificirani stranki, ki s svojim programom ne upa pred javnost.

To je bil tudi razlog za usahnjenje okrogle mize novih in starih političnih

subjektov v Sloveniji. Gotovo eden največjih neuspehov ZK oziroma SZDL, ki bi imela priliko s spoštovanjem sklepov te mize dokazati življenjskost predloženega programa. Tako pa smo zdaj pred trmoglavim nastajanjem dvopartijskega političnega prostora, v katerem se utegne zgoditi, da bodo spačenosti političnega obraza Slovenije, zlasti kar zadeva večinski volilni sistem, prešle eventuelno v roke podpisnikov majniške deklaracije, ki jih utegnejo rade volje ohranili naprej, saj jim bodo zagotavljale ekskluzivni položaj.

Pred tremi leti je SZDL organizirala plebiscitarno konferenco o energiji, okolju in varčevanju. Edini rezultat je bil sklep o moratoriju na gradnjo jedrskih elektrarn, pa še ta ni bil oprijemljiv z določitvijo roka. Trda varianta industrijskega razvoja Slovenije in Jugoslavije je ostala dejstvo, potrjeno s kadrovsko izboro ene in druge vlade. Težko bi danes našli garnituro, ki bi lahko uveljavila ekologiji bolj nenaklonjeno stališče, kot ga uveljavljata sedanja slovenska in jugoslovanska vlada. Za vsako ceno hočeta razvoj s kapitalno in energetske intenzivnimi investicijami in ne razumeta, da bruto nacionalni produkt ni vse. Daje povečanje umrljivosti zaradi slabega zraka, vode in hrane, ter širjenje bolezni dihal in raka, devalvira vse uspehe pri povečanju proizvodnje.

Ekološki del programa je očitna žrtev celotnega koncepta. Kaj nam pomaga zavijanje oči k nebu, da želimo izboljšanje, ko pa ni niti zabeležno, da postaja Slovenija industrijsko smetišče Evrope, ki zaradi varovanja okolja seli umazane industrije v sosednje regione, kamor spadamo tudi mi. Ena konkretna zahteva za ustavitev izpuščanje odplak v reko, in njena uresničitev, ali za ustavitev polucije zraka in zemlje, je vredna več kot lepa zgodba o tem, da se izteka stari obrazec industrijskega in družbenega razvoja. Izteka se že dve stoletji, naj se izteče.

Pri tem pa ZK v zadnjih mesecih ni niti enkrat konkretno in odločno podprla predlogov Zelenih v skupščini Slovenije za rešitev biotopov. Očitno je demokratični centralizem za člane ZK v skupščini Slovenije odpovedal že zdavnaj prej, preden je bil s tem novim programom formalno anuliran. Kajti edino tako si je mogoče razlagati neverjetno nepopustljivost pri ohranjanju industrijskih postopkov, polucije, ki se je evropska gospodarska skupnost z učinkovito zakonodajo otepa in rade volje prepušča sodelovanje Sloveniji in Jugoslaviji v teh proizvodnjah.

Pasaže programa, ki govorijo o ustreznem diferenciranem obdavčenju proizvodov in energetskih virov, zvenijo danes, ko je ravnokar vlada sprejela sorazmerno najvišje cene za plin in neosvinčeni bencin, kot cinizmi. Ali pa je cinizem ravnanje vlade, v kateri sedijo skoraj izključno člani ZK.

Program je torej v precejšni meri v nasprotju z ravnanjem tistega dela ZK, ki se sonči v oblasti. Kot tak lahko pomeni žalno koračnico praktikam tega dela članov ZK, in seveda njihovi oholosti, nekultiviranosti, neevropskosti, lahko pa pomeni tudi samo milno peno, ki jo potrebuje vsaka stranka, če eno razlaga, drugo pa počne.

Ravnanje novih političnih strank, ki bodo z aprilskimi volitvami prišle v sedlo oblasti, bo zato treba bolj meriti po njihovem praktičnem ravnanju v zvezi z okoljem, večinskimi volitvami, toleranco do nazorskega in mnenjskega pluralizma, kot je potrebno danes slovensko Zvezo komunistov meriti z njenim lastnim programom.

To seveda ne bo preprosto, ker bo najboljši politični odgovor na Miloševićeve grožnje in izsiljevanje slovenske vlade narodne enotnosti, pač glede na delež doblih glasov po strankah.

Za humani socializem

Programski dokument simbolizira konec ideologije političnega voluntarizma, monopartizma, stalinske karizme voditeljev, partijskega dogmatizma, pa tudi konec oblastniških struktur, ki so imele (ali mislile, da imajo) v zakupu vednost in modrost komunizma in socialistične politike. Novi »manifest« se obrača na ljudstvo, na vse sloje slovenske populacije in obetavno kaže »izvoljeno deželo«, evropsko skupnost »svobobodnih narodov« in skuša slovenskega človeka vkrcati na »vlak evropsko najrazvitejših«. V tem povsem novem – za komunizem nepojmljivem – diskurzu zapisuje cilje in vrednote humanega socializma: človekove pravice in svoboščine, svobodo in varnost, socialno varnost, višjo življenjsko raven, evropsko kvaliteto življenja, družbeni, nazorski in politični pluralizem, demokracijo, samoupravljanje in soupravljanje ter še nekatere družbene cilje, ki naj bi Slovenijo in Jugoslavijo preobrazili v »odprto demokratično evropsko socialistično državo«.

»Manifest« je (podobno kot čebinski) naslovljen na slovenski narod. Seveda pa primerjava ni možna, ker je bil čebinski manifest dramatični poziv izkoriščenemu in okovanemu slovenskemu človeku v najbolj mračnih dneh prihajajoče nacistične kataklizme, sedanjí pa meri na združevanje slovenskega ljudstva v nekoliko manj mračni prihodnosti možnega vračanja avtokracije in eksplozije nacionalizma v SFRJ. Združevanje je zasnovano na temeljih sodobnega programa evropske socialistične levice. Možno je seveda ugovarjati, da je program predvsem predstavitev programskih ciljev prerrojene Zveze komunistov na predvečer volitev in da kot tak vsebuje tudi utopične volilne obete in demokratične »puhlice«, kot ga ironizirajo nekateri kritiki. Možno je tudi opozoriti, da je kot proglas preveč usmerjen na jutri, manj pa na neke dolgoročneje razvojne spremembe in zgodovinske cilje. Kot tak ima res preveč optimističen ton, mladostno nezreli vizionarski pridih, morda celo »pravljíčnost volilnega plakata«, kot razglašajo opozicijski kritiki.

Nedvomno pa imajo prav tisti kritiki, ki opozarjajo na surovo realnost, v kateri živimo, na razkorak tega vizionarskega dokumenta s trdo politično, ekonomsko in socialno stvarnostjo Slovenije, še bolj pa Jugoslavije. Kritiki opozarjajo, da programski dokument ne temelji na socioloških in politoloških analizah, ki kažejo na izjemno zapleteno ekonomsko in politično krizno situacijo v jugoslovanski družbi. Avtorji so tudi »spregledali«, da je marksistična politološka misel že v šestdesetih letih razvila kritiko sovjetskega modela družbe kot identične, harmonične celote in uveljavila spoznanje, da je tudi vsaka socialistična družba neidentična, konfliktna, neharmonična skupnost, in da so konflikti lahko nujna razvojna sestavina in generator družbenih sprememb. To pa mora biti bistveno izhodišče slehernega razvojnega projekta, če ne želi ostati utopizem in skojevski voluntarizem. In prav teh znanstvenih premis ni v dokumentu, oziroma niso jasno eksplicirana družbena protislovja, konflikti ter »neprijazna« ekonomska in politična stvarnost.

V omenjenih šestdesetih letih smo tudi že žigosali avtokratsko politokracijo in birokracijo, uveljavljali mnenjski pluralizem, svobodno javnost in »namigovali« na politični pluralizem – kljub vsem nevarnostim ekskomunikacije iz kroga spoštljivih vernikov marksizma v boljševiski verziji. Mislim torej, da v dokumentu manjka kritika socialistične plutokracije, o kateri je pisal že Kidrič tik pred smrtjo, da

idealizirajo človeka in naravo ter da ne izhajajo iz surove realnosti življenja, ki si samg piše zakone razvoja oziroma kaže na ekonomske, socialne in politične determinante, krize in konflikte. Priroda in družba nista »prijazni«, marveč sta podvrženi zakonom preživetja, selekcije, konfliktov, bojem in entropiji.

Če bi premislili stvarnost, v kateri živimo, bi moral program ne samo kazati v razvito Evropo, marveč bolj ostati na tleh srednje razvite balkanske Jugoslavije, ki vedno bolj razvojno zaostaja za sosednjo Avstrijo, Nemčijo, Italijo in drugimi visoko razvitimi evropskimi deželami. Stvarnost pa je ta, da v znanosti, tehnologiji, izobraževanju, pa tudi v proizvodnih procesih (robotiki, mikroelektroniki, organizaciji, menedžmentu itd.) izjemno zaostajamo za Evropo. Nekateri kazalci kažejo, da se ta prepad celo povečuje, na nekaterih področjih celo usodno. O tem problemu je nekaj govora v programskem sklopu o gospodarstvu, zelo malo pa v oddelku o znanosti, izobraževanju in kulturi.

V Jugoslaviji se bije neizprosni boj med dvema (ali celo več) razvojnimi programi, ki polarizirajo združeno delo, politiko, narode in narodnosti. Dnevno se »dogajajo« konflikti med tradicionalnimi, socialno ogroženimi strukturami delavskega razreda (zlasti v nekaterih manj razvitih republikah) in med razvojno usmerjenimi deli delavskega razreda (vključno s sodobno tehniško inteligenco). Raziskave kažejo, da se večji del delavskega razreda v Jugoslaviji čuti socialno ogroženega in da zaradi tehnološke zaostalosti, organizacijske neracionalnosti in nizkega standarda vidi izhod iz krize v modelu egalitarnega socializma in močni federalni državi. Ti proletarski sloji so lahko – kot vidimo vsak dan – lahek plen nacionalističnih demagogov in jurišnih skvadrstov. Visoko pesem demokracije, ki prihaja iz slovenskega zapada, ne vidijo kot zvezdo repatico, marveč prej kot ogrožanje socialne eksistence in nacionalne identitete.

Politični pluralizem in večstrankarstvo v kakršnikoli obliki je drugo temeljno področje konflikta v Jugoslaviji. Večstrankarstvo je nesprejemljivo za nekatere republike in republiške Zveze komunistov, ter sproža usodne polarizacije. Raziskave so razkrile, da se v nekaterih okoljih trdovratno ohranja tradicionalen model kompartije s poudarjenim avantgardnim načelom in unitarističnim razumevanjem demokratskega centralizma. Ukinitve tega modela je povezana z življenjskim obstojem nekaterih struktur politokracije v politiki in v institucijah države. Dokument ZK je izhodišče slovenskih delegatov na kongresu ZKJ in kasneje; zato se odpira vprašanje, ali dovolj računa z jugoslovansko stvarnostjo, z možnostmi dialoga o temeljnih programskih izhodiščih ali pa je zavestno tempiran na shizmo? Vsekakor so tudi v prihodnje dane možnosti za oblikovanje vsebine, ki bi gradila na načelih transkulturne mediacije in omogočala dialog. Če pa bo Zveza komunistov pogovor gluhih, spopad programskih usmeritev, boj nacionalno usmerjenih karizmatičnih osebnosti, bo to konec nekega zgodovinskega gibanja, ki smo ga označevali za komunizem in socialistično demokracijo. Po vsej verjetnosti bo surovi spopad – če ne bo elementov političnega kompromisa – evoluiral v boj za pokoritev nasprotnih protagonistov programskih usmeritev.

Vsaka politična stranka mora računati s svojo socialno bazo, na katero se opira ali iz katere izhaja (kot na primer angleški laburisti ali italijanski komunisti ali avstrijski socialisti, ki vsi izhajajo iz delavske baze). Nekatere stranke so koalicija političnih, nacionalnih in drugih skupin, ki potem bijejo skupni boj za zmago na volitvah in za oblast. Kljub temu pa se opirajo na določene družbene razrede, sloje ali skupine. Programski volilni dokumenti seveda zamegljujejo svoje »razredne« (v sodobnem smislu) korenine, da bi pritegnili čimveč volilcev za svoj program. To je volilna geometrija, ki danes ne more več preslepiti kultiviranega volilca. Tudi

osnutek programskega dokumenta ZK nekoliko zamegljuje svoje korenine: eksplicitno ne naglašja več, da ZK izhaja iz delavske osnove in da združuje danes tisto, kar bi lahko imenovali sodobno pojmovani delavski razred, se pravi tako polproletarce, tradicionalne mezdne delavce (ki tudi danes živijo na robu življenjske eksistence), pa visokokvalificirane delavce, tehnike, informatike, tehnično inteligenco, znanstvene delavce in vse druge sloje delovnega ljudstva (ki jih ne moremo imenovati kar »zaposleni«), pa tudi kmete, študente, ženske. Marketinška barvna slika srečnih rudarjev v čeladah ne more kazati na korenine – je prej plakat iz realsocialističnih programskih naivk.

V tematskem sklopu »Zveza komunistov za demokratični socializem« je ta dilema drugače opredeljena: od čebinskega manifesta so komunisti nedvomno ne le organizacija vseh izkoriščanih, ampak tudi »nacionalna politična zveza«. Kot alternativni dodatek pa je v dokumentu omenjena zveza kot organizacija, ki izraža predvsem delavsko-razredne interese. Dokument nedvomno sledi duhu čebinskega manifesta, ki je izhajal iz interesov delovnega ljudstva, obračal pa se je na vse slovensko ljudstvo in skušal izraziti interese slovenskega naroda v tistih mračnih dneh. Lahko torej razumemo, da dokument vendarle opredeljuje neke temeljne ciljne skupine: sodobni delavski razred (čeprav ga eksplicitno teoretično ne opredeli), kmečki sloj, mladino, žene, predvsem pa sodobno tehnično inteligenco, ki naj bi odpirala pot v Evropo. Če je ta slojna struktura le nekako razvidna, je vendarle premalo definiran pojem sodobnega delavskega razreda, ki v Sloveniji vključuje ne le kvalificirane delavce, marveč tudi tehnično in drugo inteligenco; premalo pa meri na probleme nekvalificiranih in polkvalificiranih »mezdnih« delavcev, na imigrante iz drugih republik, na precejšnje sloje delavskega razreda, ki živijo na marginah političnega, informacijskega in kulturnega dogajanja, nekateri pa tudi v »barakarskem« socializmu. Poleg tega ima Slovenija podobne nerazvite predele, kot južne republike.

Nerazčlenjena je tudi politična struktura: dokument naj bi združeval socialistično levico: od tradicionalnih levih skupin do socialistov in socialdemokratov, nekoliko pa cilja tudi na demokrate in liberalno inteligenco. Ta nazorska in politična pahljača pa bi težko našla skupno politično platformo za pot v razvito Evropo. Predpostavljamo lahko, da bi bila taka politična strategija nekoliko naivna. V Sloveniji so (podobna na Hrvaškem in drugje) že povsem jasno opredeljene politične grupacije (pa naj se imenujejo zveze, stranke ali kako drugače). Te politične »stranke« se navezujejo na evropske stranke in svetovne internacionale, tako da imamo v zasnovi tudi pri nas že vidno klasično evropsko večstrankarsko strukturo. To pa pomeni razvrstitev političnih subjektov od skrajne leve, prek sredinskih socialdemokratskih grupacij do demokristjanov, pa tja do ekstremne desnice. Podobna politična struktura se kaže tudi v bivših ljudskih demokracijah, od Poljske do Madžarske.

Očitno je, da bodo vse politične skupine iskale svojo volilno in člansko bazo v tistih socialnih strukturah, katerih interese bodo artikulirali, in jih skušali uveljaviti v boju za oblast in na oblasti. Tako se nam pahljača mnenjskega pluralizma, ki smo jo opredelili že v šestdesetih letih, sedaj kaže v obliki izoblikovanih političnih subjektov, ki so dobili svojo domovinsko pravico po krizi in polomu »boljševiške« programske strategije. Čeprav so možne programske povezave in koalicije skupin, zlasti v okviru Socialistične zveze, je povsem očitno, da se bodo v prihodnosti politične skupine še bolj izdiferencirale, iskale in uveljavile lastno identiteto in jo prezentirale v volilnih in drugih javnih spopadih.

Začenja se boj »strank« za prezentiranje svojih interesov in programov ter

identitete v javnih obćilih. Dokument je očitno že sestavina te konfrontacije; vendar je lahko produktiven le, če bo izražal interese baze, tradicionalnih korenin, pa seveda interese vsega slovenskega ljudstva – v realnih pogojih in možnostih jugoslovanske konfliktne stvarnosti. Če mu ne bo uspela politična uveljavitev v Sloveniji in v Jugoslaviji, bo ostal le »sen« neke generacije, ki je iskreno želela uresničiti novo demokracijo in novi obraz socializma. V tem smislu sta obe prolegomeni (Kučanova in Ribičičeva) povsem jasni, inovativni in bude nado v družbeno renesanso. Dokument zato lahko v celoti pravično presojamo le v luči novih humanističnih trendov svetovnega socializma.

DRAGO ZAJC

Paradoks v zvezi s samoupravljanjem

Če se politični programi v družbah političnega pluralizma razlikujejo tako po svojih vsebinah kot tudi po usmerjenosti k različnim ciljnim skupinam, je zanje hkrati značilno, da so usmerjeni predvsem v sedanost ali kvečjemu v neposredno dosegljivo prihodnost; da ne obljublajo ničesar, za kar bi se morali ljudje v sedanjem svojem življenju žrtvovati ali pretirano odpovedovati – vsaj v mirnih razmerah ne. Skušajo torej čimbolj racionalno odgovarjati na ista konkretna vprašanja in ponuditi uresničljive rešitve. V tem smislu se vsaj v svojih programskih izhodiščih ujemajo vsi politični programi na Slovenskem, čeprav gre seveda tudi za globoke razlike v ocenjevanju preteklosti in zlasti v razumevanju posameznih pojmov, ko govorijo v približevanju k podobnim ciljem. Zveza komunistov Slovenije je s svojim programom dokončno priznala, da je treba najprej iz ideoloških oblakov sestopiti na zemljo – ta pristanek pa je tako »trd«, da sama govori o paradoksih v svojem dokumentu, s katerim se odpoveduje izključujočemu svetovno nazorskemu prepričanju, diktaturi proletariata kot podaljševanju državljanske vojne ter končno demokratičnemu centralizmu kot obliki militarizacije lastnega političnega gibanja. Očitno je, da tudi najslajše teoretske sanje o osvoboditvi človeka, socializaciji »kapitalistične« ekonomije ter o možnosti graditve »izvirnega« socializma, ne smejo odmisлити opozorila o izvirnem grehu vsake oblasti, ki je v možnosti njenega neomejenega kopičenja.

Te v dokumentu ZK vsebovane paradokse lahko pojmujeemo kot produktivne, in videti je, da so prav ti prispevali k realnejšemu ovrednotenju stanja in razmer na celi vrsti področij ter k oblikovanju konkretnjših rešitev, ki so možne v nekih bolj ali manj kratkoročnih časovnih obdobjih. Očitno je, da skuša tudi ZKS s tem na nov način mobilizirati članstvo, ki se je dolgo časa moralo boriti za neoprijemljive in utopične, predvsem za dolgoročne družbene cilje, v praksi pa je bilo praviloma primorano delovati povsem drugače, namreč v skladu z docela življenjskimi, kratkoročnimi interesi. Prav tako je jasno, da se ZK ne opredeljuje več do delavskega razreda kot edine ciljne skupine, ampak je zasnovala novo sintagmo o lastnikih dela, znanja in – kapitala. To je seveda logična posledica odpovedi vodilne vloge v družbi, vendar pa se v zvezi s tem pojavlja nek drugačen paradoks: ZKS se v Programskem dokumentu očitno ni zmoгла opredeliti do samoupravljanja, ki ga

je pojmovala kot integralen sistem in se mu je odpovedala šele nedavno z lakoničnimi izjavami, da je zatajil in da je končan. Namesto tega se v dokumentu posebej ukvarja z atraktivnejšo temo – s pluralizmom lastnin, konkurenco, samostojnostjo trga in kvaliteto življenja... Tako kot se je v dosedanjem glorificiranju samoupravljanja izražalo globoko nepoznavanje in mešanje temeljnih pojmov neposredne demokracije in funkcionalnega predstavljanja interesov, tako se zdaj pričakuje, da se bodo s preoblikovanjem družbene lastnine avtomatično spremenili načini upravljanja; vendar se samoupravljanje konec koncev še vedno pojmuje v utopičnih oblikah, ki so bile nekoč v gospodarstvo vpeljane od zgoraj in je moralo prav zaradi tega postati »združeno delo«. Ideje samoupravljanja pa imajo v sodobnih modernih in razvitih družbah povsem drugačen civilizacijski pomen, razvijajo se namreč od spodaj kot izraz samoorganiziranja civilne družbe.

V tem smislu se samo-upravljanje pojavlja kot odraz pravic in opredelitev posameznika ter kot podlaga avtonomije posameznih funkcionalnih področij, pa tudi posameznih profesionalnih, nacionalnih, verskih in drugih interesnih skupin. Je torej sestavni del avtonomije civilne družbe, saj varuje njene posamezne dele pred preveč obvezujočimi normami organiziranja in obnašanja ljudi, pred posegi hierarhično organiziranega birokratskega aparata in celo pred intervencijami mehanizmov družbene represije. Takšno »civilno« samo-upravljanje ni v nobeni zvezi z dosedanjim konceptom samoupravljanja kot oblike diktature proletariata, niti ni v nasprotju s svobodo političnega pluralizma v kakršnikoli obliki, ampak predstavlja enako avtentično obliko samoorganiziranja v smislu varovanja tako tradicionalnih kot modernih vrednot. Takšno samo-upravljanje je običajno rezultat dolgotrajnega razvoja in se navezuje na politično kulturo ter izkušnje političnih in ekonomskih bojev za samostojnost posameznega ljudstva.

Politična kultura in tradicija, zakonodaja in družbena praksa povsod ločijo dve temeljni obliki samo-upravljanja, ki sta prilagojeni posameznim področjem. Prvo predstavljajo različne vrste ekonomske ali industrijske demokracije (od soodločanja do neposrednega, avtonomnega odločanja delavcev na ravni proizvodnih in drugih organizacij). Druga oblika je klasična teritorialna samouprava, ki ohranja v večini razvitih industrijskih držav avtentične elemente ljudske skupnosti; tako pojmovana samouprava je temeljna institucija demokracije. Ne drži torej podmena, da se v »kapitalističnih« političnih sistemih centralni oblastni organi nujno krepijo, lokalni organi pa izgubljajo samostojnost – prav nasprotno, lokalna občinska samouprava dobiva nov zagon.

Različne kombinacije teh oblik se bodo pojavljale in uveljavljale tudi pri nas, v kolikor se bomo otresli mnogoterih ideoloških predsodkov. Skladno z redefiniranjem vloge občine bodo lahko te zaživele kot instrument lokalne samouprave. Novemu samoupravljanju v podjetjih naj bi dal zagon dober sistem upravljanja ter visoka profesionalnost menagerjev.

Revitalizacija civilne družbe se torej nakazuje tudi skoz oživljanje avtonomnih oblik organiziranja in upravljanja na vseh različnih področjih – in za prehod v Evropo bo pač treba spoznati tudi njihovo vrednost; pri tem lahko očistimo prahu nekatere stare avtentične (predrevolucionarne) oblike samoorganiziranja na Slovenskem, kot so npr. kmečke in druge zadruge. Nikakršen paradoks ne bi bil, če bi temu iskanju dali večji poudarek v kakšnem drugem konkurenčnem političnem programu.

LEV KREFT

Jugoslovanska sinteza: procesi integracije – dezintegracije

Teze in poteze

Čim bolj se bližata hkrati kongresni in volilni čas, tem bolj zastavljajo z vseh strani vprašanje: kakšne poteze bo povlekla Zveza komunistov Slovenije, da bo uveljavila svoj projekt socializma ali ga vsaj ohranila pri življenju skozi te neposredne preizkušnje. Menim, da je centralno mesto v strategiji ZKS zasedla naloga, da izpelje na pomlad 1990 kredibilne volitve (v programskem dokumentu se govori o poštenih, kar pomeni neposrednih in tajnih volitvah z več kandidati in političnimi subjekti, vendar je kredibilnost pomembnejša od poštenosti: ljudje morajo doživeti svojo promocijo v državljane s prav tako treznim entuziazmom, kot so doživeli sprejem ustavnih amandmajev vsem pritiskom navkljub).

Kredibilne volitve pomenijo ohranitev možnosti socializma v domačem slovenskem prostoru, celo ne glede na procentualna razmerja med posameznimi nosilci programov: Zvezi komunistov ni treba zmagati, doseči absolutno večino. Dovolj je, da uspe volitvam samim dati predznak lastnega dosežka, da torej državljani vedo, da je prav ta organizacija omogočila prehod iz enega političnega sistema v drugega. Hkrati pa doseženi standard državljskih volilnih pravic predstavlja nekaj podobnega kot nizka cena industrijskih izdelkov: podre vsak zid, ki si ga v federaciji postavljajo politični monopoli. Po neposrednih volitvah kredibilnega tipa, ki bodo pripeljale na politično sceno nove politične subjekte, skupine in posameznike, bo težko kjerkoli zahtevati ostajanje pri nižjem državljskem standardu. Hkrati bo razvoj reform v realsocialističnih deželah – in vsaj tu in tam obetaven prodor političnih sil socializma in novih gibanj v razvitih evropskih deželah – ustvaril okolje, v katerem se te vrste zgledom ne bo mogoče dolgo upirati.

Mnogo bolj kot vprašanje, ali bo Jugoslavija šla v demokratične reforme političnega sistema ali ne, bo kmalu odprto vprašanje reformnosti, treznosti in postopnosti v tem procesu, namesto ihtavosti, radikalizma in revolucionarnosti. Revolucionarni radikalizem političnega monopolista vidi svojo lastno podobo v spačenem ogledalu, ko se danes sooča z radikalizmi, ki terjajo novo pisanje zgodovine, kazni za komunistične grehe, smešijo heroje včerajšnje rdeče zarje, zahtevajo spremembo imen ulic, mest in ustanov, in hočejo vsi po vrsti začeti vse skraja in na novo.

Zveza komunistov Slovenije se je razglasila za stranko demokratične preнове, in ko to ne bi zvenelo neprijetno, bi dodali še, da je njen reformizem prej blago konservativen kot radikalno zanesen. Stabilnost političnega polja je okolje, ki bi v njem rada delovala, in v naslednjih nekaj mesecih bo že očitno, ali ji tako okolje

uspeva ustvarjati ali ne. Toda zaostrovanje front z radikalizmom, oživiljanje spopada med 'revolucijo' in 'kontrarevolucijo', pretehtavanje na ostrini britve med kapitalizmom in socializmom, strastno ideološko merjenje komunizma in socialdemokratizma, iskanje razredne osnove političnega delovanja in s tem razkrinkavanje razrednega nasprotnika – protirazreda – vse to zmore na zenitno točko reforme pripeljati reformi ravno nasprotno sile, sile dezintegracije.

Zato 'zvezna strategija' Zveze komunistov Slovenije, ki pomeni predvsem njeno pripravo za zvezni izredno redni zapozneli kongres, pomeni predvsem njeno izkaznico pripravljenosti, da odigra v Jugoslaviji vlogo promotorja nekaterih načel, ob hkratni odprtosti za promocijo drugih reformnih načel z drugih smeri in tokov. Prav od ustrezne 'zvezne strategije' ZKS je odvisno, ali bo uspela volitve, ki je zanje pred vsemi odgovorna, izpeljati tako, kot je obljubila državljanom – kot svoj simbolni sestop z oblasti, z relativizacijo svoje vladavine 'v imenu največje večine napredno usmerjenih ljudi' v smeri delnega vpliva na državne zadeve, ali tudi v smeri relativno bolečega volilnega poraza (kar bi bilo verjetno doseganje manj kot 30% glasov na proporcionalnih volitvah).

Programski dokument ponuja dve predpostavki 'zvezne strategije' ZKS: da bo možno na kongresu ZKJ uveljaviti dovolj demokratičnih reformnih sprememb, da bo to pomenilo začetek sestopa ZKJ z oblasti v federaciji in da bo hkrati možno v ustavnih spremembah začeti z uveljavljanjem zamisli o 'asimetrični federaciji'. Vendar je tu določena hiba. Če prvi del reforme ima 'nujno' podlago, je drugi nima: 'AF' v SFRJ nima takih možnosti, da postane večinsko ali celo konsenzualno stališče, kot usmeritev k državljanu, kredibilnim volitvam, parlamentarni vladavini, večstrankarskemu kombiniranemu sistemu ipd. Zato je treba razmisliti, ali je 'AF' primerna strategija ZKS za ZKJ in SFRJ. Običajna razlaga zamisli o asimetrični federaciji, ki se z njo srečamo tudi v programskem dokumentu »Za evropsko kakovost življenja«, pravi: »Zavzemamo se za takšen razvoj jugoslovanske federacije, v kateri bosta stabilnost in učinkovitost zvezne države zasnovani na priznavanju razlik in samostojnosti njenih republik. Tiste republike, ki se za določeno rešitev zavzemajo in jo spreminjajo, se lahko dogovorijo, da jo opravljajo skupno, pri čemer morajo zagotoviti tudi sredstva za opravljanje takšnih zadev. Takšna odločitev pa zavezuje le tiste republike, ki jo sprejemajo.«

Taka zamisel je zanimiva, vendar ne sega v reformo jugoslovanske federacije skozi bistvo njene dosedanje krize, ampak se tej krizi le prilagaja tako, da njej navkljub skuša omogočiti vsaj delne prodore v razvoj in k spremembam. S tem ni odgovorjeno na temeljno vprašanje – in to temeljno vprašanje ni vprašanje integrativnosti, ampak vprašanje stabilnosti zvezne države kot skupnosti državljanov in federalnih enot. V odgovoru na to temeljno vprašanje dokument ostaja v mejah ohranitve razmerij avnojske Jugoslavije. Kaj pa, če avnojska Jugoslavija razpada oziroma doživlja dezintegracijske procese prav po logiki samih avnojskih pravil igre, ki jih je razvoj pač povozil? Treba se je seveda odpovedati modelu integrativnosti, ki je neločljivo povezan z avnojsko Jugoslavijo, in v tem pogledu dokument ne skriva svojih namenov: dokončati partijski monopol in že razkrojeno integrativno ideologijo tudi javno razglasiti za mrtvo.

Toda s kakšno novo logiko nadomestiti to staro, ki je bila svoj čas kar dovolj uspešna in je omogočala desetletja trajajočo stabilnost, z nujnimi in izsiljenimi spremembami vred? In zakaj je stara integrativnost propadla? Verjetno prav zato, ker je dobro opravila svojo vlogo: državo je pripeljala na rob srednje evropske razvitosti nekje v začetku ali v sredini šestdesetih let. Za prestop te meje pa veljajo

povsem drugačna pravila, kriteriji in standardi, kot za 'izgradnjo socializma in porušene dežele'. Ker ta pravila in modeli niso ne nastali ne prevladali, se je obstoječi model pač branil pred razpadom tako, da je podaljševal svoj delirij. Tako je cena za nujne spremembe modela postala zdaj že tako visoka, da je res vprašanje, ali se jo sploh še splača plačati. Vsekakor pa je zamisel asimetrične federacije relativno neambiciozen predlog, da tisti del federacije, ki to zmore, prestopi razvojni prag po svoje. Model asimetrične federacije, cepljen na teorije neomejene republiške suverenosti, sloni pač na prepričanju, da je lahko večnacionalna federacija primerna le, če so vse državne zadeve izvirno v rokah republik, medtem ko so eventualne skupne stvari stalnega dogovarjanja bodisi vseh, bodisi samo nekaterih.

Hiba zamisli o 'AF' je odsotnost priznavanja kakršnihkoli trajnih in neodtujljivih poslov ali pristojnosti federacije: strah pred potresom, ki bi najbolj prizadel najvišja nadstropja, je tako velik, da se gradnja ne zmore premakniti iz faze stalnega podgrajevanja in elasticiranja protipotresnih temeljev (druga hiba, ki nas tu ne zanima, je seveda tudi v nereflektirani predpostavki, da so republike nekaj simetričnega, da je torej republiška suverenost imuna na notranjo asimetričnost, kar med drugim pomeni tudi izhajanje iz napačne predpostavke, da se republiška in nacionalna suverenost prekrivata).

Potrebna je taka ločitev trajnih pristojnosti republik in federacije, ki bo onemogočala konflikt pristojnosti in vpeljala na vseh ravneh neposredno odvisnost delovanja države od parlamentov, ne pa od medsebojnega spopadanja in mešetarnjenja zveznih držav. To pa je dosegljivo le tako, da ima zvezna država trajne in jasno določene pristojnosti, ki si jih ne deli z republikami, ampak jih opravlja pod kontrolo zveznega parlamenta. Republike (v okviru avtonomije pa tudi pokrajine) imajo lastne pristojnosti, in v tem okviru se lahko seveda obnašajo povsem asimetrično, kar med drugim ne pomeni le razlikovanja, ampak tudi pripravo tal za nastajanje novih, za vse skupnih in trajnih kriterijev in modelov. Federacija brez trajnih pristojnosti (zagotavljanje evropskega standarda svoboščin in pravic na celotnem teritoriju, temelji političnega pluralizma, kreditnomonetarna politika skupnega in odprtega tržišča, obramba federalne suverenosti in meja, mednarodna politika) je lahko le federacija trajnih dezintegrativnih teženj. Asimetričnost bi delovala kot predlog prepričljiveje, ko bi ji dodali tudi zahtevo po paralelizmu: federacija in republika sta lahko obe suvereni državi le, če se ne moreta med seboj pri opravljanju svojih suverenih opravil nikjer drugje srečati kot v neskončnosti. Zavzemanje za 'AF' brez paralelizma pa pomeni, da prepuščate zvezno državo njeni avnojski dezintegraciji in gradite mehanizem varstva pred njenim razpadanjem v varnem zavetju ene ali več republik.

Ob takem predlaganem modelu federacije (paralelizem plus asimetričnost) se dá povsem drugače zagovarjati zahteva po ukinitvi dosedanjih integrativnih faktorjev (partijski državni monopol v federaciji in ideologija avnojskega jugoslovanstva). Kredibilne volitve za federalni dvodomni parlament potekajo po drugačni logiki kot volitve za republiško politično oblast, ker gre za paralelno ločene državne funkcije, in so zato tudi subjekti zveznega pluralizma drugi kot subjekti republiškega pluralizma. Ob usmeritvi ZKJ v demokratični reformizem, ki pomeni vsekakor ukinitvev demokratičnega centralizma, tu tudi ni več potrebno govoriti o zvezi zvez nacionalnih oziroma republiških komunistov, ki predstavlja svoje vrste asimetrično federacijo. Pač pa je treba govoriti o strategiji oblikovanja vsakokratne socialistične volilne večine na dveh različnih ravneh, z različnimi sredstvi in na različne načine.

ZKS bo morala, če bo hotela izid kongresa ZKJ predstaviti kot zmago demokratične reforme in če bo hotela izpeljati kredibilne volitve, svoj koncept 'AF' bistveno spremeniti. Pri tem bo morala prevzeti rizik, da bo v lastnem političnem prostoru predstavljala stranko demokratične reforme federacije v smeri njenih trajnih pristojnosti, kot opozicijo vsem tistim političnim grupacijam, ki zahtevajo 'kompetitivni' vstop v evropsko kvaliteto življenja: kdor pač zmore in kadar zmore, Jugoslavija pa le pod pogojem, da je to konsenzualno in na lasten način zmožna početi vsaka suverena republika zase.

Ljubljana, november 1989

Jugoslovanski politični prostor

1. Uvodne teze*

Sodobni jugoslovanski politični prostor bom poskusila predstaviti s pomočjo dveh strukturnih ravni političnega odločanja in treh dinamičnih političnih dejavnikov. Ločevanje strukturne in dinamične dimenzije političnega poprišča vpeljujem iz analitičnih razlogov: predpostavljam, da so politični dejavniki strukturno determinirani, hkrati pa so politične strukture dovzetne tudi za vplive dinamičnih dejavnikov. V vzajemnem vplivanju starih in novih strukturnih in dinamičnih dejavnikov se porajajo vsekakor »nove situacije«, ki delujejo vzvratno kot novi izzivi na obe zvrsti omenjenih dejavnikov. Narava teh »novih situacij« in tipov odzivanja nanje bo tretji vidik našega razmišljanja.

Jugoslovanski politični prostor je v zadnjih dveh, treh letih oznamenjevalo delovanje treh kolektivnih političnih dejavnikov:

- institucionalne državnotpolitične ureditve,
- avtoritarnega populističnega gibanja,
- skupin za državljanske pobude.

Ti so delovali na dveh političnih ravneh:

- na ravni formalne, institucionalne politike,
- na ravni neformalne, neinstitucionalne politike.

Dejavnost prvega akterja je povezana v glavnem z ravni formalne politike, vendar je ta bistveno vplival tudi na oblikovanje in dinamiziranje neinstitucionalne politike. Dejavnost ostalih dveh akterjev je povezana pretežno z ravni neinstitucionalne, delno tudi nelegalne pa celo kriminalizirane politike; vendar pa ta dva delno delujeta tudi na ravni formalne politike, bodisi s »pritegovanjem« institucionalnih političnih subjektov v gibanja in iniciative, bodisi z njunim vstopanjem v nekatere institucionalne aranžmaje. Skratka: tako kot formalna politika ni bila nedotakljiv fevd sistemskih subjektov, tako tudi neformalna politika ni bila izključno področje neinstitucionalnih akterjev; državna ureditev ni bila imuna za vplive gibanj in iniciativ, kot tudi ti – sociogenetsko in funkcionalno – sploh niso pojmljivi zunaj te ureditve. Medsebojna razmerja političnih akterjev niso niti preprosta niti enopomenska. Vendar je k njihovemu kompliciranju odločilno prispevala členitev jugoslovanske družbenopolitične ureditve, potem pa tudi vzpostavljanje različnih razmerij posamičnih segmentov sistema do populističnih gibanj in državljskih pobud. Za segmentirane dele sistema je značilno neko skupno izhodišče: pričakovanje, da se neinstitucionalni politični subjekti instrumentalizirajo v prid izpostavljanja novega vira legitimacije sistema. Tistim, ki so se pri tem opirali na populistično gibanje, je bil ta postopek olajšan zaradi tega, ker se neinstitucionalizirani subjekt deklarira kot »protiodklonska sila« v odnosu do sistema; tistim pa, ki so se opirali na skupine za državljanske pobude in podobna gibanja, je njihovo dejavnost oteževalo dejstvo, da se v bistvu izpostavljajo kot »protisistemski« dejavniki. Izbiro »političnih partnerjev« je posamičnim segmentom sistema narekoval sam socialnopolitični kontekst, v katerega je bil vmeščen

* Prispevek je avtorica napisala za zagrebške politološke razgovore oktobra 1989.

prostor njihove legitimacijske osnove. Ta determiniranost je vplivala tudi na naravo politik, ki se porajajo kot odgovori na zunajsistemske izzive. Doslej so se na tovrstne izzive profilirali trije tipi reakcij: srbski, hrvaški in slovenski.

2. Formalna politika in institucionalna ureditev

Formalna politika se dogaja v znamenju členitve in konfrontacije institucionalnih subjektov. Segmentacija poteka na ravni zvezne države in zvezne partije, konfrontacija pa se dogaja okoli prerazporejanja finančne in politične moči.

V zveznem državnem aparatu je zaznavna segmentacija na nacionalne, pa tudi na regionalne, organizacijske, gospodarsko-branžne in druge elite – ter spopadanja okoli siromašnih finančnih virov. Oba pojava sta razvidna v sporih o proračunski, davčni, monetarni, zunanjetrgovinski, razvojni in še kateri drugi politiki. Boj za finančne vire in moč politično stopnjuje še »nacionalizacija« pragmatičnih ekonomskih pozicij. S prepoznavanjem parcialnih ekonomskih pozicij kot strateških nacionalnih usmeritev (npr. srbske kot »kmetijska«, hrvaške kot »turistična« itn.) se odpira prostor za nacionalno zbiranje okoli ekonomskih vprašanj in zunajinstitucionalnega vmešavanja v spore institucij. (Tipičen primer za to je neuspeli miting kmetovalcev avgusta 1989 v Beogradu. Nobenega dvoma ni, da ga je mogoče tolmačiti kot protest proti dolgotrajnemu zapostavljanju tega gospodarskega sektorja in z njim sproženim nezadovoljstvom kmetov – vendar je prav tako zanesljivo, da so ga od vsega začetka instrumentalizirali kot metodo razgaljanja »protisrbske« politike jugoslovanske vlade, ki ogroža tako srbsko kmetijstvo kot tudi celotno kmečko prebivalstvo.)

Kar zadeva zvezni partijski aparat bi mogli ugotoviti, da je pri njem najbolj značilna segmentacija na nacionalne komunistične elite in konfrontacija okoli porazdelitve politične moči. Temeljno poprišče spopada – ki obvladuje zdaj celoten politični prostor – je ureditev jugoslovanske federacije. S spremembo veljavnega federativnega modela se skuša izsiliti tudi spremembo moči na politični in ekonomski ravni. Tu so razvidna prizadevanja za spremembo ustavnega modela federacije v enega od dveh možnih usmeritev: k unitarni federaciji ali k razvitejši konfederaciji. Kar zadeva prvi model, moremo reči, da se zanj ogreva predvsem srbska usmeritev, medtem ko se k drugi varianti nagiba slovenska, delno pa tudi hrvaška naravnost.

Po srbski hegemonialni interpretaciji jugoslovanske krize je njen ustavni model oznamenovan kot glavni povzročitelj, ki naj bi bojda sprožil plaz sistemske in socialne dezintegracije z nacionalnih vidikov. Po tej razlagi se republike v zveznih organih ponašajo predvsem kot močne »veto-skupine«, ki blokirajo sleherno neparcialno politiko. Po tem modelu je restavracija oznamenovana kot vrnitev k »izvirni suverenosti« federativne države ter k spremenjenim oblikam političnega odločanja na zvezni ravni: k odpravi ali pa vsaj k maksimalnemu zoževanju konsenzualnega odločanja – in k širjenju oblik večinskega odločanja pri vseh, predvsem pa pri ekonomskih in političnih zadevah.

Druga stran – kateri je bila razprava o ureditvi federacije pravzaprav vsiljena z načenjanjem in potem z razrešitvijo srbskega ustavnega vprašanja – se taktično osredinja na zavarovanje *statusa quo* ali pa le na minimalne koncesije. V strateškem pogledu more računati na objektivno pogojevano možnost za formiranje »asimetrične federacije«, v kateri bi bil konfederalni status sploh uresničljiv.

Obe poziciji imata v pogledu dokazovanja in taktičnega ravnanja očitne pomanjkljivosti.

Promotorji srbske ustavne iniciative so povsem zanemarili vzroke za nacionalne in nacionalistične puntarije oziroma za sistemske in socialne dezintegracijske procese v realsocialističnih državah: unitarnih (kot npr. v Bolgariji), federativnih (primer Sovjetske zveze) in federativno/konfederativnih (v Jugoslaviji). Če je »konfederalni« status republik temeljni povod krize v Jugoslaviji, kako je potem v dokaj podobnih, vendar pa v znatno bolj zaostrenih kriznih razmerah, prišlo do tega pojava tudi v sovjetski unitarni federaciji? Ta interpretativni redukcionizem postavlja srbsko kritiko ustavnega federalizma v mnogočem v znamenje ideološkosti, tako da postaja neprepričljiv in nerazumljiv velikemu delu javnosti zunaj Srbije. V taktično-političnem pogledu je bila v ustavni razpravi storjena občutna napaka s »srbizacijo« namesto z »ekonomizacijo« lastne pozicije. Formalno razvita republika Srbija, ki se dejansko ponaša kot nerazvita federalna enota in propagandno potencira položaj izkoriščenega v odnosu na razviti Sever, je imela pred seboj dve izbiri. Lahko bi politično ignorirala svoj formalni ekonomski status, zbrala okoli sebe nerazvite federalne enote, politično »izolirala« Slovenijo in Hrvaško, ustavno debato pa zaostрила na ravni razviti/nerazviti ter spopade »zamejila« na znotrajinstitucionalno ureditev. In drugič, lahko bi svojo pozicijo postavila v položaj ekskluzivnosti in jo »srbizirala«, utemeljila svoj sedanj (neugodni) gospodarski položaj na dolgoletni politični deprivaciji in ideološki stigmatizaciji Srbov in Srbije v Jugoslaviji, za kar naj bi bili odgovorni prav vsi. Ker se je odločila za drugo možnost, je zgubila potencialne ekonomske zaveznike in si nakopala nove politične nasprotnike. V takem »institucionalnem okolju« je srbska politika v bistvu odvisna od zunajinstitucionalnega subjekta, ki mora biti, če hoče kaj veljati, institucionalno pomemben; biti mora nacionalen, ljudski, množičen, mobilan, učinkovit. S tem postaja garant nedotakljivosti srbske politike v jugoslovanskih političnih institucijah, tako kot je tudi srbska formalna politika garant tega subjekta. Brez tega gibanja in strahu pred njegovimi reakcijami bi zvezni partijski organi že zdavnaj javno obračunali s srbsko pozicijo in krizo »rešili« z znotrajpartijskimi obračuni. Hkrati postaja nemožnost »preskoka« srbske politike mlinski kamen na vratu večine nacionalnih političnih elit; tudi kadar se ji zoperstavljajo, to počenja s predpostavko, javno izrečeno ali zamolčano – da bo treba v »skrajnem primeru« uporabiti enako mobilizacijo. S tem si navzema institucionalna politika videz refleksa ali podobo primarnih, neposredovanih hotenj narodov.

Zagovorniki minimalističnih koncesij in ustavobranitelji gradijo domala svojo celotno argumentacijo na obrambi »Titove in avnojske Jugoslavije« ter pri tem računajo na splošno samorazumljivost te sintagme. Seveda pa je tudi njihova pozicija ideološka. V njej je namreč »titoizem« zveden na federalizem. Da bi obranili svoj politični položaj pred nacionalnim nezadovoljstvom v svojih okoljih in tudi pred pritiskom pluralističnih sil, se zatekajo k težko branljivemu postopku: k obrambi »titoizma« v pogledu federalizma ter k vsaj deklarativnemu opuščanju tega istega »titoizma« v nekaterih drugih bistvenih področjih: lastninski pluralizem, liberalni koncept javnosti in pravne države, politični pluralizem, individualizem itn. bi namreč le stežka uvrščali med elemente politične dediščine »titoizma«. Če pa so že na prepihu konstitutivni elementi ideologije in sistema, ki so nastali v »titoističnem« obdobju, zakaj ne bi mogel biti sporen tudi eden od modelov federalizma ali pa federalizem sam? Vprašanje je retorično in nanj ni možno podati zgodovinsko ustreznih odgovorov. Cilja pa k izostrovanju vpogleda v temeljne slabosti »federalistične« pozicije: k nesposobnosti in nemožnosti, da se

demokratsko artikulira in legitimira »obča« politika, v kateri bi bil tudi federalizem povsem jasno in vrednostno utemeljen. Namesto vsebinske politike se ponuja ritualna obramba »titoizma«. Ključni taktično-politični zgrešek te pozicije – ki vsekakor ni naključen – se kaže v ideološki kritiki srbskega populizma. Stigmatizirani so predvsem zgolj nacionalistično-šovinistični vidiki populističnega gibanja, ne pa tudi njegove druge nedemokratske, intencijsko totalitarne komponente. S tem pa se (so)proizvaja izključno nacionalni, ne pa tudi občedemokratski odpor srbskemu populizmu. Z »atributsko« politiko – s poudarjenim nasprotovanjem srbskemu nacionalizmu, pa tudi s sistematičnim zanemarjanjem kritike avtoritarnega populizma kot splošnega pojva – se pozornost odvrča od bistva problema: od razpoznavanja stičnih točk avtoritarnega populizma in politične ureditve (antipluralizem, antiparlamentarizem, antiliberalizem itn.) ter možnosti razkrivanja njihove koeksistence na tej osnovi. Drugače povedano: politični sistem spriči cele vrste svojih strukturnih lastnosti lahko tovrstna gibanja kratkomalo »tolerira«, tako kot si tovrstna gibanja zgolj deklarativno prizadevajo odpraviti odklone v tem sistemu. Zaradi tega mora vsak tretji subjekt, ki se pojavi v tem sklopu, to razmerje razkrinkati in se iz njega »umakniti«.

Prikazani tip politične segmentacije je bodisi povsem izrinil ali pa vsaj začasno docela marginaliziral neko drugo zvrst političnega razločevanja: delitev na liberalce in konservativce, reformatorje in tradicionaliste, nekomuniste in arhetipske komuniste znotraj nacionalnih državopartijskih struktur. To si lahko pojasnimo tudi z drugačnimi vzroki, na primer z močno akceptacijo avtohtone, ne pa uvožene ortodoksije – čeprav se zdi, da so aktualni politični odnosi vendarle najbolj odločujoči. Zakaj je to pomembno?

Agnes Heller ugotavlja, da se kriza legitimnosti sovjetskih/socialističnih sistemov kot iz dveh elementov: a) iz nezadovoljstva množic z obstoječo politično in družbeno ureditvijo, ki ne zagotavlja ustrezne socialne in politične eksistence, ter iz porajanja idej in predstav o alternativnih oblikah sistema; b) iz pojemanja kredibilnosti in obvezno veljavne uradne ideologije v delu partijskega članstva in vodstev. Če pride v partiji do odkritih razhajanj, se lahko nazori neke frakcije povsem skladajo s pričakovani množic, s tem pa postanejo reforme uresničljive. Hellerjeva opozarja, da si za »čistost partije« in »idejno enotnost« najbolj prizadevajo tisti, ki so dojeli, da sta to bistvena dejavnika za ohranjanje partijske oblasti. Ker je tovrstni tip segmentacije v Jugoslaviji kot celoti in v njenih posameznih delih zatajil, se je dejansko zaprl tudi prostor za morebitno zavezništvo delov establishmenta in tretjega dejavnika političnega življenja: skupin za državljanske pobude, razumljene kot reprezentante predpostavljenih množičnejših alternativnih političnih zamisli. S tem pa je bila odložena tudi resnejša kriza legitimnosti političnega sistema.

Teme, o katerih bi bilo možno doseči soglasje med predpostavljenimi etabliranimi reformskimi silami in skupinami za državljanske pobude, niso prešle na dnevni red uradne politike: do njih je preprosto vzpostavljena praksa neodločanja! Namesto tega so dnevni redi vseh segmentov institucionalne politike preplavljeni s temami, ki jih vsiljuje populistično gibanje. V politični teoriji je že dolgo znano, da je vključevanje neke zadeve v dnevni red uradne politike že tudi kazalec moči tistega, ki neko temo izpostavlja kot politični problem. Potemtakem populistično gibanje ni redefiniralo politične stvarnosti le v tistih delih države, v katerih je že izsililo praktične spremembe, marveč tudi v vsej državi. Koordinate politične stvarnosti na Hrvaškem se – na primer – ne določajo znotraj hrvaškega državnega aparata ali morda celo njene politične skupnosti, marveč prav zunaj nje. O vsilje-

nih problemih se razpravlja celo v primeru, ko se trdi, da so to le »namišljeni« problemi. Tako se vzpostavlja vzajemna dinamika v odnosih med populističnim gibanjem in vsemi segmenti jugoslovanskega državopolitičnega sistema. To so pravi politični partnerji, ki se medsebojno podpirajo, sodelujejo, izzivajo, napadajo, se branijo in obsojajo – skratka: trajno upoštevajo medsebojno vzajemnost. Tretji subjekt je seveda nujno »vkleščen« med prva dva subjekta; naglo prihaja do spoznanja, da je mogoče to razmerje razpreti le s temeljito spremembo predpostavk, v katerih bo tretji dejavnik sploh možen.

3. Neformalna politika in avtoritarno-populistično gibanje

Razmah avtoritarno-populističnega gibanja v delu Jugoslavije je sprožila vrsta socialnih in političnih dejavnikov. To so:

- dolgotrajna ekonomska kriza, ki odmeva v domala vseh genotipskih parametroh socialnih okolij, v katerih so populistična gibanja nastajala; v enormni inflaciji, visoki stopnji nezaposlenosti, v veliki zadolženosti države, v pojemanju razvojne politike in resursov, na katerih je bila zasnovana, v naglem ekonomskem siromašenju družbe itn.;

- socialno razslojevanje »ljudstva«: delavstva in kmetstva, pa tudi srednjih slojev;

- nagla dezintegracija Ustave in ustavnega sistema, kar v državah, ki so razvile močno sistemsko, ne pa tudi socialno integriranost, povzroča dramatične politične in psihološke posledice;

- strukturna pogojenost družbenih gibanj s političnim sistemom, ki je pravilo-ma nedemokratično ukrojen;

- nacionalno ponižanje srbske skupnosti na Kosovu, torej na področju srbskega in jugoslovanskega državnega ozemlja.

Zadnji dejavnik je hkrati tudi najbolj odločilen: celotnemu gibanju, ki se konec koncev tudi poraja na Kosovu, je bil že od vsega začetka vtisnjen razločen nacionalen in delno tudi nacionalističen pečat in vsebina. To dejstvo se je kasneje pojavljalo kot nepremagljiva ovira za širjenje populističnega gibanja tudi na »nesrbska« področja. Hkrati pa je srbski etnikum v vseh federalnih enotah znatno bolj naklonjen politični in socialni recepciji gibanja, saj najdeva razloge zanj včasih tudi v zuanjkosovskih zapostavljanjih srbske etnične skupnosti.

Nastajajoče populistično gibanje in nova srbska politika, zasnovana na »smer-nicah VIII. seje CK ZK Srbije«, sta pristali na odločilni programski točki: na zaustavitvi dezintegracije Srbije, ki jo je mogoče pojasniti tudi kot ključnega povzročnika občega deklasiranja srbskega etnikuma na Kosovu – ter reintegraciji republike v celotno in suvereno državo. Izhodišče za to izmenjavo »legitimacij-skih kartic« je naslednje: gibanje aktivno podpira srbsko partijsko-državno politiko v izvajanju republiške reintegracije za vsako ceno, politika pa podpira »samoorganiziranost ljudstva« kot zgodovinsko, politično in moralno utemeljeno in napredno dejanje. Pri tem je bistveno to, da se tako gibanje kot državno-politična politika vzdržujeta prav vsled te njune vzajemne podpore.

Takšno stvarno razmerje se je moralo izraziti tudi v razvoju gibanja in v naravi neinstitucionalne politike, kakršno izvaja, hkrati pa tudi v naravi institucionalne srbske politike. Z ideološko zasnovo političnega delovanja tako enih kot drugih prihaja do postuliranja politične homogenosti družbe, se pravi ljudstva in državno-političnega vodstva. Ta se ponovno izkazuje v institucijah sistema in v množičnih

akcijah, v medijih in na ulici: prav anekdotična že postaja sintagma o »srbskem ljudstvu in srbskem vodstvu«, ki sta vedno vzajemno užaljena, oklevetana, napadena, obtožena itn. Postulirana popolna homogenost, »popolna enotnost« praktično onemogočata kakršnokoli diferenciranje znotraj nacije: teza o tem, da med Srbi ni nacionalizma – ki je v bistvu uradna ocena CK ZK Srbije in ki je toliko osupnila velik del javnosti zunaj Srbije – je le logična konsekvence te postavke; kajti če bi poskušali nacionalizem socialno in politično vnesti v homogeno nacijo, bi bila omenjena ideološka teza povsem omajana; odtod izhaja presenetljiva žilavost pri obrambi prav vseh dimenzij političnega življenja, kajti osporavanje katerikoli od njih bi načelo celotno ideološko piramido, ki mora ostati monolitna – ali pa se bo zrušila. Na tej ideološki postavki je zgrajena plebiscitarna legitimacija politične oblasti. Zaznavna je ravnodušnost ali celo prezir do formalne procedure. Širi se povsem tipično antiparlamentarno razpoloženje, v katerem se politične razprave prikazujejo kot odvečno brbljanje, zavlačevanje z akcijo itn., češ da je že »vse znano«, »že vse povedano« in da je na vrsti le še akcija. V tej akciji dobiva ustava pogosto zelo podrejeno, zgolj »semantično« vlogo (Löwenstein). V razvneti politični propagandi je preveč klasičnih totalitarnih toposov: zarotništvo, žrtve, trpini, narodna posebnost, zgodovinska odgovornost itn. Gibanje se politično ne segmentira, saj je že v svojem bistvu naravnano antipluralistično. (V politični zgodovini povojne Evrope je zanesljivo edinstven dogodek množični miting pred skupščino SFRJ februarja 1989 v Beogradu, na katerem je bila uradno zahtevana – v imenu milijonskih množic – prepoved novih političnih zvez in združenj v državi. Gotovo je, da niso bili vsi navzoči antipluralistično in antidemokratsko nastrojeni, vendar je dejstvo, da množica ni na njej primeren način protestirala proti tej zahtevi, čeprav je tedaj jasno izrazila svoja stališča o drugih političnih zahtevah. To je najbolj prepričljiv dokaz, da najmočnejše družbeno gibanje v Jugoslaviji v 80-tih letih ne korespondira z demokratičnimi družbenimi gibanji v liberalnejših real-socialističnih državah – verjetno pa si je danes tudi težko zamisliti množično antipluralistično gibanje v katerikoli socialistični državi). Obstaja izrazito neskladje med samorazumevanjem/samointerpretacijo take politike in prakse gibanju ter njunim razumevanjem/interpretacijo pri drugih. Nacionalni pluralizem sproža pri drugih spotiko, strah in agresivnost. Pripravlja teren za nove nacionalne homogenizacije in nacionalna gibanja ter odpira možnosti militantnih spopadov: z militantnimi spopadi mislimo na spopade, v katerih se uporabljajo neinstitucionalna sredstva in/ali zagovarjajo cilji, ki jih sistemsko ni mogoče uskladiti (C. Offe). Prizadevanje, da se samorazumevanje/samointerpretacija vzpostavi kot uradna interpretacija neke politike in njenih akterjev, pušča vendar globoko spremembo percepcije in interpretacije tega stanja v nesrbskih množicah in delu politične elite: intence so že odkrite in pretvorjene v dejstva, ki s svojo logiko delujejo tudi tedaj, ko ne bi bila verodostojna. Revizije interpretacije si preprosto ne moremo zamisliti brez hkratne revizije samointerpretacije.

Populistično gibanje torej ni vplivalo le na nacionalno, marveč tudi na celotno jugoslovansko politiko. Vsi so se morali odzvati na novo socialno-politično dejstvo, o naravi tega odzivanja pa smo že govorili. Vendar pa bi se moral najpomembnejši vpliv na sistem šele zgoditi. Ta bi se moral namreč razpoznavati v ugotovitvi, da je tovrstno gibanje mogoče zaustaviti le z demokratično rekonstrukcijo sistema. Seveda pa si takega podviga ni mogoče zamisliti brez pritiska »tretjih«, demokratičnih političnih sil.

Z državljanskimi pobudami razumemo politično dejavnost vrste političnih združenj in zvez, začetkov in ostankov novih družbenih gibanj, strokovnih združenj in različnih skupin, ki so naravnani k spremembi konstitutivnih temeljev obstoječega političnega sistema. Načelno sporno zvajanje različnih političnih oblik, programov in akcij na en sam imenovalac analitično opravičujeta dva razloga:

- srž politične dejavnosti vseh teh akterjev predstavlja prizadevanje, da si izbojujejo in institucionalno zaščitijo temeljne državljanske pravice in svoboščine;
- vsi akterji nastopajo in delujejo na predpolitični ravni družbenega življenja, to pa konsekvентno izključuje možnost za njihovo realno zastopanje oblih političnih programov.

V prid prvi tezi govorijo prevladujoče vsebine in oblike delovanja omenjenih akterjev.

Vsebina njihove dejavnosti je v bistvu odpor ekskluzivnemu političnemu položaju edine partije kot kolektivnega subjekta in komunistov kot posameznikov. Temu se postavlja nasproti načelo inkluzivnosti: pravica vsakega posameznika na načelno enak dostop do vseh političnih institucij. Ta zahteva se utemeljuje s sklicevanjem na naravne in neodtujljive pravice posameznika. Iz njih izhajajo tudi načelo narodove suverenosti kot temeljnega instituta modernih demokratičnih skupnosti. Ideja narodne suverenosti, teorija reprezentacije, sklop temeljnih človekovih pravic in svoboščin – to je enovit idejni minimum, glede katerega obstaja soglasje pri domala vseh subjektih. V nadaljnji dedukciji so razvidne med posamičnimi subjekti dokajšnje razlike, vendar imajo za obravnavano temo drugoten pomen. (Nameram opuščam razmišljanje o inkonsistentnosti političnih zahtev in programov v vrsti »tretjih« akterjev, ki so teoretsko nedopustni. Gre npr. za nedoslednosti v zagovarjanju obče in enake volilne pravice ob hkratnem pristajanju na privilegiranje delov prebivalstva prek institucionalizacije delovne in/ali politične pravice v posebnih skupščinskih domovih, zborih združenega dela in družbenopolitičnih zborih, ki jih zagovarjajo ali pa so v njih soudeležene tudi nekatere nove politične zveze; nadalje nedoslednosti v zagovarjanju svobode političnega združevanja in včlanjevanja v sistemsko vsiljene politične »fronte«, nedoslednosti v operativnem razreševanju odnosov med načeli narodne in nacionalne suverenosti – itn. Tem nedoslednostim seveda botrujejo delno taktični razlogi oz. njihova situacijska pogojenost). Oblike njihove dejavnosti se v glavnem omejujejo na javna obvestila, izjave, proteste, peticije, pisma itn., tiskanje nekaj časopisov ali biltenov. Gre torej za svojevrstno pisno (in ustno) agitacijo, ki je sicer kontinuirana, vendar pa tudi nesistemska in neorganiziran način uvajanja nekaterih političnih idej v javnost.

Vsebine in oblike politične dejavnosti tretjega kolektivnega akterja so tudi najbolj prepričljivi argumenti za drugo tezo: naravnane so namreč k vzpostavljanju predpostavk za moderno politično delovanje. Sodobne državljanske pobude v Jugoslaviji so po svoji vsebini in formi zelo sorodne tipu političnih akcij, ki so bile predhodnice in spremljevalke evropskih meščanskih revolucij.

Seveda pa se v tej analitični točki najbolj razločno razkriva temeljno protislovje, v katerega je zapadla večina »tretjih« akterjev: na eni strani gre za zavestno sprejeto prisilo, da delujejo na predpolitični ravni, na drugi strani pa za intencno programsko spregledovanje tega dejstva. Zaradi tega pojmujejo »prosvetljeni socializem« kot suvereno polje »kolektivnega absoluta«, v katerem si bo treba šele izboriti temeljne človekove pravice – hkrati pa kot »normalno« politično skupnost,

v kateri je že mogoče resno in ambiciozno predstaviti različne politične programe v boju za oblast. Takšna »igra utvar« je bila sicer še smiselna do objave nekega pravnega akta, s katerim je postala tako formalno kot tudi praktično nesmiselna: namreč do brezprizivnega sklepa Ustavnega sodišča Hrvaške, s katero se odločnost Združenja za jugoslovansko demokratično iniciativo, da obstaja in deluje kot samostojen politični subjekt, pravno prepoveduje. Z brezprimerno odkritim samozagaljanjem je nek državni organ celoten sistem, ki mu pripada, označil za bistveno nedemokratičen. Ta pravni akt bi moral predočiti nosilec državljanskih pobud vsaj dvoje sporočil: a) spoznanje, da državno-politični sistem tudi v »novi situaciji« nasprotuje temu, da bi se vključevali v sfero institucionalne politike novi kolektivni akterji, oz. da bi moglo biti tako privoljenje samo izsiljeno, tako kot je bil npr. izsiljen vstop vanj v primeru populističnega gibanja; b) spoznanje, da je treba redefinirati politične programe in rekonstruirati politično akcijo.

Civilna družba in država

Proces demokratizacije, ki se razvija v socialističnih deželah, je tudi sprožil interes za civilno družbo. Raste število diskusij o tej temi, število objavljenih člankov in organiziranih posvetovanj. Očitno je, da obstajajo različni pristopi k temu vprašanju, da so različne razmere, ki pogojujejo interes za civilno družbo. Svoj prispevek imam za enega izmed glasov v tej diskusiji, ki je zelo potrebna med avtorji socialističnih dežel. To naj bi prispevalo k izmenjavi misli, izkušenj na področju prakse organiziranja civilne družbe.

Interes za civilno družbo je zrastel na podlagi ostre kritike dosedanjih metod izvrševanja oblasti in politične organizacije socialistične države. V najkrajši obliki bi lahko trdili, da so centralistično ukazovalni model upravljanja gospodarstva, birokratsko centralistično izvrševanje oblasti, nerazvitost demokratičnih institucij pripeljali k minimalni vlogi, ki so jo imeli državljani. Državljan je bil eden izmed elementov mehanizma, toda ne tisti, ki je imel vpliv na to, kaj se dogaja v njegovi deželi, ampak je bil objekt vladanja. Subjektivna vloga državljana je sicer bila deklarirana, figurirala je v teoretično ideoloških razpravljanjih, dejansko pa je bila odsotna iz prakse vsakdanjega življenja. Državljan je bil tisti, ki naj bi uresničil vse tisto, kar je nastalo nekje zgoraj, na visokih ravneh politične in gospodarske oblasti. Ni moč trditi, da niso obstajale demokratične institucije, vsaj v obliki predstavniških teles, začeni od ljudskih odborov pa do parlamenta. Toda vloga teh teles se je ločila od izhodišč, normativnih možnosti delovanja in od vpliva na izvrševanje oblasti. Omejitvi stopnje demokratizma sta bili dvojni: prvič, je to način volitev delegatov, svetovalcev, odbornikov, poslancev. Vpliv državljanov na postavljanje kandidatov je bil zanemarljiv ali ga sploh ni bilo, kajti »izvoljeni« so bili pravzaprav po višjih ravneh vladajoče politične partije, volilcem pa ni ostalo nič drugega, kot da so potrjevali ta izbor z volilnim aktom. Če še dodamo, da je veliko let na glasovalnem listku figuriral samo en kandidat (pri tem ni pomembno, če je bil pri tem volilni okoliš enomandaten ali večmandaten, ker ni bilo alternative za kandidata, ker je bilo že vnaprej znano, da bo ta kandidat »izvoljen«). Tudi se ni nič spremenilo, če sta bila na glasovalnem listku dva kandidata, ker je tudi v tem primeru bil prvi tisti, ki mu je bila v praksi zagotovljena zmaga, ker je prevladovalo bodisi geslo glasovanja brez križcev ali pa so sami volilci oddajali glasovnice brez oznak, ker niso videli večjih razlik med kandidatom. Niso namreč imeli vpliva na postavljanje obeh kandidatov, to pa je za njih storila sama višja oblast. Na Poljskem so bile prve volitve v ljudske odbore leta 1988, ki so dale možnost izbora med kandidati, ker so bili za eno mesto določeni 2–3 kandidati in so bili razvrščeni po abecedi. Obvezno je bilo, da je volilec prečrtal enega ali dva kandidata, če je hotel s tem podpreti tistega, ki mu je bil po volji. To je bil velik korak naprej, čeprav je tudi to bilo deležno kritike, ker je obstajala samo ena volilna lista in ker ni bilo možnosti prigrasiti lastne liste kandidatov prek skupine državljanov in ne samo prek političnih partij in družbenopolitičnih organizacij.

Tako imajo način postavljanja kandidatov, njihovo število za enomandatno mesto in način glasovanja vpliv, ki omejuje dejansko vlogo državljanov na sestavo organa, katerega se voli.

Druga omejitev vloge predstavniškega organa se je kazala v njegovem odnosu

nasproti izvršilnem organu. Predstavniška telesa so izpolnjevala vlogo dekoracije, ki odobrava odločitve, ki so bile prej sprejete izven dvorane razprav, namreč v vrhovih politične stranke ali v izvršni oblasti. Zasedanja so redko sklicevali in niso imela niti časa niti možnosti, da bi se dejansko ukvarjala z meritorno stranjo problema. Predstavniška telesa niso imela polne oblasti, pač pa so izvršilni organi partije in administracije imeli prevladujočo vlogo nad izvoljenimi organi. Ni naključje, da je eno izmed gesel perestrojke v SZ tudi: »Vso oblast sovjetom«. Gre za to, da bi bila ta telesa izvoljena na demokratičen način in da bi imela polno oblast nasproti administraciji.

To je samo eden izmed primerov pomanjkanja vpliva državljana na upravljanje centrov, ki imajo odločilni vpliv na usodo državljanov. Toda, ali je bilo drugače v političnih strankah? Kakšen vpliv je imel član partije na partijske in politične odločitve? To stanje je danes predmet ostre kritike kot stanje, ki je v nasprotju s temelji znanstvenega socializma, z načelno vlogo državljana v socialistični državi. Takšna kritika je temeljni pogoj za bistvene spremembe v prihodnosti, toda do teh ne bo prišlo samo od sebe. Desetletja izvrševanja oblasti na avtoritaren način z minimumom demokracije ali s psevdodemokracijo je vplivalo na obnašanje državljanov v duhu pasivnosti, občutja izgubljenosti in nemoči nasproti oblasti. Demokratični zavesti je bil zadan močan udarec. Prehod k modelu, ki je dobil ime »civilna družba«, ne bo torej lahek. Praksa kaže, kako težko je realizirati program demokratizacije, gospodarske reforme, preobrazbe družbenopolitičnega življenja. Pa ne samo zaradi tega, ker prihaja odpor s strani tistih struktur, ki so se oblikovale več desetletij, in od tistih, ki v okviru teh struktur dobro, varno in mirno živijo. Razumljivo je, da bodo pripadniki avtoritarne oblasti storili vse, da bi ohranili, kar je, in da bodo nasprotovali novemu, kar spodkopuje njihovo skoraj absolutno oblast. To je močna in velika družbena sila odpora. To je demokratični birokratski socializem, kot se često naziva ta model izvrševanja oblasti, z minimumom demokratizacije v praksi in z njenim razglašanjem v teoriji. Birokratski socializem temelji med drugim na tem, da je število zaposlenih v sferi upravljanja zelo veliko in malo produktivno. Brez odločilnega zmanjšanja števila raznih členov v sferi upravljanja in vodenja in brez radikalnega zmanjšanja števila zaposlenih v teh členih je težko govoriti o napredku v procesu demokratizacije. Če je bilo v prvi fazi ustvarjanja socialistične oblasti takšno število administracije še nekako utemeljeno, na današnji etapi družbenega razvoja takšne potrebe ni. Gigantsko zbirokratiziranje vsega družbenopolitičnega in gospodarskega življenja predstavlja oviro razvoju in je prepreka na poti k civilni družbi.

Civilna družba, kot jo pojmem, pomeni radikalno omejevanje vpliva države na vseh področjih življenja. Država mora biti trdna in močna skozi zavest svojih državljanov in v službi državljanov, biti mora sredstvo civilne družbe. Država ni tista, ki ima državljane za sredstvo svojega delovanja, ampak so državljani tisti, katerih država mora delovati v njihovem interesu. Kaj to pomeni v praksi, v kakšni smeri naj bi se gibale spremembe in preoblikovanja, da bi dosegli zaželeno stanje?

Treba je začeti s tem, da odpravimo nasprotje med deklaracijami, principi in teorijo na eni strani in prakso vsakdanjega življenja na drugi. Treba je dati volitvam demokratični smisel. Gre za to, da bi državljani imeli polni vpliv na postavljanje kandidatov, ki jim zaupajo in da na demokratični način na podlagi demokratičnega volilnega zakona lahko volijo odbornike in poslance v parlament. V poljskih razmerah ni bilo jasno, ali naj ima parlament (Sejm) en zbor ali dva. V zadnjih letih je poleg Sejma, ki je bil izvoljen na volitvah, deloval še Socialno-ekonomski svet Sejma, ki so ga sestavljale delegacije različnih organizacij, toda ne po poti

splošnih volitev. Socialno-ekonomski svet Sejma je bil posvetovalni organ, ki je dajal nasvete parlamentu, razpravljal o vseh zakonih, ki so predloženi Sejmu in o njih izražal svoje mnenje. Na ta način je opravljal gotovo pozitivno nalogo in je dobil priznanje javnega mnenja. Na januarskih volitvah 1989 je bilo izvoljenih 100 senatorjev v drugi dom parlamenta – senat. Ker so volitve v senat potekale na temelju svobodne igre političnih sil, lahko trdimo, da je bil na poti v civilno družbo napravljen velik napredek.

Pomembno vlogo, upam, bo imela nova pravna regulacija, ki se bo nanašala na povečanje vloge ljudskih odborov, ki naj bi postali gospodarji na svojem območju, hkrati z možnostjo, da postanejo finančno neodvisni in z vzpostavitvijo institucije komunalnega imetja. To so pomembne odločitve, ki bistveno širijo področje demokracije. Gre za to, da bi odborniki bili dejansko gospodarji na svojem območju, ne pa figure, ki ne morejo delovati v korist svojih volilcev.

Splošna smer demokratizacije in krepitev civilne družbe je tudi razvoj vseh oblik samoupravnosti. Ne gre samo za teritorialno samoupravo, ampak tudi za vsako drugo, povsod, kjer se pojavljajo skupine ljudi, kot npr. v delovnih organizacijah, poklicnih organizacijah itn. Ideja samoupravljanja je že več let v obtoku kot pregrada zoper državno birokracijo. Objavljena je bila vrsta zakonov, ki se nanašajo na samoupravljanje. Toda praksa doslej še ni potrdila upanja, še vedno je ideja samouprave na začetni fazi svojega uresničevanja. Preveč ovir je na poti k razvoju samouprave. Ena med njimi je pomanjkanje navajenosti samih državljanov na samoupravnost, pomanjkanje znanja in spretnosti, s katerimi bi izkoriščali zakonska pooblastila in dosledno izvrševali pravice, ki pripadajo samoupravnim telesom. Potrebna je rast politične in državljanske zavesti, da bi se državljani lahko bolje kot doslej organizirali v samoupravnih telesih in dejansko uresničevali vsa pooblastila, ki jim jih daje zakonodaja.

V razvoju civilne družbe igra pomembno vlogo institucija referendumov, kot je bil vpeljan v življenje na Poljskem. Gre za to, da bi nekatere pomembne zadeve dali v odločanje splošnemu referendumu prebivalstva tako v obsegu vse dežele kot v krajevnem merilu. To je nova institucija, ki še ni v polni meri zaživel.

Nadaljnjo vzpodbudo je treba videti v ustanovitvi branilca državljanov pravic. Začel je delovati 1. januarja 1988. leta in se je izkazal kot izredno potreben. Dobil je veliko popularnost. Zrastel je občutek zakonitosti, vera državljanov v to, da obstoji institucija, ki je res na strani pravic državljanov in ga uspešno brani pred nepravilnimi odločitvami državnih uradov. Na Poljskem je institucija branilca državljanov pravic nova, toda mišljena je širše kot npr. ombudsman na Švedskem. Očitno je, da so potrebne institucije, ki reprezentirajo državljane, njihove pravice, kot protiutež državi z njeno birokracijo, ki ni sposobna vedno videti državljanov z njegovimi problemi.

Veliko diskusije poteka okrog vprašanja spremembe zakona o združenjih. Stari zakon izpred 50 let ne ustreza potrebam demokratizacije. Možnost nastajanja različnih združenj lahko zadovolji potrebe državljanov, tako v globalnem kot v lokalnem merilu. Takšna smer razvoja je izredno primerna, saj lahko državljan veliko potreb zadovolji izven državnih struktur. Te strukture niso sposobne zajeti razčlenjene interese in potrebe. Združenja so lahko faktor socializacije državljanov, kajti dejavnost v manjših skupinah, v katerih prihaja do močne zainteresiranosti, daje občutek državljanske države in tudi zadovoljuje potrebe po delovanju v skupinah. To pomeni razbremenitev države od velikega števila zadev, ki jih ni sposobna zagotoviti. Ravno dejavnost združenj je izraz civilne družbe, ker v tem primeru ne gre za izsiljevanje problemov od zgoraj, ampak je rezultat samih pobud

državljanov. Razvoj asociacijskega gibanja je koristen tudi glede na to, ker je v skladu s potrebo po decentralizaciji odločanja, s tem, da torej približuje institucije potrebam državljanov, ki torej o njih sami odločajo. Zaradi tega je Sejem sprejel nov zakon o združenjih. Ta zakon je demokratičen. Odvzema administraciji pravico, da odloča o registraciji, za kar postanejo pristojna sodišča. Ni več omejitev npr. zaradi smotrnosti obstoja, zaradi obstoja dveh ali več organizacij v isti kategoriji državljanov (pisatelji, novinarji, umetniki, ekologi itd.). Novi zakon je torej pomemben dosežek civilne družbe. Na ta način združenje lahko postane najboljša šola samouprave, ki temelji na lastni izkušnji in je v lastnem interesu. Seveda tu obstajajo določeni problemi, ki so povezani s tem, da združenja delujejo bolj v lokalnem merilu kot v globalnem, da bolj zadovoljujejo potrebo ozke skupine članov, skupinske in lokalne potrebe. Gre za to, da bi državne institucije, ki delujejo v interesu vsega ljudstva, kot npr. parlament (Sejem), spretno povezovalе grupne in lokalne interese z interesom družbene celote. Tako se zgodi, da lažje razvijamo občutek patriotizma, skrb za domovino s tem, da bolj upoštevamo individualne, skupinske in regionalne interese. Ni nujno, da v tem primeru obstaja nasprotje, ki ga ne bi bilo mogoče preseči.

Pomemben problem civilne družbe je razvoj občutka varnosti državljanov v širokem pomenu besede. Gre za spoštovanje zakonitosti, enakih pravic in obveznosti za vse državljane. Čim bolje se državljani organizirajo, tem manjše so možnosti kršenja njihovih pravic in svoboščin. Tudi občutek socialne varnosti, ki je tako pomemben za socialistično družbo, lahko s tem mnogo pridobi. Nekateri mislijo, da je skrb za socialno varnost, ki je značilna za socialistično državo, potrebno razširiti na karitativno organizacijo samih državljanov. Država ni v stanju, da se pogloblja v potrebe in situacije posameznih oseb. Zato bi morala ustvariti velik drag birokratski aparat socialnega zavarovanja. Veliko zadev sosedske pomoči, skrbstvene varnosti lahko bolje uresničujejo sami državljani, ki ravnaajo v skladu z načeli humanizma, iz občutka usmiljenja do bližnjega, ki izhaja iz verskega prepričanja. Državljan pravzaprav bolje poznajo potrebe sodržavljanov kot uradniki in je zaradi tega pomoč države učinkovitejše potekala ne preko uradov, ampak preko družbenih organizacij samih državljanov. To je eden izmed primerov družbenih organizacij, ki uspešneje delujejo kot država na konkretnem področju družbenega življenja.

Problem civilne družbe je treba gledati s stališča zmanjšanja vsemoci države. Praksa kaže, da imajo državne institucije težnjo, da se odtujijo od državljanov. Nastopi pojav alienacije. Celo voljena telesa, če niso dovolj pod kontrolo državljanov, če ne terjajo rednega polaganja obračuna o delu, če ni kritike njihove slabosti, se lahko odtujijo.

Kaj storiti, da bi uradniki, ki morajo biti skupaj v službi državljanov, ne postali gospodarji nad državljani? Nastaja vprašanje – ali je tobačnica za nos, ali nos za tobačnico. Ravno povečanje občutka vrednosti, pooblastil, vloge vseh državljanov lahko popravi in omeji čezmerno ingerenco države v življenje državljanov. Gre za to, da bi bilo toliko države, kolikor je to potrebno za dobro državljanov. Danes pa imamo opraviti s slabim pojavom, da se na državo gleda kot na nekaj tujega, imamo pred seboj delitev na »mi« in »oni«. Mi – to smo državljani, oni – to je država, oblast. Ta delitev je zelo škodljiva in je v nasprotju s temelji socializma. Zelo daleč smo še od situacije, ko bo država »moja«, »naša«, ko se bo državljan v polni meri identificiral z njo.

Ena izmed poti k civilni družbi je razvoj državljskih pravic in svoboščin. Tej stvari smo posvečali premalo pozornosti dolgo vrsto let. Razvoj pravic in svoboš-

čin v povezavi z občutkom odgovornosti (individualne in kolektivne) je potreben tako danes kot jutri. Realizacija gospodarske reforme bo postavila nove zahteve pred delovne kolektive in tudi povečala njihovo soodgovornost, da prispevajo h gospodarski rasti. Država bo daleč, a samouprava v upravljanju s podjetjem, prenos odgovornosti za gospodarjenje navzdol, bo oblikovala državljansko odgovornost. Gre tudi za to, da bi izginil občutek, da za vse odgovarja država in da mora država vsem zagotoviti vse, neodvisno od individualnega prispevka in soodgovornosti. Pomemben pojav civilne družbe je uveljavitev političnega sindikalnega pluralizma. Politična odločitev v tej zadevi je bila sprejeta na X. plenumu CK PZDP v januarju 1989. Rezultat te odločitve je bilo srečanje koalicijsko-vladnih predstavnikov z zastopniki Solidarnosti in opozicije (»okrogla miza«). Delavska in kmečka Solidarnost sta bili legalizirani. Začenja se praksa sindikalnega in političnega pluralizma. Opozicija, zbrana okrog Solidarnosti, je sodelovala na volitvah v Sejem in Senat in je dobila v teh telesih pomembno število svojih predstavnikov.

Razvoj civilne družbe je zapletena in nelahka zadeva. Desetletja socialistične graditve na izredno centraliziran način je privedlo do nastanka antinomije : država – civilna družba. Kako ta antagonizem presegati, ga oslabiti, po katerih poteh in s katerimi metodami doseči situacijo, ko bo civilna družba porajala državo iz sebe, da ta ne bo tvorba, ki stoji nad njo. Država je družbi potrebna zaradi uveljavljanja in koordinacije skupnih interesov vsega naroda. So zadeve, ki jih ne more razrešiti nobena skupina državljanov, kamor spada npr. zagotavljanje obrambe dežele, vodenje dobre mednarodne politike, zagotavljanje varnosti državljanov pred nesočialnimi posamezniki (obstoj milice, sodišč).

Proces reform socialističnih dežel, uresničevanje perestrojke v Sovjetski zvezi, socialistične obnove na Poljskem in reform v različnem obsegu in značaj v drugih socialističnih deželah ravno meri k oblikovanju civilne družbe. Diskusije na temo te družbe so potrebne, da bi imeli jasno predstavo o tem, kaj želimo uresničiti. To je tem bolj potrebno, ker ideje civilne družbe razglašajo tudi v nekaterih kapitalističnih deželah. O ideji »civil society« diskutirajo npr. v ZDA. Interes za civilno družbo je zelo razširjen. Odgovoriti moramo na vprašanje, ali ima ta ideja nadsistemskega karakter, ali je različna v različnih ureditvah. Gre za temeljno poznavanje tega problema, za ugotovitev skupnih in različnih elementov. Znanost o politiki je dobila pomembno raziskovalno temo, s katero se je potrebno spoprijeti z različnih vidikov. Civilna družba zbujajo pozornost politologov, sociologov in filozofov tudi na Poljskem. Potreba politične in družbene prakse narekuje, da se s to temo ukvarjamo v posameznih deželah in da tudi izmenjujemo izkušnje o njej v mednarodnem obsegu.

Prevedel: A. B.

DRAGAN SIMEUNOVIĆ*

Prispevek k opredelitvi kontrarevolucije

Tisto, kar povzroča, da se pretežni del jugoslovanske znanstvene in politične misli o kontrarevoluciji zdi dogmatsko, je nerazumevanje, da postopnost razvoja revolucije pomeni neločljivost napredka in znovič ponavljajočega se nazadovanja, kajti revolucija ni enosmerno, kontinuirano doseganje svobode, ampak enotnost diskontinuitete in kontinuitete družbenega gibanja.

Zato tudi je vsako, navidezno trajno, vračanje k staremu v novih oblikah samo zaustavitev revolucionarnega toka, ki je izraz ali oblika diskontinuitete v njeni kontinuiteti; zato kontrarevolucija, razumljena v tem pomenu, tudi ni nič drugega, kakor nehoteni odmor revolucije, določeno dezintegrativno – regresivno vračanje nazaj v družbenem razvoju zaradi zgodovinsko boljšega, pa čeprav uradno nezaželenega zaleta pred skokom v integrativni in progresivni naprej.

Do diskontinuitete revolucije prihaja z razvojem regresivnih pojavov in sil; te pomenijo vzajemno ponavljajoče se generatorje regresivnih procesov kot procesov razvoja *posebnih*, *razvojno-stagnantnih* in *razvojno-inhibitornih* oziroma restavrativnih kakovosti; porajajo se zaradi notranjih protislovij v družbenem gibanju in so zaradi svoje smeri delovanja nasprotna razmahu uresničevanja revolucije; ne prispevajo k napredku, ampak ga celo zaustavljajo s tem, da težijo k prehodu iz ene kakovosti v drugo, kar pomeni dezintegrativno razveljavljanje *splošne* kakovosti revolucije.

Dezintegracija človeškega napredka je dejanska kontrarevolucija, ki vpliva na revolucionarni tok v nasprotju s splošnimi zakoni družbenega razvoja, s čimer se potrjuje Marxova misel o nemožnosti harmoničnega in brezkonfliktnega razvoja revolucije.

Prav obstoj kontrarevolucionarnih procesov in kontrarevolucije kot splošnega trenutnega družbenega stanja, ne pa tudi njegove splošne in trajne kakovosti, kaže, da v razvoju revolucije ni avtomatizma objektivnih nujnosti, ki bi nezaustavljivo in z železno neizprosnostjo vodile k uresničevanju splošnih zakonov družbenega razvoja in pri tem zagotavljale kontinuirano in premočrtno uresničevane revolucije; kajti tudi v temeljnem tkivu novega obstajajo novemu nasprotni ostanki starega, ki proizvajajo tako staro pozitivno, kakor tudi staro negativno, torej, »... obstajajo vplivi, ki imajo nasprotni učinek, ki *motijo in odpravljajo delovanje splošnega zakona*, mu pripisujejo zgolj *naravo tendence*«¹ (podčrtal D. S.) ter s tem težijo k stanju nezakovitosti družbenega razvoja.

* Uredništvo nadaljuje z objavljanjem prispevkov avtorjev, za katere meni, da terjajo širšo kritično obravnavo oz. teoretski razmislek. Tako smo v tej številki prispevek docenta Fakultete političnih ved v Beogradu dr. Dragana Simeunovića k opredelitvi kontrarevolucije (naslovljen in še posebej v Jugoslaviji) pospremili s kritičnim odzivom dipl. politologa Milana Balažica; prvi avtor ima seveda možnost za objavo replike – *op. ur.*

¹ Marx, K.: Kapital, III, Temeljna dela, 23, str. 196, glej tudi str. 138.

Obravnavana samo kot politični pojav se kontrarevolucija predstavlja kot proces organiziranega preprečevanja prihoda revolucionarnih sil na oblast ali pa njihove odstranitve z vodilnega položaja, kar v določenem trenutku podpirajo in spodbujajo tudi zunanje sile.

Ker pa se kontrarevolucija kot posledica neskladja divergentnih razrednih in socialnih interesov ne izraža zgolj na političnem polju, so zaradi tega nujni naslednji poudarki.

Politična kontrarevolucija je dejanje osvajanja politične oblasti ali pa njeno radikalno spodkopavanje bodisi po mirni poti, z infiltracijo in »legalno«, pa tudi nasilno dejanje, ki ga izvedejo tiste sile v družbi, ki so zgodovinsko regresivne. To je lahko odstavljeni razred ali tudi birokracija vladajočega razreda. To je lahko tudi vračanje k že preživelim stadijem in odnosom razvoja obstoječe družbenoekonomske ureditve (tako bi npr. poskus vrnitve k enopartijskemu, administrativnemu socializmu v sodobnih jugoslovanskih razmerah lahko pojmovali kot kontrarevolucionarno dejanje).

Politična kontrarevolucija se poskuša razvijati kot *socialna*, v prvi vrsti pa kot gospodarska kontrarevolucija, z vzpostavljanjem preseženih, regresivnih družbenoekonomskih odnosov in kategorij, od katerih imajo korist samo pripadniki kontrarevolucionarnih sil ali njihovi zunanji oporniki, oziroma z zaustavljanjem gospodarsko naprednega družbenega razvoja in njegovim usmerjanjem v družbenoekonomsko škodljivo smer.

To ni nekakšna nova, socialistični revoluciji nasprotna revolucija, ampak njeno dialektično nasprotje, ki povzroča njeno diskontinuiteto in stagnacijo v družbenem gibanju. Kot dialektično *nasprotje* revolucije pa *ni* tudi njena dialektična *negacija*, ker ne prinaša možnosti za njeno preseganje z nečim bolj popolnim, niti ne pomeni nastanka *novega*, v katerem se ohranjajo in bogatijo pozitivne prvine podedovane družbene kakovosti – pač pa je vračanje k negativnemu staremu ali ohranjanju preseženega, torej bistvena diskontinuiteta z ustvarjanjem novega.

Čeprav je po svojih ciljih frontalno nasprotna revoluciji, pa ni od nje ločen proces, ampak vselej dezintegrirajoča sestavina toka vsake revolucije. Njen taktični cilj je motenje, omejevanje in zadrževanje razvojnega toka revolucije oz. kontinuitete, medtem ko je njen strateški programatični cilj totalna, reverzibilna negacija revolucije z uničevanjem vseh njenih dosežkov in popolna prekinitev njenega nadaljnjega poteka s trajno akcijsko razveljavitvijo moči revolucionarnega subjekta. V odvisnosti od danih družbenoekonomskih okoliščin, nacionalno regionalnih posebnosti ter religiozno-kulturnih dejavnikov njeno bistvo živi in se razvija v tkivu revolucije v tisti meri, v kateri mu nemoč (ne)revolucije oziroma njenih sil to dovoljujeta. Vsakršni razmah kontrarevolucije je zanesljiv znak za to, da revolucija izgublja svoj polet in korak in da njeni akterji niso dovolj ali na pravi način revolucionarno dejavni.

V obdobju prehoda določene družbenoekonomske formacije v drugo se revolucionarni boj s svojo boleznijo – kontrarevolucijo kot razredni boj razvija na vseh področjih, predvsem na ekonomskem, političnem in duhovnem, z vsemi različnimi možnimi sredstvi, ki pa morajo biti *prilagojeni* njihovi uporabi v obvladovanju kontrarevolucije kot ene izmed temeljnih potreb revolucije. Ustreznost se izraža predvsem v posedovanju ustrezne *kakovosti*, ki mora biti vselej večja od tiste, ki jo na tem področju poseduje kontrarevolucija. Favoriziranje kateregakoli sredstva pelje k enostranosti in neustreznosti, s tem pa tudi k nekakovosti. Pomanjkanje prave kakovosti onemogoča učinkovito obrambo revolucije, revolu-

cija na tem področju boja dejansko zgublja bitko za nadaljevanje kontinuitete napredka, namesto da bi jo z ustreznim izborom dobila.

Favoriziranje *nasilja* v različnih oblikah represije in neinstitucionalne prisile pri obrambi revolucije ni proizvod našega časa. Že v času francoske revolucije so revolucionarji uporabljali silo tudi tedaj, kadar ta morda sploh ni bila potrebna. Razlogi za uporabo organizirane sile v obliki terorja se nahajajo v nujnosti reševanja revolucije in domovine, pa tudi v pojmovanju sile kot edino učinkovitega sredstva v boju proti kontrarevoluciji. Kot tipično pojasnilo in opravičilo intenzivnosti nasilja revolucionarjev, ki je preraslo v »rdeči teror« tega časa, naj kot ilustracija služi tisto, kar je rekel Marat: »Oni (kontrarevolucionarji) bodo korakali proti nam večno – tako dolgo, dokler ne bodo uničeni. Če torej mi ne prevzamemo naloge, ki nam jo nalaga zapovedovalna pot nujnosti, bomo neizbežno zapadli v državljansko vojno in bomo sami masakrirani.«²

Usmeritev v intenzivno, preventivno nasilno odpravljanje kontrarevolucije lahko po eni strani pripelje v predimenzioniran represivni teror, medtem ko po drugi čakanje na to, da bo prišla kontrarevolucija do polne pobude v smislu njenega jasnega identificiranja, ima lahko težke posledice za revolucijo. Najti pravo mero nasilja in odpravljanja kontrarevolucije ter obrambe socialistične ureditve ni niti malo enostavno, še manj pa shematska naloga revolucionarnega subjekta. Vsakršno banalno povzemanje tujih izkušenj in receptov za odpravljanje kontrarevolucije kot večnih shem, tudi tukaj, in to morda celo bolj kot na drugih področjih revolucionarnega delovanja, običajno pelje na stranpot kvazirevolucionarne prakse. Najboljša preventiva proti krepitvi kontrarevolucije – če je to le možno – v nobenem primeru ni intenzivno niti dolgoročno izvajanje nasilja, ampak resnično, trajno revolucionarno prizadevanje za doseganje revolucionarnih ciljev kot uresničevanje napredne družbene preobrazbe.

Sploh pa raznovrstnost in zvijačnost kontrarevolucije terja pronicljivost in sposobnost revolucije, da se odziva z raznovrstnimi in obsegu ter vrsti kontrarevolucionarne nevarnosti prilagojenimi sredstvi. Kontrarevolucionarnim sredstvom sile se revolucija lahko zoperstavi tudi s silo, vendar pa se sredstvom duha ne sme postavljati nasproti s silo, ampak s sredstvi duha.

Dalje: dokaj razširjena teza, da po kriteriju uporabe (intenzivne) nasilja stoji revoluciji nasproti kot njen antipod kontrarevolucija, reformi pa restavracija prejšnjih družbenoekonomskih odnosov – ni točna, to pa že zaradi tega ne, ker vse revolucije niso nasilne, pa tudi vsaka kontrarevolucija ni nujno nasilno izvedena. Razen tega pa tudi restavracija pomeni vselej samolasten cilj in logičen zaključek vsake uspešne kontrarevolucije razreda, ki je bil poprej vržen z oblasti.

Kontrarevolucija je tudi *procesualni* vidik diskontinuitete revolucionarnega procesa, ki zato, ker je tudi sam krajši *proces*, izraža celotno stanje v družbi in ga je treba kot takega razlikovati od oblik kontrarevolucionarnega *delovanja* na ekonomskem, političnem in idejnokulturnem področju. Ni nujno nasilno izvedena, ampak je lahko izvedena po mirni, nenasilni poti, z indoktrinacijo, infiltracijo in manipulativno uporabo legalnih sredstev. Razen tega pa tudi nenasilna kontrarevolucija kot *proces* tihe dezintegracije lastninskih odnosov, vzpostavljenih z evolucijo, in s »tihim pohodom« kontrarevolucionarnih kadrov skoz politične institucije, ne izključuje pojavov političnega nasilja z uporabo ustreznih sredstev pri izvajanju kontrarevolucionarnih akcij. Kolikor te metode oziroma akcije niso prerastle

² Marat, P.: *Textes choisis*, par M. Vovelle, Paris, 1963, str. 183, po: Deppe, F.: *Verschworung, Aufstand und Revolution*, Frankfurt am Main, 1970, str. 36.

ali ne prerastejo v temeljno, določujoče načelo dejavnosti v izvajanju kontrarevolucije, ostane ta nenasilna. Nenasilna pot uresničevanja kontrarevolucije torej sploh ni nekakšen idealni tip, ki bi moral v praksi povsem ustrezati svojemu idealiziranemu, najpogostejše shematiziranemu pojmu. Odstopanja od teoretičnih kategorij, obrazcev in shem izpeljav revolucije in kontrarevolucije so najbolj očitna prav v praksi, ki jih s svojo neponovljivostjo detajlov kot posebnega, če že ne tudi kot njihovega bistva, kot občega – demantira v njihovi dogmatski idealizaciji. To pomeni, da je tako kot pri izvajanju kontrarevolucije po nasilni poti možna tudi uporaba nenasilnih sredstev ter metoda njihove kombinacije z nasilnimi, ki so pretežne in ki ne zastrejo njenega bistveno nasilnega profila, tako tudi v nasprotnem primeru, izvajanje kontrarevolucije po nenasilni poti zajema določeno količino uporabljivega političnega nasilja in to uporabljivega v tisti meri, ki ji omogoča, da ohrani svojo nenasilno naravo. V celoti vzeto pa je vendarle vsaka, kar pomeni tudi nenasilno izvedena kontrarevolucija, v skrajni posledici resnično nasilje ne le nad neko družbo, marveč tudi nad smerjo nadaljnjega progresivnega razvoja človeške družbe v celoti.

Kot kontrarevolucionarne je mogoče opredeliti tiste sile, ki se organizirano upirajo poskusu, da bi politično oblast izvajal delavski razred (seveda tudi tedaj, ko zagovarjajo vladavino v njegovem imenu), ki si prizadevajo posredno ali neposredno odtujiti proizvodna sredstva, npr. transformacijo družbene lastnine v pravičo, s katero bi razpolagala le ozka družbena skupina; sile, ki razbijajo družbeno integriteto z namenom, da bi ustvarile širši socialni spopad, pri čemer zlorabljajo tudi sprevržene oblike zavesti, kakršni sta šovinizem in nacionalizem; uveljavljanje birokratsko-etatistične oziroma populistične prevlade nad delavskim razredom, podpiranje uveljavljanja ali neprikritega elitizma ali populizma kot prikritega elitizma na območju oblasti, s čimer navidezno sicer krepijo, dejansko pa slabijo razredno in idejno enotnost razreda in avantgarde, kar razred zgodovinsko in akcijsko peha v podrejen položaj.

Pri sodobnem, tipskem razlikovanju kontrarevolucij, posebej pri njihovi členitvi na reaktivne in preventivne kontrarevolucije, ni niti malo upravičena absolutizacija njihove časovne umestitve, ki je sicer tako značilna za Marcuseja. Prav njegova trditev, da je bila kontrarevolucija *nekoč reaktivna*, da pa je *danes* predvsem *preventivna*, in da je v »zahodnih državah izključno taka«³, kaže na njegovo določeno nerazumevanje socializma kot svetovnega procesa, ki se poraja in razvija že v nedrjih stare družbe, zaradi česar vsako staro ne deluje le kot kontrarevolucionarna *prevencija*, namreč je zanj lastno tudi *reaktivno* kontrarevolucionarno delovanje, pojmovano kot nujnost obrambe pred revolucijo od znotraj.

Preventivni in reaktivni vidiki kontrarevolucije so v bistvu neločljivi deli *enotne* kontrarevolucije kot družbenega, rušilnega procesa, oziroma procesa, s katerim se ne ustvarja nova, boljša družba, so okoliščine, ki se stalno spreminjajo v ritmu zgodovinskega krča pri zagotavljanju rešitve pred novimi socialističnimi strahovi.

Marcusejeva metoda je v tem pogledu preveč poenostavljena in izključujoča, delitev pa groba in časovno favorizirajoča, da bi bila lahko teoretično skladna in povsem prepričljiva. Nedvomno ni socialistične države, ki bi se lahko pohvalila s popolno izključenostjo kontrarevolucije kot pretnje oziroma z neobremenjenostjo kontrarevolucionarnih procesov, ki se dialektično izražajo kot spajanje notranje in zunanje reakcije na obstoječo revolucijo skupaj z možnostjo kontrarevolucionarnih posegov od zunaj. Sleherno revolucijo spremlja kontrarevolucija, ki jo

³ Markuze, H.: Kontrarevolucija i revolt, Beograd 1979, str. 8.

nosi v sebi, kot svoje preživelu zgodovinsko protislovje, ki ga proizvede že s svojim pojavom. Na to, da revolucija ne propade niti v času, ko jo porazi kontrarevolucija, opozarjajo že njeni porazi v meščanskih ter političnih revolucijah, ko si »revolucija ni utirala poti s svojimi neposrednimi tragikomičnimi pridobitvami, ampak narobe – z ustvarjanjem enodušne, močne kontrarevolucije, z ustvarjanjem nasprotnika – v boju proti njemu se je partija prevrata šele razvila v dejansko revolucionarno partijo«. ⁴

V praksi se je pogosto dogajalo, da so bila predlagana sredstva in poti za odklanjanje, zadrževanje in preprečevanje revolucije v preteklosti naravna opora za njeno uresničevanje in krepitev revolucionarnih gibanj. Prav tako tudi kontrarevolucija uporablja in vse pogosteje posega po taktičnih izkušnjah revolucije, kar kaže na dialektično povezanost med revolucijo in kontrarevolucijo kot njenim zgodovinskim integralnim nasprotjem, ki se, hočeš nočeš, kaže tudi v tem, da se revolucija in kontrarevolucija lahko uresničujeta ali razveljavljata v podobnih, včasih in ponekod celo v enakih, pa tudi v zelo posebnih okoliščinah, z enakimi taktičnimi metodami in sredstvi političnega delovanja.

To, da metode ne določajo cilja, kažejo številni primeri, v katerih kontrarevolucija uporablja akcijske metode revolucije, kot tudi to, da npr., podobne taktike uporabljajo akterji gverilskega in kontragverilskega vojskovanja.

Toda kot slepo posnemanje ali sprovajanje shem uspešne revolucije prinese prej neuspeh kot pa uspeh pri izvajanju in uresničevanju neke druge revolucije v povsem različnih okoliščinah, tako tudi kontrarevolucionarjem najpogosteje ne pomaga prenašanje revolucionarnih metod neke revolucije na raven splošnih zakonitosti kontrarevolucionarnega boja, ki bi bili uspešni v boju proti vsaki revoluciji.

Največja zabloda vseh kontrarevolucij, ki se hočejo prikazati kot revolucije, ⁵ je morda prav v tem, da s tem, ko imitirajo revolucionarno nasilje, padejo na raven uporabe nasilja kot golega sredstva. Nenadomestljive razsežnosti revolucionarne akcije, ki si je kontrarevolucija, pa naj se še tako skriva za terminološkimi modusi revolucije – skladno s svojim bistvom in cilji – ne more izposlovati, pelje njeno posnemanje revolucionarnih metod v popolno instrumentalizacijo uporabe nasilja oz. v njegovo kvalitativno redukcijo na golo tehniko prakticiranja sile.

Tako kot strategiji revolucije tudi strategiji kontrarevolucije navadno ne morejo računati s tem, da je mogoče z nasiljem trajno – celo za moralno in politično visoko ceno množičnega političnega uboja – zavarovati dosežene rezultate kontrarevolucije, to pa prav zaradi tega ne, ker so nenehno v opreki s Človekom oziroma narodom, seveda ne kot nekim objektom vladavine, marveč kot osamozavešenim in razredno-diferenciranim subjektom. Vsi uporabljeni teroristični ukrepi v enaki meri, kot prispevajo k ohranjanju kontrarevolucionarnega stanja, ga hkrati tudi ogrožajo, ker se z njimi vzvratno sproža revolt, ki je posledica naraščajočega samo-

⁴ Marx, K.: *Klasne borbe v Francuskoj 1848 do 1850*, Temeljna dela, 10, str. 11.

⁵ Albansko separatistično gibanje v SFRJ si npr. zelo prizadeva, da bi se s propagando in akcijo izkazalo in dokazalo kot revolucionarno. Že na ravni analize svojih temeljnih konceptualnih vsebin in teženj pa se izraža kot globoko kontrarevolucionarno delovanje, in to ne zato, ker je »uperjeno proti interesom srbskega naroda«, ampak zato, ker v končni posledici ne pomeni nič drugega kot nacionalistični modus reafirmacije in rematerializacije »tiranskega«, stalinističnega modela na naših tleh, kar je, gledano z vidika sedanjih okoliščin razvoja jugoslovanske samoupravne in socialistične družbe, že zdavnaj presežena in zgodovinsko izživet, pravzaprav imitatorska in v bistvu neustvarjalna praksa. Zaradi tega ta lena, imitatorska, dogmatična misel in regresivna, destruktivno neustvarjalna dejavnost v smislu poskusov radikalne transformacije toka jugoslovanske revolucije, tudi ne moreta roditi revolucionarnega, ampak samo kontrarevolucionarno delovanje – kot poskus nasilja nad avtentičnostjo in specifičnostmi te revolucije na podlagi spodbujanja neustvarjalnega in zgodovinsko nekakovostnega preobražanja dane stvarnosti.

zaveščanja na podlagi spoznanja o ogroženosti lastnega obstoja in neizpolnjevanja razrednega in nacionalnega interesa – s tem pa tudi zavesti o nujnosti preseganja takšnega stanja.

Glavna obramba pred kontrarevolucijo je zato demokratična, afirmativno široka, kakovostna in nenasilna revolucionarna akcija Državljana in Človeka, ki se bo uspešno uprla tako zunanji kot notranji destrukciji revolucije, posebej pa »zagotovilo« birokracije, da bo ta namesto razreda izpeljala revolucijo – kot tudi vsakršni lenosti lastne zavesti, ki vodi k prepuščanju stvarjenja prihodnosti razvoju objektivitete same po sebi; revolucionarnim subjektom Marx namreč ponuja »železno nujnost« samo kot pomoč, ne pa kot blazino, na kateri naj počivajo, samo kot temelj torej, ne pa kot zgradbo, ki bo zrasla sama od sebe, čeprav ne bo enotne, zavestne revolucionarne akcije kot svobodnega delovanja in dojete objektivne nujnosti.

MILAN BALAZIČ

Vloga Hollywooda pri kontrarevoluciji opredelitev

Pred leti se je nekaj amaterskih polpolitikov na Kosovu v neki kleti vročehrvno menilo o tem, na kakšen način zrušiti »odtujene« lokalne samoupravne organe v krajevni skupnosti. Ne da bi slutili, so odkrili mitingarsko bombo, ki je vrgla v zrak vso Jugoslavijo. Od takrat dalje je Jugoslavija postajala nezavedno Evrope, Slovenijakosovo pa nezavedno Jugoslavije, katere politiki ne uspeva več zvesti presežnega trpljenja na običajno vsakodnevno nesrečnost.

V nekaj letih, ko so iz »temin« vedno tu prisotne zgodovine vstale mitske pošasti fatazmatskih projektov formalnih in neformalnih političnih subjektov – fantazme pa, kot je znano, organizirajo naše »najintimnejše« želje – v tem času so jugoslovanske politike do ekstrema zaživele na nečem neobstoječem in do konca neverjetnem, a realnejšem od same politične realnosti. Politika je nekaj časa dobesedno brstela na tem, da teh svojih fantazmatskih projektov (poimenujmo nekatere: »samostojna Slovenija«, »jaka jedinstvena Srbija«, ali hrvaška »jugoslovanska sinteza«), ki na njih bazira, ni izrekala. Življenje takšne politike je omogočalo razliko med ideološkim pomenom posameznih projektov (npr.: »skupni« ideološki imenovalci vseh: Jugoslavija kot federacija enakopravnih narodov in narodnosti) in užitkom, organiziranim v fantazmi (»izgovorimo« vsaj dva užitka: odcepitev Slovenije in Srboslavija). Tako je v neizgovorjenosti to fantazmatsko »ozadje« delovalo z vso močjo na takšen turbulenten način, da so se fantazme pričele »raztapljati«, proces je bil v zadnjih mesecih prignan do vrhunca, do nekega Aufhebung in s tem do svojega zloma.

Dvojnega zloma. En del jugoslovanske politike se razlamlja v igro: politika sporoča: »govorim resnico«, (bodoči) svobodni volilec pa to sporočilo bere: varaš me, prevaral me boš – in prav iz tega razmika se nenehno črpa volilčev užitek. Drugi del jugoslovanske politike – tisti, ki »volilca« vzpostavlja, da takoj presahne

– pa igra na enoznačno jasnino besed ene politideologije, kar »narodu« daje tako občutek večvednosti kot občutek nevednosti; besede postanejo skrivna znamenja, hieroglifi, subjektu pa kažejo le svojo netransparentnost in nemoč njegove vednosti.

In v teh čudno nevarnih časih – opišimo jih z izbornim besednjakom, dovolj razumljivim za marksološke veščake: smo v vmesnem obdobju, ko stari vladajoči sloji niso več sposobni vladanja, novi še niso dozoreli, vmes pa se znotraj ideološkega razsula rojevajo vsakovrstne prikazni; ideologija preneha učinkovito opravljati funkcijo »cementa« družbenih vezi; ob vseh demokratičnih možnostih je to izjemno nevaren trenutek radikalne kontingence, saj simbolni prostor polnijo blodeči »lebede-či označevalci«, osamosvojeno pričakujoč novo artikulacijo – torej v teh časih, ko si – eni bolj drugi manj – vehementno prizadevajo v Jugoslaviji dokazati staro »katoliško« npravstveno maksimo – za to, da bi dokazali nedopustnost uporabe umazanih sredstev za dosego plemenitih ciljev, se je pač nujno posluževati umazanih sredstev – v teh časih se rojevajo apostoli socialistične revolucije, pravcati menihi »čistosti«, kjer slednja avreola čudežno spreminja zgodovinske napake v zgodovinske kreposti. Tu se začne naša kontrarevolucionarna opredelitev »prispevka k opredelitvi kontra-revolucije« avtorja Dr. Simeunovića.

Zgodba, ki jo piše, ga piše kot zgodbo komunističnega totalitarizma in vsled neverjetne razpitanosti naj bo obnova nikakršna. Vsaj to se nam lahko dovoli, saj na strani avtorja »prispevka« stojijo nič manj kot neizmerne sile porcelanastega »nadaljevanja kontinuitete napredka« in »razvoja revolucije«, tako strahotne sile, ki nočejo niti sile »znovič ponavljajočega se nazadovanja« prepustiti žalujočim ostalim. Diskurz Univerze, v katerem za vsakim oglom čaka Gospodar – točneje, čakajo sile SDV – določa pojma revolucije in kontrarevolucije do take ekselentne samo-posebi-razumljivosti, da se da v človeški zgodovini povsem vse označiti za revolucijo in čisto vse za kontrarevolucijo. Le ko se Dr. Simeunović s svojo Revolucijo malo »zaustavi«, ko si privoščiči »nehoteni odmor«, da bi zaužil nekaj grehote »določenega dezintegrativnega-regresivnega vračanja nazaj«, se iz povedanega izcimi Veliki Greh Boga Stvarnika – Revolucije, ki si je v lasten užitek – in kajpak, v veselje apostolu – organizirala Antikrista, »krajši proces« kontrarevolucije, vse to v lucidno znamenje Človeku – Državljanu, da je najprej in samo Bog Revolucija grešen tja do Vrhovnega bitja Zla.

Zdaj apostol, ki v trenutku postane despotov vezir, samo še čaka na privzetje simbolnega mandata Vodje in na paranoike, ki se bodo naučili nanj obračati, kot da poseduje neko skrivnost, neko dragocenost, neki X, o katerem sam vezir despota Revolucije nič ne ve. Seveda je tu beseda o zgodbi običajne norosti govoril, ko prilepljenje simbolnega mandata dodeli določeno vlogo v mreži intersubjektivnih razmerij. Gre za iracionalni presežek oz. ireduktibilni element naključja, za neutemeljenost v zadevnega subjekta Revolucije »realnih lastnostih« ali usposobljenosti, končno, za performativ, kjer subjekt je Vodja Revolucije zato, ker ga pripoznamo kot takega, ne pa zato, ker bi bil že sam v sebi – od tod znano histerično vprašanje: »kaj sem (in kaj moram storiti za to), da sem to, kar praviš, da sem?«

V manku odgovora se apostol oprime dozdevno najbolj trdnega – in v politiki moraš gledati naprej, če se nočeš zmotiti – permanentne (kontra)revolucije, ali kot sam pravi, predaš se »razmahu uresničevanja revolucije«. V strogo kliničnem smislu je tu omenjena pozicija tekstopisca debilna (še enkrat: to ni žaljivka): gre za pozicijo oklevanja med dvema diskurzoma: apostol hoče biti Gospodar pomena, Revolucionar totalitete, zase – enako, kot koncipira homogeno prozorno družbo totalitarizma – zahteva brezpogojno avtoriteto (upravičeno: za njim stoji sveti Marx), obenem pa skuša to svoje izjemno mesto nenehno utemeljevati s histeričnim opravičevanjem, navajanjem razlogov in argumentov, zakaj bi bilo dobro, da

Revolucija še traja, saj kontrarevolucija preži iz vsake mišje luknje itd. Naj bomo tu brechtovski in apostolu povemo, kako je njegov paranoidni strah pred kontrarevolucijo upravičen? Naj vzkliknemo: kaj je rop banke proti ustanovitvi banke! kaj je »kontrarevolucija« na Kosovu (le-tega bastarda anti-birokratske revolucije ima edinega in ves čas pred očmi) proti kontrarevoluciji, ki vlada v deželah »zahodne demokracije«, ki zmaguje v Vzhodni Evropi, ki je na delu v vsej Jugoslaviji!

Po apostolu bi to bila zgolj »zaustavitev revolucionarnega toka«, toda kolesje Revolucije neusmiljeno teče naprej: pozitivni junaki bodo še žrtvovani, saj je njihova žrtev vključena v »pozitivni« projekt Revolucije – to pa bo služilo zmagi ideje komunizma, žrtve se bodo vnovčile, takorekoč ekonomizirale, poraz bo prinesel dobiček na višji kvalitativni ravni. Seveda bodo padale tudi negativne žrtve, katerih zblojenost s kontrarevolucijo stoji nasproti srečnemu razpletu. Revolucija v tematizaciji Dr. Simeunovića je hollywoodski fikijski obrazec: stanje/proces stabilnega in harmoničnega razvoja Revolucije, kjer je vse ekonomizirano in ni nobene travme, ki bi razdirala na ravnotežju procesa Revolucije temelječ in strukturiran simbolni univerzum, je nenadoma porušen z vdorom kontrarevolucije, na to zopet nova Revolucija in nova vzpostavitev ravnotežja. Da ves ta happyend teče brez zastojev, da teoretska mašinka apostolu gladko brizga, poskrbijo železni zakoni zgodovine v modernizirajoči varianti »splošnih zakonov družbenega razvoja«, kjer apostolu sam sveti Marx ponuja »železno nujnost« kot pomoč, na kateri apostol spal ne bo, bo pa, ko se bo zbudil, dremotno opazil, da na njej spi: svoboda spanja je v dojetju objektivne nujnosti prebujenja, kdor spi, se mora tudi zbuditi, če ne gre za Trnuljčico.

Apostoli ne spijo. Ne spijo zato, ker so vedno budni, zmeraj v pripravljenosti, saj vedo, da je Revolucija na površini urejen, miren red, ki pa ga lahko vsak trenutek zruši in vrže v kozmični kaos poseg kontrarevolucije. Revolucionarni red je vedno varljiv, vsak trenutek se lahko zgodi objektivno nujno nekaj povsem naključnega, nekaj komaj izrekljivo grozljivega, ki zamaje široki krogotok Revolucije. Skozi meseno pojavnost Sovražnikov Revolucije se tu pa tam oglašajo nori, nepreračunljivi, sadistični Antikrist, Bog zreljšča in katastrofe Revolucije. Zato velja vsaj dosegljivo pojavnost, meseno tkivo »ostankov starega«, ponigliavih nosilcev »kontrarevolucije razreda, ki je bil poprej vržen z oblasti«, predvsem pa izbornih udeležencev »tihega pohoda kontrarevolucionarnih kadrov skoz politične institucije«, ustrezno pregnesti. In obratno. Notranja prisila žene apostola v podvajanje Sovražnika, k temu, da izza konkretnih individuov mrzlično išče pravega Sovražnika, ki govori skoznje, paranoidno išče vsemogočnega Drugega, ki izza hrbtov ljudi in na njih vleče niti razrednega Sovražnika. Tako apostol percipira svoje lastno protislovje, to, da je v resnici on sam tisti – ki s svojim revolucionarnim »neomadeževanim« pogledom, ki povsod vidi kontrarevolucijo – Sovražnik.

Od tod Dr. Simeunović potrebuje navlaklo aparatov in naprav za »prihod revolucionarnih sil na oblast«, za arbitriranje v »objektivnem polju sil«, za »razredni boj« vse v prid delavskega razreda, v korist poštenega delovnega ljudstva: kot da »delovno ljudstvo« ne bi bilo pokvarjeno – ne bomo omenjali izvirnega civilno-družbenega boja vseh proti vsem – in kot da omenjena »neomadeževanost« ne bi obstajala zgolj za pogled apostolove želje Partije, katerega funkcija je legitimacija oblasti Partije v vlogi budnega nadzornika, ki pazi, da ne bi anti-komunistične sile manipulirale z nedolžnim ljudstvom. Če pa že do tega pride, da razredni Sovražnik pošteno ljudstvo zavede, potem nam apostol daje izredno koristne pragmatične transilvanske napotke: za zgled ne smemo postreliti tisoč ljudi, tudi, če ne ustrelimo nobenega, ne bo vzgojno delovalo; najti moramo pravo mero nasilja in jih pred zid postaviti, recimo, povprečje – petsto komadov, kar bi morda zadovo-

ljilo zahteve po ohranitvi in razvoju socializma vampirskega tipa. Apostolu namreč črke ne zard(eč)ijo, ko s plemenitim boljševizmom v srcu zapiše: »Najti pravo mero nasilja in odpravljanja kontrarevolucije ter obrambe socialistične ureditve ni niti malo enostavna, še manj pa shematska naloga revolucionarnega subjekta«. Dialektika revolucionarnega subjekta Dr. Simeunovića se hrani s krvjo, čeprav bi se morda dalo sklepati, da je kategorija krvi »odstopanje od teoretičnih kategorij, obrazcev in shem izpeljav revolucije« apostola.

Hudič se je znajti v tem dialektičnem fecljanju, ko najprej apostol trdi: uničimo kontrarevolucijo, naj živi Revolucija; nato nadaljuje s – kontrarevolucija je pogoj kakršnekoli revolucije – in obratno; proizvede – ne da bi vedel, kaj proizvede – pa: revolucija je že sama po sebi kontrarevolucija, znajde se na nekem nezavednem mestu aktualnega evropskega trenutka, da bi ga takoj potlačil z novo tirado v stilu: Revolucija vsebuje kontrarevolucijo, ki vsebuje Revolucijo, ki vsebuje ... itd. Dr. Šešerko, pomagajte! Vse to so fenomeni, ki se, sledeč apostolu, dogajajo »v obdobju prehoda določene družbenoekonomske formacije v drugo«, sam pa se kot nosilec dialektike obsceno postavlja na mesto zlobne škodoželjne nevtralnosti, ravnodušnosti do dram posameznika in upravičevanja uničevanja življenj. Toda apostolova vera je neomajna; za seboj ima »revolucionarni subjekt«, »politično oblast delavskega razreda« in »avantgardo«, ki bi sicer bila hruška na topolu, če mu ne bi dajali prav polpretekli dogodki v delu Jugoslavije, ko so histerizirane gomile znotraj totalitarnega univerzuma pokazale pomen »enotnosti delavskega razreda«, saj so mu apostolu nadrejeni vendarle omogočili dneve nebrzdanega divjanja v prid legitimacije novih Gospodarjev (antibirokratske) Revolucije, katerih politični nastopi lahko prestrašijo le še kakega prvošolčka. Če pa že Dr. Simeunović govori o kontrarevoluciji, ki je celo izvedena s sredstvi »indoktrinacije, infiltracije in z manipulativno uporabo legitimnih sredstev« lepo pokaže, kako ima svoj »narod« in »delavski razred« za ovce, pokaže menda zanimiv intelektualistično-razsvetljenski prezir do »navadnih« ljudi, kot da so ljudje figure na šahovnici, ki se jih da po mili volji premikati sem ter tja.

Apostol v meandrih teksta končno s čira-čara (pred)postavi tri kralje revolucionarne fictio iuris: družbeno lastnino, socialistično državo in socializem kot svetovni proces, same svete krave rodnice jugoslovanske kaotične in psihotične družbe: socialistično kaotične, ker gre za dvocepi proces negotovega ter nepredvidljivega razvoja dogodkov in za popačenost vseh norm, ki urejajo odnose med ljudmi; socialistično psihotične, ker imamo vsak dan opravlja z revolucionarno nestrpnostjo in nasiljem ter »socialistično« proizvodnjo destruktivnosti, paranoje in tesnobe. Za Dr. Simeunovića je to normalno stanje »revolucionarnega toka«, bistveno zanj in za svet naj bi bilo to, da se ne uporablja nasilje kot golo sredstvo, marveč velja golo igrati na instrumentalno nasilje, na tako, ki lahko kaj doprinese k Stvari Revolucije. Gorečnost mu znotraj vidnega polja ne da videti poraza (real)socializma in zmage let tega tam, na Zahodu, kjer tega kot takega nikoli ni bilo, pa so njegove vrednote postale del splošnega družbenega konsenza zahodnih demokracij.

Za izvedbo Dr. Simeunovića fantazme je potrebno imeti nekaj – v Jugoslaviji sicer vedno že pripravljenih »malenkosti«: enopartijski sistem, enotno ideologijo, Partiji podrejene represivne aparate države, sodstvo, medije, enotnega Sovražnika ... stara zgodba? Ali pa tudi ne. »Pripispevek« Dr. Simeunovića je intelektualistični izrastek totalitarističnega toka (post)titovske Jugoslavije. Po svoji vsebini nosi znamenja 19. stoletja, ki se v Balkanskih logih ravnokar končuje, po svoji intenci pa zna biti tudi napoved prihoda že videnega, tistega, kar je bilo in bo spet. Nova zgodba? Smešno. Hollywood se ne ponavlja.

NIKO TOŠ

Demokracija in spoštovanje človeka¹

V temelju vsake demokracije je torej spoštovanje človeka, njegovih pravic, državljanskih pravic, utrjenih v ustavnih redih. Za večino razumevanj demokracije je značilno, da jo opredeljujejo v sferi izvora oblasti, torej v sferi delovanja države. Seveda pa o demokraciji lahko govorimo tudi kot o obliki reguliranja izveninstitucionalnih oblik življenja, v skupini, v gibanju, v izobraževalnem sistemu, v družini, kjer se kaže skoz enakopravnost, soodločanje, sodelovanje in samoupravljanje. Brez dvoma pa je izhodišče vsake demokracije legitimna oblast, se pravi na svobodnih, tajnih in neposrednih volitvah izvoljena oblast. Šele na tej legitimni oblasti lahko pride do njene delitve (na zakonodajno, izvršno in sodno oblast), to je do pravne države, ki zagotavlja obstoj civilne družbe, tako da ne pride kot v diktaturah in totalitarnih režimih – do podržavljanja celotne družbe.

Legitimna oblast, pravna država in civilna družba so *neločljive* druga od druge; kjer ni ene, tudi druge in tretje ni. Demokracija ne pomeni neposredne, plebiscitarne vladavine ljudstva; bistvo demokracije je v posrednosti. Oblast ljudstva (A. Lincoln) je zasnovana na volitvah reprezentantov, ki jo konstituirajo in kontrolirajo. Volitve torej že same po sebi pomenijo voljo ljudstva in porazdelitev te volje na politične skupine, kakršne so stranke. *Prava demokracija je strankarska*, drugače rečeno, parlamentarna demokracija. Parlamentarno demokracijo sestavljajo ljudstvo, na svobodnih volitvah izbrana oblast in opozicija. *Kjer ni opozicije, tudi demokracije ni*. Opozicija opravlja *kontrolno* funkcijo nad sicer legitimno izbrano (izvoljeno) oblastjo. *Legitimna oblast*, oblast v parlamentarni demokraciji, je *zato vselej le začasna* oblast, pa naj bo na ponavljajočih volitvah še tolikokrat izvoljena.

V socializmu, kakršnega doslej poznamo – se pa zdi, da drugačen sploh ni možen – vsega tega ni; ni legitimne oblasti, zato ni pravne države in ni civilne družbe. Ker oblast ni legitimna, seveda tudi opozicije ni, saj jo onemogoča prav neligitimna oblast. *Demokracijski socializem torej zaenkrat v praksi ne obstaja*. Je le utopijska, za katero doslej ni dokaza, da se lahko spremeni v realno možnost. Tudi gibanja in celo tektonski premiki oziroma strukturne spremembe v svetu realnega socializma, ki jih doživljamo zadnje dni, ne zavračajo te teze. Saj gre pri njih v bistvu za krčevite »restitutivne« procese, za krčevite izbruhe ljudske volje, ki negirajo totalitarno naravo sistemov. Tako imenovana ljudska demokracija ni samo logična tautologija, ampak tudi – prav zaradi podvojenosti: ljudska ljudska – kracija – nekaj kar se dviga nad ljudstvo, se pravi diktatura, pa naj se imenuje diktatura proletariata ali kako drugače. Diktatura in demokracija pa se, razen v boljševisko leninski sofistiki, izključujeta.

Realni socializem kot reakcija na parlamentarno demokracijo pomeni zato zgodovinski korak nazaj, torej retardacijo. Družbe, ki mu podležejo, so vržene iz modernega sveta, kaj šele iz postmodernega sveta, ki ne temelji več zgolj na enaki pravici za vse (kar vodi v premoč večine nad manjšino), marveč tudi na predpravicah (privilegijih) šibkejših.

Paradoks takšnega socializma je zaradi tega naslednji: produktiven je samo znotraj kapitalizma. Socialistične stranke delujejo produktivno le znotraj parlamentarne demokracije; brž ko se dvignejo nad njo in jo odpravijo – si jo podredijo – začenejo delovati destruktivno, kar se izraža v nacionalnem socializmu, boljševizmu, fašizmu in tako naprej. Vpeljava diktature *razkroji vse družbene zveze*, razbije družbene skupine, pretvori družbo v anomično vsoto posameznikov, nad katero se dviga samozvana in tudi samovoljna, diktatorska oblast. *Zako-*

¹ Besede na Družboslovnih dnevih FSPN, 1989.

ni niso več zakoni – izraz obče volje – marveč diktati, dekreti takšnih ali drugačnih komitejev, birojev ali skvadrističnih formacij v izbranih krajevnih skupnostih. Pravna država je ukinjena, država nastopa le še ko država nasilja: red je policijski red. *Tudi armada, če in dokler se ne osamosvoji*, deluje navznoter države kot varuh totalitarne oblasti. Izhod realnega socializma je samo dvojen: totalna militarizacija (armada prevzame vse komandne funkcije) ali pa vrnitev v parlamentarno demokracijo, se pravi k legitimni oblasti, pravni državi in civilni družbi. Realni socializem kot tak, ko nasprotuje kapitalizmu, torej nima nobene prihodnosti. Kajti kapitalizem je sposoben absorbirati socializem – socialistične elemente, realni socializem pa ni sposoben absorbirati kapitalizma – kapitalističnih tržno-konkurenčnih elementov. Socializem kot splet socialnih idej in gibanj, ki izražajo težnjo po transformaciji – po uvajanju socialističnih elementov v sodobni kapitalizem – pa ohranja svojo idejno in družbeno razvojno funkcijo.

Tektonski premiki v svetu realnega socializma in kataklizmična dogajanja pri nas v Jugoslaviji nam vsiljujejo temo in terjajo razpravo.

Stanovanjska politika – gibal razvoja ali zastoja na stanovanjskem področju

I

Nova stanovanjska reforma (mi bi rekli četrta po vojni, nekateri, ki dodajo po eni »veliki« v vsakem desetletju še nekaj manjših, pravijo, da bo ta že osma) se v Jugoslaviji lahko prične. Vsaj »na papirju« je za ta štart (končno) vse pripravljeno. Zvezni izvršni svet je sprejel dokumente (Predlog ukrepov za operacionalizacijo nalog iz Družbenega dogovora o ugotavljanju skupnih elementov stanovanjske in komunalne politike ter Dolgoročni program ekonomske stabilizacije stanovanjskega in komunalnega gospodarstva), v katerih je zasnovana nova stanovanjska politika. Reforma, ki bo izvedena z instrumentom nove stanovanjske politike, bo radikalna in mora uspeti, je slišati z najvišjih mest v državi.

O tem, da je reforma (tudi) na stanovanjskem področju absolutno nujna, ne dvomi nihče. Številke, katerekoli, tiste o produkciji stanovanj ali one o njihovi distribuciji, so dovolj zgovorne:

– pred 15 leti (v obdobju med 1973 in 1977) smo gradili letno v Jugoslaviji v povprečju 135.000 družbenih stanovanj (Danas, 22. 8. 1989). Letos ob polletju je bilo v Jugoslaviji v delu 57.635 družbenih stanovanj (Delo, 4. 9. 1989).

– V šestdesetih letih smo gradili povprečno 6 stanovanj letno na 1000 prebivalcev; letos se približujemo številki 1 stanovanje na 1000 prebivalcev (Danas, 28. 8. 1989); točneje: v Črni gori se letos gradi eno stanovanje na 240 prebivalcev; v ožji Srbiji na 282 prebivalcev, na Hrvaškem na 371 prebivalcev, v Makedoniji na 403 prebivalcev, v Bosni in Hercegovini na 529 prebivalcev, v Sloveniji na 660 prebivalcev in na Kosovu na 845 prebivalcev. (Delo 4. 9. 1989)

– Včasih je za nakup m² stanovanja zadoščalo 1,8 do 2,5 povprečna osebna dohodka; danes jih je potrebnih šest do osem.

– V obdobju med 1954 in 1987 smo razdelili oz. točneje »podarili« skoraj milijon in pol stanovanj; toliko stanovanj namreč šteje družbeni stanovanjski fond; v 42.000 družbenih dvosobnih stanovanjih živi danes ena oseba; 7500 stanovalcev živi samih v trisobnih, okrog 900 stanovalcev pa živi samih v štirisobnih družbenih stanovanjih; v 560 petsobnih družbenih stanovanjih živi prav tako le en stanovalce (Danas, 28. 8. 1989).

– Na drugi strani imamo v Jugoslaviji pol milijona podnajemnikov, ki plačujejo najmanj desetkrat večje stanarine, kot so stanarine za družbena stanovanja (Danas, 22. 8. 1989).

Navedeni podatki nam razkrivajo »krizno stanje« družbene stanovanjske gradnje in z njo povezanega družbeno interesnega modela distribucije stanovanj.¹

Povsem drugačno je stanje individualne stanovanjske gradnje. Ta gradnja, v okviru katere je bilo ves čas – od začetka petdesetih let naprej, zgrajenih krepko čez 50% od vseh, v posameznih letih zgrajenih stanovanj (gl. Z. Kolarič, 1987), je bila tudi v osemdesetih letih edini učinkovit način za reševanje stanovanjskih problemov posameznikov. Kot zadružno organizirana individualna stanovanjska gradnja pa je bil to, v večini primerov, tudi edini učinkovit način za izboljševanje stanovanjskega standarda tistih, ki imajo že rešen osnovni stanovanjski problem.

¹ Srna Mandić navaja pet idealnih tipov distribucije stanovanj. Glej: Konkretnne oblike obstoječih in možnih načinov uveljavljanja solidarnosti v stanovanjskem gospodarstvu, ISU, 1985, str. 41–43. Mi bomo razločevali dva modela distribucije stanovanj:

– družbeno-interesni model: ta model temelji na načelu, da je potrebo po stanovanju posameznikom dolžna zadovoljiti družba oz. država, in sicer z dodeljevanjem družbenih najemnih stanovanj;

– tržni model: ta model temelji na načelu, da je posameznik prvenstveno sam odgovoren za zadovoljitev svojih stanovanjskih potreb (družba pomaga le tistim, ki tega ne zmorejo sami), te potrebe pa zadovoljuje tako, da stanovanje zgradi, kupi ali najame (po tržni ceni).

Ob sočasju teh dejstev se nam zdi umestno postaviti vprašanje o tem, kako je oz. kako bi moral biti strokovno in politično opredeljen cilj zdajšnje (prihodnje stanovanjske reforme; ali bo reforma uspešno izvedena že ob ponovni postavitvi družbene stanovanjske gradnje »na noge«, ali pa je nujno ta cilj opredeliti dokaj bolj kompleksno – kot izoblikovanje oz. vzpostavitev možnosti za enakopravno soobstajanje različnih načinov produkcije stanovanj in različnih modelov njihove distribucije, kar je, kot kažejo izkušnje iz razvitih držav, eno zagotovilo za permanentno učinkovito reševanje stanovanjskega vprašanja. Seveda je politika tista, ki v končni instanci določa cilje, vendar se – po nekaterih znamenjih sodeč – zaradi globine krize (tudi) na stanovanjskem področju politika obrača k stroki.

II

Pri iskanju odgovora na postavljeno vprašanje se velja najprej obrniti nazaj, k analizi pretekle stanovanjske politike oz. točneje stanovanjskih politik, na katere so se vezali dosedanja neuspešni poskusi stanovanjskih reform.

Na podlagi vsebinske analize temeljne zakonodaje na stanovanjskem področju v povojnem obdobju v Jugoslaviji lahko namreč identificiramo štiri različne idealne tipe stanovanjskih politik:²

1. Politokratsko zasnovana stanovanjska politika (njen glavni akter je državno partijski vrh, stanovanjska gradnja je proračunsko financirana, glavni problem je distribucija oz. redistribucija nacionaliziranega stanovanjskega fonda) daje absolutno prednost družbeni stanovanjski gradnji in z njo povezanemu družbeno-interesnemu modelu distribucije (socialne stanarine), destimulira individualno stanovanjsko gradnjo (jo ideološko zaznamuje) in postavlja zadružno gradnjo v vlogo postopnega odpravljanja individualne gradnje.

Ta stanovanjska politika temelji na domnevi, da pomeni družbena stanovanjska gradnja in z njo povezan družbeno-interesni model distribucije pri hitri ekonomski rasti na temelju pospešene industrializacije, hitro in dokončno rešitev stanovanjskega vprašanja.

2. Administrativno zasnovana stanovanjska politika iz druge polovice petdesetih in začetka šestdesetih let (njen glavni akter je republiška in lokalna administracija; stanovanjska gradnja je financirana iz stanovanjskih skladov; glavni problem je povečati proizvodnjo stanovanj; povečane stanarine) še zmeraj favorizira družbeno stanovanjsko gradnjo; zadružna stanovanjska gradnja je deležna nekaterih ugodnosti (pri dodelitvi zemljišč, najemanju posojil iz stanovanjskih skladov) in sicer z namenom, pritegniti privatna sredstva v produkcijo in nakup stanovanj. Individualna stanovanjska gradnja je bila z zakonom iz leta 1951 sicer legalizirana, vendar ji administrativna stanovanjska politika ne posveča nikakršne pozornosti.

3. V drugi polovici šestdesetih let je stanovanjsko področje prepuščeno samoregulacijskim mehanizmom imperfektne trga (delitev dela med akterji na stanovanjskem področju: delovne organizacije prevzemajo skrb za reševanje stanovanjskih problemov svojih delavcev, banke za kreditiranje stanovanjske gradnje, stanovanjska podjetja za vzdrževanje in reprodukcijo stanovanjskega sklada, gradbena podjetja za produkcijo stanovanj; uvajajo se stroškovne stanarine). Proizvodnja stanovanj za trg postane prevladujoča oblika stanovanjske gradnje. Nanjo se veže tržni model distribucije stanovanj. Vendar pa proizvodnja stanovanj za trg še zdaleč ne dosega povpraševanja, kar neprestano dviguje ceno stanovanj in vpliva na monopolni položaj proizvajalcev. Zadružna stanovanjska gradnja izgubi v teh okoliščinah vse družbene ugodnosti in močno nazaduje, širi pa se individualna stanovanjska gradnja, ki ji edini uspe učinkovito materializirati sorazmerno omejena sredstva, ki so se zbrala v skladih skupne porabe v delovnih organizacijah. Zaradi velikega pomanjkanja stavbnih zemljišč oz. splošne urbanistične neurejenosti prostora ter tudi zaradi skoraj popolne brezbriznosti stanovanjske politike do fenomena individualne gradnje, poteka ta gradnja povsem anarhično, kot »divja« in tudi kot »črna« gradnja.

4. »Samoupravno« zasnovana stanovanjska politika iz sedemdesetih let (samoupravna stanovanjska skupnost kot okvir, v katerem se nahajajo vsi akterji na stanovanjskem področju, ki naj s pomočjo sistema medsebojnega sporazumevanja in dogovarjanja zagotovijo čim

² Ta analiza je sestavni del našega raziskovalnega poročila za leto 1987 (tukaj povzemamo samo temeljne ugotovitve).

hitrejšo gradnjo čim cenejših stanovanj; solidarnostni stanovanjski skladi na lokalnih ravneh za reševanje stanovanjskih problemov delavcev z najnižjimi osebnimi dohodki; koncept družbeno usmerjene stanovanjske gradnje, katere rezultat naj bi bile celovite in resnične stanovanjske skupnosti, izoblikovane ob aktivnem sodelovanju uporabnikov) ponovno postavi na noge družbeno stanovanjsko gradnjo. Tudi zadružna stanovanjska gradnja je ponovno deležna določenih družbenih ugodnosti, vendar pa ji je dodeljena tudi nova vloga – vloga usmerjevalke individualne stanovanjske gradnje. Le-ta sprva upada, kasneje, v osemdesetih letih, pa postane ob skoraj popolnem zastoju družbene stanovanjske gradnje prevladujoča oblika produkcije stanovanj oz. edini učinkovit način, s katerim lahko posamezniki zadovoljijo svoje stanovanjske potrebe.

Iz te strnjene predstavitve posameznih tipov stanovanjskih politik, s katerimi se je do sedaj poskušalo reformirati stanovanjsko področje je razvidno, da so te spremembe, vzete v celoti, prej služile ohranjanju istega vzorca odnosov med načini produkcije stanovanj in modeli njihove distribucije, kot pa spreminjanju tega vzorca. Ta vzorec lahko opišemo kot dominacijo družbene stanovanjske gradnje in z njo povezanega družbenointeresnega modela distribucije stanovanj nad vsemi drugimi načini produkcije in modeli distribucije. Enostavno povedano to pomeni, da je stanovanjska politika nenehno favorizirala družbeno stanovanjsko gradnjo, medtem ko se je drugih oblik produkcije stanovanj dotaknila (zadružne in z njo individualne stanovanjske gradnje v začetku šestdesetih let) oz. jih je dovolila (produkcijo stanovanj za trg v drugi polovici šestdesetih let), ko je družbena stanovanjska gradnja povsem odpovedala. To seveda pomeni, da so se vsi dosedanji reformni poskusi iztekli v ponovni vzpon družbene stanovanjske gradnje, kar se je najočitneje pokazalo v 70. letih.

III

S takšno regulacijo, to je s favoriziranjem družbene stanovanjske gradnje in zapostavljanjem oz. le občasnim upoštevanjem drugih oblik produkcije stanovanj se je izoblikovala »stabilna notranja logika«, v skladu s katero potekajo oz. funkcionirajo posamezni načini stanovanjske gradnje.

Idealno-tipsko lahko to »notranjo logiko« oz. naravo posameznih načinov produkcije stanovanj opredelimo na naslednje načine:

1. Družbena stanovanjska gradnja

Kot že rečeno, je to družbeno željen način reševanja stanovanjskega vprašanja v socializmu: ob domnevni hitri ekonomski rasti naj bi ta oblika, kombinirana z družbeno-interesnim modelom distribucije, pomenila hitro in popolno rešitev stanovanjskega problema.

Temeljni organizator družbene stanovanjske gradnje je država s svojimi številnimi institucijami od federalne do lokalne ravni. V njej pa sodelujejo tudi številni drugi akterji, katerih pomembnost oz. družbeno moč določa država glede na njihovo učinkovitost pri zagotavljanju stabilnosti celotnega družbenopolitičnega sistema. To so gradbena podjetja, strokovne urbanistično-arhitekturne institucije ter uporabniki stanovanj. Dejstvo, da gre pri stanovanju za eksistenčno dobroto, ki že po definiciji stalno primanjkuje, otežuje doseganje enakopravnosti med tistimi akterji, ki stanovanja producirajo, in uporabniki. Proizvodnja poteka za »neznane« uporabnike. Le če ti nastopijo kot kolektiv (delovna organizacija, npr.), je njihova družbena moč nekoliko večja, vendar so njihovi posegi v proces proizvodnje še zmeraj sporadični in indirektni.

Država kot temeljni akter družbene stanovanjske gradnje ne določa le funkcij in avtonomije oz. družbene moči drugim akterjem, temveč tudi pozitivno ureja to gradnjo v smislu zagotavljanja ugodnih možnosti za njeno funkcioniranje: Družbena stanovanjska gradnja je tista gradnja, ki je družbeno financirana (sredstva, potrebna zanjo, so že poprej zagotovljena) in ugodno kreditirana. Ta gradnja poteka na urbanistično določenih področjih, ki so komunalno opremljena. Odvija se kot industrijska gradnja, ki jo opredelujeta uniformnost (standardizacija postopkov, oblik in materialov) in množičnost (istočasnost gradnje več objektov oz. celotnega naselja).

Rezultat gradnje, katere cilj je zgraditi čim več stanovanj (interes države) s čim večjim zaslužkom (gradbena operativa) po planih funkcionalističnega urbanizma velikih con, s tehnologijo, ki teži k množičnosti in uniformnosti in ki skoraj popolnoma izključuje uporabnike, so lahko le orjaški kolektivni stanovanjski objekti, z veliko gostoto naselitve. Tako nastajajo monofunkcionalna in uniformna nova stanovanjska naselja brez lastne identitete.

Kot kažejo raziskave, so takšna stanovanjska naselja dokončna rešitev oz. izboljšanje stanovanjskega standarda le za nižje družbene sloje; za srednje in višje družbene sloje so stanovanja v novih kolektivnih naseljih le prehodna stopnica k lastni hiši. (Seferagič, 1988, str. 49).

2. Individualna stanovanjska gradnja

Stanovanjska politika je individualno stanovanjsko gradnjo sicer legalizirala, istočasno pa jo je tudi dvakrat zaznamovala. Zaznamovala jo je ideološko, na temelju apriorno negativnega stališča do individualizma in zasebnosti kot kategorij ravnanja v socialistični družbi. Zaznamovala pa jo je tudi strokovno-praktično, kot neracionalno gradnjo, ki zaradi svoje razpršenosti in premajhne stanovanjske gostote povečuje stroške za komunalno opremljanje mesta. (Čaldarović, Lončar, 1985, str. 27)

Nosilci zapisanih stališč so partija in država s svojimi institucijami ter strokovne, planersko-urbanistične službe. Vsi ti nastopajo kot akterji tudi v procesu individualne stanovanjske gradnje, vendar pa je temeljni akter oz. organizator te gradnje posameznik oz. družina. Individualna stanovanjska gradnja je individualno organizirana, financirana in v veliki meri tudi izvajana. Njeno bistvo je interes individualnega graditelja, da na ta način razreši svoj stanovanjski problem (ker nima nikakršne druge možnosti, da pride do stanovanja) oziroma, da z lastnim ustvarjanjem izboljša svoj stanovanjski standard in uresniči svoj ideal normalnega stanovanja.

Interesi navedenih akterjev individualne stanovanjske gradnje določajo seveda pogoje, v katerih funkcionira ta gradnja. Individualna stanovanjska gradnja je individualno oz. zasebno financirana. To je gradnja, ki se v veliki večini primerov prične z nezadostnim, često minimalnim zneskom začetnega kapitala. V gradbenem procesu pa graditelj praviloma preseže svoje objektivne finančne zmožnosti, in to predvsem z etapno, večletno gradnjo, ki sproti angažira vse njegove prihranke, z angažiranjem lastnega znanja in spretnosti ter prostega časa ter tudi z najemanjem posojil.³

Ta gradnja poteka na urbanistično neobdelanih oz. le delno obdelanih področjih. V najboljšem primeru so ta področja urejena z akti prostorskih ureditvenih pogojev (PUP), ki od graditelja zahtevajo, da z dolgotrajnim in dragim postopkom pridobi lokacijsko dokumentacijo. Z njo se legalizira prostor/parcela za individualno gradnjo v vsakem posamičnem primeru. Če k temu dodamo še stroge pogoje, pod katerimi si posameznik sploh lahko pridobi parcelo za gradnjo in stroške za pridobitev tehnične dokumentacije za izvedbo objekta, potem ni čudno, da precejšnji delež individualne gradnje poteka kot »divja gradnja« in kot »črna gradnja«.

Individualna stanovanjska gradnja poteka na komunalno neopremljenih zemljiščih na obrtniški način. Ta omogoča po eni strani veliko raznolikost postopkov, oblik in materialov ter visoko stopnjo osebnega sodelovanja graditelja v procesu gradnje, vendar pa, na drugi strani, zaradi izredno visokih cen obrtniških storitev, visokega prometnega davka na gradbeni material in pomanjkanja tega materiala, močno podaljšuje čas gradnje oz. zahteva postopnost gradnje posameznega objekta.

Rezultat individualne stanovanjske gradnje so individualni stanovanjski objekti raznoli-

³ Individualni graditelj seveda povsem enakopravno sodeluje pri financiranju družbene stanovanjske gradnje. Iz tega izhaja njegova legitimna pravica do participacije pri posojilih pod enakimi pogoji, ki veljajo za akterje družbene stanovanjske gradnje. Teza, ki se pojavlja v literaturi in po kateri so kreditni pogoji za individualno gradnjo bistveno manj ugodni kot za družbeno stanovanjsko gradnjo, bi po našem mnenju težko zdržala preizkus. Res pa je, da lahko zasledimo izredna nihanja možnosti za kreditiranje individualne stanovanjske gradnje, ki se gibljejo v razponu od stanja, ko posojil sploh ni, do stanja ko so kreditni pogoji izredno ugodni.

kega videza, razpršeni v prostoru, manj racionalni z vidika celokupne porabe energije (finančna in ostala sredstva), vendar pa racionalni z vidika posameznika, saj so vanje vloženi njegov denar, delo, znanje in prosti čas in so bolj prilagojeni njegovim potrebam.

Sociološke raziskave, opravljene v Novem Sadu, Sarajevu, Beogradu, Velenju in Ljubljani, so pokazale, da ljudje želijo živeti v družinski oz. enonadstropni do največ štirinadstropni hiši z največ tremi do šestimi stanovanji. Če sprejmemo kot relevantno hipotezo, da z naraščanjem življenjskega standarda te aspiracije še rastejo, bo v prihodnje pritisk v smeri individualne gradnje še večji (Čaldarović, Lončar 1985, str. 24). Odtod izhaja potreba po celoviti, pozitivni regulaciji tudi tega načina produkcije stanovanj.

V odnosu do teh dveh temeljnih načinov produkcije stanovanj je mogoče opredeliti še dva posebna načina te produkcije. To sta:

- zadržna organizirana (individualna) stanovanjska gradnja in
- tržno usmerjena (družbena) stanovanjska gradnja.

Tudi ti dve specifični obliki je mogoče idealno-tipsko opredeliti takole:

3. Zadržna organizirana (individualna) stanovanjska gradnja

V tržno naravnem narodnem in stanovanjskem gospodarstvu je zadržništvo alternativa za samoorganiziranje tistih, ki nimajo ekonomskih možnosti za sodelovanje v tržnih razmerah. V državno organiziranem narodnem in stanovanjskem gospodarstvu pa naj bi bila stanovanjska zadržna alternativa za samoorganiziranje tistih, ki jim državni sistem ne zagotavlja perspektivne razrešitve njihovega stanovanjskega problema.⁴

Odtod izhaja ambivalentni družbeni odnos do zadrž in zadržništva tudi pri nas:

– na eni strani se na zadrže gleda z nezaupanjem, ker se zaradi svoje »samoorganizirano-sti« ne vklaplja povsem v koncept homogeno integriranega državnega stanovanjskega gospodarstva,

– na drugi strani pa je zadržništvo ves čas deležno verbalne politične podpore; je namreč tista rezerva, ki bo mogoče prišla prav takrat, ko oz. če državno organiziran stanovanjski sistem ne bo dal želenih rezultatov.

Opisani odnos kaže na to, da je v državnem stanovanjskem gospodarstvu stanovanjsko zadržništvo kot organizirana oblika individualne stanovanjske gradnje bolj pomembno za državo in njene institucije kot pa za same zadržnike. To seveda pomeni, da je stanovanjska politika tista, ki v skladu z interesi svojih akterjev določa naloge zadržni stanovanjski gradnji in predpisuje oblike njene notranje organiziranosti.

S tem ko država zadržni gradnji določi funkcijo in organizacijsko formo, poskrbi tudi za druge akterje – predvsem za gradbeno operativno in strokovne urbanistično-planerske službe. Takrat, ko je stanovanjska politika opredelila zadržno gradnjo kot etažno gradnjo, je želela poskrbeti predvsem za gradbeno operativno; takšno gradnjo je namreč nujno izvajati organizirano. Danes, ko se naj bi z zadržno gradnjo usmerjala individualna stanovanjska gradnja, so v ospredje postavljene urbanistično-planerske službe.

Stanovanjske zadrže si tako pri nas niso nikoli ustvarile tiste legitimnosti, ki bi jim omogočila suvereno nastopanje med drugimi akterji na stanovanjskem področju. V odnosu do njih zadruga npr. ne more nastopati na podjetniški način; njen podjetniški značaj je omejen le na njeno racionalno notranje poslovanje. Zadruga prav tako ne more ustvarjati dohodka oz. nima svojega premoženja, s katerim bi jamčila pri najetju posojil (Poženel, 1983, str. 98).

⁴ Do leta 1919 je v Jugoslaviji daljši oz. krajši čas obstojalo 119 stanovanjskih zadrž.

Leta 1932 jih je bilo 7, leta 1934 12, tik pred vojno pa 154. Večina teh je bila v Sloveniji (Poženel, 1983, str. 13). Tik po vojni so vse te zadrže razpuščene, potem pa na novo ustanovljene.

Rast števila stanovanjskih zadrž ugotavljamo v Jugoslaviji ponovno v drugi polovici petdesetih let.

Od leta 1973–1980 je bilo v Sloveniji ustanovljenih 49 stanovanjskih zadrž (Informacija o stanovanjskem zadržništvu v SRS, Ljubljana 1980).

Naše zadružništvo tudi ne omogoča samoorganiziranja individualne akcije na način, ki bi najbolj ustrezal specifičnim pogojem pričakovalcev stanovanj (organizacijska forma zadruge je predpisana).

To pa seveda pomeni, da se posamezniki ne odločajo za združno gradnjo zato, ker je v vsakem primeru bolj racionalna in cenejša, ampak predvsem zato, ker je občasno deležna nekaterih ugodnosti (pri dodeljevanju stavbnih zemljišč, nakupu gradbenega materiala, zagotovitvi lokacijske in tehnične dokumentacije idr.).

Gradnja v okviru zadruge zahteva sicer začetno lastno udeležbo finančnih sredstev, vendar se nadaljnja potrebna sredstva pridobivajo s posojili (bank in delovnih organizacij), in to v večini primerov pod ugodnejšimi pogoji, kot so jih deležni individualni graditelji.⁵

Združna stanovanjska gradnja poteka na urbanistično določenih, vendar ne nujno komunalno opremljenih zemljiščih. Zadruga ima prednost pri pridobitvi stavbnih zemljišč (tako za strnjeno kot tudi za razpršeno gradnjo). Prav tako zadruga lažje in skupno vodi postopke za pridobitev lokacijske in tehnične dokumentacije za svoje člane. Zadruga organizira tudi komunalno opremljanje zemljišč; tukaj pride do izraza medsebojna solidarnostna pomoč med zadružniki, kar precej zniža stroške.

Združna stanovanjska gradnja poteka kot kombinacija organizirane – industrijsko izvedene gradnje (do III. gradbene faze) – in obrtniško oz. z lastnim znanjem in delom samega zadružnika izvedene gradnje. Ta kombinacija vsebuje standardiziranost postopkov, oblik in materialov v prvih treh fazah gradnje ter njihovo veliko raznolikost v fazah notranjega dograjevanja stanovanjskega objekta. Ugodnosti pri nakupu gradbenega materiala (brez temeljnega prometnega davka) in možnosti postopne gradnje, prilagojene finančnim možnostim graditelja v kasnejših fazah, vplivajo na v povprečju zelo visok stanovanjski standard stanovanjskih objektov, zgrajenih z združno gradnjo.

Rezultat združne stanovanjske gradnje so individualni stanovanjski objekti (kolektivne stanovanjske zgradbe so zelo redke), manj razpršeni v prostoru kot je to pri individualni stanovanjski gradnji, vendar pa tudi z manjšo stanovanjsko gostoto kot je to pri družbeni stanovanjski gradnji. Za njih je značilna enotnost v zunanjem videzu ter raznolikost v njihovi notranji organiziranosti in opremljenosti.

Združna stanovanjska gradnja je potencialno gotovo možnost za usmerjanje individualne pobude ljudi v organizirano stanovanjsko gradnjo, ki bo racionalna tako z vidika optimalne kombinacije zasebnih in družbenih sredstev pri gradnji stanovanj kot tudi z vidika rabe prostora (Poženel, 1983, str. 99). Vendar pa je ta možnost uresničljiva le pod pogojem, da bo zadrugi dovoljeno delovati na način, ki najbolj ustreza njenim članom in ki dovoljuje ter spodbuja samopomoč in medsebojno pomoč med zadružniki.

4. Tržno usmerjena (družbena) stanovanjska gradnja

Izšla je iz načrtovane gospodarske reforme v sredini šestdesetih let. Odpravila naj bi neučinkovitost družbene stanovanjske gradnje, vendar je bila že v začetku sedemdesetih let razglašena za nesprejemljiv način reševanja stanovanjske problematike v socialistični družbi, in nadomeščena s konceptom družbeno-usmerjene stanovanjske gradnje.

V tem načinu produkcije stanovanj je trg tisti, ki naj bi določil mesto in vlogo posameznih akterjev v sistemu stanovanjskega gospodarstva:

- banke naj bi prevzele vlogo financerja stanovanjske gradnje in delno kreditiranja nakupa stanovanj s sredstvi posameznikov;
- gradbena podjetja naj bi prevzela vlogo izvajalca, ki pridobiva posel na javnih natečajih in je zato prisiljen vlagati v svoj lastni razvoj;
- stanovanjska podjetja naj bi prevzela vlogo vzdrževanja in reprodukcije obstoječega stanovanjskega sklada;

⁵ Posojila pridobivajo zadružniki kot posamezniki, ne pa zadruga kot celota. Izjemno redki so tudi primeri, da bi zadruga kreditirala svoje člane; le nekajkrat je zadruga posredovala zadružnikom sredstva, ki jih je sama pridobila od samoupravnih stanovanjske skupnosti (Informacija o stanovanjskem zadružništvu v SRS, Ljubljana 1980).

– delovne organizacije naj bi prevzele vlogo kreditiranja nakupa stanovanj svojim delavcem;

– vloga države oz. njenih upravnih organov naj bi bila na lokalni ravni omejena na določanje oz. zagotavljanje ustreznih zemljišč za gradnjo;

– posameznik naj bi se pojavil v vlogi kupca oz. lastnika, za katerega je stanovanje potrošna dobrina in v katero investira svoja sredstva.

V pogojih imperfektne, izkrivljenega trga, kjer povpraševanje po stanovanjih močno presega ponudbo, navedeni akterji svojih vlog ne morejo realizirati. Prav tako ne obstaja nikakršen mehanizem, s pomočjo katerega bi se vzpostavljalo ravnotežje na trgu. Nasprotno, obstajajo mehanizmi, ki to neravnotežje celo poglobljajo. Eden izmed njih je sistem financiranja stanovanjske gradnje. Sredstva se obvezno izločajo in so poprej zagotovljena. To lahko pripelje do položaja, v katerem je lahko celo več sredstev, kot se jih porabi za gradnjo (Sekulić, 1986, str. 361).

V takšnem položaju proizvajalcu seveda ni potrebno iskati potrošnika, temveč je ravno obratno: potrošnik išče proizvajalca in ga prosi, naj mu proda stanovanje za vsako ceno. Monopolistična gradbena operativa gradi počasi (ne obstajajo niti kazni za zamude) in nekvalitetno, svojo neučinkovitost pa kompenzira z zmeraj višjimi cenami.

Gradi se na terenih okrog mest, največkrat na dobrih kmetijskih zemljiščih, ki jih je lahko pripraviti za gradnjo; stroški za njihovo komunalno opremljanje pa gredo tako na račun kupca.

Rezultat takšne stanovanjske gradnje so praviloma kolektivni stanovanjski objekti z veliko gostoto naselitve, sicer standardizirano, vendar nekvalitetno izvedeni in premalo infrastrukturno opremljeni.

Na monopolnem trgu tržno usmerjena stanovanjska gradnja ne more biti alternativa neučinkoviti družbeni stanovanjski gradnji. Z njo se – v relativno kratkem obdobju – stanje na stanovanjskem področju še poslabša. Na eni strani povpraševanje po stanovanjih narašča, vendar pa ljudje nimajo dovolj sredstev za nakup zmeraj dražjih stanovanj. Na drugi strani pa gradbena operativa cen zaradi lastne neučinkovitosti ne more znižati; razpolaga torej s stanovanji, ki so predraga, da bi jih lahko prodala, zaradi česar pričinja delati z izgubami.

IV

Opisano »notranjo logiko« – v skladu s katero funkcionirajo posamezni načini produkcije stanovanj – in ki ji »botruje« stanovanjska politika, lahko povzamemo takole:

– privilegirana družbena stanovanjska gradnja daje rezultate le, če so pred tem izpolnjeni vsi pogoji (od zagotovljenih finančnih sredstev do opremljenosti zemljišč);

– zapostavljena individualna stanovanjska gradnja izčrpa ustvarjalne in materialne zmogljivosti graditelja in njegove družine za obdobje najmanj desetih let;

– občasno privilegirana združna stanovanjska gradnja mobilizira zmogljivosti individualnih graditeljev, vendar praviloma le tistih, ki izboljšujejo svoj stanovanjski standard, in ne tistih, ki rešujejo svoj osnovni stanovanjski problem;

– občasno dovoljena gradnja stanovanj za trg v okoliščinah, ko povpraševanje močno presega ponudbo, »zida najprej cene in potem stanovanja«, ki jih pa, v končni instanci, tisti, ki po njih povprašujejo, ne morejo kupiti, ker so predraga.

To logiko je potrebno z reformo spremeniti. To bi moral biti maksimalni cilj reforme.

Hipotetično lahko rečemo, da se bo ta »notranja logika« spremenila le z neposredno konfrontacijo oz. konkurenco posameznih načinov produkcije stanovanj med seboj.

Da bi to dosegli, pa potrebujemo takšno stanovanjsko politiko, ki bo, v prvi fazi, vzpostavila možnosti za to konkurenco, in ki bo, v drugi fazi, koordinirala enakopravno koekzistenco različnih načinov produkcije in modelov distribucije stanovanj. Na podlagi nekaterih elementov nove stanovanjske politike (ki jih sicer ekonomska znanost že zelo dolgo ponuja; glej npr. A. Bajt, 1986), kot so: odkup družbenih stanovanj, ugodna kreditna in obrestna politika, spodbujanje vlaganja osebnih sredstev v stanovanjsko gradnjo itn., je mogoče oceniti, da je ta zasnovana v prej nakazani smeri.

Vsekakor pa je ustrezna stanovanjska politika zgolj nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za uspešno izvedbo stanovanjske reforme. Ali bo takšna stanovanjska politika tudi realizirana,

namreč ni odvisno niti od znanosti niti od dobre volje akterjev stanovanjske politike, temveč je odvisno od ustrezno spremenjenega odnosa med ekonomskim in socialnim subsistemom (katerih del je stanovanjsko področje) ter političnim subsistemom.

Enostavneje povedano: ključ za uspešno stanovanjsko reformo – katere rezultat naj bi bila enakopravna koeksistenca različnih načinov produkcije in modelov distribucije stanovanj – je v reformi ekonomskega, predvsem pa v reformi političnega sistema. Brez tega bomo na stanovanjskem področju ponovno doživeli »že videno« iz prejšnjih reform.

LITERATURA

- Bajt, A. 1986: Alternativa ekonomska politika, Globus, Zagreb.
- Bezovan, G. (ured.) 1987: Stambena politika i stambene potrebe; Rad. novine, Zagreb.
- Boh, K. in sodelavci, 1976: Soseska Fužine, ISU, Ljubljana.
- Capuder, L. 1984: Optimalizacija stambene izgradnje u uslovima privredne stabilizacije; Znanstveno-strokovni posvet »Iskustva 1984«, Ljubljana.
- Čaldarović, O. 1982: Tipologija individualne izgradnje na sjevernom području grada Zagreba; Zavod za sociološka istraživanja odsjeka za sociologiju FF; Zagreb.
- Čaldarović, O., N. Lončar 1985: Društveni okviri fenomena individualne izgradnje u nas; Stambena i komunalna privreda 3-4, str. 23, 29.
- Informacija o stanovanjskem zadrugištvu v SRS, Ljubljana 1980.
- Klemenčič, T. 1985: Stanovanjsko gospodarstvo, ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana.
- Kolarič Z. 1987: Dinamika stanovanjske izgradnje v Jugoslaviji v povojnem obdobju, I. faza, RI FSPN Ljubljana.
- Kolarič Z. 1988: Dinamika sprememb na stanovanjskem področju, II. faza, Spremembe v načinih produkcije stanovanj, RI FSPN Ljubljana.
- Makarovič, J., Mlinar, Z. in sodelavci: Sociološki vidiki soseske Nove Poljane, FSPN, Ljubljana 1977.
- Mandič, S. 1985: Konkretnne oblike obstoječih in možnih načinov uveljavljanja solidarnosti v stanovanjskem gospodarstvu; Raziskovalno poročilo, ISU, Ljubljana.
- Mlinar, Z. in sodelavci 1966: Ljubljana v novem mestu; Sociološka študija o Velenju, Ljubljana.
- Poženeš, D. 1982: Zadruga kot temeljna enota stanovanjske samouprave, mag. naloga, Ljubljana.
- Seferagić, D. 1988: Kvaliteta života i nova stambena naselja, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.
- Sekulić, D. 1986: Putevi i stranputice stambene politike, Sociologija št. 3, Beograd.
- Živković, M., Ž. Kara Pešić, V. Macura, M. Kojović in drugi: Prostorne i sociološke karakteristike i vrednosti novih stambenih naselja u Sarajevu, Novom Sadu, Beogradu, Institut za urbanizam i stanovanje, Beograd, 1967-1970.

JAN MAKAROVIČ

Podobnost in različnost ter logika družbenega razvoja

Darvinistični pristop k problemom družbenega razvoja

a) Podobnost kot temeljni ekološki problem

Ekološka kriza, s katero smo danes prisiljeni živeti, ima nedvomno tudi svojo *pedagoško* funkcijo. Opozarja nas namreč, da ljudje končno le nismo čisti duhovi, ampak predvsem *biološka* bitja, in da živimo v *fizičnem*, *materialnem* okolju. Da človeške skupnosti niso sestavljene iz nekakšnih abstraktnih državljanov ali občanov, temveč iz živih fizičnih organizmov. In da ni modernemu sociologu Charles Darwin nič manj pomemben učitelj kot Karl Marx.

Toda česa se pravzaprav lahko naučimo od Darwina? Kako nam lahko biologija pomaga pri razumevanju in odpravljanju ekološke krize, v katero smo se zapletli?

Probleme, s katerimi se srečuje neko živo bitje, lahko razvrstimo v dve skupini. Na eni strani se sreča s problemom lastne prilagojenosti razmeram v svojem okolju, na drugi pa s problemom *drugih* živih bitij, ki živijo v istem okolju in konkurirajo za iste naravne vire. Ta dva problema sta povsem različne narave. V prvem primeru gre namreč za *interakcijo* med organizmom in okoljem, v drugem pa za *vzporedno* akcijo različnih organizmov. V prvem primeru predpostavljamo vedno neko *različnost* med organizmom in okoljem, ki omogoča interakcijo, v drugem pa nasprotno predpostavljamo *podobnost* organizmov, ki sestoji vsaj v tem, da tekmujejo za *iste* naravne vire. Ta podobnost je največja seveda med pripadniki ene in iste vrste, zato je tudi konkurenca največja prav *znotraj* posamezne vrste, ne pa med različnimi vrstami.

Vzemimo za primer trop divjih zajcev, ki se gostijo na kmetovem zelniku! Ti zajci so seveda konkurenca kmetu, ki želi tudi sam pojesti tisto zelje ali pa ga prodati na trgu. Podobno so konkurenca tudi drugim rastlinojedcem, ki jim gre zelje v slast in se ga skušajo polastiti – bodisi po legalni, bodisi po nelegalni poti. Predvsem pa so seveda konkurenca sami sebi, kajti čim več zelja bo pospravil posamezni zajec, tem manj ga bo ostalo za druge.

Nasprotno pa zajec ne konkurira z *volkom*, ki ga zelje pač ne zanima. Nasprotno, volk je celo zajčev zaveznik, kajti čim bolj bo razredčil zajčji rod, tem več zelja bo ostalo za njega samega – razen seveda, če bo po nesrečnem naključju on sam končal v volčjih čeljustih. Morda to zveni ničično, toda tak je pač neizprosni zakon narave.

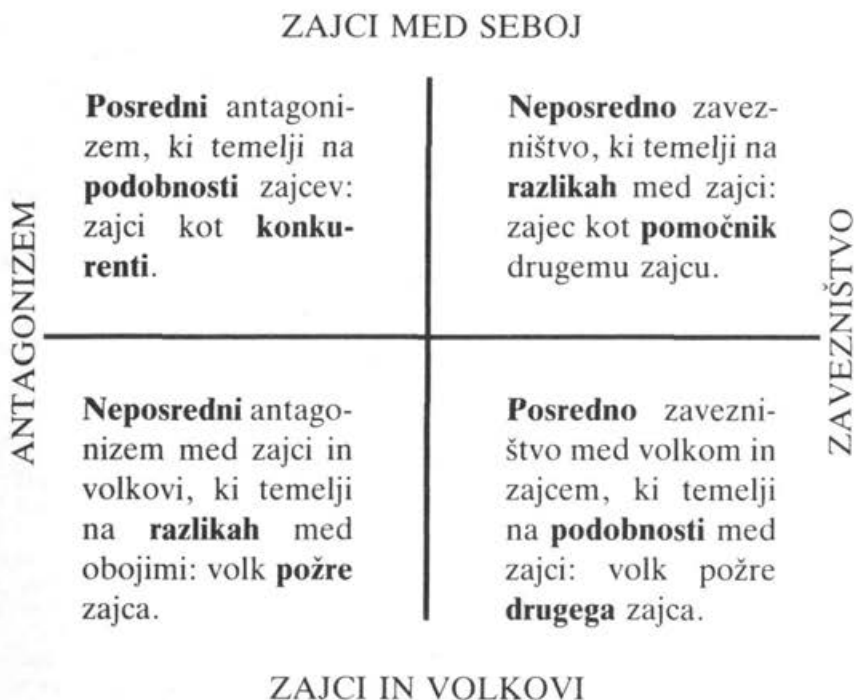
Odnosi med zajci in volkovi so torej s tega vidika diametralno nasprotni našemu običajnemu pojmovanju. Izkaže se namreč, da zajec ni zaveznik drugemu zajcu, temveč njegov nasprotnik in da volk ni zajčev sovražnik, temveč njegov zaveznik. Seveda pa gre v obeh primerih šele za indirektno posledico dejstva, da so si posamezni zajci med seboj podobni in zato konkurirajo za iste naravne vire. Če nas zanimajo *direktni* odnosi med zajci in volkovi, pa je seveda očitno, da so ti odnosi antagonistični, kajti volk skuša seveda požreti zajca, zajec pa mu skuša ubežati.

Kaj pa *direktni* odnosi med zajci samimi? Doslej smo namreč govorili samo o indirektnih odnosih med njimi, se pravi o tistih, ki izhajajo iz *vzporednega* učinkovanja posameznih zajcev z njihovim okoljem. Vemo pa kajpada, da se vzpostavljajo med njimi tudi direktni

odnosi, če se denimo družno odpravijo v zelnik in se pri tem medsebojno opozarjajo na nevarnost, ki jim preti od volka ali kmeta. Toda take oblike kooperacije seveda predpostavljajo *različne* funkcije, ki jih opravljajo posamezni zajci. Podobno kot predpostavlja direktni antagonizem med zajci in volkovi neko *različnost* med zajci in volkovi, predpostavlja tudi direktna kooperacija med zajci neko *različnost* med zajci samimi. Podobno kot direktni antagonizem, predpostavlja tudi direktno zavezništvo *različnost*. In obratno: če izhaja iz *podobnosti* zajcev antagonizem med njimi, izhaja iz njihove *različnosti* njihovo zavezništvo. Seveda pa gre v prvem primeru za indirektno, v drugem pa za direktno odnose med njimi (prim. skico 1).

Ti temeljni biološki odnosi tvorijo okvir, v katerem je prišlo tudi do nastanka človeka. Seveda pa je bila najprej potrebna čisto posebna konstalacija teh odnosov, in k temu problemu sedaj prihajamo.

Skica 1: Zavezništvo in antagonizem med zajci in volkovi

b) Humanizacija kot spiritualizacija

Kot ugotavlja Leslie White, je človek med živimi bitji enkratni zaradi tega, ker poseduje *kulturo*, ki temelji na njegovi sposobnosti *simbolizacije* (White 1959:3). Če to drži, pa lahko kajpada domnevamo, da je bila enkratna tudi *situacija*, ki je izzvala nastanek te sposobnosti. In kakšna je bila ta situacija?

Podobno kot drugi sesalci, je tudi človek otrok zemeljskega novega veka, v katerem se pojavljajo pogoste in večkrat surove klimatske spremembe. V tem oziru se zemeljski novi vek izrazito razlikuje od srednjega, kjer vlada skozi celih sto milijonov let bolj ali manj stalno, toplo in vlažno, skratka neizzivalno podnebje, idealno za razvoj ogromnih, vendar ne

posebno bistrhi kušarjev. Človekovi predniki so živeli v precej drugačnih, mnogo bolj trdih razmerah, saj so se morali spopasti najprej z izzivom sušnega pliocena, nato pa s štirimi sunki strahotnih ledenih dob. Pliocenske klimatske spremembe so prisilile primata, ki je bil dotlej idealno prilagojen na življenje v gozdu, da se je znašel v suhi stapi in se začel prehranjevati z lovom. Pa tudi ledene dobe so v glavnem uničile vegetacijo, ki bi mu sicer služila za prehrano, zato je bil zanj edini izhod lov na velike sesalce. Do vseh teh sprememb je prišlo izredno hitro, vendar mu je prilagoditev uspela, predvsem zahvaljujoč *intelektu*, ki so ga razvili že njegovi predniki v svojem prejšnjem okolju. Obenem pa je povzročila ravno hitrost te prilagoditve nove probleme, ki jih čuti človeštvo še danes.

Antropologi ne poudarjajo brez razloga, da je bil ravno lovski način življenja eden najpomembnejših dejavnikov, ki so pripeljali do človekove *družbenosti*, saj je nujno spodbujal kooperacijo, predvsem med odraslimi samci: »Zasledovanje visoke divjadi je zahtevalo novo vrsto sodelovanja. Odrasli samci, ki so v splošnem najmanj družabni člani družine, so morali strateško načrtovati in deliti svoj plen med seboj in z ne-lovci, ki so ostali v bivalni bazi« (Pfeiffer 1972:15). Interakcije med posamezniki so se zgostile, predvsem iz dveh razlogov. Po eni strani je zahteval učinkovit lov dovolj veliko skupino, po drugi pa širši teritorij, kot ga sicer potrebujejo rastlinojedi primati. Povprečna skupina, v kakršni je živel prazgodovinski človek, je štela morda kakih 25 oseb in potrebovala za svoje preživljanje 130 do 390 tisoč hektarov ozemlja. To ozemlje je približno enako tistemu, ki ga potrebuje krdelo volkov, vendar je naša skupina mnogo večja od volčjega krдела in se približuje velikosti, ki jo srečamo pri nekaterih drugih primatih. Interakcije med člani skupine so morale biti torej razmeroma pogoste, hkrati pa so morale biti pogoste tudi interakcije z drugimi skupinami, kajti sleherna skupina je potrebovala dovolj obsežen lovski revir. Kot je navada pri mesojedcih, je človek odločno branil mejo svojega teritorija – odločneje kot to sicer počno rastlinojedi primati (prim. Fox 1988:184). Skupine so se tako izrivale med seboj in očitno je prav to eden glavnih razlogov, zakaj se je človeštvo tako naglo razselilo po vsej Zemlji.

Ko govorimo o interakcijah, pa seveda ne smemo pozabiti, da je sleherna interakcija dvorezen meč. Čim večje je število interakcij, tem večja je namreč tudi možnost *konfliktov*. Obenem pa je verjetnost konfliktov tem večja, čim večja je *podobnost* interesov pripadnikov skupine, se pravi, v čim večji meri se skušajo različni pripadniki skupine polastiti enih in istih predmetov. Toda po drugi strani je ravno podobnost interesov temeljni pogoj enotnega delovanja skupine, kar omogoča njeno učinkovitost. Znajdemo se torej v začaranem krogu.

Konflikti pa se v prvobitnih skupnostih niso rojevali samo zaradi dostopa do virov hrane, ampak tudi zaradi dostopa do spolnih partnerjev. Pomembna oblika pridobitve človekovih prednikov v boju za obstanek je bila namreč konstantna spolna vzburljivost, ki je omogočila, da so se samci trajno navezali na samice in sodelovali z njimi pri skrbi za mladiče (Makarović 1983:85). Obenem pa je ta konstantna spolna vzburljivost seveda zaostрила konflikte zaradi naklonjenosti partnerjev nasprotnega spola.

Poleg tega so postali konflikti v skupinah prvobitnih ljudi mnogo nevarnejši kot v skupinah drugih primatov. Lovski način življenja predpostavlja namreč *orožje*, to orožje pa je mogoče uporabiti ne samo proti živali, ki ti služi za hrano, ampak tudi proti pripadniku lastne skupine. To bi seveda lahko imelo usodne posledice za preživetje vrste, vendar so se prav zaradi tega razvili pri mesojedih živalih v procesu naravne selekcije posebni obrambni mehanizmi, ki to preprečujejo. Volkovi se denimo večkrat spopadajo s tolikšno besnostjo, da opazovalec sploh ne podvomi, da se bo spopad končal s pokončanjem enega od nasprotnikov. Toda prav v trenutku, ko doseže besnost spopada vrhunec in je videti, da se že bliža žalostni konec, se zgodi nekaj nenavadnega. Eden od nasprotnikov namreč odvrne glavo in nastavi s tem drugemu vdolbino na svojem vratu, kar je ravno najbolj ranljiv del njegovega telesa. »In medtem ko so bili prej, med bojem, vsi napori nasprotnikov usmerjeni v to, da sta ponujala ugrizom drugega edinole zobe, edini del telesa, ki je neobčutljiv za rane, in ščitila prav vrat pred napadi nasprotnika, je zdaj videti, kot da poražena žival *namenoma* ponuja prav tisti del telesa, kjer je lahko sleherni ugriz smrten« (Lorenz 1972:136-7). Še bolj nenavadno pa je tisto, kar temu sledi. Nasprotnik namreč sploh ne sprejme te »ponudbe«

poraženca, temveč se v zadnjem trenutku »vzdrži« in »viteško« umakne. Videti je, kot da mu popolnoma zadošča priznanje poraženca, da je zmaga njegova, in da svoje zmage ne želi omadeževati s tem, da bi se znesel nad brezbrambnim.

Človek pa za razliko od volka žal ne poseduje takih »viteških« instinktov. Čeprav srečamo viteško ravnanje tudi pri človeku, je to ravnanje le privzgojeno in priučeno, odvisno od vrednot, ki vladajo v družbi in od osebnega temperamenta. Ne deluje pa z nezmotljivostjo naravnega instinkta tako kot pri volkovih. Kot opozarja Lorenz, srečamo že v Homerjevi Iliadi navado, da poraženec odvrže šlem in ščit, pade na kolena in skloni glavo pred zmagovalcem, da bi s tem vzbudil usmiljenje. Ravna torej podobno kot premagani volk; vendar pa se dogaja, da je zmagovalec okrutnejši od volka in ga brezobzirno pobije. Po naravi se namreč človek obnaša podobno kot rastlinojedci, ki ne razpolagajo s smrtonosnimi orožji in zato v procesu naravnega izbora tudi niso razvili obrambnih mehanizmov, ki bi zahtevali od njih »obzirnost« do pripadnikov lastne vrste. Kot opozarja Lorenz, je človek edini mesojedec, ki mu njegovo smrtonosno orožje ni zraslo na lastnem telesu, temveč ga je iznašel in izdelal sam, zahvaljujoč svoji bistrournosti. Prav ta bistrournost pa je bila zanj usodna, kajti izpopolnjevanje človekovih orožij je napredovalo s tolikšno naglico, da mu naravni izbor preprosto ni mogel slediti. Obrambni mehanizmi, ki so se pri zvereh polagoma razvijali skozi milijone let, podobno kot so se v naravnem izboru polagoma izpopolnjevali njihovi čekani in kremplji, pri človeku preprosto niso imeli dovolj časa, da bi se pojavili in razvili. Čeprav je torej lovski način življenja omogočil preživetje človeške vrste, je hkrati povzročil novo nevarnost za prav to preživetje. In ta nevarnost seveda še nikoli ni bila tako očitna kot ravno danes, ko je vojna tehnologija in tekma v oboroževanju dosegla vrhunec.

Vendar pa se je človek izognil medsebojnemu iztrebljenju s pomočjo prav tiste sposobnosti, ki mu je omogočila tudi iznajdbo orožja – s svojim *razumom*. Iznašel je namreč, kot ugotavlja Leslie White, *simbole*. Toda kako so mu njegovi simboli omogočili preživetje? Vsekakor ne samo s tisto svojo funkcijo, na katero običajno najprej pomislimo – se pravi s funkcijo označevanja in razlikovanja stvari – temveč predvsem s funkcijo označevanja in razlikovanja *človeških skupin*. Ta funkcija ni samo razumska, temveč predvsem *čustvena*: preko nje ustvarja simbol občutek skupne *pripadnosti*, omogoča posamezniku *identifikacijo* z njegovo skupino. Kakor namreč *materija ločuje*, tako duh *združuje*. Skupna *materialna* situacija napravlja iz ljudi konkurente, ker se pač vsi trgajo za iste vire hrane in iste spolne partnerje, skupna *duhovna* vsebina, utelešena v njihovih simbolih, pa nasprotno ustvarja iz njih eno samo družino. Materialni predmet se tem bolj drobi in izničuje, čim več ljudi si ga deli med sabo; ideja, utelešena v simbolu, pa postaja nasprotno v zavesti slehernega posameznika tem silnejša in tem mogočnejša, čim več ljudi si jo deli.

Celotna organizacija prvobitnih človeških skupnosti temelji prav na *identifikaciji* članov družbenih skupin s takimi ali drugačnimi skupnimi simboli, cilji in vrednotami. Ta tip družbene organizacije je temeljito prikazal že Emile Durkheim, predvsem v svoji prvi in zadnji knjigi, ki sta posvečeni delitvi dela in problemom prvobitne religije. Po njegovem gre za »*mehansko solidarnost*«, ki veže ljudi na temelju njihove medsebojne podobnosti ter pripadnosti skupnim simbolom.

c) Gostota naselitve in oblast

Čeprav je bila družba mehanske solidarnosti daleč najbolj trajna od vseh tipov človeških družb, ne smemo pozabiti, da je prav ta družba hkrati močno ranljiva in to prav v srčiki svoje organizacije, se pravi v najožji družbeni skupini. O tem priča, denimo, nedavna Knauftova razprava o pojavu homicidalnosti pri plemenu Gebusijev na Novi Gvineji (Knauf 1987). Gebusiji so ljudje z izrazito blagim karakterjem. Otroke vzgajajo popustljivo, njihovi medsebojni odnosi so prisrčni in kažejo le malo agresivnosti. Kljub temu pa je ugotovil Knauf, da je število *umorov* na prebivalca v danem časovnem obdobju, ko so bili pri njih zabeležni, neprimerno višji kot v katerikoli tradicionalni ali moderni družbi, za katero imamo podatke. Značilna je pri tem tudi ugotovitev, da sta v večini primerov morilec in žrtev pripadala eni in isti najožji sorodstveni skupini, kar potrjuje našo gornjo trditev, da so družbeni odnosi po

svoji naravi dvorezni in da bo zato največ agresije ravno tam, kjer je gostota medsebojnih stikov največja.

Prvobitna skupnost je izredno ranljiva z večanjem gostote prebivalstva in prenese samo določeno stopnjo te gostote. Občutljiva je tako za velikost bazične družbene skupine kot tudi za prostorsko distanco med posameznimi skupinami. Kot opozarja Pfeiffer, narašča ob linearni rasti gostote prebivalstva število možnih medsebojnih odnosov med posamezniki po nelinearni progresiji, in prav tako hitro narašča tudi možnost medsebojnih konfliktov (Pfeiffer 1977:87). Rezultat je družbena *dezintegracija*, obenem pa se pojavijo nove družbene skupine, ki se posebej organizirajo ravno zato, da izkoristijo to dezintegracijo v svoj prid. Analogijo lahko srečamo v znanih Calhounovih eksperimentih s podganami, kjer je »prenaseljenost« prav tako izzvala dezintegracijo, obenem pa so se pojavile nekakšne »roparske bande«, ki so terorizirale ostale. Nekaj podobnega srečamo tudi pri človeku, pri čemer pa je zanimivo, da lahko postanejo prav te »bande« nosilke novega tipa družbene *integracije*.

Tako v naravi kot tudi v družbi so konfliktni odnosi nestabilni, če sta partnerja izenačena. V tem primeru pride do tistega, kar običajno imenujemo »konflikt« – se pravi do spopada in boja. Toda konflikti take vrste so prav zaradi svoje nestabilnosti razmeroma redki, tako v naravi kot tudi v družbi. Temeljni namen takega *odprtega* konflikta ni pravzaprav nič drugega kot ugotoviti, kateri od partnerjev je močnejši. Če se pri tem izkaže, da sta oba partnerja enako močna, se največkrat nehata spopadati, kajti spopad pomeni za oba neko žrtev, napore ipd., obenem pa jima te žrtve ne prinašajo nikakršne koristi. V tem primeru pride do prekinitve odnosov. Če pa se izkaže, da je eden od partnerjev močnejši, se konfliktni odnos sicer nadaljuje, vendar brez boja. Zmagovalcu namreč sedaj boj ni več potreben, za poraženca pa se je izkazal kot neuspešen.

In prav taki stabilni konfliktni odnosi so značilni za zgodnje razredne družbe. V vseh takih družbah imamo opravka z močnim vladajočim razredom na eni strani in s šibkim izkoriščanim razredom na drugi. Gre torej za *diferenciacijo* dveh različnih družbenih skupin, v čemer se ta razredna družba izrazito razlikuje od prvobitne skupnosti, ki temelji, kakor smo videli, prav na *homogenosti* družbene skupine. Obenem pa ugotovimo, da je ta diferenciacija *kvantitativna*. Vladajoči razred ima nečesa več, izkoriščani pa manj.

Družba, o kateri je govor, se razlikuje od prvobitne skupnosti po tem, da je antagonistična, medtem ko je ona solidarna. Obenem pa lahko ugotovimo, da imamo sedaj opravka z *organskim* tipom družbene organizacije, medtem ko smo imeli prej opravka z mehanskim. Izhajajoč iz Durkheima smatramo namreč za »organske« *neposredne* odnose med družbenimi akterji, za »mehanske« pa *posredne*, se pravi tiste, ki izhajajo iz njihovega *skupnega* odnosa do nečesa *tretjega*.

d) Izkoriščanje človeka in narave

V svoji razpravi o »Gospodarju in hlapcu« izvaja Hegel pojav gospostva iz absolutnega konflikta med dvema subjektoma. Vsak od njiju hoče uničiti drugega in pri tem hkrati tvega tudi svoje lastno življenje. Ta odprti konflikt med obema subjektoma pa traja le toliko časa, dokler se pri enem od njiju ne prebudi strah pred smrtjo. Zave se samega sebe kot živega bitja in smrti kot svoje absolutne negacije, s tem pa hkrati prizna drugega, ki mu je sposoben vzeti življenje, za svojega gospodarja. Hegel se pri tem sklicuje na znani biblijski izrek »Strah Gospodov je začetek znanja...« (Preg 1:7). Vendar pa hkrati poudarja, da je ta strah šele *začetek*, kajti iz njega sledi *delo* po ukazu gospodarja. In šele tu, ob spopadu z od njega neodvisno predmetnostjo, se njegova zavest konkretizira, preseže stopnjo strahu kot abstraktne subjektivnosti (Hegel 1952: 141–150).

Iz človekovega gospostva nad drugim človekom izhaja že v predindustrijski dobi tudi »delo«, se pravi gospostvo nad naravo. Človek se sedaj ne zadovoljuje več s tem, da preprosto živi od narave, temveč ji gospoduje prek svojega hlapca in jo sili, da streže vsem njegovim muham. Vendar pa je ropanje narave v tem primeru še vedno samo sekundarno, medtem ko je primarno izkoriščanje človeka. V industrijski družbi pa se odnos obrne. Če temelji v predindustrijski družbi oblast nad naravo na oblasti nad človekom, temelji v industrijski

nasprotno oblast človeka nad drugim človekom na človekovi oblasti nad naravo. Če igrajo v predindustrijski družbi primarno vlogo odnosi med ljudmi samimi, so zdaj nasprotno primarni odnosi med stvarmi, in šele prek teh odnosov se oblikujejo odnosi med ljudmi. Odločilna je, kot ugotavlja Marx, lastnina *produkcijskih sredstev*.

V družbi, ki temelji na tržnih odnosih in kjer se torej odnosi med ljudmi posredujejo preko stvari, imajo te stvari podobno integracijsko vlogo kot jo imajo *simboli* v prvobitni skupnosti. Obstajajo pa seveda tudi razlike. Simbol je namreč primarno sredstvo komunikacije med ljudmi in šele sekundarno sredstvo za interpretacijo in obvladovanje narave. Produktijsko sredstvo pa je nasprotno predvsem sredstvo za obvladovanje narave in šele sekundarno sredstvo družbene integracije. Simbol je spiritualen, obstaja v človekovi zavesti in šele preko nje učinkuje na zunanjo stvarnost. Produktijsko sredstvo pa je nasprotno materialno in šele preko svoje materialnosti učinkuje na človeško zavest. Predvsem pa ustvarja simbol *solidarno*, produktijsko sredstvo pa *antagonistično* obliko družbene integracije. Simbol namreč deluje tem bolj integrativno, čim bolj enakomerno prežema zavest vseh članov skupine. Produktijsko sredstvo pa nasprotno deluje integrativno, čim bolj je v posesti enega samega posameznika ali družbene skupine, s čemer so zagotovljeni odnosi menjave z lastniki gole delovne sile.

e) Informacija, kontrola, vzajemnost

Bistveno razliko med industrijsko in predindustrijsko družbo vidimo v tem, da se v prvem primeru človek direktno polasti drugega človeka in preko njega izvaja oblast nad naravo – v drugem pa si najprej pridobi prednost v obvladanju narave in šele preko te prednosti izvaja oblast nad človekom. V prvem primeru imamo opravka z direktnim *konfliktom* med vladajočim in izkoriščanim razredom – v drugem pa s *tekmovanjem* med družbenimi razredi, kdo si bo pridobil večji delež in tako obvladal nasprotnika.

Situacija je v nekem oziru podobna tisti, ki smo jo srečali že v živalskem svetu. Sleherni zajec v zelniku tekmuje, hočeš nočeš, s slehernim drugim, kajti čim več zelja bo pozobal on sam, tem manj ga bo ostalo za druge. Toda videli smo, da bi lahko pomenila prav ta tekmovalna situacija propad človeške vrste, če ne bi človek pravočasno iznašel simbolov identifikacije in vsega drugega, kar je z njimi v zvezi. Sedaj pa se človek očitno ponovno znajde v nekakšni »živalski« situaciji! Toda v nekakšni živalski situaciji se je znašel človek že ob nastanku razredne družbe! Odnos med vladajočim ter izkoriščanim razredom v predindustrijski družbi lahko namreč primerjamo z odnosom med zajcem in volkom, kjer se volk preprosto polasti zajca in ga konzumira. Seveda pa ravna človek v tem primeru modreje od volka. Prvotno sicer tudi on preprosto pospravi sočloveka v kanibalski pojedini, toda pozneje izkoristi njegov strah pred smrtjo in ga pripravi do tega, da dela zanj.

Podobno se tudi tekmovanje v industrijski družbi temeljito razlikuje od tekmovanja v naravi. V naravi, kjer moramo računati z *omejenimi viri*, nosi namreč stroške tekmovanja živalska ali rastlinska vrsta sama. Celotni vrsti pripada določen omejen obrok hrane, in če je eni konzumirajo več, je morajo pač drugi konzumirati manj. Če hočejo eni preživeti, morajo drugi poginiti. Človek pa je nasprotno *produktivno* bitje, sposoben je izumljati nove načine izkoriščanja narave, zato lahko nanjo prevrže tudi stroške tekmovanja. Nekdo lahko dobi več, ne da bi moral za to nekdo drugi dobiti manj. Nekdo lahko preživi, ne da bi moral zato nekdo drug poginiti. In prav zato iz tega tekmovanja ne sledi nikakršna *naravna selekcija*, temveč nasprotno *razredno izkoriščanje*.

Tekmovanje v razredni družbi poteka tako, da skuša tisti, ki je v zaostanku, dohiteti tistega, ki je v prednosti in s tem ukiniti bazo njegovega izkoriščanja. Toda tisti, ki je v prednosti, mu skuša seveda pravočasno »uiti« in si pridobiti še večjo prednost. Sodobni kapitalizem se kajpada hvali, da izkoriščanje izginja, saj mezde rastejo, toda vprašanje rasti mezd pri tem kajpada sploh ni bistveno. Bistveno je, ali rastejo mezde hitreje ali počasneje kakor profiti. Kar šteje v industrijski družbi, ni *absolutna* temveč *relativna* deprivacija, in to velja za industrijske in za mednarodne odnose enako.

Toda to tekmovanje je seveda mogoče vzdržati edino ob nenehni tehnološki *ekspanziji*:

zemlja, voda in zrak so vse bolj podložni človeški akciji, iz njih se v vse večji meri črpa vse, kar človek potrebuje, in hkrati se spreminjajo v odlagališče njegovih odpadkov. Tega breme na pa narava ne more vzdržati v nedogled. Ali bolje: narava ne zmore prenesti neskončne rasti v eni sami smeri, nekontroliranega in nekorigitiranega napredka. Iz brezobzirnega gospodarja narave se mora človek spremeniti v njenega *oskrbnika*, ki neprestano bdi nad posledicami svojih dejanj, pravočasno preprečuje njihove nezaželene učinke, ki preusmerja ter medsebojno usklaja. To pa seveda predpostavlja *družbo informacij*.

Nekaj podobnega je imel sicer v mislih že socializem. Toda socializem si naivno predstavlja, da družba nekako kot celota izvaja kontrolo nad svojo celotno produkcijo, in pri tem pozablja, da je sodobna družba pač nujno nekako diferencirana in da je kontrola nujno nekje koncentrirana. Tu pa se kajpada pojavi staro vprašanje: *Quis custodiet custodes?* Če vztrajamo na tem, da družba kot celota odstavi oblastnike in prevzame oblast, ta družba kot celota razlasti lastnike produkcijskih sredstev in jih dá v roke delavcem – se nam kajpada ponovno pojavijo stari problemi, samo da v novi obliki. Vprašanje, kdo je v družbi nosilec moči in oblasti, namreč sploh ni najbolj bistveno. Pač pa je bistveno vprašanje, kako ta moč deluje: ali deluje nekontrolirano, ali pa ima tudi svoj *feedback*, se pravi, da ima zunaj sebe svoje regulatorje, usmerjevalce in korektorje. Ne gre torej za ukinitve oblasti, lastnine in strokovnosti, ki so kajpada vse nujno potrebne za delovanje sistema, temveč za kontrolo države s strani državljanov, kontrolo lastnikov s strani delavcev, kontrolo ekspertov s strani klientov in kontrolo terapevtov s strani pacientov. Še posebno pa je v sistemu pomembna moč in kontrola s strani *manjšin* etničnih, verskih, rasnih in drugih – ki preprečuje preveč preprosto, birokratsko reševanje globalnih problemov. Rešitev torej ni v globalističnem socialističnem sistemu, temveč v *mutualizmu*, kakor ga je razumel Proudhon, kjer se deli celote komplementarno dopolnjujejo in korigirajo med seboj in kjer se globalizem dopolnjuje in korigira s partikularizmom.

Čim bolj napreduje človekovo osvajanje narave, čim več različnih področij zajema, tem bolj napreduje tudi *diferenciacija* v družbi sami. Kapaciteta družbenih akterjev je namreč omejena: nihče ne more vedeti, obvladati in delati vsega. Čim bolj pa napreduje diferenciacija, tem bolj napreduje tudi *informatizacija*. Če bi bila družba sestavljena iz samih enakih posameznikov, bi mi za delovanje v družbi zadoščala informacija o enem samem, kateremkoli posamezniku. Te informacije bi bile neomejeno prenosljive na moje stike s katerikoli drugim posameznikom. Čim bolj se družba diferencira, tem več različnih informacij o različnih posameznikih potrebujem za svoje delovanje v njej. Če pa se družba *individualizira*, potrebujem nove, specifične informacije o *slehernem* posamezniku, s katerim pridem v stik.

Informacija pa je seveda neločljiva od *komunikacije*. Neko dejstvo se spremeni v informacijo šele tedaj, ko se komunicira nekemu subjektu. Odnos med dejstvi in informacijami je podoben odnosu med odnosi in učinki, pri čemer lahko primerjamo komunikacijo s procesom učinkovanja. Odnos med deli in celoto je torej v informacijski družbi povsem drugačen kot tam, kjer v družbi dominirajo simboli, moč ali stvari. Deli v tem primeru namreč niso preprosto vključeni v celoto, temveč sestoji celota iz *komunikacijskega omrežja*, ki ga tvorijo informacijski mediji ter informacijski kodi in ki omogoča komunikacijo posameznih informacij. Opravka imamo torej z neko *organsko* celoto, ki temelji na *neposredni* interakciji posameznih delov, kajti informacija sploh ne more obstajati brez komunikacije.

Naslednja temeljna značilnost informacije je njena neločljivost od *subjekta*. Informacija lahko deluje edinole preko človeške zavesti. Zato se v produkciji ne more uporabljati tako kot fizično produkcijsko sredstvo, kjer stoji na eni strani lastnik produkcijskih sredstev, na drugi pa lastnik delovne sile. Informacija je sicer lahko utelešena v fizičnem produkcijskem sredstvu, vendar izhaja njeno neposredno delovanje edinole iz delovne sile same. Čim bolj se družba informatizira, tem manj pogosto si stojita na trgu nasproti lastnik fizičnega produkcijskega sredstva in lastnik gole fizične delovne sile. Tem pogostejše stoji lastniku fizičnega produkcijskega sredstva nasproti lastnik drugega, enakovrednega produkcijskega sredstva – informacij. Izobraževanje kot informatizacija delovne sile postane ena najpomembnejših industrij. Čim bolj napreduje informatizacija proizvodnje, tem pomembnejša postaja na trgu vloga lastnikov informacij – in tem manj pomembna vloga lastnikov fizičnih produkcijskih sredstev. Ker v proizvodnji fizično produkcijsko sredstvo nima več dominantne vloge v pri-

merjavi z delovni silo, odpade tudi temeljni razlog, da njegov lastnik najema delovno silo in sam organizira proizvodnjo. Sedaj je nasprotno lastnik informatizirane delovne sile tisti, ki najema fizična produkcijska sredstva¹ – ali pa stopa v sodobne odnose menjave z drugimi nosilci informatizirane delovne sile.

Spreminjanje delovne sile v intelektualni kapital je očitno tisti ključni dejavnik, ki napoveduje postopni razkroj razredne družbe. »Delavci niso postali kapitalisti s širjenjem lastnine glavnih korporacij, kot bi hotela folklorja, temveč s pridobivanjem znanja in veščin, ki imajo ekonomsko vrednost« (Schultz 1968: 15–6). Pustimo ta trenutek ob strani dejstvo, da izhajajo v sodobni družbi oblike družbene neenakosti vse bolj ravno iz razlik v dostopnosti znanja in da je »človeški kapital« eden osnovnih dejavnikov družbenih privilegijev in izkoriščanja (Makarovič 1984 itd.). Pustimo ob strani, da se gradi v sodobni družbi prav na lastnini informacij popolnoma nov tip razredne družbe, povsem drugačen od kapitalističnega (gl. npr. Banks 1972). Kljub vsemu ostaja dejstvo, da je informacija po svoji naravi predvsem *kvaliteta*, ne pa *kvantiteta* (prim. Teune-Mlinar 1976), da je učinkovita predvsem tedaj, kadar deluje »komplementarno z drugimi informacijami in se z rabo ne prestopa *širi*, ne da bi pri tem zapustila svojega lastnika, tako kot fizični predmet. Zaradi vsega tega je informacijska družba učinkovitejša, če temelji na *kooperaciji* in *kvalitativnih* razlikah med ljudmi – kot pa če temelji na enotnosti, neenakosti in monopolu. Narava informacije je skratka drugačna kot narava fizičnega predmeta, pa tudi drugačna kot narava simbola, in daje zato prednost določenim družbenim strukturam. Podobno lahko rečemo, če si izposodimo primer, ki jo navaja Toševski, da je v »naravi« kocke, da po površini drsi, kot je v naravi krogle, da se po njej kotili. Seveda iz tega še nikakor ne sledi, da je morfologija »usoda«, kot meni naš avtor (Toševski 1988: 12). Očitno pa je, da je pri kocki pogosto smotno, da jo *dvignemo*, če jo hočemo prenesti iz kraja v kraj, medtem ko je pri krogli preprosteje, če jo kar *zakotalimo*. Seveda pa se na tem mestu ne želimo ukvarjati s prerokovanji, kdaj bodo na Zemlji prevladale take družbene strukture, ki ustrezajo naravi informacij; naj zadošča zgotovitve, da imajo take strukture dolgoročno evolutivno prednost.

Pri tem je zanimivo, da temelji naša hipotetična brezrazredna družba, podobno kot predrazredna družba v prvobitni skupnosti, na *spiritualnih* dejavnikih. Kot splošno zakonitost lahko postavimo, da so brezrazredne družbe po svoji naravi *spiritualistične*, medtem ko so razredne družbe *materialistične*. Seveda pa se spiritualizem *informacij*, ki ga srečamo v moderni brezrazredni družbi, razlikuje od spiritualizma *simbolov*, ki smo ga srečali v prvobitni skupnosti. Simbol je namreč *subjektiven*, medtem ko je informacija *objektivna*. Simbol je čustven, informacija je racionalna. Simbol izraža potrebe družbene skupine, informacija se nanaša na obvladanje zunanjega sveta. Simbol združuje ljudi *mehanično*, informacija jih povezuje *organsko*. Moč simbola temelji na dejstvu, da si mnogo ljudi deli *isti* simbol – moč informacije pa temelji nasprotno na njeni *različnosti*. Simbol je tem močnejši, čim več ljudi ga priznava (kot smo videli že zgoraj), informacija pa je nasprotno tem bolj nezanimiva in »neinformativna«, čim bolj se ponavlja.

Podobno kot simbol, rešuje seveda tudi informacija *ekološke* probleme, s katerimi se srečuje človek, vendar spet na povsem drugačen način. Videli smo, kako je simbol »discipliniral« človeške skupine, jih ločil drugo od druge, pripravil njihove člane do medsebojnega sožitja in do identifikacije z določenim teritorijem. Ob dani, omejeni količini naravnih virov, je bilo bistveno predvsem to, da je simbol obvladal človeško *družbo*, pri čemer je bila njegova glavna funkcija njena *samoomejitev* koncentracija znotraj skupine in distinkcija med skupinami. Pri *informaciji* pa gre nasprotno predvsem za obvladovanje *zunanjega sveta*. Informatizacija bi bila nemogoča, če ji ne bi predhodila masovna tehnološka ekspanzija, ki je zajela praktično vse sfere človekovega fizičnega okolja. Toda prav spričo te ekspanzije je postala informatizacija ne samo možna, ampak tudi nujna, kajti tehnološki napredek je treba kontrolirati in obvladati. Materialna produkcija se dopolni in oplemeniti z informacijsko, ki omogoča enako ali celo večjo količino produktov ob manjši porabi snovi ter energij in ob manjši količini

¹ S podobno situacijo se srečamo pogosto v predindustrijski dobi, kjer delovna sila sicer še ni tako visoko informatizirana, vendar so tudi fizična produkcijska sredstva razmeroma preprosta in cenena. V srednjem veku se je denimo pogosto dogajalo, da je obrtnik pri svojem samostojnem delu najprej najel surovine, in nekaj podobnega srečamo tudi v založniškem sistemu.

odpadnih snovi. Po drugi strani pa sedaj ne gre več za koncentracijo ter izolacijo, temveč nasprotno za komunikacijo in koordinacijo procesov. Če se je uveljavila dominacija simbolov v družbi, kjer je bila dominantna prostorska vezanost ter izolacija, nastopa informatizacija v novi obliki družbe, kjer postajajo distance v prostoru in času vse manj pomembne.

SKICA 2: Solidarne in antagonistične oblike integracije v človeški družbi

LJUDJE IN STVARI

ANTAGONIZEM	Mehanski antagonizem , ki temelji na tekmovanju za iste materialne dobrine (primer: industrijska družba)	Organska solidarnost , ki temelji na komplementarnosti informacij (primer: informacijska družba)	SOLIDARNOST
	Organski antagonizem , ki temelji na kvantitativnih razlikah med akterji (primer: predindustrijska razredna družba)	Mehanska solidarnost , ki temelji na identifikaciji s skupnim simbolom (primer: prvobitna skupnost)	

LJUDJE MED SEBOJ

Če rekapituliramo naša izvajanja, si lahko predstavljamo celotno zgodovino človeštva, preteklo, sedanjo in prihodnjo, kot sosledje štirih glavnih družbenih tipov, kot jih prikazuje naša skica 2. Ti tipi se razlikujejo predvsem po mehanizmih družbene integracije. Pri prvem in najstarejšem tipu temelji integracija na mehanski solidarnosti, pri drugem na organskem antagonizmu, pri tretjem na mehanskem antagonizmu in pri četrtem in zadnjem na organski solidarnosti. Po našem mnenju je mogoče na ta način dokaj preprosto pojasniti temeljne procese družbenega razvoja. Pričakujemo pa seveda, da bo bralec upošteval, da gre za najvišji nivo abstrakcije, za pogled iz ptičje perspektive, pri čemer hote abstrahiramo od neštetih podobnosti. Družbeni tipi, o katerih je govor, se nanašajo izključno na *dominantne* družbene strukture in zanemarjajo tudi dejstvo, da srečamo posamezne elemente kateregakoli tipa, pravzaprav v kakršnikoli človeški družbi, pretekli ali prihodnji. Kritika našega modela iz žabje perspektive bi bila skratka nesmiselna.

Še beseda o našem »darwinističnem« pristopu. Seveda ne gre pri tem za nikakršen biologizem; toda tudi *sociologizem* v sociologiji ni nič manj sterilen od biologizma in je predvsem izraz miselne lenobe. Vsekakor si domišljamo, da smo pokazali, da delujejo zakonitosti, ki jih je odkril veliki Darwin, v spremenjeni obliki tudi v človeški družbi. Tudi človeška *duhovnost* ima svoje globoke korenine v biologiji, iz česar pa kajpada ne sledi nič takega, kot so »najvišja oblika materije«, odraz in nadgradnja, ki jih poznamo iz naukov vulgarnega materializma.

LITERATURA:

1. Banks J. A. (1972): *Marx auf dem Prüfstand*. P. List, München.
2. Fox R. (1988): *Rdeča svetilka incesta*. Studia humanitatis, Ljubljana.
3. Hegel G. W. F. (1952): *Phänomenologie des Geistes*. F. Meiner, Hamburg.
4. Lorenz K. (1972): *L'anello di ré Salomone*. Mondadori: Milano.
5. Makarović J. (1983): *Mladi iz preteklosti v prihodnost*. Univerzum, Ljubljana.
6. Makarović J. (1984): *Družbena neenakost, šolanje in talenti*. Obzorja, Maribor.
7. Pfeiffer J. E. (1972): *L'émergence de l'homme*. Denoël, Paris.
8. Pfeiffer J. E. (1977): *The Emergence of Society*. McGraw-Hill, New York.
9. Schultz T. W. (1961): *Investment in human capital*. Blaug M. (ed.), *Economics of Education I*, Penguin Books, Harmondsworth.
10. Teune H.- Mlinar Z. (1978): *The Developmental Logic of Social Systems*. Sage Publications, Beverly Hills.
11. Toševski J. (1988): *Planeta žena. Samozaložba*, Beograd.

Novi lokalizem: implikacije politike okolja

Svet, ki ga opredeljujemo na različne načine, vendar pretežno tako, kot slepec opisuje slona, je postal šibek, a vendarle totalni sistem nekje v šestdesetih letih (Boulding, 1985). Če torej pristanemo na idejo o njegovem razvoju – soodvisnost ekonomij, pretok idej, potovanja ljudi, nove in vedno močnejše institucije – potem ima to globoke posledice na načine, na katere ljudje občujejo med seboj, in na okolje, kar vse zahteva drugačno družbeno ekološko paradigmo od tiste, ki sloni na fizični bližini. Ta razmislek je izhodiščna točka tega članka.

Seznani se bomo z naraščajočim novim lokalizmom v globalni politični ekonomiji in s politiko bližnjih okolij, tistih okolij, v katerih ljudje živijo, proizvajajo ter trošijo in se skozi politične dejavnosti spopadajo z drugimi za lastno ohranitev in izboljšanje položaja. Novi lokalizem omogoča udeležencem, da lastna okolja zapuščajo ali pa jih resnično spreminjajo.

Globalizacijo mnogokrat obravnavamo kot proces zблиževanja različnih ljudi iz preko 160 državnih vdolbinic (kotičkov, niš; ang.: niche), ki so ob koncu šestdesetih let prekrile Zemljo. V tem članku bomo pokazali, kako globalizacija proizvaja možnosti za novi lokalizem – zavarovana bližnja okolja – ne oziraje se na stroške zaradi povečane negotovosti ali zaradi manjše dostopnosti do različnosti (zaključenost). Kar je bilo še nedavno moč pridobiti si izključno s fizično lokacijo, in tako je v večini območij sveta še dandanes, in z neposredno interakcijo z drugimi, je možno sedaj v bogatejših državah doseči z dobro organizacijo v novem lokalizmu – z neposrednim dostopom do polne različnosti globalne politične ekonomije. Takšen pristop omogoča posameznikom, da z onesnaževanjem drugih okolij radikalno omejijo tako posredni kot neposredni pristop drugih do sebe. Torej tudi participativna politika dopušča neko novo obliko segregiranih okolij.

Teoretični okvir takšne ekologije novega lokalizma je razvojni okvir. Mlinar in jaz sva na več mestih opisovala tri teoretične razvojne stopnje, v katerih so dominantni eni od naslednjih družbenih odnosov: 1) *koakcijski sistemi*, sloneči na podobnostih (sezonski saditev in žetev); 2) *izmenjalni sistemi*, zasnovani tako na podobnostih kot razlikah (tržišča in tekmovalja) in 3) *transakcijski sistemi*, sloneči na individualiziranih razlikah in na tokovih dobrin ter idej, z majhnim upoštevanjem fizične lokacije (»informatijska družba«, še vedno spekulativni pojem) (Teune in Mlinar, 1978).

Za ljudi, ki so podvrženi transakcijskim dimenzijam globalne politične ekonomije, so značilne individuacija in slabljenja v vezanostih skupinskim privlačnostim, političnim strankam, nacionalnostim in drugim sodobnim institucijam družbene integracije. So soudeleženci v procesih naraščanja novega niza globalnih norm, človeških pravic, kamor vključujemo življenje v svobodno izbranih družbenih in fizičnih okoljih, potovanja in komunikacijo. Danes prav zares ni čisto jasno, če je država suvereno upravičena, da svoje državljane prisiljuje, naj žive znotraj njenih meja. Razcvet in domišljanje teh človeških pravic v mednarodnem sistemu sta po 1945. letu, še zlasti pa v sedemdesetih letih, sicer rasli eksponentialno, a vendar nekako razpršeno.

Empirično bazo (naših izvajanj) tvorijo šibki signali sprememb, posebno v ZDA. Ti slabotni signali, recimo rast prebivalstva v sedemdesetih letih v nemetropolitanskih območjih v ZDA, najavljajo slutnjo o odvijanju nekakšnih pomembnih sprememb, ki se bodo kmalu pripetile. Obravnavali bomo dvoje pojavov: skorajšnje nasičenost lokalnih elektronskih komunikacij, vključno s kabelsko, ki s pomočjo satelitov omogočajo izbiro iz globalne komunikacije, in razširitev »privatnih« vlad v stanovanjskih združbah in sosedskih organizacijah. Zelo malo nam je znanega o ceni in zanesljivosti lokalnih mrež s štirideset in več kanali, ki jih ljudje že uporabljajo, in nič ne vemo o tem, kakšen je učinek šibko institucionaliziranih privatnih vlad (pokrivajo približno 60% vseh privatnih stanovanj v ZDA, ki predstavljajo

* Avtor prispevka dr. Henry Teune je profesor na Univerzi v Pennsylvaniji. Verzija tega članka je bila predstavljena na Konferenci o omejitvah in možnostih družbene organizacije prostora z ozirom na okolje, potekajoče pod okriljem Raziskovalnega komiteja za družbeno ekologijo Mednarodnega sociološkega združenja (ISA), v Udinah, junija 1989.

približno 60% vseh stanovanj) v primerjavi z visoko institucionaliziranimi mestnimi občinami, mesti, okrožji in posebnimi območji, kjer za lastne potrebe sistematično zbirajo podatke in ki so sama prav tako tradicionalni predmet empiričnih socialno ekoloških raziskav, saj jih raziskave jemljejo kot uradna socialna okolja (Blount, 1989).

Navedli bomo nekaj implikacij, navezanih na tri procese globalnega fizičnega okolja: rast prebivalstva, izraba virov, odpadki. Na kraju bomo ugotovitve prav na kratko predstavili v svetovno politično prizorišče, predvsem zato, da sprostimo problem, ki izvira iz možnosti uprabe supermočne jedrske vojne. Te ugotovitve so seveda mednarodne, območne in globalne. Njihova opredelitev pa je seveda odvisna od tega, kaj se politično dogaja na lokalni ravni. Glede okolja obstajajo interni spori in novi lokalizem je zgolj eden od odgovorov nanje. Brez političnega okvira, ki ga edini lahko prenese na mednarodno raven, bo ekološki odgovor najverjetneje ustvaril nove lokalne vdolbinice (niše) in jih ojačeval zoper »družbeno« in fizično polucijo (Teune, 1988).

Družbena ekologija in industrijske revolucije

Ne glede na različne pojasnitve imajo tehnološke spremembe, ki so nastale od 18. do 20. stoletja – izraba nežive energije, znanstveno utemeljena proizvodnja (pozno 19. stoletje), množicam namenjena potrošniška proizvodnja (od 1920. dalje) – velikanski vpliv na načine medčloveškega občevanja in na odnos do okolja (Chirot, 1987). Posledice so vdor in prepredanje starih vdolbinic (niš) z novimi. Dozorevanje socialne ekologije kot študijskega področja je resnično povezano s procesi industrializacije-urbanizacije, še zlasti pa je osredotočeno na nova naselja, povezana z razvojem političnih skupnosti mest in podeželja, na pogone ekonomske rasti v 19. stoletju in na blagostanje brez primere v 20. stoletju.

Glavne družbene posledice so bile osvobajanje posameznikov od ujetosti rojstnim obelježjem – družini, sorodstvu, včasih rasi, jeziku, religiji – torej od vezi, ki so vse določene z lokacijo. Potreba po delovni sili je priganjala industrijska mesta v privabljanje različnih populacij, kar je za nekatere države pomenilo tudi novačenje ljudi iz drugih predelov sveta. Za prišleke se je predvidevalo gladko privzemanje nove nacionalno državotvorne morale, misleč, da bo že samo privzemanje državljanstva brisalo ekonomske razliknosti med ljudmi in zagotavljalo enakomerno blagostanje, neodvisno od centralnosti ali perifernosti lokacije.

Ob izteku 20. stoletja postaja očitno, da mesta v bogatih predelih sveta niso pogonska sila rasti, da so dežele omagale v naporih, da bi ekonomske in družbene razlike zmanjšale na raven nepomembnosti. »Velika transformacija«, sprožena z različnimi industrializacijami, je privedla do neizmerne sekularne emancipacije od lokacijskih vezi, zapregla je ogromne množice ljudi v produkcijo, pri čemer je distribucija bogastva prepuščena mogočnim državnim ustanovam.

Odziv posameznikov na to novo različnost je privedel ljudi do razredne in družbeno utemeljene prostorske segregacije v getih in regijah, kar dalje podžiga življenjske in poklicne spopade, pri čemer se ljudje na eni strani naslanjajo na prijateljstva, na drugi strani pa na lastne sposobnosti, kombinirajo spretnost in drznost, ki sta potrebni za produkcijo in distribucijo. Vrsta socialno ekoloških raziskav izpričuje prisotnost prostorske segregacije in njene posledice za politične in druge vrste vedenja. Suburbanizacija kot pojav v 50. letih v ZDA je očitno predstavljala množični odgovor segregiranih srednjih slojev na nesprejemljive razlike v večjih mestih.

Pretežni del razlag o koncentraciji in disperziji v fizičnem prostoru lahko zaobjamemo s prvim in drugim »zakonom« o dostopu (Mlinar in Teune, 1972). Prvi zakon pravi, da vsak posameznik ali organizacija želi doseči vsako stvar nemudoma in ob ničelnih stroških. Če fizično prostorska distanca poveča stroške dostopnosti, potem je rešitev v premestitvi v bližino večine stvari, kar privede do koncentracije v prostoru – centralna točka (city) – in večje dostopnosti do zadev, povezanih s produkcijo in potrošnjo. Drugi zakon pa pravi, da vsak, znova imamo v mislih posameznika ali organizacijo, želi nadzorovati dostop drugih do sebe, kar ponovno, ako so stroški dostopa povezani z naraščajočo fizično distanco, pripelje do disperzije.

Prvi in drugi zakon sta striktno v konfliktu, s tem, da ima prvi zakon pred drugim prednost zavoljo tretjega faktorja ali »zakona«, ki ureja minimizacijo negotovosti. Prav nič, kar je prisotno v prostoru v neki časovni točki, ne moremo pričakovati z gotovostjo v drugi časovni točki. Verjetneje je, da bomo na drugi, tretji... primer iste različnosti naleteli v zgoščenem kot pa v redko zasedenem prostoru, na primer na iskani delček stroja. Vsi ti zakoni, ako jih vzamemo skupaj, delujejo tudi v pogojih komunikacijske tehnologije in do neke mere pojasnjujejo decentralizacijo proizvodnje in naprednih industrijskih deželah in v množičnih urbanih koncentracijah, značilnih za revne industrializirane dežele (Teune, 1988).

Transakcijski sistem: proizvodni in potrošni pretoki

Tehnologija vsekakor odreja naravo dostopa in višino njegovih stroškov. Globalna politična ekonomija zagotavlja dostop preko kompleksnih mrež. Cenena, razumljiva, hitra in zanesljiva informacija o tem, kaj je kdaj in kje na razpolago – je njeno bistvo. Danes so poceni odprti kanali kot so recimo sateliti, ki jih uporablja milijone ljudi. Če hoče biti informacija razumljiva, mora biti standardizirana. Da je hitra, mora biti elektronska. Da je zanesljiva, morajo biti kanali ne le trpežni, ampak tudi redundantni – telefon, telex, alternativna zračna sredstva itd.

Naj za primer vzamemo neko majhno podjetje, ki proizvaja posebne barve v industrijskem predelu Filadelfijskega metropolitanskega območja v ZDA, nedaleč stran od glavne ceste in ne predaleč od metropolitanskega centra. Kompanija je najela prostor, ima le pet nameščencev, ki delajo, vsi so opremljeni s telefoni, računalniškimi terminali, faksimile stroji. Sprejemajo naročila za barve, kupujejo kemikalije od vrste dobaviteljev iz celega sveta in jih nato mešajo v Caribbeanu (»tovarni«), nato pa jih prevažajo različne pogodbene družbe. Vse transakcije preko softwarskega paketa vnašajo v računalnik, katerega vsake toliko nadzorujejo računalniški izvedenci in davčni strokovnjaki. Ljudje te kompanije le redkokdaj obišejo tovarniške delavce in zunanje odjemalce. Nekajkrat na leto se en od uslužbencev popelje malo naokrog in preišče možnosti alternativnih ponudnikov ter se poteguje za naročila med novimi uporabniki. Ker je proizvod specializiran, tržišča ne more predstavljati katerokoli mesto, ampak ga tvori le nekaj izbranih družb, ki potrebujejo na korozijo posebnih kemikalij odporne barve. Seveda vsebuje njihov računalniški sistem najnovejše podatke, skrbno urejene v bazi, o vseh izdelkih, narejenih v ZDA. Uslužbenci obiskujejo letna srečanja izdelovalcev barv, pri čemer stalno iščejo kaj novega, naročajo takšne reči preko telefona in jih razvažajo z Zveznim Ekspresom ali preko DHL družbe. Navedimo primer: če so v tovarni potrebna neka posebna znanja, imajo v ta namen sklenjeno trajno pogodbo z družbo v Miamiu, ki jim zagotavlja prihod izkušenega delavca v največ 24 urah. Dosežki v raziskavah in razvoju prihajajo večinoma iz inovacijskih oddelkov soustanoviteljic. Preizkušanje novih izdelkov se odvija po dogovoru v laboratoriju enega od uslužbencev podjetja.

Razvijalci industrijskega parka (industrial park; industrijskega dela proizvodnje) omogočajo delavcem nakup ali najem stanovanj. Zgradili so veliko samopostrežno trgovino, odprto 24 ur dnevno. Večina stanovalcev ima visoke dehodke in opravi večji del posebnih nakupov po katalogih. Glavna razvažanja, ki jih opravljajo Federal Express, United Parcel, US Post Office, potekajo šest dni tedensko. Vsake toliko časa se odpravijo prebivalci naselja v eno ali več nakupovalnih središč, večinoma v specializirane trgovine, od katerih je najpriljubljenejša trgovina z oblačili.

Uslužbenka v podjetju za izdelavo barv zbira izdelke moderne umetnosti. Vsako drugo leto obiše mesta v Evropi in Severni Ameriki, pri čemer je opremljena s podatki, ki si jih je priskrbel v mednarodnem zbirateljskem klubu.

Industrijski park spada pod oblast mestnega okrožja in mestne občine. Stalni prebivalci in podjetja plačujejo davke in prejemajo protiusluge. Park ima lastno osnovnošolsko območje, ki ga nadzoruje izbrano vodstvo. Posebno izobraževanje za prizadete otroke se izvaja v soglasju in pogodbeno s sosednjim večjim šolskim območjem in ga podpira država. Mesto zagotavlja staršem izbiro med dvema visokošolskima ustanovama, od katerih je ena akademska, druga pa bolj usmerjena v izobraževanje študentov, ki se nameravajo po šolanju vključiti v lokalno delovno silo.

Najemniki in lastniki trgovskega prostora izbirajo industrijski svet (industrial council). Ta svet odloča, komu se lahko zaupa, dalje določa pogoje dela (in raven onesnaženosti), prometa, potek trgovinske dostave in režim zaustavljanja.

Svet skupnosti stanovalcev (residents' association board) je uradno prijavljen. Mesečno se odpravi na mestna ali druga odprta srečanja, drugače pa se njegovi člani shajajo tedensko. Ima pristojnost, da predlaga višino obveznosti, ki morajo biti kasneje še potrjene na širših srečanjih stanovalcev. Skupnost se tudi dogovori za dodatno pogodbeno odvažanje smeti – poleg rednega in utečenega komunalnega odvažanja. Razen tega ima sklenjeno pogodbo za redno varnostno službo, saj je precej stanovalcev stalno na poti. Svet ustanavlja tudi posebne rekreacijske komisije, ki čuvajo travnate površine, kopalne bazene, organizirajo tečaje golfa in vodijo zabave. Na razpolago je posebni sklad za obolele in siromašne, ki imajo težave s plačevanjem hipotek in najemnin. Neka druga komisija skrbi za lepoto okolja in se dogovarja o postavitvi umetniških izdelkov.

Industrijski park ima kabelsko TV s 40 kanali, ki si jo delijo prebivalci celotnega okrožja, pri čemer sta dva kanala prihranjena za javni program. Eno od tukajšnjih podjetij opravlja svetovanje za kabelske televizijske družbe in ima tudi na razpolago studijsko opremo ter ustrezne pripomočke, ki se ponavadi uprabljajo pri prenosih srečanj in posebnih dogodkov. Poleg tega ima park še lokalno omrežje (LAN), ki pokriva sedem kvadratnih milj. Med seboj povezuje računalnike, ki jih lahko podjetja najemajo, in radijske oddajnike, ki posredujejo programe, izbrane iz lokalne satelitske postaje.

Privlačnostne skupine tudi oblikujejo enklave znotraj mest. Ustanovitelji jih označijo kot kondominij ali obnovitvena območja in jih priredijo za določen življenjski stil. V starejših stanovanjskih soseskah (older residential areas) v mestih ZDA se razvijajo območja homoseksualnih skupnosti (gay communities), ki od vlade terjajo malo ali pa sploh nič podpore za ureditev šol, parkov in varnostnih zagotovil. Dalje, družinam z dvemi dohodki se zdi bivanje v prenovljenih zgodovinskih območjih zelo privlačno.

Sektorji, ki so zelo navezani na inovacije, in kjer je zaradi nestandardnih informacij potreben neposredni človeški stik, botrujejo nastanku podjetij, ki za različno dolga obdobja omogočajo druženje bistrh ljudi na zaščiteneh krajih – to so opravilne (poslovne, ciljne) privlačnostne skupine (task affinity groups), katerih člani so najverjetneje že prej sodelovali. Gradijo zelo privlačna in močno zaščitena okolja. Čedalje več območij sveta prispeva svoj delež k inovacijskim dejavnostim, vedno bolj narašča število inovacijsko odvisnih sektorjev, zato si bo vse več ljudi pridobivalo izkušnje v takšnih okoljih, ki jim daje pečat poklicno zasnovani lokalizem.

Veliko preoblikovanje, ki je sicer ljudem razrahljalo prvobitne vezi in jih s tem prisililo v soočenje z različnostjo, kar je vplivalo na spremembo njihovih stališč in vrednot, se polagoma umika pred drugačnim preoblikovanjem, takšnim, ki zagotavlja možnost druženja z najljubšimi ljudmi v najljubšem okolju. Za nekatere poklice, kot so zavarovalni agent, izvoznik, svetovalec in podobno, je delovno mesto v resnici že kar kombinacija doma in avtomobila.

Mnogo mestnih središč je še vedno namenjenih osebnim stikom, ki slonijo na nestandardnih informacijah, pri čemer so v veliko pomoč klepet, komaj opazne kretnje in očesni gibi. Med ljudi s takšno komunikacijo štejemo bankirje, advokate, zdravnike, umetnike, modne oblikovalce in izdajatelje. Tudi univerzitetni ljudje se morajo pač zanašati na zgoščeno, ponavljajočo osebno komunikacijo, tako v poučevanju kot raziskovanju, in v ta namen so vrsto let gradili lastne »industrijske parke« – kampuse (campus).

Prej navajana hipotetična zgodnica ni brez tisočev dejanskih odslikav v današnjih ZDA. Toda celo starejše teritorialne lokalno-politične enote imajo danes komunikacijska omrežja novega lokalizma, tako da so procesi nacionalizacije in internacionalizacije informacij v tisku in elektronskih medijih popolnoma spremenili stoletja vladajoče trende skupne simbolnosti (Williams, 1982). V 60. letih prejšnjega stoletja je bila ustanovljena nacionalna časopisna mreža US Associated Press, ki je bila kmalu zatem s kabli povezana z Evropo. V 80. letih je zaradi uvedbe stavnega stroja (linotype machine) postal obsežni dnevni metropolitanski časopis nekaj povsem običajnega. V 20. letih tega stoletja je bil omrežen radio. 1952. leta so bile ZDA povsem ožičene s koaksialnimi kabli za televizijo, a kaj hitro zatem so to napeljavo nadomestili z mikrovalovnimi relejnimi radijskimi postajami (micro-wave broadcast relays) in nato s sateliti. Ko se je znani CBS maček za dnevna poročila, Walter Cronkite, v zgodnjih 80. letih upokojil, je njegova večerna poročila poslušalo 30% vseh poslušalcev. Danes imajo tolikšen delež poročila vseh treh nacionalnih mrež skupaj. Od približno 94% poslušalcev pred nekaj leti imajo omenjene glavne mreže le še 64% in še vedno izgublajo. Glavne in druge mreže kupujejo lokalne kabelske izhode z lokalno zasnovanimi programi. Na večini glavnih televizijskih tržišč oddajajo v zgodnjih večernih urah dnevni blok lokalnih novic, kar je zelo donosno, saj recimo plačujejo prekaljenim napovedovalcem, ki so prave lokalne zvezde, tudi do milijon dolarjev na leto. Lokalni dogodki prevladujejo (Berkowitz, 1989).

Okrog 50% gospodinjstev v ZDA je opremljenih s kabli, v zadnjem času z do 40 kanali, kar bo v bližnji prihodnosti preraslo na 80 kanalov, od česar sta dva kanala po državnem zakonu obvezana predvajati program javnih storitev. Omenili smo že, da na nek sistematični način vemo le malo o programih in vsebinah, ki jih ljudje gledajo. Nekateri kabelski programi so posredovani preko satelita; drugi se kupujejo kot trakovi. K temu dodajmo še LAN-e (Local Area Network), preko katerih se prenašajo novice v kondominije in študentske domove. Interesne skupine kot tudi tuje vlade nudijo prosto oblikovanje programa. Lokalne dražbe in dogodki so temeljito obdelani (narrow-cast).

Očividna dejavnost teh lokalnih komunikacijskih sistemov je ojačitev obstoječih podobnosti lokaliziranih privlačnostnih skupin – jezika, religioznih prepričanj, etnične identitete – in še vsega drugega, kar prija naročnikom ali, v posameznih primerih, kar priteguje lokalne oglaševalce (Sartori, 1989). Ti sistemi prav tako prenašajo obvestila o pripadnosti in nepripadnosti posameznikov omenjenim privlačnostnim skupinam. Lokalnost tako izključuje kot vključuje in ima dostop do globalne politične ekonomije – to je prvi zakon dostopnosti, brez spremljajočih posledic zaradi nezaželenih spopadov – kar je drugi zakon. Ena od redundantno merjenih posledic dolgotrajnega gledanja televizije, imenovana »otopelost« (main-lining, temeljna obloga), je doslej delovala v smeri nacionalnega poenotenja stališč in vrednot. Novi trendi lahko to usmerjenost postavijo na glavo.

Politične posledice za svet kot totalno okolje

Ekološki odgovor na nazadovanje ali poslabšanje ni v prizadevanju za velike politične odločitve, temveč v zapiranju v lastne vdolbinice (niše), pa čeprav gre to na račun rasti in blaginje (Teune, 1988). Tovrstni odzivi so morda možni le v deželah in območjih, kjer so na razpolago fizične in družbeno-prostorske možnosti. Število in pestrost možnosti pa sta v veliki meri odvisna od stroškov – tako je na primer za bogatejše predele sveta kjerkoli značilen velik interval možne nastavitve temperature v individualnih domovih. Učvrstitev družbeno-političnih vdolbinic (niš) je individualno/družinska optimizirana rešitev: minimizira izgube, izvirajoče iz naraščajoče motečega okolja, in se poskuša toliko iztegniti do drugih vdolbinic (niš), kolikor je le mogoče, da bi le utrdila svojo lastno. To ni nič novega.

Izgleda, da so v institucijah demokratične politike najbolj vplivni tiste vrste ljudje, za katere je zelo verjetno, da se bodo že kako znebili deželnega smoga v Los Angelesu ali pa si izbrali neko izolirano mesto (nišo) za bivanje. S temi problemi se lahko kosajo povsem lagodno. Drugi ljudje, ki so sicer izobraženi, a niso vpeti v politične institucije – na primer

šolski učitelji – se ponavadi včlanjujejo v gibanja za čisto okolje, torej delujejo »izven« institucionalizirane politike. Večina ostalih pa se komajda zmeni za politiko, če pa se že, jih razburijo predvsem zadeve okrog dohodka, ne pa one, ki se tičejo okolja.

Dokler se bodo politično vplivni ljudje lahko izolirali in si na ta način ustvarjali in zagotavljali ugodna družbena in fizična okolja, toliko časa bo politični pritisk za urejanje in izboljšanje družbenega in fizičnega okolja le slaboten. Katastrofe lahko razvnamejo neinstitucionalizirane politične reakcije, kar je voda na mlin političnim elitam, ki si želijo uravnati dogajanje s politiko iluzij. Takojšnji politični pritisk zlahka nadomestijo s takšnimi simboličnimi dejanji, kot so pošiljanje vojske ali ustanavljanje posebnih komisij, kar hitro odkrije njihov pravi obraz. Politika procesov ima v nasprotju s politiko institucij le majhen učinek in pogosto se še osramoti s kakšnimi konfliktnimi ukrepi – kot je na primer »zloraba« otrok v ukrepih za načrtovanje rojstev.

Večina dogodkov v fizičnem okolju je, kot smo že omenili, regionalnih, nacionalnih, mednacionalno regionalnih ali globalnih. Tradicionalne lokalne vlade so običajno omejene na nekakšno kontrolo družbenega okolja, na primer na odpadke in hrup. Zrak, voda in onesnaževanje oceanov so izven njihovega dosega. Politični pritiski od spodaj, gibanje zelenih, se bodo zavzemali za lokalne, otipljive rešitve okolja, dočim jih za globalne probleme tako rekoč ne bo.

Novi lokalizem in politična ekonomija globalnega okolja

Potrební pogoj za kolektivno akcijo, vsaj med glavnimi elitami, je nekakšen sporazum o politični ekonomiji, kar pomeni nek sistem prepričanj, v okrilju katerega se bo dalo preračunavati in breztrgovinsko trošiti, kar velja tako za politične ekonomije merkantilizma, kapitalizma kot socializma. Politična ekonomija je zgolj ideološki okvir. Privržencev lokalizma je mnogo, to so na primer udeleženci novega lokalizma, kot smo jih opisali v hipotetičnem primeru, kar vsaj kratkoročno pelje v totalno zanemarjanje širšega okolja. Takšen lokalizem, še zlasti v ZDA, je utrjen z lokalizmom elektronskih medijev in s pojavljanjem »privatnih« oblasti. Lahko resnično ugotovimo, da je rast lokalnih radijskih in TV sporočil izrinila odseve širših dogajanj vseh vrst. Na primer, izmerjeno je bilo, da je v obdobju sedmih tednov bilo poslanih na neko važnejše televizijsko tržišče srednjega zapada preko lokalne mreže več kot 400 kratkih novic, od česar je dobra tretjina obravnavala nesreče, kriminal in naravna opustošenja (Berkowitz, 1989).

Kako bi lahko politiko okolja uresničili še kako drugače kot to počno v gibanju »zelenih«, v glavnem s pridiganjem in simboliko? Kako omehčati lokalne skupnosti, da bodo pričele plačevati svoja doslej brezplačna svobodna gibanja proti letališčem, avtocestam in mestnim središčem, pri čemer smetijo okolico in kvarijo ozračje, ne da bi pri tem prispevale vsaj trohico k finančnemu pokritju stroškov svojega početja?

Na Zapadu je ljudem vzelo mnogo časa, predno so razvili bolj ali manj sprejemljivo politično ekonomijo tržišča, takšno, ki upošteva različne verzije Pareto optimalnosti in ki korakoma priznava družbeno patologijo stalnih cen, monopolov in laži. In čeprav nekateri že odklanjajo politično ekonomijo tržišča kot nepravilno, ta še vedno zagotavlja mnogim deželam in političnim sistemom temeljno ogrodje za dnevno politiko, ki služi tako posameznim kot skupinskim interesom in še vedno skrbi tudi za dobrobit skupnosti.

Kaj naj bi vsebovala katerakoli politična ekonomija okolja (Teune, 1981)? Najprej naj bi artikulirala koncept dobrega in pravičnega okolja. Drugič, opredelila naj bi glavne komponente ali akterje, kot so na primer nacionalne vlade, politične stranke, OZN, njihove aktivnosti in točno opredelila njihove uzakonjene odnose – kdo ima kakšne pravice in obveznosti, kje je možno odlašati, kje pa delovati. Tretjič, vsebovala naj bi večje število napovedi, »zakoni« naj bi bili izkustveni, kot je na primer zakon o ponudbi in povpraševanju, pri čemer naj bi imeli zakoni – recimo o posledicah metanja odpadkov v ocean – neko »resnično« (thruth) vrednost, to pomeni, naj bi bili verjetni. Četrto, po možnosti naj bi bila razumljiva in pojasnljiva za čimveč ljudi. Petič, naj bi akumulirala verodostojne izkušnje, tako, kot je to v 80 letih počela politična ekonomija rastočega tržišča, ki je v prikazih navajala dejstva, oprta na verjetne raziskave.

Tako, kot smo tu opisali politično ekonomijo, je bližje značaju ustave kot pa nekemu zgolj pisnemu dokumentu in instituciji, zato mora pripadati več kot le nekim posebnim razredom ali kasti – kot so na primer ustavni pravniki ali duhovniki. Pravilno razumevanje tega širokega ogrodja kolektivne akcije mora zato vključevati tudi človeške pravice, vendar tako, da se bolj kot na skupine ali nacionalna telesa nanašajo na človeka, o čemer pravkar poteka razprava v Evropski skupnosti. To razumevanje pa mora biti prožno in spremenljivo na legitimen način, vključno s spremembami prepričanj o dobrem okolju. V Ustavi ZDA na primer v prvem amandmanu piše, da naj bi Kongres »ne oblikoval nikakršnih zakonov« o religiji, tisku, govoru ali združevanju. Kongres pa to stori in še bo, pa vendar se vsi strinjajo. Spremembe te vrste ne potrebujejo amandmajev h katerikoli aktom oziroma sploh ne potrebujejo kakšnih aktov. (To je novo študijsko področje v politični znanosti v ZDA, nekateri ga imenujejo ustavna teorija.)

Problem je v tem, da se družboslovje sploh še ni pričelo ukvarjati s koherentno oziroma razumljivo politično ekonomijo okolja, čeprav se večina delujočih v tej znanosti strinja v oceni, da je nekaj takšnega potrebno in zaželeno. V 60. letih so se ekonomisti in politični znanstveniki ukvarjali s problemi javnih dobrin (Olson, 1965). V poštev so jemali starejšo idejo o davčni enakosti – tisti, ki prejemajo storitve, naj zanje plačujejo svoj ustrezen delež – in so jo raztegnili na javne dobrine vseh vrst – muzeje, narodne proslave, prijetno urejene parke – in zatorej tudi na fizično okolje. Ekonomistu Mancurju Olsonu so podelili naziv Asistent Sekretar za zdravje, izobraževanje in blaginjo, da bi izdelal ogrodje za pravično porazdeljevanje javnih dobrin. Ni mu uspelo kaj več kot to, da je opredelil problem in pokazal na probleme »prostih jezdecev«, dočim ni bilo o koherentni politični ekonomiji ne duha ne sluha. Prosti jezdecji še vedno jašejo brez obveznosti.

Politična ekonomija okolja mora najti bližnjico v goščavi ekoloških ugotovitev, vključiti mora večino ljudi na svetu, vsaj postopoma, in mora vsaj na splošno izraziti, kaj pomeni dobro okolje, ne da bi pri tem ogrožala status tistih, ki so že kaj dosegli, na primer podjetnikov, ali marginalcev v globalni ekonomiji, recimo novo industrializiranih dežel. Nobeno še tako pametno in stabilno teoretično ogrodje se ne more meriti s tako preprosto dilemo, kot je »da« ali »ne« za jedrsko silo. Zato je razvijanje politične ekonomije okolja mukotrpna, resna politika, očitno tudi ne preveč zabavna.

Prevedel: Anton Kramberer

MIHA RIBARIČ

Amandmaji k slovenski ustavi

Amandmaji k slovenski ustavi so daleč preseгли samó usklajevanje z zveznimi ustavnimi amandmaji. To pa ni čudno, saj so že v predlogu Predsedstva SR Slovenije za začetek postopka ustavnih sprememb vsebovane zamisli za ustrežnejšo opredelitev vloge republike tako pri urejanju pravic, ki se zagotavljajo z zakonom v skladu z ustavo, vključno z nacionalnimi programi, kot na področju skrbi za ustavnost in zakonitost oziroma pri uresničevanju zakonov v republiki. Pomemben nov element je vgraditev podjetništva v ustavne spremembe in pa političnega pluralizma s svobodo političnega organiziranja in človekom – občanom, kot izhodiščem sistema.

Politična demokracija in podjetništvo zahtevata temu ustrezno državo. V federaciji, kakršna je Jugoslavija, je tako državo mogoče oblikovati samo na podlagi polne nacionalne suverenosti vsake njene članice, vsakega njenega konstitutivnega dela, ki na osnovi svoje samobitnosti zaradi uresničevanja svojih interesov del svojih suverenih pravic prenaša v izvrševanje na zvezne organe. Prenos svojih izvirnih pravic v izvrševanje na federalno raven opravlja vsak konstitutivni del federacije, vsaka republika v dogovoru in soglasju z drugimi konstitutivnimi deli federacije, torej v skupnem interesu vsakega dela posebej in vseh skupaj. Federacija nima torej nobenih izvirnih funkcij in pristojnosti, to je takih, ki ne bi izhajale iz njenih članic. Položaj in vloga federacije je torej izvedena iz njenih članic, kolikor ji te z medsebnim dogovorom, katerega pravni izraz je federalna ustava, poverijo opravljanje določenih nalog v njihovem skupnem interesu. Zato je povsem logično in naravno, da se amandmaji k slovenski ustavi niso mogli omejiti samo na odnose znotraj republike, ampak so nujno morali poseči tudi v ureditev nekaterih ključnih vprašanj, ki opredeljujejo položaj Socialistične republike Slovenije kot državne nacionalne skupnosti, torej tako na znotraj kot na zunaj.

Dan sprejema slovenskih ustavnih amandmajev, 27. septembra 1989, je ustavnopravni izraz politične volje slovenskega naroda in vseh državljanov Slovenije, da so na svoji zemlji sami svoj gospodar. S sprejemom teh amandmajev so pravzaprav razrešena ključna vprašanja ne samo sedanjega ustavnega položaja Slovenije, slovenskega naroda, obeh nacionalnih manjšin, italijanske in madžarske, državljanov Slovenije, vseh ljudi, ki v njej delajo in živijo, ampak so v bistvu dana izhodišča tudi za bodočo novo slovensko in jugoslovansko ustavno ureditev.

I

Pri opredeljevanju Slovenije kot države amandmaji ohranjajo sedanjo opredelitev (v 1. členu), da je Socialistična republika Slovenija država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije. Suverenost pripada slovenskemu narodu in ljudstvu Slovenije, torej vsem državljanom Slovenije, ne glede na njihovo narodno opredeljenost.

Pri razčlembi družbene ureditve Slovenije pa prihaja do pomembnih sprememb in novot. Amandmaji uvajajo občane kot nov subjekt oblasti. Po dosedanjem ustavnem stanju so bili nosilec oblasti delavski razred in vsi delovni ljudje, ne pa tudi občani. Že dosedanje ustavne določbe so bile glede tega protislovne, saj je že do sedaj bil občan ustavna kategorija in konstitutivni dejavnik političnega sistema. V normativnem delu ustave je občan naveden poleg delovnih ljudi kot subjekt izvrševanja funkcij oblasti, sama oblast pa je »rezervirana« za delavski razred in vse delovne ljudi, ne pa tudi občane (prim. npr. 156. člen, 183., 185.,

186. člen ustave SRS). Amandmaji torej uvajajo občane poleg delavskega razreda kot zgodovinske kategorije in delovnih ljudi kot članov asociacij. V normativnem delu slovenske ustave je v poglavju o temeljih družbenopolitičnega sistema opuščen delavski razred kot nosilec oblasti (dosedanji 113. člen). Pač pa je oblast delavskega razreda še vedno ostala v nespremenjenem prvem odstavku 1. člena ustave, kjer je opredeljena SR Slovenija kot država. Amandmaji v vrsti določb (113., 114., 115., 116. in 119. člen) poleg delovnih ljudi navajajo tudi občane kot subjekt oblasti in upravljanja drugih družbenih zadev. Človek kot tak z vsemi pravicami in svoboščinami na podlagi ustavnih amandmajev potemtakem postaja izhodišče celotne družbene ureditve in političnega sistema, vendar ne edino izhodišče. Opravka imamo torej s tipično prehodno ureditvijo. To se izraža med drugim tudi v ohranjenosti trodomni strukturi skupščin v občini in republiki.

Amandmaji spreminjajo tudi funkcijo dela v družbi. Amandmajsko spremenjena in dopolnjena temeljna načela slovenske ustave prevzemajo dosedanje opredelitve o socialistični družbeni ureditvi SR Slovenije s tem, kot rečeno, da le-ta ne temelji samo na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, ampak tudi občanov in z nadaljnjo pomembno spremembo, da delo ljudi kot svobodnih in enakopravnih proizvajalcev in ustvarjalcev ne služi izključno za zadovoljevanje njihovih osebnih in skupnih potreb. Dosedanja ustavna omejitev dela na zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb je v bistvu izraz koncepcije, ki je človekov družbenoekonomski položaj utemeljevala samo na delu, ne pa tudi na lastnini. S tem je povezana nelastninska koncepcija družbene lastnine in pa celoten sistem, zgrajen tudi na tem izhodišču. Tako dopolnjena in spremenjena opredelitev se glasi: »Socialistična družbena ureditev Socialistične republike Slovenije temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter občanov in na odnosih med ljudmi, kot svobodnimi in enakopravnimi proizvajalci in ustvarjalci, ki jim delo služi kot podlaga za zadovoljevanje njihovih potreb.« Pri tej opredelitvi je dodatna misel, da ti odnosi izključujejo vsako obliko sistema izkoriščanja človeka. Skratka, ustavodajalec je čutil potrebo, da izrecno izključi možnost interpretacije, da bi opustitev opredelitve dela kot ekskluzivnega sredstva za zadovoljevanje potreb ljudi pomenila uvajanje možnosti sistema izkoriščanja človeka. Tu velja navesti, da je v temeljnih načelih slovenske ustave opuščena določba, da je človekovo delo edina podlaga za prilaščanje proizvodov družbenega dela in podlaga za upravljanje družbenih sredstev.

Pri tem, ko je amandma (IX) prevzel, spremenil in dopolnil dosedanje opredelitve temeljev družbene ureditve (subjekt oblasti, odnosi med ljudmi, vloga dela), pa je vso to opredelitev razširil še s tem, da družbena ureditev temelji tudi na spoštovanju pravic in svoboščin človeka in državljana, izhajajoč iz zgodovinskega spoznanja, da so vsi ljudje po rojstvu svobodni in enaki v dostojanstvu in pravicah, na političnem pluralizmu in demokraciji ter pluralizmu in enakopravnosti vseh oblik lastnine ter gospodarskega in drugega ustvarjalnega delovanja.

Pravice in svoboščine človeka in občana so imele že v dosedaj veljavni ustavi pomembno mesto, posebno poglavje v temeljnih načelih in v normativnem delu ustave, zagotovljene in urejene so na mnogih mestih – tako v temeljnih načelih kot v normativnem delu. Pravica do dela in zlasti pravica dela in pravica samoupravljanja so kot osrednje vgrajene v celoten sistem. Vendar ni bistvo v tem. Amandmaji pravice in svoboščine človeka in državljana kot take postavljajo med temelje družbene ureditve. Uporaba pojma državljana namesto občana očitno izraža misel, da ima človek kot subjekt v družbi in državi pravice ne samo kot občan v dosedanjem vmesnem ustavnem statusu, ampak kot človek – državljan z neodtujljivimi pravicami in svoboščinami.

II

Amandmaji uvajajo politični pluralizem kot ustavno kategorijo in ga povezujejo z demokracijo kot tako, to je brez socialistične in samoupravne oznake. Politični pluralizem in demokracijo povezujejo s pluralizmom in enakopravnostjo vseh oblik lastnine ter gospodarske in vsakršne druge ustvarjalnosti. Pojem socialistične samoupravne demokracije v veljavnih temeljnih načelih slovenske ustave amandmaji sicer še ohranjajo, pač pa iz sestavnega dela tega pojma opuščajo pojasnilno opredelitev »kot posebno obliko diktature proletariata«.

Amandmaji izražajo spoznanje, da je ne samo izhod iz ekonomske in politične krize

v Jugoslaviji, ampak možnost nadaljnega razvoja na področju ekonomije povezana z uveljavljanjem trga in podjetništva, na področju politike pa z uveljavljanjem političnega pluralizma in demokracije. Uveljavljanje tržne ekonomije ni mogoče brez sprememb v političnem sistemu. In obratno, procesi demokratizacije niso mogoči brez sočasnih sprememb v gospodarski sferi. Ekonomski pluralizem, predvsem različne oblike lastnine in politični pluralizem sta medsebojno nerazdružno povezana.

Opredelitev političnega pluralizma kot ustavne kategorije je neposredno povezana s pravico političnega organiziranja in opredelitvijo človeka kot izhodišča celotne družbene ureditve in političnega sistema.

Že dosedaj je bila tako v zvezni kot v republiški ustavi zajamčena svoboda tiska in drugih oblik javnega obveščanja in javnega izražanja, svoboda združevanja, svoboda govora in javnega nastopanja ter svoboda zborovanja in drugega javnega zbiranja (167. člen ustave SFRJ oz. 209. in 210. člen ustave SRS).

Svoboda zborovanja ter drugega javnega zbiranja je sedaj preoblikovana v pravico do svobodnega in mirnega zborovanja ter drugega javnega zbiranja. S tem je ta določba usklajena z Mednarodnim paktom o državljanskih in političnih pravicah (SFRJ je pakt iz leta 1966 ratificirala 1971. leta – Uradni list SFRJ, št. 7/71).

Pravica združevanja je sedaj izrecno opredeljena tako, da vključuje tudi pravico ustanavljati društva, kar tudi do sedaj ni bilo sporno. Dalje izrecno navaja sindikate. Do sedaj je bil v temeljnih načelih ustave opredeljen le sindikat v edinski obliki. Še posebej je pomembna pravica ustanavljati politične organizacije ali se jim pridruževati (XLV).

Temeljna načela so dopolnjena z določbo, da je zajamčena pravica do svobodnega političnega združevanja. S to opredelitvijo je dopolnjeno temeljno načelo slovenske ustave, da so družbenopolitične in druge družbene organizacije in društva, v katere se delovni ljudje in občani svobodno združujejo, sestavni del socialističnega samoupravnega sistema. Niansa dopolnitve je v tem, da je izrecno zajamčena svoboda političnega in ne družbenopolitičnega združevanja. In dalje, da opredeljevanje vseh oblik združevanja kot sestavnega dela socialističnega samoupravnega sistema ne more pomeniti nobenega omejevanja združevanja na ideološki, politični ali kakšni drugi podlagi, razen če bi bila ta dejavnost v nasprotju z ustavo.

Tudi glede slednjega prinašajo amandmaji pomembno dopolnitev. Spremenjena je določba o prepovedi uporabe pravic in svoboščin v nasprotju z ustavo. Svoboščin in pravic, zajamčenih z ustavo, ne sme nihče uporabljati, da bi nasilno rušil temelje z ustavo določene ureditve in vse druge že v dosedanji ustavi zavarovane vrednote (LIV). Pojem nasilnega rušenja je zamenjal dosedanji nedoločen in sporen pojem spodkopavanja. Poleg tega je odpadla oznaka z ustavo določene ureditve kot »socialistične samoupravne demokratične«.

Temeljna načela so dopolnjena z določbo, da v družbenopolitičnem življenju enakopravno sodelujejo vse organizacije delovnih ljudi in občanov, ki delujejo v skladu z ustavo. V nasprotju z načelom enakopravnosti bi bila ohranitev določb, ki dajejo kateri od organizacij posebej položaj.

V skladu z načelom enakopravnosti vseh organizacij delovnih ljudi in občanov, kar je širši pojem od političnih organizacij, je napravljena vrsta sprememb pri opredelitvi Zveze komunistov. Ustava v temeljnih načelih Zvezi komunistov ne daje več usmerjevalne funkcije. Idejno in politično delo Zveze komunistov ni več ustavno opredeljeno kot usmerjevalno. Zveza komunistov ni več glavni pobudnik in nosilec politične dejavnosti, ampak samo pobudnik in nosilec te dejavnosti. Nima več funkcije varstva družbene ureditve. Ostaja ji sicer enakopravna funkcija pri razvoju socialističnih samoupravnih družbenih odnosov, pri tem pa je kot element razvoja opuščena socialistična revolucija. In naposled, kar je še posebej pomembno, opuščena je ustavna določba, da je Zveza komunistov odgovorna za vso to dejavnost, pri kateri ima po vsem povedanem še reducirano funkcijo.

V skladu z načelom enakopravnosti vseh organizacij delovnih ljudi in občanov je opuščena tudi določba o Zvezi komunistov kot vodilni idejni in politični sili znotraj Socialistične zveze. Pač pa je ostala opredelitev vodilne idejne in politične sile delavskega razreda in vseh delovnih ljudi pri graditvi socializma in pri uresničevanju solidarnosti delovnih ljudi ter bratstva in enotnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, kot ugotovitev zgodovinskega dejstva. Namreč, da je Zveza komunistov pobudnik in organizator narodnoosvobodilnega boja

in socialistične revolucije in zavestni nosilec teženj in interesov delavskega razreda po zakonitosti zgodovinskega razvoja *postala* organizirana vodilna idejna in politična sila. . .

Pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije je opuščena uvodna opredelitev, da v njej delovni ljudje in občani, Zveza komunistov kot vodilna idejna in politična sila, druge družbenopolitične organizacije in vse organizirane socialistične sile uresničujejo politično in akcijsko enotnost socialističnih sil in usmerjajo družbeni razvoj na temeljih oblasti in samouprave delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Namesto te uvodne opredelitve je ostala samo določba, da v Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije delovni ljudje in občani ter njihove organizacije opravljajo dejavnosti, ki so v nadaljevanju navedene. Pri teh dejavnostih so opuščene določbe o dosedanji funkciji Socialistične zveze pri volitvah. Opuščena je dosedanja opredelitev, da v Socialistični zvezi delovni ljudje in občani, Zveza komunistov, druge družbenopolitične organizacije in vse organizirane socialistične sile »določajo skupne programe družbene dejavnosti in skupna družbena merila za volitve delegacij v temeljnih organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih in v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih in za volitve delegatov v skupščine družbenopolitičnih skupnosti; zagotavljajo demokratično predlaganje in določanje kandidatov za člane delegacij v samoupravnih organizacijah in skupnostih, kandidatov za delegate v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, kot tudi kandidatov za samoupravne, javne in druge družbene funkcije v družbenopolitičnih skupnostih; obravnavajo splošna vprašanja kadrovske politike in vzgoje kadrov ter določajo merila za izbiranje kadrov«. Namesto te opredelitve je v novem besedilu poudarek na zagotavljanju enakopravnosti občanov in njihovih organizacij in kandidatov za delegate in druge funkcije in pa na obveščenosti volilcev: v Socialistični zvezi delovni ljudje in občani in njihove organizacije »dajejo pobude in opravljajo dejavnosti v zvezi z volitvami za zagotavljanje enakopravnosti občanov in njihovih organizacij, za enakopravnost vseh predlaganih in določenih kandidatov za delegate in kandidatov za druge državne in javne družbene funkcije ter za obveščenost delovnih ljudi in občanov, ki so pogoj za demokratično izvedbo volitev«.

Socialistična zveza torej nima več ustavnega pooblastila v temeljnih načelih slovenske ustave, da bi v njej določali merila za volitve in da je v njej osrednje mesto, kjer bi potekali kandidacijski postopki za vse družbene funkcije.

Pri predlaganju kandidatov za delegate so vse organizacije enakopravne. Opuščene so določbe, da kandidate za člane delegacij predlagajo in določajo delovni ljudje v Socialistični zvezi delovnega ljudstva in sicer v njenih organizacijah oziroma v organizacijah sindikata. Prav tako je opuščena določba, da kandidacijski postopek izvajajo organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva oziroma organizacije sindikata. Prav tako je opuščena določba o pravici in dolžnosti organizacij Socialistične zveze in sindikata, da v sodelovanju z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami zagotovijo tak demokratičen kandidacijski postopek, ki bo omogočal delovnim ljudem, da pri predlaganju in določanju kandidatov svobodno izrazijo svojo voljo (dosedanji prvi, drugi in tretji odstavek 158. člena ustave SRS). V skladu s spremembami v temeljnih načelih so torej opravljene tudi spremembe v normativnem delu ustave. Pač pa je ostala določba o dolžnosti organizacije Socialistične zveze oziroma sindikata, da s svojo dejavnostjo prispeva, da delegacije in delegati lahko kar najbolj odgovorno opravljajo svoje delo (161. člen).

Sindikati so po novem posebej opredeljeni v temeljnih načelih kot »neodvisne delavske organizacije, ki jih delavci svobodno ustanavljajo in se vanje prostovoljno združujejo, da bi varovali in izboljšali svoj družbeni, ekonomski in socialni položaj, pravice na podlagi dela in iz dela ter iz delovnega razmerja« (IX). Določbe o sindikatih so skladne z Mednarodnim paktom o državljanskih in političnih pravicah in Mednarodnim paktom o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ki jih je ratificirala SFRJ leta 1971 (Uradni list SFRJ, št. 7/71). Sindikati imajo upošteevaje dosedanje, nespremenjene in nove določbe slovenske ustave možnost delovanja kot družbenopolitična, politična in stanovska organizacija.

III

S političnim pluralizmom so povezane spremembe pri ureditvi volitev. Volitve delegatov za vse zore skupščin družbenopolitičnih skupnosti, razen delegacije v Zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ, so neposredne.

Posebej so urejene volitve za družbenopolitični zbor. Slovenski ustavni amandma sicer ohranja dosedanje ustavno določbo o določitvi kandidatov za delegate v družbenopolitični zbor v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva. Pač pa v skladu z načelom političnega pluralizma, pravico do svobodnega političnega združevanja in enakopravnosti vseh organizacij delovnih ljudi in občanov v družbenopolitičnem življenju, amandma omogoča, da organizacije določijo ne samo eno listo kandidatov, kot je bilo to do sedaj in kot je predvideno v zveznem ustavnem amandmaju, ampak lahko določijo več list kandidatov. Poleg tega pa lahko kandidate celo določijo volilci sami. Slovenski amandma celo ne izključuje možnosti, da bi v praksi samo volilci določili kandidate in sploh ne bi bilo na volitvah ene ali več list organizacij. Zvezni amandma določa, da listo kandidatov za delegate v družbenopolitični zbor določijo družbenopolitične organizacije, medtem ko slovenski amandma namesto o družbenopolitičnih organizacijah govori o organizacijah delovnih ljudi in občanov. Po predlogu za izdajo zakona o volitvah v skupščine organizacije delovnih ljudi in občanov skupaj s predstavniki list volilcev (zakon omogoča, da lahko volilci poleg določanja posamičnih kandidatov določijo tudi liste) z dogovorom v okviru SZDL ugotovijo samo sestavo vseh kandidatnih list in določijo tako imenovano zbirno listo. Socialistična zveza skratka po ustavnih določbah in predloženih rešitvah v volilnem zakonu nima več konstitutivne vloge pri končni določitvi vseh kandidatov za družbenopolitični zbor. Konstitutivno vlogo ima, tako kot vsaka druga organizacija, samo glede lastnih kandidatov, ki jih je določila na svoji listi, končno z dogovorom določena lista pa je samo seznam vseh določenih kandidatov, ki gredo na volitve in ima pri tem ustavno predviden dogovor v okviru Socialistične zveze samo evidenčni značaj. Nadaljnja posebnost je v tem, da se po slovenskem amandmaju volitve v Družbenopolitični zbor Skupščine SR Slovenije opravijo po volilnih enotah.

Ob neposrednih volitvah se utemeljeno postavlja vprašanje, kakšen praktičen smisel naj bi imele delegacije ob neposredno izvoljenih stalnih delegatih. Sicer že zvezni ustavni amandma omogoča, da ni potrebno posebej izvoliti delegacije, ampak da lahko opravlja funkcijo delegacije v organizacijah združenega dela delavski svet oziroma neposredno izvoljen organ v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih, kar je stvar statuta. Slovenski ustavni amandma prinaša tukaj pomembno spremembo, namreč, da poleg delavskega sveta v funkciji delegacije določa ustrezen organ upravljanja in ne predpisuje več, da mora biti ta organ neposredno izvoljen. V krajevni skupnosti bi npr. lahko na podlagi te določbe opravljal funkcijo delegacije organ, ki ne bi bil neposredno izvoljen. Tudi, če ne bi v prihodnje posebej izvolili delegacije, ampak bi njeno funkcijo zaupali drugemu organu, pa vseeno ostaja protisloven odnos med delegacijo in delegati. Nespremenjena je namreč ostala ustavna določba, po kateri določa delegacija temeljna stališča za delo delegata v skupščini in da je delegacija dolžna poročati ne samo o svojem delu, ampak tudi o delu delegata v skupščini, temeljni samoupravni organizaciji in skupnosti. Z organizacijskega vidika je navedena določba še dopolnjena s tem, da delegacije samoupravnih organizacij in skupnosti, ki imajo skupnega delegata v zboru skupščine, oblikujejo konferenco delegacij ali drugo obliko povezovanja zaradi oblikovanja skupnih stališč za delo in odločanje tega delegata. Poleg tega ima neposredno izvoljeni delegat pravice in dolžnosti člana delegacije samoupravne organizacije, skupnosti oziroma družbenopolitične organizacije (XXXVI). Iz vsega povedanega sledi, da ima delegat odnos do volilcev, ki so ga izvolili, do delegacije, katere član je in delegat v družbenopolitičnem zboru še posebej do organizacije, na katere listi je bil izvoljen.

IV

Zvezni ustavni amandmaji ne posegajo v strukturo skupščin družbenopolitičnih skupnosti. V vseh skupščinah ostajajo dosedanje zbori. Pač pa slovenski ustavni amandmaji omogočajo spremembo družbenopolitičnega zbora v zbor splošnega političnega predstavništva. Družbenopolitični zbor se po slovenskih amandmajih spreminja v splošno politični zbor ne samo na podlagi novih določb o izvolitvi delegatov v ta zbor, ampak tudi v spremembami njegove pristojnosti. Do sprejema amandmajev k slovenski ustavi je bil družbenopolitični zbor v bistvu pristojen za varstvo sistema, z obveznimi stališči pa je sodeloval tudi pri

odločanju o ključnih vprašanih družbenoekonomskega razvoja. Do sprejema amandmajev družbenopolitični zbor republiške skupščine ni imel splošne pristojnosti za sprejemanje zakonov in drugih aktov skupščine. Po sprejemu amandmajev pa vsi trije skupščinski zbori v republiški skupščini odločajo enakopravno o vseh vprašanih iz pristojnosti skupščine, razen o tistih, o katerih odločata enakopravno samo zbor občin in družbenopolitični zbor ter tistih, o katerih odločajo zbori na skupni seji. Skratka, brez družbenopolitičnega zbora ni mogoče sprejeti v republiški skupščini nobene odločitve. Iz navedenega sledi, da je prav tako splošno pristojni zbor občin. Ureditev družbenopolitičnega zbora občinske skupščine je prepuščena občinskemu statutu.

Spričo povedanega imamo v obstoječi strukturi skupščin v republiki izražena dva koncepta:

1. koncept konstituiranja zbora na podlagi človeka – državljana preko političnih organizacij in volilcev na teritorialni podlagi, to je družbenopolitičnem zboru in

2. dosednji koncept predstavljanja človeka v skupnosti, asociaciji in sicer asociaciji dela v zboru združenega dela in asociaciji prebivanja in zadovoljevanja temeljnih življenjskih potreb v okviru krajevnne skupnosti in občine kot temeljne skupnosti po dosedanjih in še vedno veljavnih ustavnih določbah.

Že s sprejemom zveznih ustavnih amandmajev pa je prišlo do bistvenih sprememb pri podlagah za konstituiranje zbora združenega dela. Živo delo delavcev namreč ni več edina podlaga za upravljanje in prilaščanje rezultatov dela, ampak so poleg tega podlaga tudi vložena sredstva. V organizacijah združenega dela, v katerih so vložena sredstva tudi iz drugih organizacij združenega dela, ne upravljajo več samo delavci, ki v tej organizaciji delajo, ampak skupaj z njimi upravljajo tudi tisti, ki so sredstva vložili v to organizacijo. Delegat iz te organizacije ne predstavlja več celotne upravljalске strukture, ampak samo delavce iz te organizacije na podlagi njihovega tekočega dela, pa tudi vloženi sredstev, na katerih imajo ti upravljalško pravico. Dosedanja ustavna ureditev je izhajala iz tega, da delavec v temeljni organizaciji združenega dela uresničuje svoj temeljni samoupravni družbenoekonomski položaj, tam sprejema vse odločitve o ustvarjenem dohodku in na tej podlagi v sistemu samoupravnega in družbenega planiranja in samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja uveljavlja svoj dominantni položaj v političnem sistemu. Že po zveznih ustavnih amandmajih pa temeljna organizacija združenega dela sploh ni več obligatorna temeljna samoupravna asociacija. Dosedanji ustavni koncept je računal na to, da delegacije samoupravnih organizacij in skupnosti v medsebojnem sodelovanju sporazumno oblikujejo skupne rešitve o vprašanih iz pristojnosti skupščine. Sporazumno oblikovanje skupnih rešitev med tržnimi konkurenti gre kajpada lahko na škodo drugih gospodarskih subjektov na enotnem jugoslovanskem trgu, na škodo potrošnikov in lahko pomeni uveljavljanje parcialnih interesov na škodo družbenih interesov. Ustavni koncept zbora združenega dela očitno ne predvideva, da bi bil to zbor tržnih konkurentov. Delovanje tržne ekonomije in enakopravnost vseh oblik lastnine postavlja pod vprašaj dosedanji ustavni koncept združenega dela, ki temelji na izločitvi konkurence med delavci, pa tudi med gospodarskimi subjekti v dosedanjem ustavnem opredeljevanju družbene lastnine, samoupravnega in družbenega planiranja, samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. Artikulacija političnih interesov v razmerah tržne ekonomije, podjetništva, političnega pluralizma, svobodnega političnega organiziranja, svobodnega ustanavljanja sindikatov in neposrednih volitev odpira vprašanje, ali naj se skupščinski sistem konstituira samo na temelju nespornega izhodišča človeka – državljana, ali poleg tega tudi na temelju položaja človeka kot delavca v raznih skupnostih dela in ustvarjanja oziroma na raznih področjih dejavnosti. Drugače povedano, ali naj politični sistem omogoča pretok socialnoekonomskih interesov človeka kot delavca – ustvarjalca v skupščino – parlament samo preko splošnega političnega predstavnštva ali pa tudi preko predstavnštva interesov ali tako imenovanega funkcionalnega predstavnštva. Pri odločitvi za prvo možnost pride v poštev uveljavljanje interesov preko socialnoekonomskega sveta v republiki s svetovalno funkcijo. Vsekakor so ta vprašanja odprta za novo ustavo.

V amandmajih je vrsta določb, ki jasneje opredeljujejo položaj Socialistične republike Slovenije.

Na prvem mestu je določba o neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve in združitve (X). Gre za jasno opredelitev, ki naj odpravi vsak dvom o tem, da ima slovenski narod v svoji socialistični republiki, ki je v sestavi SFRJ, trajno, celovito in neodtujljivo pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. Ta pravica je že sedaj izrecno navedena v temeljnih načelih tako slovenske kot federalne ustave. Z njeno uvrstitvijo v normativni del slovenske ustave izrecno zavračamo tolmačenja, da je bila ta pravica z združitvijo v Jugoslavijo izkoriščena in konzumirana, to je, uporabljena in porabljena enkrat za vselej. Gre za trajno pravico, ki velja ne glede na to, ali je izrecno v ustavi napisana. To je nadustavna pravica. Po Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah imajo vsi narodi pravico do samoodločbe. »S to pravico si prosto določajo svoj politični status in prosto zagotavljajo svoj ekonomski, socialni in kulturni razvoj.« (1. člen). Odcepitev in združitve je samo en vidik pravice do samoodločbe. Substanca te pravice je v svobodnem določanju političnega statusa ter zagotavljanja ekonomskega, socialnega in kulturnega razvoja. Slednje je zajeto prav v amandmajski opredelitvi, da gre za celovito pravico.

Sestavni del pravice do samoodločbe je amandma o ekonomski suverenosti. V SRS »delovni ljudje in občani svobodno odločajo o svojem delu in rezultatih dela ter prosto razpolagajo z naravnimi bogastvi in naravnimi viri« (XI). Navedeni amandma izraža tudi eno od temeljnih načel veljavne republiške in federalne ustave, da delovni ljudje, narodi in narodnosti odločajo v federaciji po načelu odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za lasten razvoj socialistične skupnosti kot celote. Materialni izraz te odgovornosti za lasten razvoj je pravica razpolaganja z rezultati dela in naravnimi bogastvi. Glede dela in rezultatov dela so bile smiselno enake določbe že dosedaj v vrsti ustavnih določb, npr. v 2., 13., 15. in 16. členu slovenske ustave. Na naravna bogastva se nanašajo npr. določbe v 102. do 104. členu dosedanje slovenske ustave. O razpolaganju z naravnimi bogastvi je bila npr. že sedaj določba v ustavi SR Hrvatske (3. člen). Smiselno enaka določba, kot je v navedenem slovenskem amandmaju, je bila že dosedaj v zveznem zakonu o združenem delu (25. oziroma novelirani 28. člen). Sicer pa imamo v temeljnih načelih zvezne ustave določbe, da se SFRJ zavzema v mednarodnem sodelovanju za suvereno razpolaganje z nacionalnimi naravnimi bogastvi (VII. temeljnih načel). Tudi v Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah in v Mednarodnem paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah je izrecno navedeno, da razpolagajo vsi narodi prosto s svojimi naravnimi bogastvi in naravnimi viri in to prav v povezavi z načelom samoodločbe in njeno vsebino. Po izrecni določbi pakta v nobenem primeru ne smejo biti nekemu narodu vzeta njegova lastna sredstva za življenje. Navedene določbe ratificiranih in objavljenih mednarodnih paktov so bile že do sedaj po federalni ustavi del pravnega sistema v SFRJ in so z opredelitvijo v slovenskih ustavnih amandmajih dobili jasen ustavnopravni izraz in s tem moč predpisa na ustavni ravni.

V ta sklop sodi tudi določba amandmaja, da mora slovenska skupščina pri prevzemanju finančnih obveznosti za federacijo upoštevati materialne možnosti republike in potrebe njene razvoja (LXVI). O materialnih obveznostih republike se je že dosedaj po določbah federalne ustave odločalo na podlagi soglasja republik in pokrajin. V skladu z načelom odgovornosti republike za lasten razvoj in za razvoj Jugoslavije kot celote je samo po sebi razumljivo in nujno, da pri odločitvah o financiranju funkcij federacije in drugih nalog, ki se na podlagi soglasja financirajo v federaciji, subjekt financiranja upošteva že pri določanju predmeta financiranja materialne možnosti in lastne potrebe razvoja. Prav v tem je smisel načela soglasja o vseh aktih federacije z materialno vsebino.

S krepitvijo ustavnega položaja republike je povezana tudi določba, da je v primeru, če organi federacije sprejmejo odločitve v nasprotju z njihovimi v ustavi določenimi prostostmi in s tem posežejo v ustavni položaj in pravice SR Slovenije, slovenska skupščina dolžna sprejeti ukrepe, s katerimi se zagotovi varovanje z ustavo določenega položaja in pravic republike (LXII). Ta določba zavezuje slovensko skupščino, da v okviru veljavnega ustavnega sistema ukrene vse potrebno za zavarovanje ustavno določenega položaja in pravic SRS,

npr. da sproži ustavni spor, da zahteva poseben postopek zaradi zagotovitve enakopravnosti v Zveznem zboru Skupščine SFRJ, da zahteva od Predsedstva SFRJ, naj v okviru svojih ustavno določenih pristojnosti zavzema stališče in podobno. Nikakor pa ta določba ne daje pravne podlage za tolmačenje, da bi lahko Skupščina SRS izven veljavnega pravnega sistema sama ocenjevala, ali bo izvajala zakone in druge akte federalnih organov. V povezavi s to določbo je tudi izrecno zapisana obveznost organov federacije, da na ozemlju SR Slovenije upoštevajo pri poslovanju s pripadniki vseh narodov in narodnosti ustavno pravico enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti (XLVI).

VI

Prostor mi ne dopušča, da bi v tem prispevku obravnaval še vrsto drugih novot, ki jih prinašajo amandmaji k slovenski ustavi. Zato naj le nakažem nekatera področja. Na področju pravic in svoboščin je vrsta novosti zlasti v skladu z že sprejetimi mednarodnimi obveznostmi SFRJ. V sklop pravic in svoboščin sodijo tudi določbe o zadovoljevanju skupnih družbenih potreb v obsegu, ki je nujen za uresničevanje pravic delovnih ljudi in občanov, ki jih določata ustava in zakon oziroma v obsegu, ki je nujen za doseganje drugih temeljnih ciljev družbenega razvoja. S tem naj bi zagotovili enako dostopnost vseh teh pravic delovnim ljudem in občanom in po drugi strani enako obremenitev osebnega dohodka oziroma gospodarskih subjektov in s tem tudi enakopravne pogoje gospodarjenja. Gre za pravice na področju izobraževanja, zdravstva, socialnega varstva sploh in pa za tako imenovane nacionalne programe na področju kulture in znanosti. S tem so odprte možnosti za racionalno organizacijo na področju dosedanjih samoupravnih interesnih skupnosti.

Amandmaji z vrsto določb izražajo koncept tržne ekonomije in podjetništva ter v skladu s tem opredeljujejo vlogo republike kot države tako na področju usmerjanja razvoja, kot možnosti za financiranje določenih razvojnih nalog in pri njeni odgovornosti za zagotavljanje ustanovitve in zakonitosti. Amandmaji tudi krepijo pravice italijanske in madžarske narodnosti.

Tema zase je tudi postopek pred Ustavnim sodiščem Jugoslavije. Navržem naj le misel, da je Zvezni zbor Skupščine SFRJ pred Ustavnim sodiščem Jugoslavije sprožil postopek za oceno skladnosti amandmajev z ustavo SFRJ. Po federalni ustavi pa ni zahtevana skladnost republiške ustave z zvezno ustavo, ampak republiška ustava ne sme biti v nasprotju z zvezno ustavo, kar je pa bistvena vsebinska razlika. Tako o tem kot o novi slovenski in novi federalni ustavi bo še veliko razprav.

Rokopis končan konec novembra 1989

BOŽO REPE

Utrinki iz bližnjega leta 1962 (2)

(nadaljevanje in konec)

Taki zaključki nekaterim v Beogradu niso bili preveč všeč, kar so nekateri slovenski politiki tudi pričakovali. Na seji IK CK ZKJ 3. aprila 1969 je Aleksander Ranković ocenil, da so slovenski zaključki v nasprotju s celotno smerjo zvezne seje, da dajejo vtis tihega nestrinjanja, ki ima svoje korenine tudi v razumevanjih, kot so prišla do izraza že prej, npr. na januarski seji CK ZKS, da se Slovenija zapira v svoj krog in postavlja v vlogo nekakšnega branitelja sistema družbenega upravljanja. Tudi Tito je menil, da so zaključki presplošni, da vse postavljajo na materialno bazo in da izražajo usmeritev nasprotno liniji ZKJ. Marinko in Leskošek sta sicer ugovarjala; menila sta, da je bila večina razpravljalcev proti nacionalizmu in samokritična ter da v Sloveniji ni dezintegracijskih teženj, vendar se je kritiki pridružil tudi Kardelj (ki je očitno ocenil, da mu drugega ne preostane) in menil, da v Sloveniji bodisi niso videli v čem je problem, bodisi so se mu izognili. Borbe ni več, občutek nevarnosti pa se je izgubil, prav tako kot kritični odnos do tendenc domnevne obrambe pravic Slovenije in Slovencev. Kardelj je slovenskemu vodstvu očital tudi praktikizem in psevdokratizem v smislu »mi hočemo naprej, oni vlečejo nazaj«, da ni borbe za vodilno vlogo partije, pa tudi to, da v Sloveniji ni nobene marksistične revije.⁵⁵ (Posledica tega je bila ustanovitev Teorije in prakse – op. B. R.). Sklep s seje (ki je sicer obravnavala poročila s sej republikanskih izvršnih komitejev) je bil, da se bosta sestala sekretariata obeh izvršnih komitejev, kjer naj bi stvari razčistili.

Kako je potekal sestanek⁵⁶ in kakšno je bilo razpoloženje v slovenskem taboru, je v zelo življenjskem opisu (ki ga je napisal takoj po dogajanju) prikazal Stane Kavčič. Tako on kot drugi člani sekretariata so bili pripravljeni vztrajati, tudi za ceno odhoda iz politike. Še pred sejo jih je na hodniku izvršnega sveta, kjer je bil sestanek, srečal Kardelj, ki je bil zelo zaskrbljen (Kavčič je ocenjeval, da je bil eden od prvih ciljev zagovornikov centralizma odstraniti Kardelja, obenem pa tudi, da bi brez njihovega zaledja moral plačati račun in pobrati šila in kopita); sugeriral jim je, naj rešujejo kar se da rešiti, obenem pa jim očital, da so ga po nepotrebnem potunkali v kašo.

Sestanek, na katerem so bili od članov sekretariata CK ZKJ poleg Kardelja še Tito, Ranković in Gošnjak, je začel Tito »z zelo življenjskim, tovariškim in razumevačim tonom«,⁵⁷ ki je kazal na to, da se želi pogovoriti, ne pa disciplinsko obračunavati. Izrazil je vtis, da se je v Sloveniji razpasel nacionalizem in celo tendence po odcepitvi in da zelo zapostavljajo vlogo ZK. (Kavčič je ocenjeval, da je bil Tito precej enostransko informiran o nekaterih dogodkih, da ni imel popolnega in objektivnega pregleda nad stvarnim stanjem v Jugoslaviji, kar je posledica črnih udbovskih in drugih poročil). Obenem je Tito poudaril, da razume razpoloženje v Sloveniji zaradi nerešenih gospodarskih problemov, zlasti v zvezi s sistemom delitve in racionalnejšega gospodarjenja in obljubil, da se bo za rešitev teh vprašanj sam zavzel.

Slovenski predstavniki so mu v razpravi »uspeji precej dokazati, da le ni v Sloveniji vse

⁵⁵ Zapisnik seje IK CK ZKJ in poročila z razširjenih sej republik, 3. 4. 1962 ZA CK ZKJ, III/89.

⁵⁶ Zapisnik v arhivu CK ZKJ ni ohranjen.

⁵⁷ Stane Kavčič: Spopad, Teleks, 7. 1. 1988, št. 1, str. 20.

tako črno, kot bi izgledalo na osnovi nekaterih poročil«, in da so »na področju samoupravljanja, gospodarstva in razvoja socialističnih odnosov kljub nekaterim napakam in deformacijam dosegli očiten napredek, ki se kaže tudi v splošnem razpoloženju množic; njihov vtis pa je bil, da so »s tem razgovorom, s svojim nastopom in odporom dali dokajšen prispevek tisti družbenopolitični koncepciji, ki je dobila svojo ponovno potrditev v novi ustavi.«⁵⁸

Z današnje distance te ocene brez dvoma zvenijo pretirano optimistično, tako kar se tiče ustave, kot Kavčičeve ocene, da je »resna nevarnost, da se izdatno vrnemo nazaj z vsemi nedoglednimi posledicami, bila s tem tedaj odstranjena.«⁵⁹ Brez dvoma pa so bile izraz velikega olajšanja, ki je bilo – glede na to, da je bila Jugoslavija v tem času zelo blizu (upamo si trditi da najbližje kot v kateremkoli obdobju od leta 1948 do tedaj) variantni obliki realnega socializma po vzhodnoevropskem receptu, razumljivo.

Od tod tudi Kavčičeva ocena, da je Slovenija – če kdaj – takrat »kot najbolj napredna republika dala svojo podporo naprednim konceptom in dala svoj prispevek taki izgradnji socializma, kot je proklamiran v našem programu« in da so »zastavili ideološko in politično ofenzivo na sistem neposredne demokracije in družbenega in delavskega samoupravljanja, katero so v začetku leta 1962 sprožila nekatera objektivno zaostrena in zavozljana družbena protislovja in tudi vsi tisti subjektivni faktorji, ki niso mogli, hoteli ali želeli razumeti položaj, v katerem smo bili, in prihodnosti, kakršna se je pred nami odpirala.«⁶⁰

Na protislovnost tedanjih razmer kaže mešanje optimizma in črnoglednosti, saj je obenem zapisal, da kljub temu, da spomladanski državni udar ni uspel, obstaja latentna nevarnost »in zato toliko večja, ker so lahko Rusi takoj zraven, če že niso! – samo nadaljnji razvoj lahko prinese definitivno zmago – sedaj smo zopet v ofenzivi – birokratizem je v nokdaunu ni pa nokautiran.«⁶¹ V ta sklop Kavčičevih razmišljanj sodi tudi mnenje o Titovem govoru maja v Splitu (po nekaterih pričevanjih naj bi se Tito odločil zanj intuitivno, brez poprejšnjega posvetovanja z drugimi člani sekretariata oz. izvršnega komiteja – op. B. R.), ki ga je označil za »zelo nevarnega«, vendar, da je »pokazal, da je dorasel položaju – kljub vsemu je krenil naprej in ne nazaj.«⁶²

Seveda pa so take ocene ostale v skrbno zaklenjenih predalih. V resnici je slovenski izvršni komite svoj »confiteor« (če uporabimo Kavčičev izraz) izmolil do konca. Na seji 19. aprila 1962, je – po Marinkovem poročilu, da se je sekretariat IK CK ZKS v celoti strinjal s kritiko IK CK ZKJ in da jo je tudi sprejel; in ocenil, da se »ostra kritika nacionalističnih pojavov (s seje IK CK ZKS 29. marca – op. B. R.)... v naših zaključkih ni izražala v tej smeri, kot je bila podana«, ⁶³ sklepe spremenil.

V spremenjenem dokumentu je poudaril demokratični centralizem (»odločno in brez-kompromisno je treba nastopiti proti vsakršni kršitvi discipline pri izvajanju enotne linije Zveze komunistov Jugoslavije ter sklepov in stališč centralnega komiteja in nižjih vodstev ZKS«); in v kar nekaj točkah borbo proti domnevemu nacionalizmu (»z vso politično ostrino se je treba boriti v našem družbenopolitičnem in gospodarskem življenju, zlasti pa v vrstah ZK proti malomeščanskemu liberalizmu, proti pojavom nacionalizma, partikularizma, lokalizma, egoizma, proti vsemu, kar razbija idejno enotnost ZK... Izvršni komite CK ZKS opozarja vse člane, organizacije in vodstva ZKS na nujnost boja proti tistim posameznikom, ki z nacionalističnimi ekscesi rušijo enotnost, kršijo družbeno disciplino in zavirajo nadaljnji razvoj naše skupnosti in sistem socialistične demokracije... Izvršni komite CK ZKS obvezuje članstvo za odločen boj proti nacionalističnemu »frazarjenju posameznikov, ki govorijo, da je relativna razvitost Slovenije zgolj plod truda in naših nacionalnih sposobnosti, pri tem pa ne vidijo, da je tudi rezultat zgodovinskega razvoja ter podcenjujejo in napačno prikazujejo razvoj, ki ga doživljamo v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov.«⁶⁴

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prav tam, str. 21.

⁶² Prav tam.

⁶³ Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, ki je bila 19. aprila 1962, str. 1, 2, ZA CK ZKS, seje IK CK ZKS, III/15.

⁶⁴ Prav tam, str. 38–43.

Iz sklepov ni izostala tudi kritika negativnih pojavov v gospodarstvu po vzoru zveznih sklepov, čeprav so v drugem delu besedila, ki je zadeval Slovenijo, nekatere ugotovitve s prejšnje seje ostale.

Preden pogledamo, kakšne posledice je povzročil v jugoslovanskem političnem prostoru obravnavani zakulisni boj, se za trenutek spustimo v bazo, ki naj bi sprejete sklepe uresničevala. Slovenski izvršni komite je razpravo o sklepih IK CK ZKJ, pa tudi o svojih, skrbno pripravil. Na vsako občinsko sejo je moral oditi vsaj en član IK oz. CK (od tistih, ki so sodelovali na seji). »Predelavo in izvajanje pisma IK CK ZKJ« so že v aprilu opravili občinski komiteji, 13 republiških aktivov (vodilni člani CK), 29 okrajnih aktivov (vodilni člani OK), 168 občinskih aktivov ZK, garnizijski komiteji in razni drugi aktivni, poverjenišтва, tovarniški komiteji, osnovne organizacije.⁶⁵

V izvršnem komiteju so ocenjevali, da so bile razprave ostre, kritične, samokritične, konstruktivne, principialne, da se je pokazala popolna enotnost s pismom, da je pripravljenost na izvajanje stališč (le redki naj bi izražali dvom v učinkovitost pisma). Sklepi, ki so pismo konkretizirali, naj bi bili obsežni in naj bi dajali orientacijo za delovanje komunistov. Še najslabše so bile po oceni izvršnega komiteja teritorialne organizacije, kjer so bile »razprave slabše, splošne, deloma obrnjene navzven, nekaj kritikastrskih izpadov in neargumentiranih kritik vodilnih tovarišev, predvsem v mestnih organizacijah z malomeščansko mentaliteto članov.«⁶⁶

Posledice ukrepanja na temelju pisma so bile odložene gradnje administrativnih objektov in zadrževanje problematičnih gradenj, rebalansi proračunov, ukrepi za izboljšanje delovanja aparatov, reševanje proizvodnih problemov (povečevanje izvoza, zmanjševanje proizvodnih stroškov, zmanjševanje reprezentančnih stroškov, zmanjševanje delovnih mest, zlasti v upravi (pri vsem tem je šlo kajpada bolj za sklepe oz. »proučevanje možnosti«, kot pa za dejansko izvajanje – op. B. R.)), ipd.

Kakšne dejanske posledice je imel kampanjski pritisk z vrha med ljudmi, ki razen redkih izjem bistva konflikta v vodstvu niso poznali, kažejo zbrane številke o kadrovskih menjavah in »negativnih izpadih«. Analitiki v CK ZKS so ugotovili, da je bilo v teritorialnih organizacijah skupaj 1093 negativnih izpadov, v gospodarstvu 1754, v ostalih organizacijah in aktivih pa 547.⁶⁷ Za ilustracijo, kaj so pod »negativnimi izpadi«, »destruktivnimi nastopi«, »breznačelnimi« diskusijami v vodstvu ZKS pojmovali, navedimo nekaj primerov. Med take pojave je sodilo stališče, da, če bi neki okrajni ljudski odbor tiste osebnih avtomobile, ki jih je poceni prodal nekaterim funkcionarjem, prodal po tržnih cenah, bi lahko zvišali plače prosvetnim delavcem. Sem so sodile tudi ocene »da riba smrdi pri glavi«, pa kritika vodilnih tovarišev, ki imajo razkošne vile in vikende v turističnih krajih (med njimi so omenjali Borisa Kraigherja in Staneta Kavčiča ter nekatere člane tedanjega izvršnega sveta), mnenje, da so borci zapostavljeni ipd.

Kampanja je zajela vsa področja življenja, najbolj pa gospodarstvo. Zlasti so po osnovnih organizacijah kritizirali nabave avtomobilov (poceni prodaje službenih avtomobilov posameznikom), gradnje hiš, visoke dohodke poleg plač (premije, kilometrine, bankete, darila), malverzacije s stanovanji, prikrivanje razponov v osebnih dohodkih ipd. Veliko kritik, zlasti na račun poslovanja, je bilo upravičenih, vendar so le izjemoma posegale v bistvo problema – to je neustrezen sistem (zaradi katerega je bilo treba npr. za odprtje gradbišča v tujini potovati v Beograd po soglasja več kot stokrat), pač pa so se omejevale na posledice (težek položaj posameznih panog, napačna gospodarska usmeritev, nerentabilnost, draga in neekonomična organiziranost dela, investiranje ne glede na potrebe in možnosti). Veliko je bilo tudi medsebojnih obračunavanj na račun starih zamer. Skratka, boj za prevlado v vrhu, konflikt med zagovorniki »preizkušenega modela« na eni, ter reformatorji, ki so želeli samoupradni socializem prilagoditi zahodnemu (tržnemu) gospodarskemu modelu na drugi strani, je zaradi nerazpoznavnosti bistva konflikta ostal v okviru »klasične« socrealistične čistke, ki je v Sloveniji imela za posledico zamenjavo dvainštiridesetih vodilnih ljudi (pet v upravi in sedemintrideset v gospodarstvu) ter še nadaljnjih dvaintrideset »v postopku«, partijsko kaz-

⁶⁵ Predelava in izvajanje pisma IK CK ZKJ, seje IK CK ZKS III/15 ZA CK ZKS.

⁶⁶ Prav tam, str. 4.

⁶⁷ Osnovne organizacije in negativni izpadi, prav tam.

novanih dvesto osem (petinsedemdeset izključenih) in trinsedemdeset v postopku, dvajset sodno preganjanih in enega v zaporu.⁶⁸

K intenzivnosti kampanje je veliko prispeval že omenjeni govor Tita 6. maja 1962 v Splitu potem, ko je odprl gradbišče za hidrocentralo v Omišu. Pred 150.000 ljudmi je za težave v državi obtožil subjektivne dejavnike (objektivni naj bi bili v glavnem premagani), zlasti napake pri delu vodilnih ljudi. Kritiziral je mnenja, da zaradi decentralizacije in demokracije komunisti nimajo ne pravice in ne dolžnosti, da odgovarjajo za notranji razvoj države. Poglavitno slabost je videl v nebudnosti komunistov, ki so »nekako izgubili iz rok svojo vodilno vlogo.«⁶⁹ Kritiziral je pretirano investiranje, napake v planiranju in delitvi sredstev, bančni sistem, razpore v plačah, razsipanje deviznih sredstev, potovanja v tujino, podkupovanje vodilnih ljudi, naraščanje cen, visoke marže, lokalno zaprtost, slabosti v zunanji trgovini in kmetijstvu, poslovanje dela direktorjev, pojave nacionalizma in šovinizma; vse, kar je bilo predmet obravnave na seji IK CK ZKJ in potem kampanje na terenu. Obljubil je spremembo zakonodaje, ki naj bi te anomalije odpravila.

Kaj je Staneta Kavčiča (če se vrnemo k njegovi drobni, a ne nepomembni opombi) navdalo z optimizmom, ni popolnoma jasno. Tudi tam, kjer je (sicer slikovito) govoril o demokraciji in političnem sistemu, ni nobenih znamenj, da se je odločil v prid reformni usmeritvi. (»Ne morem seveda govoriti proti demokraciji, toda demokracija se mora vendarle razvijati nekako manj cikcakasto, kot se je razvijala pri nas. Sicer je tako, da je enemu demokracija bog, drugemu pa vrag. Zato je to treba spraviti v sklad, tako, da bo demokracija enaka za vsakogar«).⁷⁰ Določeno zagotovilo je sicer dajala njegova izjava, da »moramo ustvarjati svojo zgodovino, svojo jugoslovansko socialistično zgodovino, enotni tudi v prihodnje, ne da bi posegali v nacionalne pravice posameznih republik, da goje svoje tradicije, ne na škodo, temveč v interesu celotne skupnosti, zaradi medsebojnega dopolnjevanja.«⁷¹

Toda že Titovo priznanje, da je bilo delo z načrtom nove ustave zaradi kočljivosti treba odložiti do jeseni kaže, da se jeziček na tehtnici še ni premaknil v nobeno smer, kar pa je ob tedanjem razmerju sil šlo v korist partijskih konservativcev. Na to poleg razprav o ustavi opozarjajo tudi drugi dogodki in letu 1962.

III

Utesnjenost političnih razmer, ki se iz povedanega dajo razbrati, gotovo ni predstavljala ugodnega okvira za ustavne razprave. Na oblikovanje nove ustave (1963) pa je poleg zaostrovanja političnih razmer in razdrojenosti pri iskanju izhoda iz krize v precejšnji meri vplivala tudi prepričanost v vsemočnost (samoupravnega) političnega sistema, ki naj bi nadomestil nekatere »vmesne« stopnje odločanja oz. organiziranosti, zlasti državnost republik in avtonomijo pokrajin kot najbolj izrazitih atributov narodne suverenosti. Neke vrste »totalno« (vertikalno in horizontalno) samoupravljanje, organizirano od komune do federacije, zasnovano na socialistični »zajednici« in oblasti delavskega razreda, naj bi bilo zagotovilo za demokracijo in upoštevanje vseh človekovih pravic, vključno z narodnimi. Obrambni mehanizem posameznih narodov, ki ga je predstavljala državnost republik in avtonomnost pokrajin, naj bi torej zasenčil nekaj splošnojugoslovanski socialistični politični sistem.

Protislovje med »splošno« decentralizacijo (npr. državnega aparata) in federalizmom pa je opazno že veliko prej, saj je ustavni zakon iz leta 1953 federativni element z ukinitvijo zbora narodov kot samostojnega skupščinskega zbora (inkorporacijo skupine poslancev s posebnimi pravicami, »če je to potrebno« v zvezni zbor) bistveno oslabil. Ustavna določila seveda niso mogla zaustaviti rasti dejanskega vpliva posameznih federalnih enot v Beogradu, so ga pa občutno ovirala, tako da bi moralo biti v bolj demokratični atmosferi, kot pa je bila v začetku šestdesetih let, to protislovje odpravljeno. Dejansko je, kot je znano, ustava iz leta 1963 pri uveljavljanju pravic narodov in narodnih manjšin (ki postanejo »narodnosti«) storila celo korak nazaj, saj je obe (resda sedaj medsebojno izenačeni) avtonomni pokrajini opredelila zgolj kot družbenopolitični skupnosti, republikam pa celo dala možnost, da na območjih

⁶⁸ Prav tam, konkretni ukrepi v zvezi z izvajanjem pisma (18. maja 1962).

⁶⁹ Omogočiti moramo normalen in pravilnejši razvoj v naši izgradnji, Delavska enotnost 19. maj 1962, str. 202.

⁷⁰ Prav tam, str. 205.

⁷¹ Prav tam, str. 206.

s posebno nacionalno sestavo ali »z drugimi posebnostmi« same ustanovljajo avtonomne pokrajine.

Čeprav je bila prvotna zasnova ustave (zahtevo po spremembi je postavil Kardelj na kongresu SZDL aprila 1960, javne priprave pa so se začele dobro leto kasneje) »zelo radikalna«, je kasnejši razvoj dogodkov »neizbežno narekoval nekatere kompromise, odstopanja in polovične rešitve. V tem pogledu so objektivna situacija v Jugoslaviji, ki je bila tedaj še zelo heterogena, kakor tudi nekatera zastarela subjektivna pojmovanja, napravila svoje. Kompromisi so bili neizbežni. Poleg tega je bila težava tudi v tem, da so si politični ljudje morali pri izdelavi besedila pomagati s strokovnjaki, to se pravi s pravniki, ti pa so se praviloma zelo težko osvobodili svojih juridičnih državotvornih pogledov v zvezi s tem problemom... Poleg tega so bila tu še nekatera druga vprašanja, glede katerih je bilo popolnoma jasno, da še ni dozorel čas, da bi jih uredili drugače. Tu mislim na planiranje, na položaj notranje uprave in vojske, zunanjo politiko in odnose med federacijo in republikami.«⁷²

Iz drugega dela citata (prvega bomo še nekoliko pokomentirali) je jasno, kako ozki so bili okviri za ustavno razpravo in zakaj so v osnutek prišla zgolj »načela o delavskem in družbenem samoupravljanju, dohodku, nagrajevanju po delu, komunalnem sistemu, osnovah političnega sistema«. Vse to »je bilo že tedaj v praksi tako živo postavljeno in je prestalo svoj prvi izpit, da je bilo glede tega v novi ustavi nemogoče karkoli slepomišiti.«⁷³

Politična kombinatorika, h kateri je svoje doprinesel tudi »spomladanski udar 1962«, je močno vplivala na oblikovanje republiških ustav, ki bi po internem dogovoru v vrhu morale biti prirejane kopija zvezne. Čeprav so bile ambicije slovenske ustavne komisije večje in so izhajale iz tega, »da so republike osnova vsedržavne suverenosti in osnovnih načel družbene ureditve«⁷⁴ pa sta, kot je temu elegantno rekel Kavčič, »trezen razum in pravi občutek za trenutno situacijo... morala zmagati nad čustvi in nad pogledom v bodočnost.«⁷⁵ (Politiki so ta kompleks v naslednjih letih v korekcijah te ustave in pisanju nove obilno nadoknadili in vrstni red citirane Kavčičeve ugotovitve krepko obrnili v prid utopičnega »pogleda v bodočnost« – op. B. R.). Ker se je politika (po Kavčičevi interpretaciji) iz oblikovanja ustave umaknila, so pravniki ustvarili »čisto situacijo«, to je, degradirali so pomen položaja republik, oz. republikam odrekli osnovne suverene in državotvorne pravice. »Nejasna situacija«, ki se je zavzemala za prepletanje kompetenc federacije, republike in družbenega samoupravljanja, je bila tako zapostavljena. Ker pa je bil osnutek slovenske ustave kljub hudim časom vendarle preveč podrejen centralizatorski vlogi federacije, so se politiki skupaj s pravniki lotili popravljanja, vendar naj bi tudi v teh razpravah nekateri pravniki (dr. Maks Šnuderl), še vedno zagovarjali »... nekatera stališča, ki so zlasti mene osebno zelo spominjala na nekdanjo ureditev stare Jugoslavije in na take rekvizite, ki so govorili o troedinem narodu, o bogu in kralju.«⁷⁶ Po teh popravkih je Kavčič kritiko pravnikov omilil oz. diferenciral in nekatere tudi pohvalil, vendar osnutek ni bil kaj dosti boljši (ali pa se je ocena političnih razmer spremenila), tak, da jim je celo vedno previdni Kardelj očital, da niso bili ravno revolucionarni.

Kavčičeve ocene tedanjih razmer in osebnih izkušenj pri pisanju ustave so brez dvoma tehtne (s precejšnjo rezervo do ocen »krivde« pravnikov, ki očitno kaže »oprati« politike), vendar je treba reči, da vsi in povsod le niso ponižno sklanjali glave pred vnaprej določenim konceptom.

Tako je npr. dr. Leon Geršković v tem času (ob sklicevanju na prednačrt zvezne ustave in Kardeljevo obrazložitev) kritiziral dr. Maksa Šnuderla in dr. Radomira Lukića zaradi negiranja suverenosti in državnosti republik, dr. Jovana Đorđevića pa zaradi zaobhajanja problema narodne suverenosti in zanikanja pojma državne (republiške) suverenosti oz. njene zamenjave s »suverenostjo delovnih ljudi«. Njegovo zavzemanje za narodne pravice in državnost republik ter obsojanje tendenc, da bi se nacionalnost kot element skupnosti zamenjala z »jugoslovansko nacijo«, je šlo celo tako daleč, da je tedaj uveljavljen način sprejema-

⁷² Stane Kavčič: Spopad (II.), Teleks, 21. 1. 1988, št. 3, str. 17.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam, str. 18.

nja ustave (najprej zvezna, nato republiške) celo izenačil z obratno potjo. Čeprav se mu je prvi način zdel praktičnejši, ker se tako »najprej skupaj ugotovijo principi družbene ureditve«, pa bi se po njegovem ti principi lahko »ugotovili tudi z usklajevanjem republiških ustav.«⁷⁷ Uveljavljeni princip pa kljub temu ne bi smel imeti za posledico (ki jo je potem dejansko imel – op. B. R.), »da se republiške ustave sprejemajo samo formalno in da nimajo pomena za konkretne odnose.«⁷⁸

Seveda te primerjave lahko služijo zgolj za ilustracijo, kritična analiza celotne ustavne razprave bi terjala posebno študijo z analizo dela zvezne in republiških ustavnih komisij, posvetov in strokovnih polemik ter vsega drugega, kar k temu pač spada. Gerškovića smo citirali predvsem zato, da bi pokazali, kako je bila možnost držnejšega pristopa kljub vsemu bolj odprta, kot jo prikazuje Kavčič. To pa nas ne navaja k sklepanju, da tedanji slovenski politiki (vključno s Kardeljem) zanj niso imeli dovolj poguma. Bolj verjetno je, da se jim je zdelo pomembnejše doseči politično prevlado (kar je pomenilo predvsem prepričati Tita) v jugoslovanskem vrhu, pisanje (spreminjanje) ustave, ki je tako ali tako veljala bolj deklarativno (vsekakor pa manj kot npr. odločitve izvršnega komiteja CK ZKJ oz. Tita), pa je bilo v jugoslovanski praksi moč doseči tako rekoč kadarkoli.

Tito pa je še vedno nihal. 23. julija 1962 je na četrtem plenumu CK ZKJ v zaključni besedi govoril o »nepravilnem pojmovanju decentralizacije«, ki je po njegovem ne more biti »v ekonomiki v nobeni deželi«, v samoupravljanju je videl »kvas jugoslovanskega gibanja«, zavzel pa se je tudi za širitev tovarn (rafinerij, železarn), ker naj bi majhna podjetja ne mogla uspešno nastopati na zunanjem tržišču. To je letelo predvsem na težnje, da vsaka republika zagotovi čimveč sredstev iz proračuna, ne glede na to, ali so investicije smotne ali ne. Izvozno perspektivo je videl v sodelovanju z deželami v razvoju (čeprav naj bi navezovali stike tudi z zahodnimi podjetji, še posebej pa naj bi si prizadevali za kooperacijo s socialističnimi deželami). Obenem je Tito čutil potrebo, da se brani pred kritikami zaradi dajanja kreditov: »Ko smo potovali v Afriko in Azijo, smo nekaterim deželam obljubljali in dajali investicijske kredite v znesku več milijonov dolarjev. Opazil sem, da je bilo zaradi tega godrnjanje. Govorili so, kako da lahko drugim dajemo kredite, ko pa še sami nimamo dovolj. Če pa ne damo, bomo imeli manj. Dajanje kreditov je naša perspektiva, če se želimo industrializirati, tem prej, če smo se že danes zadušili v mnogih stvareh in nimamo ventila v tujini.«⁷⁹

Kljub podpori velikim investicijam v nerazvitih delih države (železarnam v Skopju in Črni gori) pa je Tito kot izkušen politik velike apetite po centraliziranih investicijskih sredstvih, ki so šla predvsem na račun razvitejših delov države, skušal brzdati in vsaj malo upoštevati tudi interese druge strani: »Ne moremo zdaj zahtevati, naj Slovenci ostanejo tam, kjer so bili leta 1941, dokler se vse republike ne dvignejo na ta nivo, ampak moramo tudi njim omogočiti, da še bolj napredujejo, če hočemo, da imamo od njih večjo korist. Več ko bo imela Slovenija, več bo lahko dajala tudi drugim.«⁸⁰

Očitna ideološka zaostritev je opazna v Titovi kritiki kulturnega življenja (o čemer so razne ideološke komisije v tem letu večkrat razpravljale, na plenumu pa Petar Stambolić kot tedanji partijski ideolog, kjer je po njegovem liberalizem šel predaleč: »Seveda nočemo soliti pameti književnikom in jim določati, kaj morajo pisati, nikomur pa ne bomo dovolili, da bi pisal nesmisel ter karikiriral in iznakaževal naše družbeno življenje. Ne bomo dovolili, da bi kdo sejal razdor, nacionalno nestrpnost in šovinizem, kar se včasih dogaja tako v našem šolstvu kakor na drugih področjih družbenega življenja.«⁸¹

Plenum, podobno kot marčna seja IK CK ZKJ, zaradi prevelikih razlik, molka ali preprošnih razprav, konkretnih sklepov ni mogel sprejeti, zato je Tito predlagal, naj zaključki vsaj pokažejo, »kaj želimo in kaj hočemo doseči v naši deželi, kakšen naj bo naš prihodnji

⁷⁷ Dr. Leon Gerškovič: O republiški ustavnosti, Naša stvarnost št. 2, februar 1963, str. 127–137.

⁷⁸ Prav tam, str. 132.

⁷⁹ Josip Broz Tito: Celovita jugoslovanska integracija mora temeljiti na proizvajalcih, Delavska enotnost (Pogovori 62), 4. avgust 1962, str. 331–337.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Prav tam.

gospodarski razvoj, kaj moramo storiti, da se bo naša dežela in njeni narodi razvijali tako, kakor sami želimo, in da bomo napredovali čim hitreje.«⁸²

Ob razcepu med iskanjem – niti ne več optimalne, pač pa vsaj zadovoljljive – rešitve, ki naj bi premostila konflikt med integralnim jugoslovanstvom in zahtevami po večji samostojnosti posameznih federalnih enot, je Tito v drugi polovici leta 1962 začel še bolj poudarjati tisto, kar naj bi bilo vsem skupno, to je socializem. Vsi jugoslovanski narodi bi po njegovem morali delovati v tej smeri, »v smeri graditve socializma, v smeri graditve pravih socialističnih odnosov.«⁸³ Temu bi morala služiti tudi kultura (od tod ideološka ofenziva, ki smo jo omenili). Pisateljska tematika bi morala biti splošnojugoslovanska, kulturno življenje nasploh pa na takih temeljih, da bo »čedalje bolj vodilo h krepitvi naše socialistične skupnosti«, saj, kot je dejal Tito, »ustvarjamo splošno jugoslovansko socialistično kulturo«.⁸⁴

To pretirano zatekanje k odrešilni skupni socialistični točki pa se ni zaustavilo pri kritiki »negativnih« pojavov v kulturi, pisanju »delavske« oz. »samoupravne« ustave in napovedovanju, da bo razredni interes delavcev poskrbel za integracijske procese v jugoslovanskem gospodarstvu (če se mu že politični interesi posameznih republik upirajo), pač pa je jugoslovansko politično barko zapeljal tudi v nevarne blokovske politične vode, iz katerih se je v še ne tako davnih informbirojevskih časih le stežka izmotala.

Že v času beogradske konference neuvršenih septembra 1961 je Tito v govoru izrazil nenavadno razumevanje za sovjetske jedrske poskuse (čeprav so prav na dan odprtja srečanja v Sovjetski zvezi izvedli jedrske eksplozije), medtem ko je Jugoslavija podobne poskuse na Zahodu obsojala. Okrepljeni partijski in državni stiki so se odražali tudi v izmenjavi delegacij. Tako je sovjetska delegacija pod vodstvom predsednika Prezidijskega vrhovnega sovjeta ZSSR Leonida Brežnjeva konec septembra in v začetku oktobra 1962 v Jugoslaviji preživela deset dni, jugoslovanska delegacija pa je bila pod vodstvom Josipa Broza-Tita v Sovjetski zvezi decembra sedemnajst dni. Čeprav je bil obisk »zaseben«, pa to za pogovore na vrhu očitno ni veljalo, saj so bili v javnosti zelo propagirani in ocenjeni kot izčrpani in pomembni, poudarjena je bila precejšnja enakost v pogledih na meddržavne in mednarodne odnose, Tito pa je v Moskvi celo izrekel (sicer kasneje zelo »izpiljeno« opozorilo) »da ni dvoma o tem, na čigavi strani bomo v primeru vojne.«⁸⁵

Med »uvrščene« ocene iz tega časa sodi po mnenju Popovića tudi ostra Titova ocena (izrečena med obiskom v Alžiriji) Zahoda kot »agresivnega imperialista« – brez omembe vzhodnega bloka. To približevanje Sovjetski zvezi na škodo odnosov z Zahodom (pred katerim je svaril tudi tedanji ambasador v Moskvi Veljko Mićunović) je imelo tudi notranje-politično dimenzijo. Kazalo se je na različne načine, med drugim s kritiko zunanje politike sekretariata za zunanje zadeve, ki ga je vodil Koča Popović (ta je krepitev zlasti partijskih vezi s SZ v imenu socializma kot skupnega cilja imel za oddaljevanje od neuvršenosti). Sekretariat so obtoževali, da se bavi s »kombinatoriko« (tudi Tito je sprejel tako oceno) in da ne gre v korak z »novo klimo« odnosov z Moskvo. »Sipovska usmeritev« in »pragmatizem« diplomacije naj bi po teh ocenah odstopala od partijske linije.⁸⁶

Višek te »partijske« usmeritve na področju mednarodnih odnosov je predstavljal sestanek v CK ZKJ, ki ga je vodil Aleksandar Ranković, na katerega je bil Popović sicer povabljen, vendar brez predhodnega posvetovanja, čeprav je (prav tako brez njegove vednosti) imel uvodno besedo njegov pomočnik Dušan Kveder. Po Popovićevem pričevanju je bil sestanek organiziran zato, da bi njega postavili na zatožno klop, ali vsaj omejili njegov vpliv, obtoževali pa so ga, da skorajda zapušča neuvršenost, kot jo vidi in razlaga vodstvo partije.

Čeprav navedeni podatki temeljijo zgolj na spominskih zapisih Koče Popovića, pa v glavnem verjetno držijo, kar ne nazadnje potrjuje širši politični kontekst, ki smo ga obravnavali. Pričevanje podkrepljuje tudi spraševalec Nenadović s podatkom (ki ga posredno – z ohranjen-

⁸² Prav tam.

⁸³ Josip Broz-Tito: Ustvarjamo splošno jugoslovansko socialistično kulturo (zaključne besede na skupnem zasedanju zvezne skupščine in zveznega odbora SZDL o predodstnutku ustave), Delavska enotnost (Pogovori 62), 20. oktober 1962, str. 424–426.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Aleksandar Nenadović: Razgovori Kočom, Globus, Zagreb, 1989, str. 134.

⁸⁶ Prav tam, str. 25.

nim spremnim dopisom – potrjuje tudi vir iz ZA CK ZKS), da je vodstvo ZKJ po obisku v Sovjetski zvezi razpravljalo o rezultatih »krajšega oddiha« in sprejelo zaključke, namenjene partijskim forumom po vsej državi, v katerih se med drugim zahteva »isterivanje antisovjetizma iz glava naših kadrova«.⁸⁷

Navidezno »status quo« oz. »remi« stanje, kakršno je v jugoslovanskem vrhu zavladalo po konfliktu v letu 1962, je šlo v resnici v korist zagovornikom »trde« variante socializma. Nihanje med Rankovićem in Kardeljem (če stvari personificiramo in močno poenostavimo) naj bi se po mnenju Dušana Bilandžića že v naslednjih mesecih nagnilo v prid slednjega, vendar je, kot vemo, do obračuna z Rankovićem prišlo šele štiri leta pozneje. Kardelj naj bi svoj koncept reform razložil že prej, leta 1965 (ob navzočnosti Rankovića), in zanj dobil podporo. Reforme naj bi onemogočile odločanje ozkega kroga ljudi (»nas deset tukaj«), preprečile na eni strani težnje po centralizaciji, ki naj bi jih podpirali v BiH, Črni gori in Makedoniji iz želje po čim večji pomoči federacije, na drugi strani želje po čim večji samostojnosti v Sloveniji in Hrvaški, in na tretji hegemonistični liniji v Srbiji. To naj bi omogočilo miren razvoj Jugoslavije po odhodu voditeljev revolucije.⁸⁸

Če izhajamo iz predpostavke, da je ta Bilandžićev podatek točen in pustimo ob strani, koliko so na Rankovićev odhod vplivale tudi zamere zaradi (resničnega ali domnevnega) prisluškovanja Titu, je treba ugotoviti, da se kljub (morebitni) verbalni opredelitvi ta koncept ni nikoli v celoti uresničil. Ponesrečen poskus gospodarske reforme je sicer zamenjala reforma federacije konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, ki pa jo je bilo treba »plačati« s porazom liberalizma in ponovno zaostreno partijsko kontrolo vseh področij družbenega življenja. Sočasne korenite spremembe političnega sistema, odnosov v federaciji in same partije, ki bi v prvi vrsti terjala odpoved političnemu monopolu, tedanje vodstvo ni bilo zmožno izvesti. Tedanja dilema ZKJ je zato v dobršni meri tudi današnja dilema. Vendar z določeno razliko, ki jo je kriza izostrila: prihodnost mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji je vedno manj odvisna (zgolj) od nje in njenih (danes javnih in tudi »v živo« prenašanih) konfliktov.

⁸⁷ Prav tam, str. 27. Nenadović, ki je tedaj opravljal funkcijo pomočnika glavnega urednika Politike, je dokument bral skupaj z urednikom Danilom Purićem v CK ZK Srbije, dal pa jima ga je Dragoslav Marković.

⁸⁸ Neavtoriziran magnetogram s seminarja za učitelje 5. in 6. decembra 1985 v Mariboru, predavanje dr. Dušana Bilandžića.

MANCA KOŠIR

Za uveljavitev specifičnosti študija novinarstva

Reforma študija na FSPN je gotovo potrebna; želijo si jo tako študenti kot jo hočemo pedagogi. Zato velja takoj na začetku pohvaliti tiste, ki so naredili prvi korak, da bi se naše skupne želje uresničile. Spodbuden je duh, ki preveva naše reformatorje. Ta je v skladu z univerzitetno, akademsko zavestjo, saj v prizadevanjih za zmanjšanje števila predmetov in dvig kakovosti izobraževalnega procesa nasprotuje dosednji logiki »usmerjenega izobraževanja«, ki je iz visokošolskih ustanov skoraj uspela narediti boljše srednje šole, iz teh pa ponesrečeno mešanico, ki ni sposobna pripraviti dijaka za nadaljni študij na univerzi niti ne zmore kandidatov naučiti poklica, za katerega so se odločili.

Kljub pozitivni naravnosti spreminjevalcev študija na FSPN pa mi pogled v osnutek predmetnika prenovljenega študijskega programa (z dne 13. 9. 1989) zbuja dvom, da bodo reformatorji enako uspešni pri preoblikovanju vseh smeri. Zdi se mi, da bi lahko zapadli v podobne težave, kot so pred njimi goreči aktivisti usmerjenega izobraževanja. Ti so hoteli dilemo ali učiti za poklic ali izobraževati za nadaljni študij preseči tako, da so naredili *oboje hkrati*. Posledica: dobili nismo ne prvega ne drugega, ampak nekaj tretjega, za kar je že popolnoma jasno, da se je (to tretje) sprevrglo v pravo katastrofo, ki jo močno občutimo tudi na univerzi. Namesto da bi že v prvem letniku zastavili študij na visokošolski ravni, moramo najprej popravljati grehe usmerjenega srednješolskega izobraževanja in nižati raven svojih zahtev.

Sestava prenovljenega študijskega programa kaže na to, da naši reformatorji niso *sistematično razdelali difference med različnimi vrstami znanj in vednosti* (kljub temu, da imamo prav na naši fakulteti izborna teoretika sociologije znanja!), zato snujejo *enako* shemo za preveč *raznovidna* znanja. Tako želijo po enaki shemi izobraževati za, denimo, sociologa-znanstvenika, ki bo pravzaprav študiral šest let, kot tudi za poklic novinarja, ki naj bi ga študent pridobil po končanem štiriletнем študiju. Zdi se mi, da po predlaganem programu ne bomo usposobili študentov novinarstva za opravljanje poklica, marveč jih bomo izobrazili za *komunikologe-analitičke*, kar pa je nekaj drugega, kot izpisuje naslov fakultete, v katerem eksplicite stoji za *novinarstvo*.

Komunikologija je pomembna disciplina in upam si reči, da raziskovalci naše fakultete kvalitetno oblikujejo njeno vsebino. »Ljubljanska komunikološka šola« ni ugledna le v jugoslovanskih okvirih, marveč ji je uspel preboj na svetovno komunikološko sceno. Potemtakem imamo kader, ki je sposoben izobraževati kakovostne komunikologe. In to naj tudi počne – toda ne pod novinarskim naslovom. Naj gredo študirati komunikologijo tisti, ki jih to zanima, in ki so se zavestno odločili za znanstveno pot. Ni pa pošteno vsako leto vpisovati nad sto študentov, ki hočejo pridobiti novinarska znanja in védenja, v program, ki takega študija ne omogoča. Take manipulacije z vpisanimi si pač ne smemo privoščiti!

Predlagam, da na naši fakulteti izobražujemo za oboje: za komunikologa-analitička, ki bo znanstvenik in raziskovalec, ter za *komunikatorja*, ki bo opravljal novinarski poklic, skrbel za stike z javnostjo, oglaševal in reklamiral. Komunikolog naj se izobražuje podobno kot sociolog; za oba je ustrezna predlagana shema študija, ki pripravlja osnovo za znanstveno raziskovalno delo in vodi k magistrskemu in doktorskemu naslovu.

Študijski program za komunikatorja po moji sodbi v dosedanjih načrtih ni ustrezen.

Predlagam drugačen koncept in drugačen katalog znanj. Oboje ponujam na tem mestu v obrisih, ki pa so dovolj razvidni za oblikovanje profila komunikator, in kažejo na to, da se zavzemam za poklicno udejstvovanje in ne za znanstvenoraziskovalno delo.

Preden zapišem svojo vizijo študija novinarstva, naj najprej odgovorim tistim (nekaj jih je tudi na naši fakulteti), ki sprašujejo, ali je študij novinarstva sploh potreben.

V svetu in pri nas se tudi danes sliši glas, da se novinarja ne da »narediti« na fakulteti. Za opravljanje tega poklica da je odločilna praksa, zato je edina relevantna šola novinarska redakcija. Po dvajsetletnem opravljanju novinarskega dela (od tega polovico v svojstvu redno zaposlene novinarke), dokončanem študiju novinarstva in desetletje trajajočem usposabljanju novinarjev na fakulteti pa tudi v drugih izobraževalnih oblikah, trdim, da je študij novinarstva *nujen*. Ne mislim, da se tega poklica ne da priučiti v redakcijah. Poznam nekaj izbornih novinarjev na Slovenskem, še več pa v tujini, ki nikoli niso študirali novinarstva, nekateri sploh niso nič doštudirali, pa visoko presegajo naše diplomante. Toda menim, da je bila njihova pot težja, napornejša, kot je redno šolanje na visokošolski ravni. Samo izjemno talentiran in prizadeven novinar se bo v uredniški naglici in ob površni obravnavi svojih »mentorjev« usposobil za opravljanje najodgovornejšega novinarskega in uredniškega dela. Manj napora, manj energije je potrebno, da se študent izobrazí do iste ravni, saj ga usmerjajo izobraženi pedagogi, ki jim je to glavno opravilo, ne pa nebodigatreba nadlega, kar je pogosto v profesionalnih redakcijah. Študent ima na voljo ustrezno literaturo, v seminarjih se nauči artikulirati svoja spoznanja, uri logično mišljenje, se uči teoretsko reflektirati in tematizirati, pri praktičnem usposabljanju pa je pod skrbnim vodstvom za tako delo usposobljenih ljudi. Ni mu treba po samotni in mukotrpni stezi avtodiktatov, temveč se lahko sistematično izobražuje in hodi po zanj pripravljeni poti ob pomoči kompetentnih strokovnjakov. Če ne bi bilo fakultetno izobraževanje, smotno za enega najodgovornejših poklicev »posebnega družbenega pomena«, kar je novinarstvo, ne bi bilo potrebno niti pravnikom, ne ekonomistom, ne ...

Kadar poslušam pripombe nekaterih fakultetno neizobraženih novinarjev, češ, »mi prihajamo s ceste, naša univerza je bila praksa,« se zavedam, da do različnega mnenja o izobraževanju novinarjev med nami prihaja zato, ker so moji novinarski standardi veliko višji kot so njihovi. Ne razumem pa kolegov s fakultete, da ne uvidijo, kako pomembno, celo usodno (za oblikovanje javnega mnenja, politične kulture in zavesti sploh, kakor tudi za konkretna ravnanja) je dobro opravljanje novinarskega dela, kako zahtevno je to delo, kako odgovorno in kako občutljivo, da zanj pravzaprav nobena šola ni dovolj dobra, tudi najboljša fakulteta ne. Morda jim bo konkretna katastrofalna situacija, v kateri se danes nahajamo, odprla oči, da se bodo vprašali, kakšne novinarje in urednike imamo in zakaj so ti takšni. Da je edini vzrok »medijske vojne« spopad dveh političnih opcij je preenostaven odgovor. Res je, da se prek medijev spopadajo politiki in njihove politike, toda res je, da ti spopadi ne bi bili taki, če bi bili tisti, ki so »politično orodje«, sporočevalci druge vrste. Temeljita splošna izobrazba, širina duha, predvsem pa sposobnost kritičnega mišljenja z *lastno glavo*, kar vse naj bi fakulteta naučila diplomante novinarstva, preprečujejo spreminjanje novinarja iz funkcije intelektualno samostojnega mislečega bitja v politično orodje, kakršno v teh časih tako učinkovito spoznavamo.

Novinar mora obvladati dvoje različnih vrst znanj in vednosti: poznati mora *predmet* svojega sporočila, se pravi, KAJ bo sporočil, in vedeti mora, imeti znanja, ki ga usposobijo v *načinu* sporočanja, KAKO bo svoj KAJ povedal. Menim, da bi morala fakulteta za novinarstvo usposabljaati predvsem za KAKO sporočati, za KAJ pa so po mojem kompetentne vse visokošolske ustanove. Potemtakem si študij novinarstva/komunikatorstva zamišljam kot neke vrste B študij, ki poteka hkrati ob A študiju vsa štiri leta. Kot A študij naj bi kandidati za novinarski poklic vpisovali zgodovino, književnost, jezike, pravo, ekonomijo ... pa seveda sociologijo, politične vede, informatiko, obramboslovje in komunikologijo. Zaželeno bi bilo, da bi posamezni študenti vpisali pod A tudi medicino, fiziko, matematiko, biologijo, astronomijo itd., nekateri pa bi se morda odločili za hkratni študij na umetniški akademiji in na novinarskem oddelku naše fakultete.

Katalog znanj in vedenj za profil komunikatorja naj bi obsegal nekaj svežnjev. Ne bom jih podrobneje opredeljevala, navedem naj le njihove bistvene enote.

I. *Komunikacijski sveženj*. Ta naj bi obsegal predmete kot so: teorija množičnega komuniciranja, psihologija komuniciranja (množičnega in intersubjektivnega, tudi neverbalno komuniciranje naj bi bilo zajeto), teorija novinarskega sporočanja, zgodovina množičnih občil z zgodovino novinarstva.

II. *Veščine*. Študenti naj bi se učili retorike, stikov z javnostjo (public relations), oglaševanja in reklamiranja, zbiranja, izbiranja informacij in oblikovanja novinarskih sporočil za tisk, radio in televizijo.

III. *Izkustveno pridobivanje vednosti (praksa)*. V tem svežnju bi si študenti s konkretnim praktičnim delom pridobivali vedenja za opravljanje komunikatorskega poklica. Urejevali in pisali bi za časopis, za radio in televizijo, sestavljali reklamna sporočila in oglase, pripravljali tiskovne konference in gojili druge stike z javnostjo itd. Del izkustvenega pridobivanja vednosti bi potekal na fakulteti, ki naj bi v ta namen redno izdajala časopis in najrazličnejše druge pisno gradivo, imela svoj radijski in televizijski studio. Hkrati bi vaje potekale po posameznih uredništvih v različnih časopisnih hišah, na radiu in televiziji.

IV. *Sveženj raziskovalnih prijemov*. Ta bi študente usposabljal za raziskovalno delo, za iskanje informacij, za odpiranje virov informacij, za opravljanje anket javnega mnenja, za uporabo intervjuja kot delovne metode. Menim namreč, da raziskovalno novinarstvo na Slovenskem ne more zaživeti tudi zato, ker novinarji ne poznajo dovolj raziskovalnih pristopov, tehnik in metod, ki bi jim omogočile uspešno »odkrivanje prikritega«, kar je bistvo raziskovalnega novinarstva.

V. *Etika in pravo*. Študenti, ki bodo opravljali javno delo, se morajo seznaniti z osnovami etike in prava, poznati kodeks novinarske etike, ustavne pravice in zakonske omejitve svobode javne besede.

VI. *Družboslovni sveženj*. V njem naj bi bili predmeti kot so zgodovina, antropologija, sociologija, psihologija, ekonomija, filozofija.

VII. *Jezikovni sveženj*. Slovenski jezik je glavno orodje novinarjev in drugih komunikatorjev, zato mu mora biti posvečena posebna skrb. Študenti naj bi se učili jezik s stilistiko in s književnostjo. Hkrati bi morali študirati še najmanj dva tuja jezika, popestrjena s književnostjo.

Kaj iz navedenih svežnjev bi študenti morali vpisovati v svoj indeks, bi bilo odvisno od njihovega A študija. Če bi tega vpisali na naši fakulteti ali na ustreznih oddelkih filozofske fakultete, jim ne bi bilo potrebno vpisovati predmetov iz družboslovnega svežnja. Če bi bili vpisani na književnost oziroma jezike, ne bi poslušali jezikovnega svežnja.

Za izpeljavo študija, ki bi študentu podelil naziv novinarja oziroma komunikatorja, bi seveda potrebovali okrepljen novinarski oddelek. Takoj bi morali zaposliti še najmanj dva delavca, enega učitelja in enega asistenta. Pridobiti bi morali tudi mlade raziskovalce, ki bi začeli s študijem stikov z javnostjo in oglaševanja, hkrati pa med že zaposlenimi najti človeka, ki bi teoretsko in praktično gojil retoriko in čim prej napisal zanjo učbenik. Novinarska katedra bi morala imeti svojo tajnico, ki bi pomagala vzpostavljati in vzdrževati številne stike s komunikacijskimi organizacijami, s katerimi bi se morala fakulteta še tesneje povezati in vanje prenesti del svojega rednega učnega procesa. Škoda je tistih redkih novinarskih pedagogov, ki jih imamo, da ti izgubljajo čas z dvigovanjem telefonov in s čisto organizacijskimi posli.

Novinarska katedra, kakopak okrepljena, bi morala postati osrednja slovenska strokovna ustanova za področje množičnega komuniciranja. To pomeni, da bi morala tudi svetovati, organizirati različne seminarje, redno izdajati strokovno literaturo, sistematično gojiti raziskovanje zgodovine slovenskega novinarstva in njegovih današnjih sporočanijskih oblik ter jezika. V slovenskem množično komunikacijskem prostoru bi morala postati tudi moralna inštanca, ki bi skrbela za visoko raven javnega komuniciranja in spoštovanje njegove etike. Vsaj četrtletno bi morala izdajati svojo strokovno publikacijo, v kateri bi strokovno in drugo zainteresirano javnost seznanjala s svojimi raziskavami, predstavljala relevantno literaturo, kritično ocenjevala delo slovenskih množičnih občil in njegovih programov, podeljevala svoje nagrade za najboljše dosežke na svojem področju, predstavljala razvoj stroke po svetu, objavljala razgovore s tujimi strokovnjaki itd.

Če se FSNP ne bo odločila za tak koncept študija novinarstva, kot sem ga v obrisih

nakazala v tem prispevku, je morda smiselno razmišljati o tem, da bi se na tej fakulteti z vso ambicioznostjo gojil študij komuniciranja kot ene izmed matičnih disciplin, študij novinarstva, stikov z javnostjo, oglaševanja in reklamiranja pa bi potekal na drugi ustanovi. Ena od variant bi bila, da bi vse večje novinarske organizacije z Društvom novinarjev Slovenije ustanovile svojo dveletno novinarsko šolo, na katero bi se lahko vpisovali samo diplomanti oziroma redni študenti visokošolskih organizacij. Bila bi to neke vrste visoka novinarska šola, podobna tistim, ki jih v Nemčiji vzdržujejo novinarske hiše. Del pedagoškega kadra bi izhajal z naše fakultete, del s filozofske, odločilni del za izvajanje večinskih predmetov in izkustvenega pridobivanja vednosti pa bi prispevali najboljši novinarji iz osrednjih slovenskih javnih občil.

Za konec bi rada predlagala še nekaj. Pregled gradiva skupine za reformo študija na FSPN kaže, da bo naša fakulteta gojila več disciplin, kot jih ima zapisanih v svojem imenu. Zato predlagam spremembo naziva fakultete, ki naj bi se preimenovala v *Družboslovno fakulteto*, kratko DF. Sprejem novega študijskega programa je ustrezen čas za to preimeno-
vanje.

BOJKO BUČAR

Prenova študija na FSPN – politologija mednarodna smer

O potrebi študija mednarodnih odnosov na tem mestu ne bomo izgubljali besed (glej npr. Študij mednarodnih odnosov, NR 10. 8. 1984, str. 434–435 in Znanost o mednarodnih odnosih in vzgoja kadrov, TIP 7–8/1985, str. 936–939). Omenimo samo misel, da izhoda iz naše krize ne bomo dosegli vse dotlej, dokler ne bomo postali miselno in drugače obrnjeni navzven, v svet, kar pa brez resnega proučevanja in poučevanja mednarodnih odnosov bržkone ne bo mogoče. Zanimarimo tudi dejstvo, da spoznavajo osnove mednarodnih odnosov v tujini že v srednjih šolah – in dejstvo, da jih v Jugoslaviji celo večina študentov spoznava na popolnoma neustrezen način. Izhajal bom iz tega, da tudi sodobni notranjepolitični in družbeni procesi zahtevajo študij mednarodnih odnosov in iz tega, da so tudi razmere na fakulteti takšne, da se bo študij v bodoče razvijal in ne bo postal žrtev kratkovidnih ukrepov kratkoročnih interesov. Morda pa je predpostavka napačna.

Če je torej potreba po proučevanju in poučevanju mednarodnih odnosov nesporna, potem to še ne pomeni, da študij sam ne zahteva temeljite prenove že zaradi samega sebe in ne zgolj zato, ker se reformirajo fakulteta, univerza in družba. Pri tem pa bi vendarle kazalo izhajati iz tega, da se ohrani tisto, kar se je izkazalo doslej za dobro in koristno ter da se reformirajo tisti deli, ki so tega res potrebni. Najmanj potrebujemo reformo zaradi reforme, ali drugače povedano, če posamezan del sistema ne deluje, zaradi tega še ni potrebno spreminjati ves sistem od korenin navzgor. Žal seveda velja vedno kruto dejstvo, da se mora sistem prilagajati načinu finansiranja, in ne obratno, kar vedno zožuje manevrski prostor.

Umeščenost študija mednarodnih odnosov v politologijo in s tem na FSPN se tudi ob primerjavi tujih izkušenj zdi kaj pravišnja. Določena temeljna družboslovna znanja so za profil politologa najbrže nesporna in tudi določena posebna znanja iz sociologije, komunikologije in obramboslovja so za politologa mednarodne smeri gotovo koristna. Toda pri tem bi bilo potrebno bolj izhajati iz funkcije in potreb profila tako izobraževanega kadra in manj iz t. i. »imperializma strok«, temelječega na osebem prestižu sicer strokovno nesporno uveljavljenih posameznikov. Ali drugače povedano, katera znanja iz posameznih strok potrebujejo politologi mednarodne smeri, bi morali v prvi vrsti vendarle povedati tisti, ki so za izobraževanje tega profila tudi najbolj odgovorni. Pri tem bi seveda kazalo upoštevati

»danost resursov« res le v toliki meri, kot je to nujno potrebno, saj bi bodoče načrtovanje moralo zajemati tudi ustrezno kadrovsko načrtovanje.

Na tej točki pa bi se kazalo povezati, in podobno bi moralo veljati za raziskovalno področje, s sistemom posvetov, ki bi jih sestavljali posamezniki iz prakse, tako gospodarstva kot uprave, zaposleni diplomanti in študentje tretjestopenjskega študija. Oblika in vsebina delovanja takšnega telesa je sicer še stvar premisleka, kaže pa na določeno nujno povezavo s tem, kar imenujemo strokovno društvo, ki mora prevzeti nekatere svoje primarne naloge.

Navkljub sodobnemu razvoju, ali pa prav zaradi njega, se vendarle zdi, da ostaja slejko-prej realnost izobraževanja širokega profila, sposobnega hitrega prilagajanja eventualni specializaciji pri delu, saj najbrže v Sloveniji ni realno pričakovati možnosti specializacije znanj s področja mednarodnih odnosov. Za to sta Slovenija in najbrže celo Jugoslavija enostavno premajhni. Individualna specializacija po koncu dodiplomskega študija pa je že drugo vprašanje. To pa pomeni na dodiplomski ravni pridobivanje splošnih družboslovnih znanj v prvih dveh do treh semestrih, posebnih znanj v drugih dveh do treh semestrih in temeljnih znanj s področja znanosti o mednarodnih odnosih v zadnjih treh semestrih študija. Pri tem seveda ni mišljeno, da bi študij trajal dlje kot doslej, to je osem semestrov ali štiri študijska leta – poleg ustreznega absolventskega staža.

Tako zastavljen program bi bil v določeni meri dolgočasen študij fundamentalnih znanj, ki pa so nujna in potrebna za ustrezno aplikacijo na sodobna dogajanja v mednarodnem sistemu. Velja se spomniti, da Slovenija ne potrebuje brezkončne množice diplomiranih politologov mednarodne smeri in da je njihovo število ob predpostavki ustreznega finansiranja lahko tudi relativno skromno. Kljub temu pa bi z ustrezno izbranim, pripravljenim in utemeljenim paketom izbirnih predmetov ob koncu študija kazalo vsakoletno spremljati sodobne trende in dogajanja v mednarodni skupnosti. Vsebinsko teh predmetov pa bi kazalo bolj prepustiti podobnemu načinu izbire, kot je predlagan za splošna in posebna znanja, in manj samoupravnim odločitvam bodisi profesorjev ali študentov.

Na tem mestu ne želimo podrobneje specificirati vsebino znanj, za katera menimo, da sodijo v tako zastavljen študij. Iz narave predmetnega področja izhaja tudi potreba po vsebini znanj, ki bi jih morali nuditi in zahtevati. Drug sklop znanj pa je definiran s potrebami prakse, v kateri se bodo diplomanti znašli. Poleg uprave in bodočih strank, jih najdemo v mednarodnih organizacijah, diplomatskih in konzularnih predstavništvih, kulturno-informacijskih centrih idr. Uravnoteženje znanj, ki jih zahteva stroka, in znanj, ki jih zahteva praksa, je tako kot uravnoteženje empiričnih in teoretičnih znanj kaj težavna naloga in jo ne moremo v tem kratkem diskurzu na kratko predstaviti. Tudi vprašanje razmerja med teoretičnim znanjem in tistim, kar imenujemo večšina, ni lahko vprašanje. Omenimo morda le, da bi določenim večšinam (npr. ustno in pisмено izražanje, znanje jezikov ipd.) morali vendarle dodati še spoznavanje znanstvenoraziskovalne infrastrukture s posebnim poudarkom na virih znanstvenoraziskovalnega dela na področju mednarodnih odnosov.

Le obvladovanje tega bi ob določenih organizacijskih premikih zagotovilo tudi večjo učinkovitost individualnega študija in ustrezno pripravo na podiplomski študij. Prav individualnemu študiju pa bi kazalo posvetiti večjo pozornost. Manj predmetov torej, manj drobnih izpitov, manj predavanj in več seminarskega dela, kjer bi teža proučevanja morala temeljiti na študiju izvirnih dokumentov in virov. Vse preveč je študija interpretacij in mnenj posameznih avtorjev, filtriranih skozi izpiske zapiskov iz predavanj in vse premalo pozornosti se posveča originalnim virom, na katerih temelji sodobni mednarodni sistem. Najkasneje ob pričetku zadnjega letnika pa bi študentje morali izbrati temo diplomske naloge, že zato, da bi lahko svoj študij prilagodili izdelavi diplome in temu bi morda moral biti posvečen tudi poseben program. Ta pa bi moral biti tesno naslonjen na raziskovalni program fakultete in odstopalo bi se le v primeru sugestij bodočega delodajalca.

Posebno poglavje je podiplomski študij mednarodnih odnosov. Nanj bi se morala prenesti teža delovanja in njegov razvoj vidim v dveh smereh. Po eni strani bi morali nadaljevati kvalitetno razvijanje VIP mednarodnih odnosov na tretji stopnji FSPN, po drugi strani pa bi kazalo zasnovati razvoj univerzitetnega oz. medfakultetnega programa tretjestopenjskega študija mednarodnih odnosov. Idealno bi seveda bilo, da ta študij ne bi kot doslej potekal ob delu, ob petkih in sobotah, temveč, da bi bil to vsakodnevni izobraževalni program za redne

podiplomske študente in tiste, ki bi študirali iz dela. Samo na ta način bi poleg današnjih redkih izjem dobili tudi zadostno kritično maso strokovnjakov, ki bi predmetno področje in znanost o mednarodnih odnosih lahko dvignili na kvalitetno višjo raven.

Na fakulteti bi torej poleg organizacijskih izboljšav, ki poleg teh razmišljanj zahtevajo tudi natančnejše programiranje študija in predvsem njegovo realizacijo ter kvalitetne usluge, vredne visoke šolnine, morali izvesti nekaj vsebinskih premikov pri izvedbi študija. Glede na to, da gre za podiplomski študij, ki se končuje z izdelavo in zagovorom magistrske naloge, da je torej zasnovan kot izobraževanje bodočih potencialnih raziskovalcev, bi morala nekatera temeljna znanja in zahteve sicer ostati. Drugo pa je vprašanje ustreznosti prenosa znanja in instrumentarija, ki je osnova za solidno znanstvenoraziskovalno delo. Toda, ker niso vsi potencialni študentje zainteresirani za tovrsto izobraževanje, bi morala obstajati določena povezava magistrskega študija s specialističnim študijem. Manj zahtevno, manj temeljno, bolj uporabno in prilagojeno posameznim specifičnim interesom. S tem seveda, da bi moral v nasprotju z dosedanjjo ureditvijo zakonodajalec ločiti akademsko stopnjo specialista in magistra, kajti doslej sta se oba lahko enakopravno vključevala v doktorski študij.

Že na dodiplomski ravni, še posebej to velja za podiplomsko raven, pa bi v vzgojnoizobraževalni proces še bolj kot doslej kazalo vključevati večje število človeških potencialov iz vse republike, iz Jugoslavije, toda tudi iz alpsko-jadranskega prostora. Trst, Graz in Dunaj so nam tako rekoč pred nosom in možne potenciale bi kazalo izkoristiti v večji meri kot doslej. V Gorici so ustanovili diplomatsko akademijo, na Dunaju obstoji že dlje časa, toda tudi druge pedagoške in znanstvenoraziskovalne institucije v bližini bi bile zanimive za sodelovanje.

Drug način organizacije tretjestopenjskega študija pa bi lahko potekal interfakultetno. Tu so še vse možnosti odprte, toda, ker si težko predstavljamo, da bi se obstoječe fakultete pri obstoječem načinu organizacije in finansiranja lahko resneje dogovorile za interdisciplinaren študij, bi to zadevo kazalo uresničiti postopoma. Morda bi ustrezna možnost bila izdelava osnovnega fonda znanj iz, npr., ekonomije, prava in politologije oz. družboslovja, kar bi kandidat absolviral po posebej izdelanem programu in bi se nato posvetil izdelavi naloge iz svojega področja. Tudi v tem primeru bi še šlo za izobraževanje t. i. »generalistov«, ki bi svojo specifično orientacijo realizirali le deloma skozi magistrsko nalogo in dokončno šele z izdelavo doktorske disertacije. Vsekakor pa bi se teža izobraževanja morala prenesti iz dodiplomske ravni na podiplomsko raven – toda to ni več izključno odvisno od univerze, temveč od splošnega razvoja družbe, znotraj katere bodo posamezniki dobili ustrezno motivacijo za študij.

BOŠTJAN MARKIČ

Konferenca levih evropskih revij

(Ariccia 1989)

Jeseni 1989. leta je bila v kraju Ariccia pri Rimu konferenca evropskih levih revij, tokrat že tretja po vrsti. A bila je prva, ki je k sodelovanju povabila tudi urednika dveh revij iz naše države: Slavka Frasa, glavnega in odgovornega urednika ljubljanskih Naših razgledov ter podpisanega iz revije Teorija in praksa. Rimski reviji Rassegna, ki je bila operativni organizator posvetovanja, je na srečanje levih evropskih revij (Conferenza delle riviste Europee di sinistra) uspelo zbrati urednike in publiciste številnih znanih evropskih revij. Tako so bile med drugimi zastopane revije: Zukunft iz Dunaja, Nouvelle revue socialiste iz Pariza, Neue Gesellschaft iz Bonna, Prokla iz Berlina, Sozialismus iz Hamburga, New left review iz Londona, Democrazia e diritto iz Rima, Politica e economia iz Rima, Il Ponte iz Rima, Rinascita iz Rima, Socialisme en democratie iz Amsterdama, Kritika iz Varšave ter Vilagossag iz Budimpešte.

In o čem so uredniki in publicisti iz »left-wing« revijalnega evropskega prostora razpravljali v jesenski Ariccii, mestu z antično zgodovino in kraju, kjer je sedaj izobraževalno središče italijanske delavske levece? Za uvod je bila na okrogli mizi razgrnjena politična situacija v Italiji. In kakor se za politično pluralistični položaj v Italiji spodobi, so bolj ali manj jasno profilirana stališča ponujali v razmislek udeležencem v Ariccii sledeči uvodničarji: Claudio Petruccioli iz vodstva komunistične partije Italije, Giuseppe Tamburrano, predsednik ustanove Nenni, član vodstva socialistične stranke Italije, Franco Bassanini, predsednik skupine neodvisne levece v poslanski zbornici, Gianni Mattioli, predsednik skupine Zelenih

v poslanski zbornici ter Bruno Trentin, generalni sekretar CGIL (Confederazione generale italiana di lavoro). Partijsko in idejno mavrični »okrogloizidniki« so razčlenjevali politični, gospodarski in kulturni utrip na italijanski sceni in v polemičnih soočenjih nanizali vzpone in padce italijanske politike in njenih nosilcev ter perspektive in mesto Italije v evropski skupnosti.

O perspektivi države – blaginje v Evropi so družbenoekonomsko in družbenopolitično razmišljali Glyn Ford iz Velike Britanije, namestnik vodje skupine socialistov v evropskem parlamentu, Elio Giovannini iz Italije ter Jean Luis Moynot iz Francije. Razprava je pokazala na omejene možnosti vloge socialne države v Evropi, pa tudi na odnos posameznih evropskih političnih skupin do »welfare state«.

Osrednja pozornost srečanja pa je bila ubrana na temo: Ali obstoja evropska identiteta in Kakšni (so) možni geopolitični scenariji za Evropo. Pri teh dveh pomenljivih temah so uvodne misli v polemično razpravo povedali Linda Reisch, predsednica socialdemokratskega Kulturnega foruma, Gabor Papp iz Madžarske, Gerard Belloin iz Francije, Slavko Fras iz Jugoslavije ter Luciana Castellina, ki je komunistična poslanka v evropskem parlamentu. Kot uvodničarji, ki so tudi prispevali k razčlenitvi temeljene teme, naj bodo omenjeni še sledeči: Hermann Scheer, ki je poslanec nemške socialdemokratske partije, Georg Lennkh, avstrijski veleposlanik pri OECD ter Paul Scheffer iz Nizozemske, sodelavec Centra za socialistične raziskave; v živahni izmenjavi mnenj na ti dve žgoči in izzivni temi je sodelovalo nad 30 udeležencev konference, med njimi tudi podpisani. Razprava se je sukala zlasti ob tem, kako sploh pojmovati »evropsko identiteto«, kako je s konceptom ekonomske učinkovitosti, kakšen je položaj evropskih političnih elit, kako je z možnostmi evropske levece pri oblikovanju evropskega prostora, kje so še neizkoriščene možnosti in meje evropske integracije. Seveda so bila na diskusijski tapeti Ariccia tudi vloga Sovjet-

ske zveze v evropskem prostoru in posledice perestrojke na evropska in svetovna ravnotežja, politična vrenja v vzhodni Evropi, prebujajoči se in »odmrznjeni« nacionalizmi v Evropi. Zbrani »levokrilni« uredniki in publicisti so merili tudi vpliv svojih revij in možnosti intelektualnega potenciala, ki ga te revije duhovno pršijo v evropski razumniški prostor: kakšnega posebnega samozadovoljstva na srečo ni bilo, čeprav tudi ne kaže podcenjevati vpliva tovrstnih družboslovnih revij na profiliranje evropske politične kulture. Leve evropske revije so se tudi na tem posvetu izkazale kot ne nepomemben forum, ki sproža intelektualno opazne politične in družbene odmeve in predstavlja izziven publicistični potencial za plodonosno izmenjavo mnenj. Vse to – zlasti z vidika ustvarjanja mednarodnega publicističnega dialoga na ravni Evrope – vsekakor ni zanemarljivo.

Koordinacijski odbor levih evropskih revij, ki je na zasedanju v Ariccii sprejel v svoje vrste med drugim tudi publicista Slavka Frasa, glavnega in odgovornega urednika ljubljanskih Naših razgledov, že pripravlja tudi novo srečanje publicističnih in uredniških levičarjev. Predvidoma naj bi na srečanju v jeseni 1990. leta v Amsterdamu razpravljali o takšnih temah, kot so demokracija in politični pluralizem, zlasti še z vidika novejših razvojnih procesov v vzhodni Evropi, o ideologiji evropske desnice, o vrednotah evropske mladine ter morda tudi o temi levice in ekološka situacija v Evropi.

Dokaz, da uredniki in publicisti levih evropskih revij niso samo nekakšni »razpravljalški nakladalci« in da se žele tudi organizacijsko in vsebinsko smiselneje povezovati, je tudi predlog za oblikovanje nekakšne Mreže evropskih levih revij. Ta bi, bržčas s sedežem v Bruxellesu, zbiralá povzetke pomembnejših člankov in razprav iz posameznih evropskih levih revij in jih pošiljala zainteresiranim revijam, po možnosti v francoskem in angleškem prevodu. Revije bi se odločale tudi za skupne tematske številke, ki bi jih pripravljali, po dogovoru, sodelavci iz različnih revij.

In še za konec: v koluarjih Rimu bližnje Ariccie je bilo večkrat omenjeno, ali ne bi bila morda Ljubljana v letu 1991 srečanje urednikov in publicistov levih revij. Evropa zdaj, torej tudi na uredniški in publicistični ravni? Vsekakor izziv in zaveza!

SLAVKO SPLICHAL

Demokratizacija in mediji – dialog med Vzhodom in Zahodom

Tretji mednarodni kolokvij
o komuniciranju in kulturi

Katedra za novinarstvo Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo je septembra 1989 že tretjič, tokrat v okviru novoustanovljenega Družboslovnega raziskovalnega foruma Mednarodnega sociološkega instituta ter pod pokroviteljstvom slovenskega izvršnega sveta in ob podpori Televizije Koper – Capodistria, pripravila mednarodni kolokvij o komuniciranju in kulturi v Tartinijevi hiši v Piranu. Petdnevnih razprav o demokratizaciji in medijih se je udeležilo 28 raziskovalcev iz Avstralije, ZDA, Kanade, Velike Britanije, Francije, Španije, Nizozemske, Belgije, Tunizije, Poljske, Madžarske, Sovjetske zveze in Jugoslavije.

Temo kolokvija po eni strani lahko štejeemo za nadaljevanje dosedanjih razprav na prvih dveh kolokvijih v Dubrovniku 1987 in na Bledu 1988, po drugi strani pa sodi tudi v okvir priprav na 17. kongres Mednarodnega združenja za raziskovanje množičnega komuniciranja (IAMCR/AIERI), ki bo avgusta 1990 na Bledu in bo namenjen predvsem obravnavi razvoja komuniciranja in demokracije. Delo piranskega kolokvija je bilo razdeljeno v šest plenarnih tematskih skupin, v okviru katerih so bili predstavljeni naslednji referati:

*Politika, demokratizacija in mediji
– primerjave med Vzhodom in Zahodom:*

A. Edelstein: Aplikacija teorije vesti na novo mednarodno informacijsko ureditev;

S. Splichal, C. Sparks: Demokratizacija medijev iz dveh perspektiv;

H. Fedorowicz: Civilna družba kot komunikacijski projekt;

P. A. Bruck: Strategije za demokracijo in strategije za raziskovanje novic.

Medijska pedagogika in socializacija:

J. Hochheimer: Pedagogika za ne-revne: osvobajajoča praksa za srednji sloj;

O. Manev: Spremembe v kriterijih učinkovitosti množičnih medijev in procesu družbene demokratizacije;

M. Pares i Maicas: Izobraževalna vloga množičnih medijev in vzgoja za medije;

W. Barlow: Demokratična praksa in Radio Pasificia;

M. Masmoudi: Politika in informacije.

Mediji v Vzhodnih družbah:

F. Vreg: Komunikacijski pluralizem v družbenih sistemih;

K. Jakubovicz: Potrebnost revizije sovjetske teorije tiska;

P. Gross: Mednarodno poročanje v romunski Sciencei;

T. Djordjević: Paradigma komunikativne prakse v socializmu;

I. Kovats: Informacijska politika na Madžarskem 1989;

V. Lamza: Medijska občinstva v Jugoslaviji;

Z. Žugić: Politični pluralizem in demokratizacija množičnega komuniciranja v Jugoslaviji;

A. Škerlep: Boj za demokratično javno sfero in vojna medijev v Jugoslaviji.

Mediji v zahodnih družbah:

M. Raboy: Politika in demokratizacija: Primer kanadskega radia in TV;

J. C. Burgelman: Politika in radio: kako relativna je lahko avtonomija;

F. X. Hutin: Mediji v zahodnih demokracijah;

R. Barbrook: Re-regulacija radia in televizije v Franciji.

Komuniciranje in spreminjajoče se kulture:

P. Gerdes: Mediji, razumevanje kulture in problemi demokratizacije v Južnem Pacifiku;

M. Radojković: Množični mediji, demokratizacija in kulturni imperializem;

S. Jones: Ideologija, komuniciranje in kultura v spisih A. Cabrala.

Demokratični potenciali novih komunikacijskih tehnologij

N. Jankowski: Čakajoč Godota: videotex in participacija državljanov v demokratičnih procesih;

M. van Lieshut, A. L. Mol: Družbeni eksperimenti z informacijsko tehnologijo;

K. Doktorowycz: Družbeni kontekst novih medijev na Poljskem;

A. M. Calabrese: Računalniško podprto delo na domu v ZDA.

Predstavljeni referati in še posebej izredno živa razprava, ki jih je spremljala in ki je tudi sicer najbolj dragocena značilnost vseh dosedanjih kolokvijev o komuniciranju in kulturi, so zastavili vrsto vprašanj povezanih z demokratizacijo nasploh in medijev ter v medijih posebej, ki bodo lahko vodilo v nadaljnjem raziskovanju. V okviru piranskega kolokvija je bil med drugim iniciran dolgoročni mednarodni raziskovalni projekt o sodobnih tendencah v nacionalnih komunikacijskih sistemih, zlasti v Zahodni Evropi in Severni Ameriki, skladno s tradicijo pa je bila tudi določena tema naslednjega, četrtega kolokvija, ki bo tik pred kongresom IAMCR avgusta 1990 v Ljubljani ali na Bledu; na njem bo okrog dvajset povabljenih udeležencev razpravljalo o informacijski družbi in civilni družbi.

Kako kupiti podjetje?

(T. R. Angear, J. Dewhurst (ed.): *How to Buy a Company*. A Direktor Book, Cambridge 1989, 182 str.)

Knjiga z obetavnim naslovom »Kako kupiti podjetje?« je pravzaprav knjiga o procesih združevanja in priključevanja podjetij. Pri opisovanju potrebnih postopkov v podjetju, ki razmišlja o združitvi kot dolgoročni strategiji razvoja, in pri opisovanju ustreznih metod vrednotenja ciljnega podjetja, izhajajo avtorji iz prakse združevanja in priključevanja podjetij v Veliki Britaniji.

Kot večina knjig s tematiko združevanja podjetij v zadnjih letih je tudi to delo plod več avtorjev. Pri pisanju posameznih poglavij jih je sodelovalo kar deset. Tak pristop na eni strani nakazuje kompleksnost vprašanj, povezanih s problematiko združevanja podjetij, ki jim en sam strokovnjak ni več kos. Po drugi strani pa zagotavlja večjo poglobljenost obravnave posameznih tematik. Avtorji se namreč lotevajo problemov od povsem psiholoških vidikov združitve, strateških in organizacijsko-planskih vprašanj same združitve in pozdružitvenega obdobja, vprašanj določanja cene ciljnega podjetja in financiranja združitve, kot tudi potrebnih aktivnosti v pozdružitvenem obdobju.

Vprašanje priključevanja in združevanja podjetij je postalo v osemdesetih letih v svetu spet aktualno. Po zatišju v natiskovanju knjig s tovrstno vsebino v drugi polovici sedemdesetih let in v prvi polovici osemdesetih let, je v zadnjih letih v svetu spet na voljo vrsta knjig s to tematiko. Tak trend je posledica povečane aktivnosti na področju združevanj podjetij v razvitih tržnih gospodarstvih. Avtorji knjige, ki jo prikazujem, pa napovedujejo, da se bo število združitvev podjetij v Evropi še povečevalo, in sicer

vzporedno z zmanjševanjem preprek v trgovini in gospodarstvu v združeni Evropi po letu 1992.

V nasprotju s povednim pa pri nas še vedno zaman čakamo na ustrezno knjigo s tega področja, ki bi naša podjetja oz. njihova vodstva vpeljala v skrivnosti združevanja podjetij. Tudi krajših sestavkov o tej problematiki v strokovnih revijah ali na posvetovanjih je vse manj, saj velja prepričanje, da vprašanja o združevanju podjetij v naših razmerah niso več tako aktualna, kot so bila v sedemdesetih in v začetku osemdesetih let, saj je Zakon o podjetjih sprožil predvsem razdružitvene procese. Ob tem pa pozabljamo, da bistvo združevanja in razdruževanja podjetij niso organizacijske spremembe v smislu ukinjanja ali vzpostavljanja samostojnosti posameznih organizacijskih enot, temveč je združevanje in razdruževanje podjetij predvsem strategija prestrukturiranja in razvoja podjetja v smislu vsebinskih sprememb v matičnem podjetju, ki razmišlja o priključitvi nekega podjetja ali o prodaji dela podjetja tako, da bi povečal učinkovitost matičnega podjetja ali si zagotovil lastna sredstva za nadaljnji razvoj.

Tako pojmovano združevanje in razdruževanje ne prenese pravice do »samoodločbe« posameznega organizacijskega dela podjetja. Z razreševanjem vprašanj, povezanih z iskanjem ustreznega partnerja v združitvi, ocenitvijo vrednosti podjetij in določitvi njihovih deležev, temeljnih spoznanj, povezanih s psihologijo nakupa in prodaje podjetij, pa je teorija in praksa združitvev in priključitev v svetu hkrati temelj za razrešitev ekonomskih vprašanj, povezanih z ustanavljanjem delniških družb, mešanih podjetij – se pravi vprašanj, ki so v tem času pri nas izredno aktualna.

Prikazana knjiga se po obsegu in vsebinski tematiki, ki jo obravnava, bistveno ne razlikuje od drugih knjig s tega področja, saj lahko tematske sklope, ki jih obravnava v desetih poglavjih, najdemo v vsaki kvalitetnejši strokovni publikaciji s tega področja. Knjiga tudi ne poskuša teoretično razgra-

ditosti posameznih aktualnih vprašanj procesa združitve v podjetju. Največja vrednost knjige je v operativnosti, saj poskušajo njeni avtorji – priznani strokovnjaki največjih svetovalnih podjetij iz Velike Britanije, ki se ukvarjajo s procesi združitve – predočiti vodstvom podjetij predvsem nevarnosti, ki jih prinašajo združitve. Avtorji ugotavljajo – tako kot že številni pred njimi – da je verjetnost, da bo podjetje z združitvijo doseglo postavljene cilje (predvsem večjo učinkovitost podjetja po združitvi), le 50%. Dejstvo, da je kar 60% vseh združitve izpeljanih v majhnih podjetjih (vrednost priključenega podjetja je manjša od 3 milijone funtov), ki pri načrtovanju in oceni ciljnega podjetja ne pritegujejo strokovne pomoči specializiranih svetovalnih institucij, potrebo po tovrstni literaturi bistveno izostruje. To pa je tudi argument, ki nakazuje potrebo po ustreznem izobraževanju vodstev naših podjetij – saj danes med našimi svetovalnimi institucijami zaman iščemo specialiste s tega področja; seveda tudi zato, ker je bila doslej združitve ali razdružitve pri nas bolj politično kot pa ekonomsko vprašanje.

Prikaz bomo nadaljevali s kratko predstavljeno knjigo po posameznih poglavjih.

V prvem poglavju poskuša avtor *R. Sandler* prikazati proces odločanja za strategijo združitve kot eno od možnih strategij za reševanje poslovnih problemov in doseganje planskih ciljev podjetja. Avtor opozarja, da je prvi pogoj za uspešno združitve njeno ustrezno načrtovanje. To mora izhajati iz lastne ocene podjetja, po kateri določa planske cilje in morebitne planske vrzeli kot osnove za opredelitev kriterijev izbire panoge, v kateri naj bi iskalo kandidata za združitve – kot tudi kriterijev za izbiro najustrenejšega kandidata za združitve. Končni cilj združitve je povečanje vrednosti podjetja; zato avtor posebej prikaže proces ustvarjanja nove vrednosti s pomočjo združitve. Poglavje sklene s prikazom praktičnih predlogov za določanje strategije združitve v podjetju.

Kako opredeliti dejavnost ciljnega podjetja, poiskati atraktiven posel in najti ustrezno podjetje, poskuša prikazati v drugem poglavju *M. J. Stalibrass*. Avtor opozarja na potrebnost povezovanja podjetja, ki vidi svoje razvojne možnosti v združitvi, s poslovnimi posredniki med kupcem s prodajalcem, torej s povezovanjem z za te posle

specializiranimi svetovalnimi agencijami in finančnimi svetovalci. Posebej pa opozori na težave in potrebnost aдекватne organizacije procesa v izboru ustreznega partnerja za združitve.

J. Allday prikaže v tretjem poglavju osnovne metode vrednotenja podjetij, ki jih v svetu danes uporabljajo. Posebej – operativno predstavi posamezne metode, predvsem tiste, ki temeljijo na pričakovanih dohodkih in na aktivni ciljnega podjetja kot osnovah za določitev njegove trenutne vrednosti. V sklepu opozori tudi na probleme, ki so povezani s financiranjem združitve.

Četrto poglavje je dopolnitev tretjega poglavja. Avtorja – *J. F. Taylor in J. Dewhurst* – opozarjata na težave vrednotenja možnih kandidatov za združitve skozi izkušnje svetovalne agencije ICI.

V petem poglavju *D. Michaels* opozori na kritične točke pogajanj z lastniki ciljnega podjetja, opredeli možne osnovne strategije pristopov k vodstvu ciljnega podjetja, predvsem pa na parametre in tehnike določanja cene ciljnega podjetja v procesu združitve.

I. F. Elder opozori v šestem poglavju na pravne vidike združitve. Poglavje je zanimivo predvsem za vodstva tistih naših podjetij, ki razmišljajo o nakupu podjetja v Veliki Britaniji, hkrati pa je tudi kot hiter vpogled v obstoječo zakonodajo v tej državi lahko tudi izziv za razmišljanja o pravni ureditvi teh vprašanj pri nas.

E. M. Belmont v prvem delu sedmega poglavja opozarja – z vidika združevanja naših podjetij – na dokaj nerazčiščeno problematiko – namreč na vprašanja upokojevanja in višine penzij delavcev priključenega podjetja kot dela sporazuma o prodaji podjetja; v drugem delu pa na težave, ki so povezane z usklajitvijo sistema nagrajevanja v obeh podjetjih po združitvi.

M. Wray v osmem poglavju opozarja na nujno skrb za medčloveške odnose v združitvenih procesih: tako v fazi pogajanj, ob objavi združitve in v pozdružitvenem obdobju. Urejeni medčloveški odnosi v obeh podjetjih in v stikih med njima so namreč eden izmed temeljnih pogojev za uspešnost podjetja po združitvi.

S samo objavo združitve pa proces združevanja podjetij še ni končan. Sledi t. i. pozdružitveno obdobje, ki je z vidika doseganja ciljev združitve – predvsem pa večanja uspešnosti podjetja po združitvi – posebnega

pomena. Avtor opozarja na problem vodenja in komunikacij tako znotraj podjetja kot tudi navzven – s kupci in dobavitelji in svetuje, kako je možno v podjetju po združitvi zmanjšati težave.

T. R. Angear končuje knjigo s poglavjem o možnostih za zmanjševanje rizika pri združitvah. Opozori na rizičnost posameznih oblik združitve – horizontalne, vertikalne in konglomeratne, na rizičnost geografske oddaljenosti ciljnega podjetja od matičnega, na rizičnost združitve, povezane z različno »kulturo« v obeh podjetjih ter našteje najpogostejše napake pri združitvah, ki povečujejo verjetnost neuspešne združitve. Poglavje sklene z nasveti, ki morejo prispevati k uspešnosti združevanja.

Alenka Žnidaršič Kranjc

TODOR KULJIĆ

Birokracija in kadrovska uprava

(Naučna knjiga, Beograd, 1989)

Knjiga Todorja Kuljića *Birokratija i kadrovska uprava* raziskuje zapleteno, večsmerno in trajno razmerje med birokracijo in kadrovsko ali komisarsko upravo v zgodovini in sedanjosti. Poglavitni namen tega raziskovanja je predstaviti teoretični okvir za analizo birokracije in kadrovske uprave v državah »razvitega socializma«, natančneje v Sovjetski zvezi in Jugoslaviji. Še nadrobneje, njegov končni namen je prikazati razmerje med državo in partijo oziroma državno in partijsko birokracijo v planski (ZSSR) in samoupravni (Jugoslavija) obliki socializma. Izkušnje teh dveh se razkrivajo kot bistvene, čeprav različno: sovjetske zato, ker so imele širok vpliv, jugoslovanske pa zato, ker vsebujejo vrsto posebnosti (federalizem, zlasti pravna in upravna dediščina, uvajanje samoupravljanja).

Tako načrtanim ciljem raziskovanja ustreza struktura knjige. *Birokratija i kadrovska uprava* vsebuje poleg uvoda še pet širših poglavij: Vloga komisarjev v organizaciji

političnih gibanj in sistemov; Neenakomernost razvoja birokracije v Evropi; Modeli birokracije in kadrovska uprava razvitega socializma; O načelih kadrovske uprave; Oblike strukturnega antibirokratizma – in na koncu kratek Sklep.

Avtor ugotavlja, da se v domači organizacijski znanosti pripisuje pojmu »kader« več ali manj politično nevtralen pomen oziroma se ga uporablja v pomenu »izobraženi strokovnjak«. Kuljić pa nasprotno pojem kader analizira kritično. Zanj je kader upravljanje s »politično primernimi posamezniki, ki vodijo ali nadzorujejo ključne upravne položaje«. V tem primeru gre torej za primat politične nad strokovno primernostjo.

Teoretično-zgodovinski prikaz razvoja komisarske uprave izpelje Kuljić iz inicialnih idej Jeana Bodina. Bodin je prvi vpeljal pojem »komisar«, ker je njegova zamisel tudi utemeljena na nasprotjih med uradniki in komisarji oziroma na nasprotjih med službo in izrednim organom. Izhajal je iz teze, da obstajata v državi dva načina vladanja, ki imata različni pravni naravi in se opirata na različne subjekte: uradnik na zakon, komisar pa na uredbe. Služba ima trajnejšo naravo in jo je mogoče odpraviti z zakonom, pri komisarju pa je služba neredna in se odpravi s prenehanjem dela. Te teze Kuljić povzema takole: če se v uradnem življenju sprotna opravila izvajajo po obstoječih pravilih in predpisih, gre za *upravljanje*, če pa se kakšno odločitev sprejme zunaj obstoječih zakonskih predpisov, gre za *politiko*. Na podlagi takšne začetne opredelitve lahko sklene, da je razlika med uradnikom in komisarjem oziroma med državno in komisarsko (kadrovsko) upravo povsem jasna. Očitno je namreč, da pravila dejavnosti, organizacija, napredovanje, odgovornost, pristojnosti in delovno področje poklicnih revolucionarjev, komisarjev, pooblaščenec ipd. niso istovetna s pravili birokracije, ki jih je temeljito pojasnil Max Weber.

»Državni uradnik« je izraz, ki izvira iz XVIII. stoletja, »uradnik« pa iz XIX. stoletja. Uradništvo najslošneje označuje miselnost »ponosne poslušnosti«, zanj je beseda zakona nad vsem. Uradnik je odvisen od zakona in mu je zvest. Komisar se na splošno razlikuje od uradnika po izjemni naravi dolžnosti, za katere ni zakonske osnove. Zato je navidez svobodnejši, ker je odvisen le od suverena ali kakšnega posebnega

odredbodajalca. Kuljić posebej poudarja besedo »navidez« in zatrjuje, da je tako po vsebini kakor po obsegu moč uradnikov večja in širša kot moč komisarjev. Vendar se tudi sam zaveda moči komisarja. Slednji ima zadolžitev in pooblastila. Zlasti nas želi prepričati, da poteka dejavnost komisarjev, posebej v kriznih razmerah, na podlagi jasno izoblikovane zamisli o sovražniku. Kot posebno lastnost komisarjev, ki je v zgodovini močno izstopala, navaja tudi to, da se komisarji laže prilagodijo vojaški kot pa državnopravni hierarhiji. To spet prepričljivo dokazuje, da sta uradnik in komisar kot specifični vlogi primerni za različne situacije. Uradnik, ki je nevtralen v političnih spopadih, je primeren za upravo v večstrankarskih sistemih. V totalitarni državi je potreben politično opredeljen funkcionar, torej komisar. Vladajoči sistem totalitarne države je vselej kombinacija predvidljive birokratske uprave in komisarske osebne oblasti. Toda dejansko avtoritarna in totalitarna je tista država, v kateri deluje na vseh ravneh osebna oblast z neomejeno odgovornostjo, ki pa je podrejena prosti presoji voditelja.

Kuljić želi temeljito pojasniti razliko med birokratsko in kadrovsko upravo in zato posebej obravnava razliko med državnim in partijskim pravom, med strokovnim in splošnim znanjem. Pri tem najprej odkriva, da je v tem razmerju povsem očitna premoč partijskega prava nad državnim pravom, ali kritično rečeno, premoč nepredvidljivih ukazov nad pravom. Partijski funkcionar ali opolnomočenec ne trpi predpisov, prezira rutinska opravila in garanje v pisarnah. Deluje na podlagi tega, kar sta mu partija oziroma voditelj naložila kot nalogo, in pri tem ima proste roke. To zaupanje plačuje z neomejeno lojalnostjo. Ker pa je lojalnost v komisarski upravi najpomembnejše merilo, je seveda tudi negativna selekcija in strokovnost prej pravilo kot izjema. Po mnenju Kuljića prinaša ta nestrokovnost družbi več škode kot pa sama zloraba oblasti. Toda prav to, kar je za kadrovsko upravo tipično, namreč da deluje na podlagi raztegljivega partijskega prava, nujno povzroča, da je osnova za delo povsem določen tip znanja. To je splošno, ne pa strokovno znanje. To je najbolj razvidno v tem, da se partijski funkcionarji izrekajo o vseh mogočih vprašanjih.

Kuljić opozarja tudi na strukturo in gibljivost kadrovske uprave. Trdi, da je njena

struktura manj določna, gibljivost pa večja kot pri rednem birokratskem aparatu. To delno razkriva tudi naravo odgovornosti partijskega kadra. Pri komisarskem kadru, ki je v bistvu kader moralnopolitične narave, je težko ugotavljati odgovornost.

Na koncu tega prikaza značilnosti kadrovske uprave izpelje Kuljić dve temeljni sodbi. S prvo trdi, da v sistemu monopolne »vodilne« partije in iz nje izpeljane kadrovske uprave, ki se ima pravico vmešavati v vse, ni mogoče vzpostaviti trdnega in učinkovitega sistema pravne države. Druga sodba je načelne narave in trdi, da partijska (komisarska ali kadrovska uprava) nima univerzalnega značaja, ker so funkcije v njej odtegnjene večini v družbi.

V posebnem poglavju knjige je prikazan razvoj birokracije oziroma državnopravni razvoj od starega Egipta in Babilona, Kitajske, Indije, Grčije in Rima, katoliške Cerkve (to je zanj prva razvita oblika birokracije) do modernih časov. Poleg vpliva Cerkve na oblikovanje birokracije navaja spremembe v vojski in gospodarstvu v obdobju poznega evropskega fevdalizma, aktivnosti in organizacije političnih strank ter strogo birokratizacijo kraljevskih financ v Angliji. Po drugi strani je prikaz geneze institucionaliziranja komisarske uprave hkrati prikaz utesnjevanja moči birokratsko-uradniške uprave – pa najsi gre za demonstracijo moči papeževega legata ali fašističnega komisarja, boljševiskega komisarja in partijskega funkcionarja v Zvezi komunistov Jugoslavije. Pregled razvoja ustanov komisarja in organizacij gibanja ter birokratskih sistemov omogoča spoznavanje kontinuitete upravnih tehnik – od absolutne monarhije prek različnih oblik izrednega stanja v kapitalizmu in socializmu. Ta poglavja vsebujejo dragoceno gradivo o delu komisarjev od srednjega veka do francoske revolucije in nadzorstvene oblike komisarske uprave v Prusiji.

V novejši zgodovini, po francoski revoluciji, dobiva komisarska služba razvitejše oblike in vsebino. To je posledica želja gibnj in globine načrtovanih sprememb: kolikor je bilo gibanje ambicioznejše, toliko večji je bil poseg v pozitivnopravni sistem in toliko večja so bila pooblastila komisarjev ali revolucionarnih pooblaščenecv. V XX. stoletju se je zlasti uveljavila komisarska uprava kot dopolnilo birokratske oblasti v enostrankar-

skih sistemih fašističnega in boljševiškega tipa. Kuljić posebej opozarja, da je vojaški komisar izvirni in najpomembnejši tip splošnega pojma »komisar« in vzorec za premoč izrednih nad rednimi pooblastili, saj so komisari nadzorovali in preverjali častnike. So tudi najizrazitejši primer splošnega nezaupanja v sposobnost pozitivnega pravnega reda, da bi zavaroval spremembe ob ustoličenju nove oblasti.

V analizi uprave v socializmu izhaja Kuljić iz prepričanja, da je za razumevanje narave uprave v socializmu enako pomemben Webrov pojem birokracije in nekoliko ožji pojem partijske birokracije (komisarske uprave). Vendar je mnenja, da je spricho predominacije kadrovske uprave v socializmu Webrov model birokracije za preučevanje socialističnih družb nekoliko pomanjkljiv. Zato primerjava med Marxom in Webrom, ki jo opravi Kuljić sistematično, shematsko in grafično, omogoča razumevanje podobnosti in razlik med partijsko in državno birokracijo. Dilema, ki izhaja iz primerjav Marxa in Webra, se glasi: birokracija – odtujena ali racionalna uprava? Ta dilema se dotika vprašanja, ali je narava socializma tudi rezultat Marxovega zavzemanja za univerzalno komunistično državo, oziroma, ali je socialistična država posledica totalitarno-prosvetiteljskega načela, ki v politiki ne vidi sredstva za uravnavanje spopadov različnih interesov, marveč za odpravljanje razlik med njimi.

V sami analizi modela birokracije v socializmu se pokažejo precejšnje težave, med njimi je največja tista, ki izhaja iz dejstva, da so vrhovi partije in države tako zelo prepleteni, da je skoraj nemogoče razločiti birokratski vrh od vrha partijskega kadra. Upravo sodobne socialistične družbe tvori spoj državnih ustanov in ustanov vladajoče partije oziroma zveza kadrovske in birokratske uprave. Posebnosti v nekaterih državah izvirajo iz različne pravne dediščine, kulturno-zgodovinskih pogojev, gospodarske razvitosti in mednarodnega položaja. Tako se Kuljić loti shematskega prikaza razlik in podobnosti sovjetskega in jugoslovanskega modela uprave. Primerjave je izpeljal na podlagi osemnajstih meril (metoda analize in vizija birokracije, razširjenost, družbenopolitična opredelitev, tip birokracije, izbor birokratske oblasti, način rekrutiranja, neodvisnost

birokracije, ena ali več birokracij, pluralizem in možnosti vplivanja na politiko od spodaj, vertikalna in horizontalna delitev, področja in moč vplivov, poglavitne vrednote, najpogostejše kritizirani pojavi, splošni organizacijski postopki, struktura organizacije in način dela, možnost kontrole, posebnost članov birokracije, prihodnost birokracije). Ta instruktivna analiza, čeprav shematska, mora pogosto poseči v konstrukcije, vendar uspešno razkriva podobnosti in razlike. Seveda imata sistema glede na temeljne lastnosti več podobnosti kot razlik. Tako v Sovjetski zvezi kot v Jugoslaviji je očitna premoč političnih nad strokovnimi in birokratskimi strukturami. Državna birokracija je ovita s partijsko, partijska birokracija prepleta državno, vendar je nikoli popolnoma ne ukinja. To je napeljalo Kuljića k sklepu, da v socializmu ni povsem odpravljena zahteva po spoštovanju zakonitosti, strokovnosti in pravni državi. Ta protislovni položaj ga navaja k temu, da se vpraša: ali je v današnjem socializmu državna birokracija trajno v pasivnem položaju in nesposobna, da se čemerkoli upre? Meni, da je odgovor na to vprašanje odvisen od stabilnosti ureditve in načina ohranjanja želenega ravnotežja. Pri tem pa ne predvideva, da se bo rivalstvo med državno in partijsko birokracijo krepilo. Zanesljivo pričakuje, da bodo potrebe po gospodarski učinkovitosti povečale pomen treznejših pravnih norm in tako oslabile prednjačenje partijskega voluntarizma.

Tisto, kar velja za model socializma sploh, velja tudi za model samoupravljanja pri nas. Toda Kuljić ugotavlja tudi vrsto posebnosti naših izkušenj in vrsto specifičnih osnov za naše sedanje kontroverze. V tem pogledu so Kuljićeve opazke sicer provokativne in tudi indikativne, vendar pa njegove prognoze niso vselej prepričljive. Zdi se, da se položaj hitreje spreminja, kot pa ga more teorija dinamično zajeti. Tako ali drugače, Kuljić je na podlagi teoretičnih postavk – in manj na podlagi preučevanja protislovne empirije – prišel do pomembnih ugotovitev o naši stvarnosti. Mislimo predvsem na njegova spoznanja o sprožilcih razhajanj in napetosti v našem sistemu, ki izvirajo iz državno-pravnega protislovnega izkustva stare Jugoslavije, na dejavnost KPJ oziroma ZKJ, ločitev od ZSSR in kritiko stalinizma, razedinjenost centralne oblasti, naravo nacionalnih spopadov in konstituiranje devetih

centrov moči, uvajanje samoupravljanja in strukturni antibirokratizem v ideologiji ZKJ, ki je idejna podlaga za omejevanje pravne države in krepitev partijske uprave. Vse te teme, zlasti pa še Kuljičeva analiza strukturnega antibirokratizma, bi zaslužila posebno analizo.

Na koncu bi lahko dejali, da je Kuljičeva študija razmerja med birokracijo in komisar-sko (kadrovsko) upravo – s tem, da skuša osvetliti neko prikrito plat socialističnih sistemov in jo pojasnjevati brez predsodkov – pomemben teoretski prispevek in nedvom-no družbeno angažirano dejanje.

Ratko Nešković

PHILIPPE ZARIFIAN, CHRISTIAN
PALLOIX

Postekonsomska družba

(Philippe Zarifian et Christian Palloix: La société post-économique – Esquisse d'une société alternative. Ed. L'Harmattan, Coll.: Logiques économiques, 1989. – Postekonsomska družba. Očrt neke alternativne družbe).

Knjiga z naslovom »Postekonsomska druž-ba« je plod dolgoletnega sodelovanja obeh avtorjev. Knjiga je izšla v zbirki »Ekonom-ske logike«. Njeno bistvo je kritika ekono-mizma, se pravi kritika zvajanja vseh druž-benih sprememb in pogajanj v končni posle-dici zgolj na ekonomske dejavnike. Knjiga se v tem pogledu zoperstavlja diktaturi »ekonomije« v družbenih znanostih ter vlogi ekonomije, kakršno ji pripisujejo marksisti.

Zarifian in Palloix omejujeta svoje razi-skovalne ambicije predvsem na področje demistifikacije ekonomskega fetišizma, ki se kaže prvenstveno v pristajanju na logiko kapitala kot zakonite in absolutne določni-ce, veljavne za vse čase. Zanju je tisto, kar izraža pojem »ekonomija«, zgolj plod ide-ološke konstrukcije, ki sodi v samo bistvo kapitalističnih odnosov. Njuno vračanje k predhodnikom kapitalizma, k mislecm

XVII. in XVIII. stoletja, ni zanikovanje zgodovinske ekonomske znanosti, marveč pogoj za preverjanje idej tako imenovane klasične ekonomije.

»Ekonomija« ima predvsem dva sestavna pola: svojo politično in ekonomsko bit. Nje-no politično bistvo je zapopadeno razkroju fevdalne družbe. Razglaša načelo individu-uma, vendar individuuma, ki je svoboden, hkrati pa tudi izoliran in osamljen. V skladu s tem konceptom je družba skupnost svobodnih individuumov, katerih potrebe je mogoče zadovoljiti z delom. Posamezniki delegirajo del svojih pravic in jih zaupajo državi, katere dolžnost je, da zagotovi mini-mum družbene koherentnosti.

Ekonomska bit je utemeljena na principu delitve dela med svobodnimi individui in kapitalom – s posredovanjem države.

»Ekonomija« je s tem zakoličena kot ide-ologija socializacije zasebnega – s težnjo, da se ta širi vse do totalitarnih, fetišiziranih kapitalističnih odnosov.

Avtorja pa v svoji knjigi ugotavljata, da so se hkrati s koncepcijami družbe, ki so značil-ne za kapitalizem, vse do dandanes razvijale tudi alternativne koncepcije. Take zamisli lahko najdemo npr. pri Spinozi in pri nekol-i-ko drugače razmišljajočem Marxu.

Zarifian in Palloix si zastavljata vpraša-nje, v čem se Spinoza razlikuje od filozofov »ekonomije«. Za Spinozo je individuum hkrati tako naravno kot družbeno bitje. V njem se obe nravi skladno spajata. Je pa ta enojnost hkrati tudi dvojnost. Individuum sam spoznava, kaj je zanj dobro in koristno, čeprav ima pri tem dobršen delež tudi praz-noverje in vsakršne iracionalnosti. Šele indi-viduum kot družbeno bitje spoznava, kaj je dobro in koristno za vse ljudi. Delo bi mora-lo postati vrelec dobrobiti za posameznika, družbo in naravo, ne pa vir za akumulacijo bogastva. Če pri tem kličejo na pomoč drža-vo, je za Spinozo to znak, da ljudje še niso spoznali, kaj je hkrati dobro in koristno za posameznika in družbo. Moč države ima smoter le tedaj, če je v funkciji posredovanja takšnega spoznavanja – zato je vloga države lahko le začasna.

Kar pa zadeva Marxa, zagovarjata Zarifi-an in Palloix – v nasprotju s »klasiki« – mne-nje, da dela kot ekonomske kategorije ni mogoče zreducirati zgolj na funkcijo kapita-la. »Delo ni kapital, pač pa je vanj le preo-blečeno«. Zato v tem kontekstu avtorja pre-

sojata, da tudi kooperacija v procesu dela ni pretežno namenjena zadovoljevanju realnih potreb subjektov tega procesa, pač pa je prvenstveno v funkciji akumulacije bogastva. Teorija presežne vrednosti, ki ima po njenem mnenju pri Marxu izjemno mesto – seveda pa tudi v *marksistični pedagogiki* (njun termin, ki duhovito izpostavlja bistvo nekritičnega pristopa k Marxovim delom) – se avtorja zoperstavi s tezo o odvisnosti tržišča od njegovega obsega, torej ne od njegovih ekonomskih, marveč političnih faktorjev. Po njuni hipotezi je oblika vrednosti povezana z značajem produkcije. Vrednost je toliko bolj politični konstrukt, kolikor manj svobode ima tržna cirkulacija. V nasprotju z Marxom menita, da je presežna vrednost ena od zgodovinskih oblik socializacije, tako kot tudi sam kapitalizem.

Na koncu zastavlja avtorja vprašanje o alternativni presežni vrednosti, ki fetišizira trg in kapitalistične družbene odnose. Alternativa je individuum. Alternativa je pravzaprav družbena individualizacija, ki pelje k odpravljanju zasebnosti značaja individuum, k njegovemu aktivizmu in vzpostavljanju mnogovrstnih vezi med njim in družbo. Gre v bistvu za načela, ki jih je Spinoza formuliral kot bistvene za vzpostavljanje razmerij med individuum in družbo ter posameznikom v družbi. Pri tem pa je seveda najpomembnejši cilj, h kateremu se usmerja družba kot celota. To pa ne more biti pridobivanje in kopičenje bogastva, marveč vse večja kvaliteta življenja.

Priznati je treba, da vzpostavlja avtorja te zanimive in spodbudne knjige most med evropsko filozofsko tradicijo ter z nastavki neke nove možne civilizacije, ki se že – čeprav embrionalno – pojavljajo v družbi, ki jo analizirata. Reafirmirata neko že skoraj pozabljeno kategorijo, namreč kategorijo »splošne blaginje«, »občedružbene koristi«, oziroma koristnega za vse pripadnike neke družbene skupnosti, kar pomeni pravzaprav za človeštvo v celoti. Ekološka, mirovna, feministična in druga alternativna družbena gibanja imajo skupni imenovalc prav v ponovni afirmaciji dostojanstva individuum, ki mu je bilo v teku zgodovine odvzeto; v usmerjanju njihovih moči k ciljem, ki peljejo k uresničevanju vsega tistega, kar pomeni vzajemno dobroto družbe kot celote in vsakega posameznika v njej – ne pa k sebični pohabi okolja – kajti

v končni konsekvenci bi se to uničevanje lahko kmalu obrnilo proti samemu uničevalcu in se mu hudo maščevalo. Čeprav so alternativna gibanja po svoji moči na obrobju družbenega dogajanja, jih moramo resno upoštevati, kajti v določenih – posebej v kriznih družbenih razmerah – bi mogle pobudo prevzeti v svoje roke militantne skupine in nakopičeno nezadovoljstvo izkoristiti za svoje cilje.

Za Zarifianovo in Palloixovo knjigo bi lahko dejali, da pomeni spinozistično interpretacijo marksizma. Opozarja na manjkače člene v marksistični teoriji in ponuja dopolnilne elemente za njen vstop v 21. stoletje.

Nadežka Četković

STEPHEN CHILTON

Defining Political Development

(GSIS Monograph Series in World Affairs, The University of Denver, Lynne Rienner Publishers. Boulder & London, 1988, 135 p.)

Navzlic pomembnosti je bil koncept političnega razvoja dolgo časa zanemarjen in zmeden. V politično znanost je termin prišel po analogiji z ekonomskim razvojem (Eckstein). Politična znanost je tako dobila etiketo za koncept in razumevanje za njegovo pomembnost, ne pa kaj dosti več kot to. Mnoga dela o »političnem razvoju« posvečajo zelo malo pozornosti *konceptualizaciji*. Npr., kljub takšnemu naslovu, kot ga ima novejšo delo Weinerja in Huntingtona, *Understanding Political Development* (1987), v knjigi navedeni indeks tega termina ne vsebuje (predmetni indeks vsebuje: »razvoj, opredelitev«, »razvojni model« in »razvojni cilji«, s tem da se samo prvi pojem sklicuje na poenostavljeno definicijo razvoja – ne političnega! – kot rasti ND per capita). Čeprav se začne s potrjevanjem številnih opredelitev političnega razvoja.

Richard Bensel (1984) v svojem delu *Sec-*

tionalism and American Political Development 1880–1980 obravnava politični razvoj sam v duhu »zgodovinskih sprememb ameriškega političnega sistema«, tj. političnih sprememb. Da ne omenjamo številnih drugih avtorjev, ki kljub terminu v naslovu svojih del, ta pojem zelo redko ali pa sploh ne obravnavajo. Huntington je ob neštevilnih, ad hoc opredelitvah in teorijah predlagal celo opustitev koncepta, Riggs, Fred W. (1981) pa je v spisu »The Rise and Fall of Political Development« (v: *The Handbook of Political Behavior*, Volume 4, New York) ugotovil, da je politični razvoj zgolj »močno geslo« (power-word), ne pa koncept.

Loščenja koncepta se je temeljito lotil Stephen Chilton in rezultat je analitično delo, ki obravnava dve teoretični vprašanji: »Kaj je politični razvoj?« in »Kakšen naj bi bil pristop k njegovemu študiju?« S. Chilton opredeljuje politični razvoj s kombiniranjem Lawrence Kohlbergerjeve aplikacije Piagetijeve teorije individualnega moralnega razvoja (ki elaborira 6 stopenj, vsako značilno po posebnih spoznavni strukturi moralnega presojanja) s koncepcijo politične kulture (povzeto po simboličnem interakcionizmu T. Parsonsa). Tako ugotavlja, da je politični razvoj (Piagetova) kognitivna razvojna sprememba v politični kulturi, ki vpliva in na katero vplivajo tako politične institucije kot politični akterji. Posebnosti vsake kulturne tradicije pospešujejo splošen razvoj ureditve kognitivne strukture z oblikovanjem kulturno posebnih razvojnih zaporedij. Razvojna dinamika (unilinearnost, neizbežnost, enoličnost, sinhronija in kontinuiteta) izhaja iz posebnosti kognitivnega razvoja in problemov nastajanja vsakega novega načina povezovalja ljudi.

Aplikacija Piagetove psihologije na simbolični interakcionizem naj bi po Chiltonovem mnenju pomagala preseči dva problema, ki sta mučila prejšnje opredelitve političnega razvoja:

1) povezanost individualnih in institucionalnih sprememb v razvojnem procesu (the micro-macro problem), in

2) takšna opredelitev razvoja, kjer »večja razvitost« pomeni tudi etični »napredek« (the normative grounding problem). Oba problema sta bila neresljiva za prenekatero teorijo razvoja.

Chiltonova koncepcija povezuje individualne in institucionalne sisteme, medtem ko

so avtorji, kot npr. Hagen, McClelland, Almond in Verba označevali razvoj z individualnimi značilnostmi, Huntington pa je obravnaval samo institucionalne spremembe. Avtorjeva zamisel političnega razvoja jasno razmejuje področje (locus) razvoja in natančno opisuje njegove značilnosti, kar vse je podvrženo empiričnemu preverjanju. Chilton tudi ugotavlja, da so se mnogi avtorji zatekli v obravnavo vrste značilnosti, ki pa so zabrisale razlike med razvojem, njegovimi vzroki in posledicami.

Normativni aspekt razvoja je problematičen deloma tudi zaradi nujnosti navzkrižnih kulturnih primerjav in uporab. Chilton vztraja, da problem ni neresljiv, tako da vsebuje njegov koncept implicitno normativno konotacijo. Normativne temelje išče v Kohlbergerjevih stopnjah (povezovanja ljudi), in sicer v dveh pogledih. Prvo, stopnje specifičirajo individualne strukture moralnega presojanja, ne pa obseg oz. vsebina. Na isti način na societalni ravni Chiltonov koncept političnega razvoja ugotavlja zaporedje kulturno organizacijskih struktur, ne pa specifičnih družbenih oblik: dana stopnja torej lahko vključuje različne institucije iz različnih kulturnih tradicij. Problem etnocentrizma je tako postavljen na ta način, da razvoj ni izenačen s približevanjem katerikoli posebni instituciji.

Drugo, Chilton poskuša premestiti na raven politične kulture načelo, da napredovanje po Kohlbergovem zaporedju predstavlja tudi individualni razvoj, kajti individualno kognitivno presojanje je na višjih stopnjah psihološko bolj integrirano in diferencirano. Primer, da napredovanja v politični kulturi označujejo višjo stopnjo političnega razvoja, pa je manj prepričljiv (da so namreč, višje stopnje tudi normativno boljše). Alternativno, glede na institucije, če se te spremembe v politični kulturi izkažejo za možne, bi to lahko pomenilo tudi povrnitev v etnocentričnost.

Medtem ko sam Chilton zanika, da bi predlagal nekakšno teorijo političnega razvoja (ki bi npr. pojasnjevala vlogo armade v tem razvoju in podobno), pa njegova razprava o »razvojni dinamiki« kaže, da njegov koncept nudi obetajoč vpogled v odvijanje razvoja. Njegova »spekulativna klasifikacija«, ki povezuje institucionalne oblike s posebnimi stopnjami politične kulture, tako postavlja mnoga zanimiva in koristna

vprašanja. Npr., do kakšnega obsega so omejitve možnih institucionalnih ureditev sprejemljive za družbo, opredeljene z ravnijsko politične kulture te družbe kot celote ali s subkulturo njenih elit ali celo mnenjskih voditeljev? Kako dejansko delujejo institucije, na katere vpliva zadevna stopnja politične kulture ali razlike med njimi? Institucije namreč zahtevajo primerne »načine povezovanja, ki so ljudsko splošni« (kar je tudi njegova opredelitev politične kulture).

Opredelitev političnega razvoja kot »specifične oblike sprememb v politični kulturi družbe« (str. 28) je ne samo sprejemljiva

ampak najbrž z vidika politologije tudi najbolj primerna. Kot pomemben prispevek k študiju političnega razvoja ta knjiga ponuja kreativno in znanstvenim standardom ustrezno konceptualizacijo. Vsako nadaljnje raziskovanje te tematike bo moralo nujno iskati v Chiltonovem pristopu dragocena izhodišča in metodološko orodje. Tudi za naše razmere so več kot instruktivne nekatere povezave med institucijami in posamezniki, med politično kulturo in institucijami, ki so bile zaradi zagledanosti v institucionalne možnosti sprememb zapostavljene.

Marjan Brezovšek

Pitanja (Zagreb)
št. 2-3/1989

Iz vsebine: BORIS BUDEN: Masovna psihologija in politika; GUSTAVE LE BON: Duša množic; WILLIAM McDUGALL: Duševno življenje množice; SIGMUND FREUD: Masovna psihologija in analiza Jaza (X., XI., XII. poglavje); WILHELM REICH: Protislovje nacionalsocializma; THEODOR W. ADORNO: Freudova teorija in vzorec fašistične propagande; ALEXANDER MITSCHERLICH: Masovna psihologija in analiza JAZA – življenjski vek kasneje; *Ostale rubrike:* Kritično gibanje v psihiatriji; Razprava o praxis filozofiji II; Raziskovanje mladine; Moderna, postmoderna, avantgarda II; Eseji; Proza; Poezija; Recenzije in prikazi.

Migracijske teme (Zagreb)
št. 2-3/1989

Teorija etnosa: EMIL HERŠAK: O etnosu v preteklosti in sedanjosti; SILVA MEZNARIČ: Nacija in etnos v akciji: etnocentizem in njegova paradigme; DUNJA RIHTMAN – AUGUSTIN: Kaj dolgujemo Širinkogovoru? (Prispevek k teoriji etnosa); DRAGO ROKSANDIČ: Hrvati in Srbi v hrvaških pokrajinah leta 1861 (Med etnijo, narodom in nacijo); OLGA SUPEK: Etnos in kultura; MARKO TERSEGLAV: Etnos med etnologijo in filozofijo; IVAN URBANČIČ: Aporije teorij o etničnem in nacionalnem kot problem identitete; *Še o etnosu:* RUŽICA ČIČAK: Etniciteta in etnični konflikti v južni Aziji; JOSIP KUMPES: O povezanosti religije in etnicitete; SREČA PERUNOVIČ: Etniciteta, nacije in nacionalne manjšine v sodobnosti; NIKOLA RAŠIČ: Leninovi nazori o nacionalnem in jezikovnem vprašanju; *Problemi etnogeneze:* IVO GOLDSTEIN: O etnogenezi Hrvatov v zgodnjem srednjem veku; *Prikazi knjig.*

Gledišta (Beograd)
št. 3-4/1989

Tema številke: Zapuščina zahodnega marksizma: Ernst Bloch in Gyorgy Lukacs; MAREK J. SIEMEK: Lukacs: marksizem kot filozofija; ZVONKO ŠUNDOV: Sodobni pomen »Zgodovine in razredne zavesti«; HANS-ERNST SCHILLER: O Blochovem in Lukacsevem sporu okoli pojma totalitete; MARTIN JAY: Lukacs, Bloch in boj za marksistično koncepcijo totalitete; GERARD RAULET: Upanje in kritika ali sekularizacija po Ernstu Blochu; BURGHARD SCHMIDT: Bloch in Lukacs: Tendence in trenutek v zgodovini; BARBARA BRAND-SMITMANS: Dvojna Helena (Vsakdanost in utopija v Blochovi filozofiji); BREDA PLEMIČ: Lukacs – odražanje, postvarjenje in razcepljena zavest; CONSTANZO PREVE: Upanje v nove alianse? (Aktualnosti in možnosti razvoja ontoloških stališč Blocha in Lukacsa); *Dosje:* EVA KARADI: Bloch in Lukacs v Webrovem krogu; HANS MAYER: Spomini na Ernsta Bloha; RATKO NEŠKOVIČ: Lukacs in Bloch: duhovna britkost in različnost; BLOCH-LUKACS: Iz korespondence; *Polemika:* ILJA MARIČ: O »krščanski filozofiji«; *Prikazi.*

Marksistička misao (Beograd)
št. 5/1989

Glavna tema: Jugoslovansko podjetje med starim in novim gospodarskim sistemom; FRANCE ČERNE: Podjetništvo v teoriji in institucionalni praksi; MIROSLAV MILOJEVIČ: Od organizacije združenega dela k podjetju; BOŽIDAR STAVRIČ, GORDANA NIKOLIČ: Podjetje kot temeljni ekonomski subjekt blagovnodenarnega gospodarstva; MANOJLO BABIČ: Novi (reformski) koncept poslovanja in organiziranja gospodarskih organizacij; DANIJEL PUČKO: O nekaterih aktualnih vprašanjih jugoslovanskega podjetja

(teze); MIRJANA PETKOVIĆ: Fenomen organizacijske spremembe – vzroki, posledice, odpori; LJUBOMIR MAĐAR: Stranpoti lastnine in podjetništva v samoupravnem gospodarstvu; Članki: DRAGANA KANDIĆ: Zgodovinski materializem in historizem; SLOBODAN POKRAJAC: Viri marksistične agrarne teorije – Preobraženski in Bakunin kot naša sodobnika; MIHAILO V. POPOVIĆ: Raznovrstnost sodelovanja, enakost vpliva in samoupravljanje; GRADIMIR OBRADOVIĆ: Institucionalne spremembe in distribucija vpliva na ravni TOZD v dveh obdobjih razvoja samoupravnih odnosov; IVAN JAKOPOVIĆ: Eksploatacija in razredni boji v sodobni jugoslovanski družbi; ZORAN VUČINIĆ: Posebnosti državne suverenosti SFRJ; Študije: SEWERIN BIALER: Program reform Gorbačova – izvori, pomen, perspektive (III); *Kako nas vidijo drugi*: ROBIN ALLISON REMINGTON: Jugoslavija med krizo in reformo – pogledi tujega opazovalca; *Odzivanje*: LUKA MALIKOVIĆ: Albanski kulturni prostor kot determinanta albanizacije Kosova in Metohije; *Prikazi*.

Opredeljenja (Sarajevo)
št. 9/1989

Zakovitosti družbeno-ekonomskega razvoja: DŽEMAL SOKOLOVIĆ: Ekonomske zakonitosti; ŽARKO PRIMORAC: Jugoslovanski dolgovi tujini v funkciji gospodarskega razvoja; DRAGOLJUB STOJANOV: Idejno-teoretska analiza programa ZKJ z vidika družbeno-ekonomskega in gospodarskega razvoja Jugoslavije; MILAN Đ. PLAVŠIĆ: Družbeni proizvod Jugoslavije kot kazalec dosežene stopnje njenega razvoja; RAJKO TOMAŠ: Kriterij maksimirajočega obnašanja in spremembe v gospodarskem sistemu; MIODRAG ZEC: Dometi opredelitev in globina omejitev; MLADEN IVANIĆ: Teorija delovne vrednosti in delitev po delu; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Zunanja politika Evropske gospodarske skupnosti; OGNJEN PRIBIČEVIĆ: Socialna demokracija med oblastjo in ideologijo; JORDAN ALEKSIĆ: Kom-partijska obnova ali radikalna preobrazba Zveze komunistov; *Prikazi*.

bibliografija knjige in člankov

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

I. SOCIOLOGIJA

- BOUDON Raymond: *Ideologie: Geschichte und Kritik eines Begriffs*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1988
- CLASS and Space: *The Making of urban society*. London; New York: Routledge and Kegan, 1987
- GIDDENS Anthony: *Nova pravila sociološke metode*. Ljubljana: ŠKUC, 1989
- HANDBOOK of Sociology. London: Sage, 1988
- IMMAGINI di donne postmoderne. Inchiasta, 18(1988)82 (tematska številka)
- KUS Zoran: *Razvoj prebivalstva Maribora na prehodu v 21. stoletje: «Demografska študija»*. Maribor: Projekt Maribor 2000, 1989
- NATIONAL Traditions in Sociology. London: Sage, 1989
- NAVILLE Pierre: *Novi Levijatan*. Zagreb: Globus, 1989
- PARKINSON Robert J.: *How To Get People To Do Things Your Way*. Lincolnwood: NTC Business Books, 1989
- PEROVIĆ Milenko: *Svijest malograđanina: Vrijednosni sistem i moralna svijest malograđanstva*. Zagreb: August Cesarec, 1989
- PUSIĆ Eugen: *Društvena regulacija: Granice znanosti i iskustva*. Zagreb: Globus, 1989
- SIBLINGS in Later Life: *A Neglected Family Relationship*. *American Behavioral Scientist*, 33(1989)1 (tematska številka)
- TEORIJSKI pluralizam u sociologiji. *Sociološki pregled*, 22(1988)3 (tematska številka)

II. POLITIČNE VEDE

- APTER David E.: *Rethinking Development: Modernization, Dependency and Post-Politics*. London: Sage, 1987
- BLAKE L. L.: *Sovereignty: Power Beyond Politics*. London: Shephard-Walwyn, 1988
- CENTRAL and Eastern Europe: *The Opening Curtain*. Boulder; London: Westview Press, 1989
- DUNCAN Simon, Goodwin Mark: *The Local State and Uneven Development: Behind the Local Government Crisis*. Cambridge: Polity Press, 1988
- HELD David: *Modeli demokracije*. Ljubljana: UK ZSMS, 1989 Hendricks Symposium Papers on Internal Operations of the U.S. Senate. *Legislative Studies Quarterly*, 14(1989)3 (tematska številka)
- INFLUENCES of the French Revolution. *International Social Science Journal*, 41(1989)119 (tematska številka)
- KIERNAN Victor Gordon: *History, Classes and Nation-States: Selected Writings of V. G. Kiernan*. Oxford: Polity Press, 1988
- MILL John Stuart: *Izabrani politički spisi: Drugi svezak: «Razmatranja o predstavnicih vladavini»*. Zagreb: Informator, 1989

- MODERN Knowledge and Modern Politics. *Government and Opposition*, 24(1989)4 (tematska številka)
- PARTIES and Party Systems in Liberal Democracies. London; New York: Routledge, 1988
- PARTY Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands and Belgium. New York: St. Martin's Press, 1987
- TAYLOR Michael: *The Possibility of Cooperation: Studies in Rationality and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987
- THE STATE of American Federalism 1988–1989. *Publius*, 19(1989)3 (tematska številka)
- THE SUBJECT in Democracy. Ljubljana: Institut za marksistične študije ZRC SAZU, 1988

III. POLITIČNI SISTEM SFRJ

- HORVAT Branko: *ABC jugoslovenskog socijalizma*. Zagreb: Globus, 1989
- JAMBREK Peter: *Oblast in opozicija v Sloveniji*. Maribor: Obzorja, 1989
- KRŽIŠNIK-Bukić Vera: *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske krajine 1945–1948: Uvod u problematiku agrara i seljaštva u ranom socijalizmu*. Banjaluka: Institut za istoriju, 1988
- MILANOVIĆ Vladimir: *Socijalizam i kriza*. Nikšić: Univerzitetska riječ, 1988
- RIBIČIĆ Ciril, Tomac Zdravko: *Federalizam po mjeri budućnosti*. Zagreb: Globus, 1989
- SOCIJALISTIČKI politički pluralizam. *Praksa*, (1989)2–3 (tematska številka)
- SRBIJA i Albanci / Knj. 3: *Pregled politike Srbije prema Albancima od 1944 do 1989. godine*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1989
- ULE Mirjana: *Mladina – za modernizaciju slovenske družbe*. Ljubljana: MC CK ZKS, 1989

IV. MEDNARODNI ODNOSI

- AFTER Tiananmen Square. *New Left Review*, (1989)177 (tematska številka)
- DOKUMENT o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941–1945/Tom 1: 1941–1943. Beograd: Jugoslovenski pregled, 1988
- DOKUMENTI o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941–1945/Tom 2: 2. zasjedanje AVNOJ-a do 1945. Beograd: Jugoslovenski pregled, 1989
- ETHNICITY in world politics. *Third World Quarterly* 11(1989)4 (tematska številka)
- LA QUESTIONE meridionale oggi. *Critica marxista*, 27(1989)4 (tematska številka)
- NAUČNI skup posvećen četrdesetogodišnjici Ujedinjenih

- nacija. Medunarodni problemi, 37(1985)3-4 (tematska številka)
- NESVRSTANOST i novi medunarodni ekonomski poređak. Medunarodni problemi, 36(1984)1-2 (tematska številka)
- VUKADONOVIC Radovan: Osnove teorije medunarodnih odnosa i vanjske politike. Zagreb: Školska knjiga, 1989

V. KOMUNIKOLOGIJA, NOVINARSTVO

- MASS Communication Research East of the Elbe-Coming out from under the Shadow. European Journal of Communication 4(1989)3 (tematska številka)
- MASSENKOMMUNIKATION. Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie, (1989)pos 30 (tematska številka)

VI. METODOLOGIJA

- INTERNATIONAL Conference on Social Science Methodology. Quality and Quantity, 23(1989)3-4 (tematska številka)
- FERLIGOJ Anuška: Razvrščanje v skupine: Teorija in uporaba v družboslovju. Ljubljana: FSPN RI, 1989

VII. FILOZOFIJA

- BRUNO de Finetti's Philosophy of Probability. Erkenntnis, 31(1989)2-3 (tematska številka)
- HEIDEGGER und die praktische Philosophie. Frankfurt: Suhrkamp, 1988
- POSTMODERNA - od fascinacije do spektakla. Naše teme, 33(1989)9 (tematska številka)
- UEBER Ernst Cassirers Philosophie der symbolischen Formen. Frankfurt: Suhrkamp, 1988

VIII. MARKSIZEM

- HIRSCH Helmut: Rosa Luxemburg: mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch, 1988

IX. PSIHOLOGIJA

- LE BON Gustave: Psihologija gomila. Zagreb: Globus, 1989
- MANNONI Octave: Sigmund Freud: mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch, 1988

X. PRAVO

- DEVETAK Silvo: Manjine, ljudska prava, demokratija: Medunarodna zaštita ljudskih i etničkih prava. Sarajevo: Oslobođenje, 1989

- KOMENTAR zakona o podjetjih. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1989

- KRIŽAJ Franc: Osebnе svoboščine in zasebnost v »informacijski družbi«. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1989

- LJUDSKA prava: Zbornik tekstova iz suvremenih teorija ljudskih prava. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1989

XI. EKONOMIJA

- AAKER David A.: Strategic Market Management. New York, 1988
- DIREKTOR in podjetništvo v reformiranem socializmu: »posvet 9. maja 1989 na Brdu pri Kranju«. Ljubljana: Interconsulting, 1989
- DELAVSKI sveti v odločanju: Priročnik za predsednike in člane delavskih svetov. Ljubljana: FSPN CDPI, 1989
- ECONOMIC Growth Policies. International Social Science Journal, 41(1989)120 (tematska številka)
- MACCARTY Marilu Hurt: Introductory Economics. Boston: Scott, Foresman and Comp., 1988
- MACGEE John S.: Industrial Organization. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1988
- THE EXECUTIVE Effect: Concepts and Methods for Studying Tip Managers. Greenwich; London: JAI Press, 1988
- THE NEW Economy. Work and Occupations, 16(1989)3 (tematska številka)

XII. VOJAŠKE VEDE

- LEJAK Roman: Sam proti njim. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1989

XIII. EKOLOGIJA

- RECONCILING the Sociosphere and the Biospher. International Social Science Journal, 41(1989)121 (tematska številka)

XIV. UMETNOST

- BROOKS Michael W.: John Ruskin and Victorian Architecture: With 106 illustrations. London: Thames and Hudson, 1989
- INTERKULTURNAAhermeneutika. Kultura, (1988)82-83 (tematska številka)
- IPOTESI sul sublime. Aut Aut, (1989)231 (tematska številka)
- JAKOBSON Roman: Lingvistični in drugi spisi. Ljubljana: ŠKUC, 1989
- OIKOS in Drugo: O Loosu in Wittgensteinu: Zbornik. Ljubljana: UK ZSMS, 1988
- PROSPECTS and Problems of Prototype Theory. Linguistics, 27(1989)4 (tematska številka)
- US SPANISH: The Language of Latinos. International Journal of the Sociology of Language, (1989)79 (tematska številka)

XV. IZOBRAŽEVANJE, PEDAGOGIKA

FEDERAL Programs in Educational Discrimination:
Learning From the Past and Looking to the Future.
Knowledge, 11(1989)1 (tematska številka)

XVI. ZDRAVSTVO, SOCIALNA POLITIKA

CITIZENSHIP and Welfare. Critical Social Policy,
9(1989)26 (tematska številka)
HEALTH Care Research. Acta Sociologica, 32(1989)3
(tematska številka)
JANEZ Pavel II: Okrožnica o skrbi za socialno vprašanje.
Ljubljana: Slovenske rimskokatoliške škofije, 1988
Symposium: Biomedical Technologies and Health Policy.
Policy Studies Review, 8(1989)2 (tematska številka)

XVII. RELIGIJA

LA QUESTIONE cattolica oggi. Critica marxista,
27(1989)3 (tematska številka)
NAVODILO o daru življenja; Listina pravic družine; Izjave
o pravicah nerojenega otroka. Ljubljana: Slovenske
rimskokatoliške škofije, 1988
NEWMAN John Henry: Izpoved mojega življenja; Apolo-
gia pro vita sua. Pleterje: Kartuzija Pleterje, 1989
PANTIĆ Dragomir J.: Klasična i svetovna religioznost:
Socijalno-psihološko istraživanje stanovnika beograd-

skog regiona. Beograd: Institut društvenih nauka
– Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje,
1988

RELIGION and Politics in the American Milieu. Notre
Dame: Review of Politics, (1989)

XVIII. ANTROPOLOGIJA

PAVŠIČ Vladimir: Veneti: naši davni predniki. Ljubljana:
Editiones Veneti, 1989
VIVÉLO Frank Robert: Handbuch der Kulturanthropolo-
gie: Eine grundlegende Einführung. Muenchen:
Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988

XIX. ZGODOVINA

KOPRIVA Silvester: Ljubljana skozi čas: Ob latinskih in
slovenskih napisih in zapisih. Ljubljana: Borec, 1989
NOMIGLIANO Arnoldo: Razprave iz Historiografije I,
II. Ljubljana: ŠKUC; Znanstveni inštitut FF, 1988,
1989
NENEZIĆ Zoran D.: Masoni u Jugoslaviji (1764–1980):
Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji: Pri-
lozi i grada. Beograd. Autorsko-izdavačka grupa
»Zodne«, 1988
VOVELLE Michel: Kratka zgodovina francoske revoluci-
je: Družbena gibanja in prelom mentalitet. Ljubljana:
Komunist, 1989

KLINAR, dr. Peter: Mednacionalni in medetnični konflikti v Jugoslaviji
Teorija in praksa, Ljubljana 1990, let. XXVII, št. 1-2, str. 3-16

Med temeljne dejavnike, ki določajo sodobne mednacionalne konflikte v Jugoslaviji šteje avtor različno kulturo in civilizacijo jugoslovanskih narodov, razlike v formiranju jugoslovanskih nacij ter v uveljavljanju tradicionalnih nacionalizmov. Jugoslovanski narodi se razvijajo počasi in neenakomerno, tako da je Jugoslavija konglomerat predindustrijskih in industrijskih razvojnih značilnosti z redkimi znaki postindustrijskega razvoja. Doživlja težaven prehod od kvazitradicionalne in centralne karizmatične oblasti k modernejši oblasti. Na sodobne mednacionalne konflikte pa vpliva še različna velikost narodov, zaradi česar so komunikacije neenakomerne in prav takšni tudi politični pritiski. Sodobna kriza mednacionalnih odnosov širi sistemsko dezintegracijo Jugoslavije in uveljavlja inkongruenco med sistemsko jugoslovansko integracijo na eni ter sistemskimi nacionalnimi in socialnimi narodnimi integracijami na drugi strani. V Jugoslaviji se oblikujeta v krizi dva razvojna modela: jugovzhodni (centralno oblastni, tradicionalno monistični) in severozahodni (nacionalno avtonomni, politično pluralistični). Mednacionalni in medetnični konflikti v Jugoslaviji so dezintegracijski in izhajajo iz dveh različnih razvojnih modelov, povezanih z makrosociološkim konfliktnim modelom o razvoju med razvitejšimi in nerazvitejšimi okolji. Temeljne ugotovitve o mednacionalnih konfliktih izhajajo iz empiričnega raziskovanja teh pojavov v Sloveniji. Zadevajo odnose med razvitimi in nerazvitimi, prevlado dezintegracijskih nad integracijskimi dejavniki, nerazvite pojave etničnega pluralizma, različne koncepte socializma ter ocene krize na Kosovu. Posebna pozornost je posvečena političnim vidikom mednacionalnih konfliktov: federaciji, nacionalni avtonomiji, samoodločbi narodov, razvojnim možnostim zunaj Jugoslavije. V sklepnem delu avtor nakazuje nekatere možne načine izhodov iz mednacionalnih konfliktov v Jugoslaviji.

UDK 323.12/14(497.1)

KLINAR, dr. Peter: National and Interethnic Conflicts in Yugoslavia
Teorija in praksa, Ljubljana 1990, Vol. XXVII, No 1-2, p. 3-16

The fundamental factors which determine the contemporary national conflicts in Yugoslavia include, according to the author, different cultural and civilization levels of Yugoslav nations, differences in the formation of Yugoslav nations and in the realization of traditional nationalisms. Yugoslav nations are developing slowly and unevenly, so that Yugoslavia represents a conglomerate of preindustrial and industrial development characteristics with rare signs of the postindustrial development. It is experiencing a difficult transition period from the quasitraditional and central charismatic authority to a more modern one. The contemporary national conflicts are also influenced by various sizes of the nations and for that reason communications are uneven, as well as the political pressures are. The contemporary crisis of national relations extends the system disintegration of Yugoslavia and brings about incongruity among the systemic Yugoslav integration on the one hand, and systemic national and social national integrations on the other hand. In Yugoslavia there are two developmental models which are being formed during the crisis: the South-East one (central authority, traditionally monistic) and the North-West one (nationally autonomous, political-pluralistic). National and interethnic conflicts in Yugoslavia are the disintegrating ones and they result from the two different developmental models which are connected to the macrosociological conflict model on the development among more and less developed environments. The fundamental findings regarding national conflicts result from the empirical research of these phenomena in Slovenia. They concern the relations among the developed and undeveloped ones, the prevalence of disintegration factors over the integration ones, the undeveloped occurrences of ethncial pluralism, different concepts of socialism and evaluations of the crisis in Kosovo. Special attention is paid to the political aspects of national conflicts: federation, national autonomy, self-deciding of nations, possibilities of development outside Yugoslavia. In the conclusion the author indicates some possible ways of how to get out of the national conflicts in Yugoslavia.

UDK 355.216:316.323.72

BEBLER, dr. Anton: Profesionalni vojaki, politični sistem in družbe v evropskih socialističnih državah

Teorija in praksa, Ljubljana 1990, let. XXVII, št. 1–2, str. 30–43

Razmerje profesionalnih vojakov do reform in drugih sprememb v evropskih socialističnih državah je notranje protislovno. Protislovnost je neposredno povezana z dvojno naravo oboroženih sil v doslej obstoječih vzhodnoevropskih sistemih. Oborožene sile so vsedržavne ustanove, ki se predstavljajo kot odraz in zastopnik celotnega ljudstva ter splošnodružbenih interesov. Na drugi strani so oborožene sile bile in v nekaj primerih so še vedno – v prvi vrsti orodje v rokah komunističnih partij (katerih oblast skoraj povsod ne uživa podpore večine prebivalstva) ter dejanski zastopnik le manjšin v dotičnih družbah. Avtor opisuje položaj armad in profesionalnih vojakov v monističnih političnih sistemih evropskih socialističnih držav ter analizira profesionalne starešinske zbornice v njih kot (delno popačen) odraz obstoječih družb.

UDC 355.216:316.323.72

BEBLER, dr. Anton: Professional Soldiers, Political System and Societies in European Socialist Countries

Teorija in praksa, Ljubljana 1990, Vol. XXVII, No 1–2, p. 30–43

The relation of professional soldiers to reforms and other changes in European socialist countries is internally contradictory. The contradiction is directly connected to a double nature of armed forces in the existing East-European systems. Armed forces are all-state institutions which present themselves as a reflection and representative of the entire nation and of common social interests. On the other hand, armed forces used to be, and in some cases still are – primarily a tool in the hands of communist parties (whose authority is not everywhere supported by the majority of population), as well as an actual representative of only minorities in these societies. The author describes the position of armies and professional soldiers in monistic political systems of European socialist countries and analyses professional bodies of officers in them as a (partly deformed) reflection of the existing societies.

CONTENTS

ARTICLES, DISCUSSIONS

PETER KLINAR: Interethnic and National Conflicts in Yugoslavia	3
FRANCE VREG: Communication Pluralism and Contemporary Society	17
ANTON BEBLER: Professional Soldiers, Political Systems and societies in European Socialist Countries	30
NICHOLAS J. BELTSOS: Technology at Work: Science Changes the Way of Working and Living	44
TOWARDS THE INFORMATION SOCIETY	
Introductory Note	54
SLAVKO SPLIČAL: "Information Society" and Social Sciences	54
ZDRAVKO MLINAR: From Marginal Perceptions to the Recognition of the Identity of the Information Society	57
TOMAŽ KALIN: Mystification of the Information Technology and Teleinformatics	63
PETER KLINAR: Changing the Character and the Dimension of the Class Society	65
DRAGO KOS: Associating of Work and Living	68
ANDREJ GULIČ: Technological Breakthrough and Survival Problems	69
ALEŠ ŠAREC: Contemporary Technology and Spatial Organization	74
MARIAN KRISPER: Introduction of information Technology as an Indicator of Development	75
CVETO TRAMPUŽ: Deficiency of the "Critical Mass" of Knowledge	77
MIRKO POPOVIČ: Information as a General Social Necessity and Market Commodity	78
BOJAN PRETNAR: Information Society and the Way towards It	80
PUBLIC AND THE SYSTEM	
DANKO PLEVNİK: Information Systems: from Treating the Ideologem to Treating Knowledge	85
CRAIG CALHOUN: Public Discourse, Communication Media and Global Social Integration	95
EUROPE NOW	
Program Document of the League of Communists of Slovenia	112
VLADO BENKO: Overvaluing of the Foreign Policy – Why and How	112
MARIAN BREZOVŠEK: League of Communists at the Cross-Roads	115
BOJKO BUČAR: International Relations in the Program Document of the League of Communists	118
MARIJA GJERKEŠ: Europe Now!	120
BOGOMIL FERFIJA: Program Is the Function of Time and Circumstances	122
DANICA FINK-HAFNER: New Program and Modernization of the League of Communists	124
LJUBICA JELUŠIČ: In Favour of the Peace Political Culture and Safety of the Society	127
PRIMOŽ JUŽNIČ: Where Is the Door?	130
BOGDAN KAVČIČ: Party and Self-Management	133
ANDREJ KIRN: Decline or Restoration of Socialism?	136
TOMAŽ KŠELA: In Favour of the Democracy of Local Autonomies	139

DUŠAN KUMER: This Time We Mean It, More Seriously than in the Past	143
BOŠTJAN MARKIČ: Renovation of the Legitimation Potential of the League of Communists	147
TONE PERŠAK: The Secret of Pandora's Box	149
VILI REZMAN: An Attempt to Get Out of the Non-Contemporary Situation	152
LEO ŠESERKO: There Is No European Quality of Living without Europe	155
FRANCE VREG: In Favour of the Human Socialism	158
DRAGO ZAJC: Paradox Related to Self-Management	161
POLITICAL PLURALISM	
LEV KREFT: Yugoslav Synthesis: Processes of Integration – Disintegration	163
MIRJANA KASAPOVIČ: Yugoslav Political Space	167
CZESŁAW MOJSIEWICZ: Civil Society and State	175
POLITICAL DIALOGUE	
DRAGAN SIMEUNOVIČ: Contribution to the Definition of Contrarevolution	180
MILAN BALAZIČ: Role of Hollywood in the Contrarevolution of Definitions	185
VIEWS, COMMENTS	
NIKO TOŠ: Democracy and Respect of Man	189
ZINKA KOLARIČ: Housing Policy – Impetus of Development or Stagnation in the Housing Field	191
SOCIOLOGICAL STUDIES	
JAN MAKAROVIČ: Similarity and Diversity, and Logic of the Social Development	199
HENRY TEUNE: New Localism: Implications of the Policy of Environment	209
CONSTITUTIONAL CHANGES	
MIHA RIBARIČ: Amendments to the Slovene Constitution	216
DOCUMENTS OF THE TIME	
BOŽO REPE: Sparks form the Not So Remote 1962 (2)	224
REFORM OF THE STUDY-PROGRAM AT THE FACULTY OF SOCIOLOGY, POLITICAL SCIENCE AND JOURNALISM	
MANCA KOŠIR: In Favour of Bringing Forward the Specificities of the Study of Journalism	232
BOJKO BUČAR: Reform of the Study-Program at FSPN – Political Science, International Studies	235
PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS	
BOŠTJAN MARKIČ: Conference of Left European Reviews	238
SLAVKO SPLIČAL: Democratization and the Media: an East-West Dialogue	239
REVIEWS, NOTES	
How to Buy an Enterprise? (Alenka Žnidariš-Kranjc)	241
TODOR KULJIČ: Bureaucracy and Personnel Administration (Ratko Nešković)	243
PHILIPPE ZARIFIAN, CHRISTIAN PALLOIX: Post-Economic Society (Nadežda Četković)	246
STEPHEN CHILTON: Defining Political Development (Marjan Brezovšek)	247
FROM DOMESTIC REVIEWS	
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
AUTHORS' SYNOPSES	

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

LEO MATES: Neuvrščenost po devetem sestanku na vrhu
ZDENKO ROTER: Konec nekega obdobja (v odnosih med
katoliško cerkvijo in državo v Sloveniji)

VELJKO RUS: Alternativne oblike privatizacije družbenih
dejavnosti

JANEZ ŠMIDOVNIK: Lokalna skupnost in lokalna samo-
upravna občina

BORIS GRABNAR: Retorika in naši konflikti

PETER KLINAR: Zrušenje političnih sistemov vzhodnih
socialističnih držav

JANEZ STREHOVEC: Tendence umetnosti v postindustrij-
ski družbi

JOVAN TEOKAREVIĆ: Konec epohe simuliranih spre-
memb v Bolgariji

MARKO KOS: Neukrotljive želje za samostojnostjo v po-
djetništvu

POSVETOVANJE: Paradigme in meta teorije znanosti
(A. Kirn, A. Ule, F. Mali)

EKOSOCIALIZEM: Snopič prispevkov s posveta v Mari-
boru

JANEZ PEČAR: Ideologija, kontrolizacija, svoboda

HANS MORGENTHAU: Teorija in praksa mednarodnih
odnosov (Naš prevod)